

AZ IPARI KISSZERVEZETEK SZEREPE ÉS FEJLŐDÉSE, 1982—1985*

LAKATOS JUDIT – NYERS JÓZSEF

Az iparban a vállalati szervezet struktúrája az államosítást követően szinte folyamatosan a nagyvállalatok irányába változott. Az elmúlt három és fél évtizedet erőteljes szervezeti összevonások jellemezték, s bár a kiváltó okok az egyes periódusokban eltérők voltak, ez a centralizálódás tényén éppen úgy nem változtatott, mint ahogy a kompányszerűen jelentkező és hatásában erőtlen decentralizációs törekvések sem módosíthatták érdemben a folyamatot. Az összevonások eredményeként a rugalmas, 10–50 főt foglalkoztató kisvállalati kör a minimálisra zsugorodott, miközben a másik póluson a több ezer főt foglalkoztató nagyvállalatok száma folyamatosan nőtt. Végül is a magyar iparban a soktelepes nagyvállalati struktúra lett az uralkodó, a szervezeti összevonás azonban csak ritkán párosult a termelés tényleges koncentrációjával. A centralizációs folyamat nem csak a vállalatokat érintette, hasonló lefolyású volt a szövetkezetek körében is.

A hetvenes évek végére kialakult ipari koncentráció mértékét jól jellemzik a következő adatok: 1980-ban a 100 főnél kevesebb fizikai létszámmal rendelkező vállalatok alig 0,2, a 100–1000 közöttiek 18,5 százalékát foglalkoztatták a szektor fizikai dolgozóinak. Hasonló koncentráltság jellemezte a szövetkezeti ipart is: amíg a 100 munkásnál kisebb létszámú egységek a fizikai létszámból mindössze 3,5 százalékkal, addig az 1000 főnél több fizikai dolgozót foglalkoztató szövetkezetek 15 százalékkal részesedtek.

A VÁLLALATI SZERVEZETI STRUKTÚRA ALAKULÁSA

A nyolcvanas évek elejére a közgazdászok körében kialakult az a felismerés, hogy a szocialista gazdaságban az állami nagyvállalatokat éppen a hatékonyabb működés érdekében kis- és középvállalati szférának kell kiegészítenie, emellett szükség van a családi munkán alapuló s a változó igényeket rugalmasan kielégítő kisvállalkozásokra is. Ez a felismerés nyilvánult meg a központi gazdaságirányítási szervek vizsgálatait és határozatait nyomán meginduló szervezatkorszerűsítési intézkedésekben, amelyeknek eredményeként az iparban is több tröszt és nagyvállalat megszűnt, és számos gyáregység, üzem önálló vállalattá szerveződött. A Vállalati Törvény módosításával csökkentek a profilkötöttségek, növekedtek a rugalmas alkalmazkodás lehetőségei.

* Az MKT Statisztikai Szakosztálya Iparstatisztikai és Üzemgazdasági Szekciójának Zalaegerszegen, 1986. május 20–21-én rendezett XV. Vándorülésén (INFO '86), az ipari szekcióban elhangzott előadás bővített változata.

Am a kis- és középüzemek krónikus hiányának enyhítése csupán központi-
lag vezérelt szervezatkorszerűsítéssel nem volt megoldható. Meg kellett teremte-
ni azokat a szervezeti kereteket és mozgásformákat, amelyekben érvényre jutha-
tott a gazdálkodó szféra önszerveződése, kezdeményező ereje is. Az 1982. janu-
ár 1-én hatályba lépő intézkedések éppen ezt a célt szolgálták. Sor került az ál-
lami vállalatok működési feltételeinek (a tevékenységi kör rugalmasabb meg-
határozása, kisvállalat-, leányvállalat-alapítási jog stb.), a szövetkezeti termelés-
nek (kisszövetkezet, ipari szolgáltató szövetkezeti szakcsoport), továbbá az egyé-
ni és családi kistermelésnek (munkaközösség, kisipari működés) megújítására
is. Az intézkedések nemcsak a szervezeti kereteket bővítették, hanem a már
meglevő típusok esetében az elszámolás rendjét is egyszerűsítették (például
szerződéses üzemeltetés, általányszámlálás, költségtérítéses rendszer).

A kisüzemi és kiegészítő termelés körében létrejövő ipari gazdálkodó egy-
ségekkel szemben a legfontosabb elvárás az volt, hogy az esetenkénti hiányo-
kat, termelési gondokat a töredék-munkaidő hasznosításával a központi beruhá-
zási források szétforgácsolása nélkül enyhítsék. Követelmény volt a gazdasági
döntésekért viselt felelősség növelése, az ésszerű kockázatvállalás is. Bár nem
ez volt a szervezeti intézkedések alapvető célja, de kidolgozói számoltak azzal,
hogy akkor, amikor az életszínvonal megőrzése az elsődleges cél, az új vállal-
kozási formák módját teremthetnek a több és jobb munkát végzők életkörülmé-
nyeinek teljesítményükkel arányos javítására.

A szervezatkorszerűsítési intézkedések első, 1982 és 1984 közötti szakaszára
még alapvetően a központi indíttatás volt a jellemző. A folyamat eredményes-
sége érdekében az állam nem kis anyagi áldozatot vállalt, amikor a trösztii szét-
bontást, a leányvállalatok és az önálló vállalatok megalakulását nem egy eset-
ben a korábbi adósságok elengedésével segítette, de nagy szerepe volt a kis-
üzemi formák létrejöttében a konkrét szervezetátalakítási intézkedéseknek, pél-
dául a mérettől függő kisszövetkezeti átminősítésnek, vagy a GELKA- és az
AFIT-vállalatok szervezeti átalakításának is.

Az iparban 1984 végéig mintegy 170 kisvállalat, közel 200 kisszövetkezet
alakult, s gyors ütemben terjedtek a gazdaszervezeteken belüli kisvállalkozások.
A vállalati gazdasági munkaközösségek száma a vizsgált időszak végén meg-
haladta a 11 000-et, s az átlagos létszámukat tekintve a munkaközösségeknél
csaknem kétszer nagyobb szakcsoportok száma megközelítette a 800-at. Bővült
a magánipar tevékenységi köre is; az ipari tevékenységet folytató, magánszemé-
lyek által alapított munkaközösségek és polgárjogi társaságok száma 1984-ben
már több mint 2000 volt, a magánkisiparosok száma pedig meghaladta a
43 000-et. (Lásd az 1. táblát.)

Az új ipari szervezeti formák nagy számuk ellenére árbevételüket tekintve
a kisebb jelentőségű gazdálkodó egységek közé tartoznak.

1984-ben a népgazdaságban az összes ipari tevékenység értékének 87,3 szá-
zalékát a hagyományos iparvállalatok és szövetkezetek adták, ezt követték 10,0
százalékos részesedésükkel a nem ipari szervezetek, a magánipar részesedése 1,4
százalék volt, a fennmaradt 1,3 százalékon közel fele-fele arányban a kisváll-
alatok és a kisszövetkezetek, valamint a vállalati gazdasági munkaközösségek és
a szakcsoportok osztoztak.

Hasonló arányok jellemzik a létszám megoszlását is. Bár itt a gazdálkodó
szervezetekhez kapcsolódó vállalkozási formák súlya – a termelési érték elszá-
molási szabályaiból következően is – nagyobb, mint ami az ipari tevékenység
értékéből való részesedés alapján feltételezhető.

1. tábla

Az ipar főbb szervezeteinek száma az év végén

Gazdálkodó szervezet	A szervezetek száma				
	1980.	1982.	1983.	1984.	1985.
	december 31-én				
Minisztériumi iparvállalat	546	572	564	572	672
Tanácsi iparvállalat	153	152	151	150	302
Iparvállalatokból egyszerűsített gazdálkodási rendben működő	—	—	—	—	216
Ipari szövetkezet	661	635	623	618	604
Szövetkezetekből egyszerűsített gazdálkodási rendben működő	—	—	—	—	15
Kisvállalat	—	2	148	169	*
Kisszövetkezet	—	80	138	193	352**
Ipari és szolgáltató szövetkezeti szakcsoport	—	158	436	791	1 132***
Vállalati gazdasági munkaközösség (VGM)	—	1 634	5 811	11 183	14 516***
Magánkisipar	39 275	43 429	44 287	43 703	43 406***
Magánszemélyek által alapított munkaközösség	—	837	1 684	2 021	3 201
Ipari tevékenységet is folytató iparon kívüli gazdálkodó egység	2 555	.	2 586	.	.

* 1985-ben a kisvállalatok a minisztériumi, illetve a tanácsi iparvállalatok között szerepelnek, s ezek jelentik az egyszerűsített gazdálkodási rendben dolgozók többségét.

** A kisszövetkezetek az egyszerűsített gazdálkodási rendben működő szervezetek közé tartoznak.

*** A Pénzügyminisztérium nyilvántartása szerinti adat.

2. tábla

Az ipari szervezetek létszámának alakulása

Gazdálkodó szervezet	A foglalkoztatottak átlagos létszáma az				
	1980.	1982.	1983.	1984.	1985.
	évben (ezer fő)				
Minisztériumi iparvállalat	1295	1235	1196	1192	1195
Tanácsi iparvállalat	97	93	90	89	99
Iparvállalatokból egyszerűsített gazdálkodási rendben működő	—	—	—	—	21,6
Ipari szövetkezet	222	212	202	197	200
Szövetkezetekből egyszerűsített gazdálkodási rendben működő	—	—	—	—	16,7
Kisvállalat	—	0,1	12,1	14,2	*
Kisszövetkezet	—	3,6	6,0	8,9	**
Ipari és szolgáltató szövetkezeti szakcsoport**	—	2,8	8,3	18,0	27,0
Vállalati gazdasági munkaközösség (VGM)**	—	18,2	65,9	133,8	174,0
Magánkisipar	46	51	52	53	53
Magánszemélyek alapította munkaközösség	—	3,7	7,9	10,4	.
Ipari tevékenységet is folytató iparon kívüli gazdálkodó egység***	186,0	.	244,2	.	.

* 1985-ben a kisvállalatok és a kisszövetkezetek adatai az iparvállalatok, illetve az ipari szövetkezetek adatai között szerepelnek.

** December 31-i létszám.

*** Csak a fizikai dolgozók létszámát tartalmazza.

Az önálló jogi személyiséggel rendelkező kisvállalkozások (kisvállalatok, kissovetkezetek) létszámukat tekintve 1984-ben az ipar szocialista szektorának másfél százalékát jelentették, miközben a vállalati gazdasági munkaközösségeknek (VGM) minden tizedik munkavállaló volt a tagja.

1985-ben az új irányítási formákra való áttérés a vállalati szférában összekapcsolódott a szervezeti rendszer felülvizsgálatával. Bár a szervezeti változások jó része még mindig központi indíttatású volt, nőtt a szerepe a vállalati kezdeményezésnek. A folyamat eredményeként a vállalatok száma további nyolcvannal emelkedett, s az új alapítású vállalatok között nagy számban voltak tanácsi irányítású kisvállalatok. Jelentősen – további másfélszázzal – emelkedett a kissovetkezetek száma, és a szövetkezeti szektoron belüli létszamarányuk 1985-ben közel 8 százalék volt. Tovább nőtt a gazdálkodó egységek keretei között működő kissovetkezetek súlya és szerepe. A növekedés üteme 1985-ben a korábbi éveknél ugyan mérsékeltebb volt, mértéke azonban még mindig figyelemre méltó. Így a VGM-tagok száma további 40 000-re, a szakcsoportban dolgozóké pedig 9000-re haladta meg 1985-ben az előző évi szintet. (Lásd a 2. táblát.)

A kissovetkezeti kör stabilitása a hagyományosénál kisebb, a gazdaszervezetek keretein belül működő új egységek száma nagy, de jelentős a korábban alakult egységek megszűnése is. Ez a szervezeti típus meglehetősen piac- és keresletérzékeny még akkor is, ha a külső környezet csak a gazdaszervezeten keresztül hat.

Az iparban működő kissovetkezetek teljesítménye népgazdasági ág szinten ugyan nem jelentős, de hiánypótló termelésükkel, szolgáltatásukkal, a nagy- és középüzemek termelési folyamatában jelentkező szűk keresztmetszetek feloldásával hozzájárulnak az ipar teljesítőképességének növeléséhez. A kissovetkezetek számának, teljesítményének bővülése 1985-ben az összipari termelésnek a korábbi éveknél lassúbb ütemű növekedése mellett valósult meg, s ilyen körülmények között többleteljesítményt nyújtó, munkaerőforrás-bővítő hatásuk felértékelődött.

A HAGYOMÁNYOS SZERVEZETI RENDSZER ÚJ ELEMEI

Az iparban alakult kissovetkezeteket működési feltételeik és a velük szemben támasztott követelmények tekintetében is két nagy csoportra lehet osztani: önálló jogi személyekre és a gazdálkodó szervezetek keretei között működőkre.

Az előbbi csoportba tartozó kisvállalatokra és kissovetkezetekre – szabályozási szempontból – legalábbis fő vonásait tekintve a nagyvállalatokra, a hagyományos szövetkezetekre vonatkozó előírások érvényesek, s a kisüzemi termelés ezen formája lényegében nem különül el a népgazdaságban meghatározó szerepet játszó közép- és nagyvállalatok, illetve az ipari szövetkezetek működésétől. Ugyanakkor ezek a szervezeti típusok nagyobb fokú önállóságot, döntési szabadságot élveztek, de nagyobb kockázatot is vállaltak.

A kisvállalatok azzal a további sajátossággal is rendelkeztek, hogy létrehozásukat állami kezdeményezésnek vagy vállalati döntésnek köszönhatték, s alapításuknál az állampolgári kezdeményezés nem játszott szerepet. A központi szervek az induláskor számoltak azzal, hogy a szűkös fejlesztési források miatt a vállalatok, felügyeleti szervek csak kevés számú kisvállalatot alapítanak, ugyanakkor a vállalati szervezeti rendszer továbbfejlesztése indokoltá teheti a vállalatok egyes részlegeinek leválasztását, kisvállalati formában történő működtetését. Az események ezeket a várakozásokat igazolták. Míg 1982-ben csak

két kisvállalat alakult, addig 1983 végén – döntően az AFIT és a GELKA központi kezdeményezésre bekövetkezett szétválasztásával – számuk elérte a 148-at. 1984-ben további 21 ipari kisvállalat jött létre. Az 1984-ben alakult kisvállalatok többségét azok a leányvállalatok alkották, amelyek éltek a kisvállalati forma választásának lehetőségével.

Az új irányítási formákra való áttéréshez kapcsolódóan 1985-ben a szervezetkorszerűsítés keretében további, méretüket tekintve a kisvállalatok körébe tartozó gazdálkodó egységek létrehozására került sor. Ezek a gazdálkodás, az árképzés, a központi szervek részére történő adatszolgáltatás szempontjából egyszerűsített rendben működnek. A kisvállalat mint közgazdasági és szabályozási kategória – éppen a hagyományos körre vonatkozó szabályozástól való csekély s az új bérszabályozási formák bevezetésével tovább csökkenő eltérése miatt – 1985-től lényegében megszűnt.

3. tábla

A kisvállalatok számának alakulása és az egyszerűsített gazdálkodási rendben működő vállalatok száma

Ágazat	A kisvállalatok száma			Az 1984. éviből leányvállalat	Egyszerűsített gazdálkodási rendben működő vállalatok száma 1985-ben
	1982	1983	1984		
Kohászat	–	–	1	1	1
Gépipar	–	145*	158	26	180
Építőanyag-ipar	–	1	4	4	4
Vegyipar	–	–	1	1	1
Könnyűipar	2	2	2	2	5
Egyéb ipar	–	–	2	1	24
Élelmiszeripar	–	–	1	1	1
Összesen	2	148	169	36	216

* Ebből AFIT-utód 49, GELKA-utód 79.

Az 1984. év végi állapotnak megfelelő, még a hagyományos értelemben vett kisvállalati kör tehát döntően nem új termelőegységek létesítésével, hanem néhány nagyméretű szolgáltató vállalat központilag elhatározott szétbontásából jött létre. A GELKA- és az AFIT-utód kisvállalatok túlsúlya meghatározta a kisvállalatok ágazati megoszlását épp úgy, mint árbevételi forrásaikat vagy bérszínvonalukat.

A kisvállalatok 1983 végén 12 100 főt, 1984-ben 14 200 főt foglalkoztattak, vagyis az ipar állami szektorához viszonyított létszámarányuk alig egy százalékot jelentett. Ugyanakkor a közlekedési eszközök javítása szakágazat dolgozóinak mintegy egyharmada, a híradás- és vákuumtechnikai termékek javítása szakágazatának pedig több mint fele az újonnan létrejött kisvállalatokkal állt munkaviszonyban.

A kisvállalatok 1983-ban és 1984-ben az összes ipari árbevétel kevesebb mint fél százalékát realizálták, s ennek döntő hányadát a két említett szakágazat termelte.

4. tábla

A kisvállalatok éves árbevételének alakulása

Ágazat	1983-ban		1984-ben	
	összes árbevétel	ebből a lakosság részére fogyasztási szolgáltatás	összes árbevétel	ebből a lakosság részére fogyasztási szolgáltatás
értéke (millió forint)				
Kohászat	–	–	1026	–
Gépipar	3047	1509	3916	1740
Ebből:				
Közlekedési eszközök javítása	2091	985	2316	1087
Híradástechnikai és vákuumtechnikai termékek javítása	754	517	931	593
Építőanyag-ipar	16	–	223	1
Vegyipar	–	–	1	0
Könnyűipar	34	23	46	18
Egyéb ipar	–	–	24	15
Élelmiszeripar	–	–	102	–
Összesen	3097	1532	5338	1774

Munkaügyi jellemzőit tekintve a kisvállalatok sajátosságai közé tartozott:

- a munkavállalók közérzetét nagymértékben befolyásoló átszervezések miatti – az átlagosnál nagyobb mértékű – fluktuáció,
- a szellemi tevékenységet végzőknek – a kis egységek relatíve nagyobb adminisztrációigénye miatt – az állami ipar átlagánál magasabb aránya,
- a nem teljes munkaidőben foglalkoztatottak és a nyugdíjasok számottevő – mintegy 7 százalék körüli – hányada.

A kisvállalatoknál dolgozók átlagbére és átlagkeresete 1983-ban és 1984-ben lényegesen elmaradt a nagyvállalatok átlagától, a különbség azonban a kisvállalatok nagyobb bérdinamikája miatt csökkenő ütemű volt. 1984-ben a teljes munkaidőben foglalkoztatott fizikai foglalkozásúak havi átlagbére 8, átlagkeresete 5,8 százalékkal, a nem fizikai foglalkozásúaké pedig 16,2, illetve 14 százalékkal maradt el az állami nagyvállalatok hasonló mutatóitól. Az okok között szerepet játszott az, hogy a termelő kisvállalatok alapításánál az ipari nagyvállalatok kevésbé jövedelmező tevékenységeiktől kívántak inkább szabadulni. A szolgáltató kisvállalatok bér- és kereseti viszonyainak reális megítéléséhez tekintettel kell lenni arra, hogy az itt dolgozó fizikai foglalkozásúak jelentős része ún. „borravalós” szakmával rendelkezik. A szellemi foglalkozásúak alacsonyabb átlagbérei valószínűleg azzal magyarázhatók, hogy a kisvállalatok a nagyvállalatoknál nagyobb arányban foglalkoztatnak alacsonyabb iskolai végzettségű ügyviteli dolgozókat, közöttük az AFIT-, a GELKA-utódok túlsúlya miatt jelentős számú felvevőt, üzletvezetőt.

A kisvállalatok az átalakulást, a vagyonmegosztást követő, olykor gondoktól sem mentes időszakban azonban pénzeszközeik relatíve nagyobb hányadát fordították bérfejlesztésre, mint a hagyományos gazdálkodók. Ezt nemcsak az alacsony bérek indokolták, de az is, hogy a kisvállalatoknál folyó tevékenységek többsége személyekhez kötött, tehát a szervezet létérdeke, hogy szakembergárdájának javát magához kösse, ehhez pedig az kell, hogy a jó szakemberek ke-

reseti lehetőségei ne maradjanak el túlzottan a nagyvállalatokétól, és némileg közelítsenek a magánszektoréhoz is.

5. tábla

*A kisvállalatoknál teljes munkaidőben foglalkoztatottak
átlagbére és átlagkeresete, 1984*

Ágazat	A szocialista iparban	A kisvállalatoknál	A szocialista iparban	A kisvállalatoknál
	foglalkoztatottak			
	havi átlagbére (forint)		havi átlagkeresete (forint)	
Kohászat	6288	7255	6416	7325
Gépipar	5239	4879	5473	5252
Ebből:				
Közlekedési eszközök javítása . .	4941	4691	5299	5011
Híradás- és vákuumtechnikai termékek javítása	5313	4636	5470	5203
Építőanyag-ipar	5231	5165	5362	5205
Vegyipar	5806	.	6246	.
Könnyűipar	4602	5612	4785	5776
Egyéb ipar	4442	4069	4689	4126
Élelmiszeripar	5050	5294	5364	5370
Összesen	5368	4940	5621	5294

A gazdaságirányítási elgondolások a *kisszövetkezeti* formáknak a kisvállalatokéhoz hasonló szerepet szántak. Az első *kisszövetkezetek* többsége létét annak a rendelkezésnek köszönhetette, amely a száz, illetve a harminc főt meg nem haladó létszámmal működő szövetkezetek *kisszövetkezetté* történő átalakításáról intézkedett. E gazdálkodási forma elterjesztésében tehát a központi beavatkozás szerepe jelentős volt. A *kisszövetkezeti* kör további – igen dinamikus – bővülését azonban már a gazdálkodási forma előnyeinek felismerésében gyökerező spontán folyamat eredményezte, s az új egységek a későbbiekben többségükben állampolgári kezdeményezésre jöttek létre, bár néhány meglévő szövetkezet is élt a jogszabály adta lehetőségekkel, s szétválás útján alapított új *kisszövetkezeteket*. Az utóbbi egy-két évben a *kisszervezeti* formák eltérő szabályozása, illetve ennek pénzügyi hatásai is motiválták a korábban más típusba tartozó szervezetek egy részének áttérését a *kisszövetkezeti* formára.

A különböző irányú és motivációjú mozgások eredményeként az iparba sorolt *kisszövetkezetek* száma az 1982. évi 80-ról 1985 végére 352-re emelkedett. Többségük gépipari tevékenységet folytat, emellett viszonylag nagyobb számú könnyűipari, vegyipari *kisszövetkezet* is alakult.

A *kisszövetkezetek* 1984 végén mintegy 10 000 főt foglalkoztattak, a szövetkezeti ipar egészéhez viszonyított súlyuk nem érte el az 5 százalékot, az árbevételből való részesedésük 6 százalék volt. Az árbevétel döntő hányada – 64 százaléka – ipari termék előállításából származott.

Az egy foglalkoztatottra jutó éves átlagos árbevétel a *kisszövetkezeteknél* 1984-ben 478 000 forint volt (a szövetkezeti ipar hasonló mutatójánál mintegy 20 százalékkal magasabb), közel 18 százalékkal több, mint az előző évben. Az egy főre jutó árbevétel erősen függ a *kisszövetkezet* tevékenységi körétől, így 1984-

ben a legmagasabb egy főre jutó árbevétel a kohászati (812 000 forint), a legalacsonyabbat az egyéb ipari (325 000 forint) kisszövetkezetek érték el.

6. tábla

A kisszövetkezetek száma az év végén

Ágazat	1982.	1983.	1984.	1985.
	december 31-én			
Bányászat	–	–	–	1
Kohászat	1	2	2	2
Gépipar	41	66	99	186
Építőanyag-ipar	2	2	3	4
Vegyipar	7	15	17	28
Könnyűipar	24	40	57	105
Egyéb ipar	4	7	10	23
Élelmiszeripar	1	1	3	3
Összesen	80	133	191	352

A kisszövetkezetekre jellemző átlagbérek és keresetek nagysága a szocialista ipar átlagbérét és keresetét kisebb mértékben, a szövetkezeti iparét – a nagyobb teljesítményekkel összhangban – jelentősen felülmúlta, s a különbség különösen a keresetekben jelentős. A kisszövetkezeteknél emellett gyakori az olyan egyéb jövedelemnövelő, de nem bérjellegű kifizetés, mint a gépkocsiatalány vagy a tagok tulajdonát képező helyiségekért, eszközökért fizetett bérleti díj.

7. tábla

A kisszövetkezeteknél teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi átlagbérének és átlagkeresetének alakulása

Ágazat	Az átlagbér az			Az átlagkereset az			Az 1984. évi	
	1982.	1983.	1984.	1982.	1983.	1984.	átlag-	átlag-
							bér	kereset
	évben (forint)						a szövetkezeti ipar százalékában	
Kohászat	5188	5197	6227	5750	7440	9541	131,3	164,8
Gépipar	5217	6226	6638	5537	7004	8031	135,4	145,0
Építőanyag-ipar	4286	5186	6030	4817	6417	7549	132,6	156,7
Vegyipar	5446	5551	6370	5952	6824	7383	127,8	137,1
Könnyűipar	4019	4376	5399	4349	5102	6569	133,8	154,6
Egyéb ipar	3493	4846	4825	3559	5317	5728	110,9	125,4
Élelmiszeripar	4732	.	.	4803	98,7	93,4
Összesen	4570	5314	5985	4905	6113	7241	136,5	156,0

Az önálló jogi személyként működő kisvállalkozásokra vonatkozó tapasztalatok a következőkben foglalhatók össze.

– A kisvállalatok – s az 1985 után alakult, méretüknél, gazdálkodási és adatszolgáltatási kötelezettségüknél fogva ide tartozó szervezetek – között alapításuk körülményeiből

és tevékenységi körükből következően ma még kevés az olyan igazán rugalmas szervezet, amely a szó klasszikus értelmében is vállalkozik, és kihasználva a nagyszervezetek számára nem gazdaságos piaci igényeket, termékszerkezetének, profiljának a mindenkori követelményekhez igazodó gyors módosításával jövedelmező tevékenységet folytat. Azok a termelés-szervezési és tevékenységi körbeli változások azonban, amelyek ma ezeket a kisvállalatokat jellemzik, mindenesetre magukban hordozzák a jelenleginél vállalkozóbb szervezeti struktúra létrejöttének lehetőségét.

– A kisszövetkezeti forma a gyakorlatban is megfelelt a várakozásoknak. A szövetkezeti szektor árbevételeinek, nyereségeinek egyre nagyobb hányada e körből kerül ki, miközben a létszám alapján vett súlyuk ennél kisebb mértékben emelkedik. A szövetkezeti szektor egészében is jelentős szemléletváltozás következett be az elmúlt években, s a hagyományos formában működő szövetkezetek viszonylag rugalmasan alkalmazkodtak a szabályozás változásaihoz, korszerűsítették a termékstruktúráját és a technológiát, merészebb piacpolitikát követnek. Ugyanakkor tovább élnek olyan korábbi beidegződések is, amelyek még ma is akadályozzák a kockázattal, de a nagyobb eredménnyel is együtt járó gazdálkodás kialakítását. A kisszövetkezetek nagyobb kockázatvállalási hajlandósága a hagyományos szövetkezeteknek is mintául szolgálhat.

– A kisvállalatok és a kisszövetkezetek – ma még viszonylag alacsony létszám- és termelési részesedésük ellenére is – fontos szerepet játszanak a jelenleginél ésszerűbb szervezeti méretstruktúra kialakulásában.

FÜGGŐ KISVÁLLALKOZÁSOK: GAZDASÁGI MUNKAKÖZÖSSÉGEK, SZAKCSOPORTOK

A gazdasági munkaközösségek és a szakcsoportok a résztvevők számát tekintve az összes vállalkozási forma közül a legnagyobb súlyt képviselik, és így létük a dolgozók nagy és növekvő hányadát egzisztenciálisan is érinti. E szervezeti formák léte, működésük feltételeinek változása emiatt gazdasági súlyuknál lényegesen nagyobb társadalmi visszhangot vált ki. Az elmúlt másfél évben erősödő vitákhoz vezetett annak elbírálása, hogy betöltik-e a munkaközösségek azt a szerepet, amelyet eredetileg nekik szántak, s kialakult feladatkörük nem elmentés-e a szocialista gazdálkodás normáival, követelményeivel. Nehezíti a reális megítélést, hogy e szervezetek léte, működése szorosban kapcsolódik a vállalatokéhoz, s így a vállalati magatartás esetenkénti visszásságai is mint a munkaközösségi forma torzulásai jelennek meg.

A vállalati gazdasági munkaközösségek létrehozása bizonyos felismeréseken alapult. A gazdaságban olyan szükségletek jelentkeztek, amelyeknek kielégítésére a korábbi feltételek között nem volt elegendő kapacitás, termelőberendezés vagy munkaerő. Ugyanakkor a termelőberendezések egy része nem volt kellően kihasználva. Más oldalról viszont a munkavállalók a keresetek reálértékének stagnálása, illetve csökkenése ellenére fogyasztási színvonalukat szerették volna növelni vagy legalább megőrizni. Következésképpen nőtt a külön jövedelmek iránti igény. Mindezek alapján ésszerűnek tűnt, hogy ezt az emberi hajlandóságot a termelés bővítésére, a szabad kapacitások működtetésére használják fel, elősegítve ezzel a lakossági szükségletek magasabb szintű kielégítését is. A munkaközösségek létrehozásakor fontos szempont volt az, hogy abban a közismerten jelentős vállalati tartalékok felszínre hozásának eszközét látta a gazdaságirányítás, s a kialakult megoldásokat a főmunkaidőben is kamatoztatni kívánta.

Kimondva vagy kimondatlanul teret kaptak azok az elképzelések is, amelyek a VGM-ektől a lakossági szolgáltatások bővülését, a hiánygazdaság jelenlétének csökkenését, a nagyipar számára létfontosságú háttérpar megerősítését várták.

Vállalati gazdasági munkaközösségek létrehozására 1982. január 1-e óta van lehetőség, az engedélyezési eljárás bonyolult és hosszadalmas folyamata, illetve a vállalati vezetés kezdeti, várakozó magatartása miatt az iparban nagyobb

arányú alapításáról csak 1982 végétől lehet beszélni. A munkaközösségek szervezési folyamatában az első perctől nagy szerep jutott a vállalati kezdeményezéseknek. Számos vállalatnál a VGM-ek munkaellátásán túl, az adminisztrációs teendők átvállalásával, sőt a dolgozóknak a munkaközösségi forma előnyeiről történő meggyőzésével is segítették a zökkenőmentes megalakulást.

Az iparban a munkaközösségek szervezésének első három évét a gyors fel-futás jellemezte, ekkor alakultak ki a munkaközösségi tevékenység jellegzetes területei is. Így szinte mindenhol sor került a belső erőből már régóta csak nagy nehézséggel megoldható karbantartási munkák egy részének a munkaközösségek hatáskörébe utalására, de nagy számban alakultak alaptevékenységet végző munkaközösségek is, különösen a kohászatban és a gépipar egyes alágazataiban. (Egy 1984. évi reprezentatív felvétel szerint a munkaközösségek fele kizárólag alap-, egyharmada kiegészítő – elsődlegesen üzemfenntartási és karbantartási –, a fennmaradó 15 százalék vegyes tevékenységet végzett.)

8. tábla

A vállalati munkaközösségek száma és átlagléttszáma*

Ágazat	A munkaközösségek					
	száma				átlagos taglétszáma	
	1982.	1983.	1984.	1985.	1984.	1985.
	december 31-én					
Bányászat	50	203	470	699	13	15
Villamosenergia-ipar . .	52	229	459	525	10	10
Kohászat	197	477	758	1 011	14	16
Gépipar	852	2 861	5 007	6 273	11	11
Építőanyag-ipar	34	259	569	769	13	14
Vegyipar	175	571	1 036	1 313	12	12
Könnyűipar	175	746	1 704	2 319	13	13
Egyéb ipar	34	123	202	285	9	8
Élelmiszeripar	60	342	978	1 311	14	15
Összesen	1 629	5 811	11 183	14 505	12	13

* A munkaközösségek 1985. évi számát a Pénzügyminisztérium adatai alapján közöljük. Az átlagos taglétszám kiszámítása a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján történt.

A munkaközösségek száma 1985-re az iparban már nagyjából stabilizálódott, ugyanakkor átlagléttszámuk tovább emelkedett. Ez utóbbi tény a munkaközösségeken kívül maradónak a munkaközösségekre gyakorolt nyomása mellett többek között az magyarázza, hogy a vállalatok egy része is befejezettnek látja a munkaközösségek szervezését, s az újabb, a vállalati érdekek szempontjából feleslegesnek ítélt munkaközösségek megalakulását esetenként adminisztratív úton is gátolja.

Elsősorban a keresetszintű szabályozást alkalmazó vállalatoknál – a főmunkaidős teljesítések differenciáltabb bérezésével összhangban – 1985-ben már voltak jelei annak, hogy a korábban munkaközösségek által végzett egyes tevékenységeket a vállalatok fokozatosan főmunkaidőbe terelnek át.

A munkaközösségek jelentőségét az iparban jól érzékelteti az a tény, hogy 1985 végén az állami iparvállalatoknak több mint négyötödénél működtek munkaközösségek, s ami még jellemzőbb, a foglalkoztatottaknak mintegy 87 százalé-

ka dolgozott olyan munkahelyen, ahol volt munkaközösség¹. A munkaközösségi tagok eltérő arányában – s így a munkaközösségeknek a vállalati gazdálkodásban játszott szerepében – az egyéni (vállalati szintű) különbségek mellett ágazatspecifikus vonások is érvényesülnek. Így hagyományosan alacsonyabb a munkaközösségi tagok aránya az egyéb iparban (6,8%), az élelmiszeriparban (8,5%), de az állami ipar 11,8 százalékos átlagával szemben 10 százalék alatti az arány a papír- és a textilipart kivéve a könnyűipar valamennyi alágazatában is. A nehéziparban viszont – az összlétszámot alapul véve – 10 százaléknál alacsonyabb tagsági arány csak három gépipari alágazatban fordul elő. Úgy tűnik, ez utóbbi három alágazat alacsonyabb értékei az összlétszámból nagyobb súllyal részesedő néhány vállalat – a munkaközösségekkel kevésbé számoló – stratégiai elképzeléseinek a következménye, a munkaközösségekkel rendelkező vállalatok esetében ugyanis a részvételi arány itt is átlagos.

9. tábla

A gazdasági munkaközösségek súlya és a foglalkoztatottakon belüli aránya az iparvállalatoknál 1985. december 31-én

Ágazat, alágazat	A gazdasági munkaközösséggel rendelkező		A munkaközösségi tagok létszáma	
	vállalatok	vállalatoknál foglalkoztatottak	az ágazat, alágazat összes	a munkaközösséggel rendelkező vállalatok
	aránya (százalék)		foglalkoztatottainak százalékában	
Bányászat	80,0	98,4	10,1	10,3
Villamosenergia-ipar	95,5	92,7	13,3	14,3
Kohászat	83,3	98,5	17,5	17,7
Gépipar	87,0	76,5	12,5	16,4
Ebből:				
Gép- és gépberendezés-ipar	97,0	92,1	18,1	19,6
Közlekedésszükséglet-ipar	85,7	74,2	13,4	18,0
Villamosgép- és -készülék-ipar	86,4	87,1	15,6	17,9
Híradás- és vákuumtechnikai ipar	70,6	61,5	7,5	12,3
Műszeripar	76,2	70,5	7,5	10,6
Fémtermékek-ipar	84,6	70,3	9,3	13,2
Építőanyag-ipar	82,1	94,4	14,0	14,9
Vegyipar	75,4	87,7	13,5	15,4
Könnyűipar	82,4	92,3	10,6	11,5
Ebből:				
Fafeldolgozó ipar	89,7	94,1	9,6	10,2
Papír- és nyomdaipar	100,0	100,0	17,3	17,3
Nyomdaipar	66,7	72,0	8,2	11,4
Textilipar	84,4	95,0	14,9	15,7
Bőr-, szőrme- és cipőipar	85,7	92,5	7,8	8,4
Textilruházati ipar	80,8	88,9	2,4	2,7
Kézmű- és háziipar	100,0	100,0	4,0	4,0
Egyéb ipar	80,0	88,7	6,8	7,7
Élelmiszeripar	79,1	89,3	8,5	9,5
Összesen	82,5	87,4	11,8	13,5

¹ Itt és a továbbiakban a Központi Statisztikai Hivatal 1985. évi adatai a foglalkoztatottak létszámának 98,3 százalékát képviselő vállalatokra, illetve a foglalkoztatottak 91,7 százalékát képviselő szervezetekre vonatkoznak.

A munkaközösségek szerepe és súlya a gép- és gépiberendezés-iparban (18,1%), a kohászatban (17,5%), valamint a papíriparban (17,3%) a legnagyobb, itt óvatos becslések szerint is legalább minden ötödik fizikai dolgozó munkaközösségi tag. (A szellemi dolgozók az iparban kisebb arányban tagjai a munkaközösségeknek, mint a fizikai foglalkozásúak.) Az 1985. év új vonásai közé tartozott, hogy számottevően nőtt a bányászatban is a munkaközösségek szerepe, s az 1984. év végi 5,3 százalékos részvételi arány 1985-re 10 százalékra emelkedett. Az újonnan alakult bányászati munkaközösségek többnyire alaptevékenységet végeznek. (Az ágazati szakszervezet, illetve a felügyeleti szervek – a bányászatra jellemző sajátos munkafeltételek miatt – korábban nem értettek egyet az ilyen típusú munkaközösségek alakításával. A növekvő munkaerőgondok és a rendkívül nagy arányú túlóráztatás, illetve hétvégi műszakok szervezésének bérköltség- és adóvonzata kikényszerítette – legalábbis átmenetileg – a vállalatok ilyen irányú kezdeményezéseinek támogatását.)

A munkaközösségek ágazatonként eltérő súlya mögött

- a munkaerőhelyzet,
- a termelés ütemessége vagy ütemtelensége,
- az ágazati szakmastruktúra,
- a korábbi kooperációs kapcsolatok,
- a műszakrend,
- a munkaerő kor és nem szerinti összetételének különbségei, illetve jellegzetességei

húzódnak meg.

Nagyobb arányban került sor munkaközösségek szervezésére ott, ahol a munkaerő-utánpótlás közismerten nehéz (kohászat), ahol a termelés ütemtelensége miatt gyakori a túlmunka igénybevétele (gépipar egyes területei), ahol a jellemző szakmák máshol – például a magánszektorban – is jól kamatoztathatók, s ezért a munkaközösségben elérhető jövedelem a munkaerő-megtartás eszköze. (Jellemző erre, hogy a munkaközösségekben való részvétel lehetősége – mint vonzerő – gyakran szerepel az álláshirdetésekben is.)

A munkavállaló szempontjából nehezítheti a munkaközösségekben való részvételt a többműszakos munkarend, a nők esetében a családi teendőkkel való egyeztetés gondjai, a fiataloknál a szakmai tapasztalat hiánya, míg az idősebbek esetében a jelenlegi nyugdíjelszámolási szabályok miatt kedvezőtlen a túlmunka ezen formája.

Az egyes ágazatokban (alágazatokban) a munkavállalók esélyei a munkaközösségi tagságra különböző. Az 1985. évi adatok szerint a könnyűiparban foglalkoztatottaknak közel 40, az élelmiszeriparban 48, az egyéb iparban pedig 51 százaléka olyan munkahelyen dolgozott, ahol a munkaközösségi részvétel aránya még az 5 százalékot sem érte el. Ezzel szemben a kohászatban, a gép- és gépiberendezés-iparban, valamint a közlekedéseszköz-iparban a vállalatok 40 százalékánál a részvételi arány meghaladta a 20 százalékot. (Az előzetes várakozásokkal ellentétben nemcsak a vállalatoknál, hanem az ipari szövetkezetek egy részénél is alakultak munkaközösségek. 1985-ben mintegy 600 szövetkezeti munkaközösség működött, s a szövetkezeti szektor dolgozóinak 2 százaléka volt munkaközösségi tag.)

A munkaközösségek emelkedő számával összhangban nőtt az általuk realizált árbevétel is. A munkaközösségek teljesítményét – az eredeti elképzelésekkel ellentétben – döntően saját gazdaszervezeteik kötötték le. Az árbevételnek csupán elenyésző hányada származott az elmúlt évben a lakosság részére végzett tevékenységből.

10. tábla

Az iparvállalatok dolgozóinak megoszlása a munkaközösségi tagok aránya szerint

Ágazat, alágazat	Az összes foglalkoztatottnak					Össze- sen
	0-1,0	1,01-5,0	5,01- 10,0	10,01- 20,0	20-	
	százaléka munkaközösségi tag 1985 végén					
Bányászat	4,9	41,6	24,8	12,6	16,1	100,0
Villamosenergia-ipar .	14,5	20,1	9,8	27,6	28,0	100,0
Kohászat	4,1	8,2	9,2	37,5	41,0	100,0
Gépipar	24,6	7,6	9,9	34,2	23,7	100,0
Ebből:						
Gép- és gépiberen- dezés-ipar	9,8	1,0	7,1	41,4	40,7	100,0
Közlekedésszüksz- ipar	27,3	2,9	6,2	24,2	39,4	100,0
Villamosgép- és -készülék-ipar	15,2	3,0	9,9	43,9	28,0	100,0
Híradás- és vá- kumtechnikai ipar	38,5	19,1	8,2	31,4	2,8	100,0
Műszeripar	30,4	10,8	13,4	43,0	2,4	100,0
Fémtermékek-ipar Építőanyag-ipar	29,7	10,4	24,7	23,5	11,7	100,0
Építőanyag-ipar	5,8	10,0	13,8	48,8	21,6	100,0
Vegyipar	14,9	11,0	15,3	42,7	16,1	100,0
Könnyűipar	13,6	25,5	14,5	28,6	17,8	100,0
Ebből:						
Fafeldolgozó ipar	13,3	22,5	26,5	26,4	11,3	100,0
Papíripar	—	—	—	100,0	—	100,0
Nyomdaipar	34,8	12,1	18,2	20,4	14,5	100,0
Textilipar	6,7	6,7	16,9	35,2	34,5	100,0
Bőr-, szőrme- és ci- pőipar	7,5	54,4	7,7	24,5	5,9	100,0
Textilruházati ipar	35,8	50,5	12,8	0,9	—	100,0
Kézmű- és háziipar	7,8	90,5	1,7	—	—	100,0
Egyéb ipar	24,3	27,2	21,3	22,3	4,9	100,0
Élelmiszeripar	22,8	25,2	21,5	16,9	13,6	100,0
Összesen	17,0	17,9	14,6	29,8	20,7	100,0

11. tábla

Az ipari gazdaszervezeteknél működő munkaközösségek* árbevételének alakulása

Árbevétel	1982.	1983.	1984.	1985.
	évben			
Összesen (ezer forint)	754 041	3 046 149	7 382 278	10 392 374**
Ebből a lakosság részére végzett fogyasztási szolgáltatás (száza- lék)	0,1	1,2	1,2	.
Az árbevétel az előző évi százalé- kában	—	404,0	242,3	140,8

* Az 1982. év kivételével a gazdaszervezet besorolása szerint.

** A Pénzügyminisztérium adata.

Bár a vállalati összköltség szintjén a saját munkaközösségek részére teljesített kifizetések hányada nem jelentős, a bérhez viszonyított arány már figye-

lemre méltó. 1985-ben a kifizetéseknek a bértömeghez viszonyított aránya az iparban dolgozóknak közel 40 százalékát foglalkoztató vállalati kör esetében meghaladta a 10 százalékot.

12. tábla

Az iparvállalatok dolgozóinak megoszlása a munkaközösségi kifizetések szerint, 1985

Ágazat	Azoknál a vállalatoknál dolgozók aránya,* ahol a saját munkaközösségek részére kifizetett számlák összege az éves bértömeg			Összesen
	0,0–1,0	1,01–10,0	10–	
	százaléka			
Bányászat	18,8	74,2	7,0	100,0
Villamosenergia-ipar	17,4	38,0	44,6	100,0
Kohászat	4,8	39,5	55,7	100,0
Gépipar	25,7	17,8	56,5	100,0
Építőanyag-ipar	9,0	53,0	38,0	100,0
Vegyipar	13,9	47,8	38,3	100,0
Könnyűipar	17,6	50,0	32,4	100,0
Egyéb ipar	23,6	66,8	9,6	100,0
Élelmiszeripar	25,7	54,0	20,3	100,0
Összesen	20,0	41,4	38,6	100,0

* Az összes foglalkoztatottak százalékában.

A munkaközösségek árbevételük nagyobb részét (mintegy kétharmadát) jövedelem kifizetésére fordítják. 1983-ban az egy munkaközösségi tagra jutó átlagos havi adózatlan jövedelem az iparban 3340 forint volt, a főmunkaidős havi átlagkeresetnek mintegy 70 százaléka. 1984-ben a 4270 forint nagyságú munkaközösségi jövedelem a főmunkaidős kereseteknek 76 százalékát tette ki, s az 1983. évi alig 4 százalékkal szemben már az állami ipar minden tizedik dolgozója munkaközösségi tag volt.

13. tábla

*A munkaközösségből származó havi jövedelem alakulása ágazatonként**

Ágazat	Az adózatlan		Az adózott	
	havi jövedelem az			
	1983,	1984.	1984.	1985.
évben (forint)				
Bányászat	3688	4429	2738	2063
Villamosenergia-ipar	3854	4997	3439	3719
Kohászat	3206	4249	3340	3534
Gépipar	3478	4568	3278	3549
Építőanyag-ipar	2545	3724	2666	2605
Vegyipar	3963	4957	3485	3678
Könnyűipar	2833	3561	2519	2691
Egyéb ipar	2638	3626	2774	2682
Élelmiszeripar	2968	3734	2413	2636
Összesen	3342	4274	3020	3152

* Az adózatlan havi jövedelem a Központi Statisztikai Hivatal megfigyeléséből, az adózott az adóbevallásból származó adat. A két megfigyelési kör esetenként eltérhet.

Az adózás utáni munkaközösségi tiszta jövedelem természetesen lényegesen alacsonyabb az előzőnél. Az 1984. évi adatok szerint a jelentősen növekvő adóterhek következtében az iparban ez az összeg 3020 forint volt, s 1985-re átlagosan 130 forinttal emelkedett. Igaz, ehhez az összeghez már az ipar közel 168 000 dolgozója jutott hozzá. (Érdekes az a tény, hogy a munkaközösségi keresetek ágazati arányai nagyjából a főmunkaidős keresetek arányainak felelnek meg, s így lényegében tovább erősítik az ágazati szintű bérdifferenciálódást.)

A munkaközösségben végzett tevékenység révén tehát az iparban dolgozók nem is kis hányada rendszeres többletjövedelemhez jut. A közvéleményt nem is annyira az itt elérhető jövedelmek nagysága nyugtalanítja, a munkaközösségi munka ugyanis többnyire főmunkaidőn kívül folyik, a nyújtott teljesítmény is magasabb a főmunkaidősnél, s így a 25 százaléktól 100 százalékig terjedő túlórapótlékhoz képest a 2–3-szoros munkaközösségi kereset nem tűnik rendkívülinek. A munkaközösségi tagok jövedelmét mérsékli, hogy a bevételeket terhelő elvonások, adók is nőttek az elmúlt években, elég itt csak a kötelező balesetbiztosítási díjtételre, a progresszívabb jövedelemadózásra vagy a kötelező eszközhasználati díjra utalni. A vállalatok viszont a terhek növekedését többnyire nem vállalják át, hiszen a munkaközösségi tagokkal szemben a vállalat van előnyösebb alkupozícióban, s emellett a munkaközösségek által végzett teljesítmények vállalati terhei is emelkedtek. A munkaközösségi jövedelmek általában ott jelentenek feszültségforrást, ahol a főmunkaidős és a munkaközösségi tevékenység elhatárolását nem oldották meg egyértelműen, s ez a kívülállókban könnyen ébreszthet olyan gondolatokat – esetenként talán nem is alaptalanul –, hogy ügyes elszámolással munka nélkül is többletjövedelemhez lehet jutni.

A munkaközösségi tagoknak gyakorta kedvezőbb, ha bizonyos munkákat a munkaközösségben végeznek el, s az elszámolás alapja a munkaközösségi teljesítmény. Ezért előfordul, tudatosan teremtenek olyan helyzetet, hogy a munka elvégzése „ne férjen bele” a főmunkaidőbe (ez a vállalat számára is előnyös lehet, mert így kikerülheti a keresetszabályozásból fakadó adófizetési kötelezettségeket, ugyanis a munkaközösségi teljesítményért fizetett vállalási díjból adódó személyi jövedelem csak a költségek között szerepel). Ez azonban óhatatlanul is a teljesítménykövetelmények s általában a fegyelem fellazulásával járhat. Ilyenkor az összteljesítmény nem nő, csak átrendeződik, mégpedig a főmunkaidőből a munkaközösségbe, az érintetteket lényegesen nagyobb személyi jövedelemhez juttatva. Ezért minden olyan tevékenységet, amely csupán taktikai okokból került át a munkaközösségbe, vissza kell vinni a főmunkaidőbe. Különösen az alaptevékenységek esetében megengedhetetlen, hogy a főmunkaidőben folyó munka megfelelő elhatárolás nélkül a munkaközösségben folytatódjék, ez ugyanis rontja a munkaidő-kihasználást, csökkenti a főmunkaidőben nyújtott teljesítményt. A munkaközösségek többsége azonban az iparban valóban ténylegesen hasznos tevékenységet végez. Így továbbra is helyeselhető a külső kooperációt helyettesítő munkaközösségek működése, különösen akkor, ha azok költségcsökkentés révén hozzájárulnak a vállalati jövedelmezőség növekedéséhez és így közvetetten az egész kollektíva nagyobb anyagi elismeréséhez is.

Lényegében a munkaközösséghez hasonló jegyekkel rendelkeznek az *ipari és szolgáltató szövetkezeti szakcsoportok* is, csak itt a gesztor nem vállalat, hanem ipari szövetkezet. A szakcsoport ugyanakkor a munkaközösségnél nagyobb autonómiával bír, sőt, végső soron önmaga is rendelkezik a jogi személy főbb jellemzőivel, azaz önálló vagyonnal – még ha azt a szövetkezet „alvagyonaként” kezeli – is. A szakcsoport önálló elszámolás szerint gazdálkodik, saját bevéte-

leiből köteles fedezni kiadásait, emellett önálló munkáltató és adófizetési alany is. A szakcsoportok egy része ténylegesen vállalkozik, sőt tevékenysége jelentős mértékben független a gazdaszövetkezetétől, bár természetesen nem kis számban találunk közöttük olyanokat, ahol az elsődleges cél a gesztorszövetkezet munkaidőalapjának bővítése a túloráztatásnál kedvezőbb feltételekkel.

A szakcsoportok száma ugyan jóval elmarad a munkaközösségekéétől, a szövetkezeti szektoron belüli szerepük azonban nem lebecsülendő. 1984 végén a közel 800 szakcsoportnak 18 000 tagja volt, 1985-re a számuk 1132-re, taglétszámuk 27 000-re emelkedett. Az 1985. évi adatok szerint a hagyományos szövetkezetek 42 százalékánál működtek szakcsoportok,² s ami még jellemzőbb, a szakcsoportos tagok aránya megközelítette a 10 százalékot. A szakcsoportos forma különösen az építőanyag-iparban, a közlekedésszerszám-iparban és a villamosgép- és -készülék-iparban népszerű.

14. tábla

A szakcsoportok súlya és a foglalkoztatottakon belüli aránya a szövetkezeti iparban, 1985

Ágazat, alágazat	A szakcsoporttal rendelkező szövetkezetek	A szakcsoportos	A munkaközösségi
		tagok számának az összes foglalkoztatottakhoz viszonyított aránya (százalék)	
Kohászat	50,0	4,3	17,5
Gépipar	55,3	15,5	6,4
Ebből:			
Gép- és gépberendezés-ipar . .	37,0	12,4	7,2
Közlekedésszerszám-ipar	83,3	19,0	0,2
Villamosgép- és -készülék-ipar .	62,5	18,8	3,1
Híradás- és vákuumtechnikai ipar	21,1	2,8	2,0
Műszeripar	50,0	11,3	7,3
Fémtömegcikk-ipar	36,2	10,9	3,4
Építőanyag-ipar	100,0	23,9	0,4
Vegyipar	46,2	8,9	1,5
Könnyűipar	37,2	8,3	1,8
Ebből:			
Fafeldolgozó ipar	42,9	9,4	11,4
Papíripar	75,0	15,1	1,9
Textilipar	33,3	6,6	7,4
Bőr-, szőrme- és cipőipar	36,1	8,9	2,6
Textilruházati ipar	29,4	8,6	0,3
Kézmű- és háziipar	36,0	5,1	0,4
Egyéb ipar	36,1	7,5	3,3
Élelmiszeripar	11,8	2,3	3,1
Összesen	41,9	9,8	3,2

A szakcsoportok által realizált árbevétel folyamatosan emelkedik, s 1985-ben már megközelítette a 2 milliárd forintot, de ennek lakossági szolgáltatásból származó hányada – a vállalati gazdasági munkaközösségekééhez hasonlóan – szintén alacsony.

² A kishétszervezetekről nincs ilyen adatunk, de vélhető, hogy e körben a szakcsoportos forma népszerűsége még nagyobb.

A szakcsoporti tagok többsége (több mint 80 százaléka) nem főfoglalkozású – ebben is hasonlít ez a kisvállalkozási forma a munkaközösséghez –, s a jövedelmek átlagos nagysága is körülbelül az ott elérhetővel egyezik meg. 1984-ben egy szakcsoporti tag adózatlan havi jövedelme 3788 forint, ezen belül a főfoglalkozásúaké 7226 forint volt (a Pénzügyminisztérium nyilvántartása szerint az adózás utáni tiszta jövedelem 2897, illetve 5523 forint volt), az 1985. évi havi nettó kereset pedig 2990 forintot tett ki.

Az egy főre jutó árbevétel dinamikus növekedése, a tevékenységi kör folyamatos bővülése azt jelzi, hogy ez a vállalkozási forma ellentmondásai ellenére is sikeresen működik, s a jogszabályok némi kiigazítása után a többi függő vállalkozás mintája is lehet.

15. tábla

Az ipari szövetkezeteknél működő szakcsoportok* árbevételének alakulása

Árbevétel	1982.	1983.	1984.	1985.
	évben			
Összesen (ezer forint)	320 491	597 392	1 286 705	1 892 910**
Ebből a lakosság részére végzett fogyasztási szolgáltatás (százalék)	1,6	4,4	3,0	.
Az árbevétel az előző évi százalékában	–	186,4	215,4	147,1

* Az 1982. év kivételével a gazdaszervezet besorolása szerint.

** A Pénzügyminisztérium adata.

Azok az indokok, amelyek négy évvel korábban a kisszervezeti formákat életre hívták, ma is jelen vannak a gazdaságban. Az új szervezeti típusokkal kapcsolatos eddigi tapasztalatok összességükben kedvezők, még ha nem is váltották be minden tekintetben a hozzájuk fűzött reményeket. Egy olyan időszakban, amikor a népgazdaság teljesítőképessége nem nőtt a kívánt mértékben, fontos tény, hogy a kisüzemi szervezetek növekvő munkaidőalapjukkal, szervezettségükkel – igaz, összességében szerény mértékben, de – hozzájárulnak a gazdaság teljesítőképességének fokozásához, a hiány enyhítéséhez, a kooperációs kapcsolatokban mutatkozó nehézségek mérsékléséhez. Az iparban domináns kisszervezeti formák jó része azonban egyelőre inkább belső munkaszervezetnek s nem vállalkozásnak tekinthető. A jövőben cél lehet a vállalkozási jelleg további erősítése, hosszabb távon pedig arra kell törekedni, hogy a szabályozás – ezen belül is elsősorban a jövedelemszabályozás – általános feltételeit úgy alakítsuk, hogy a két működési forma közti különbségek megszűnjenek, s a vállalaton belül egységes érdekeltségi és vállalkozási viszonyok jöjjenek létre.

TARGYSZÓ: Ipar. Vállalkozás.

РЕЗЮМЕ

Хозяйственное руководство в ходе истекшего планового периода осуществило ряд практических мероприятий, направленных на модернизацию организационной структуры предприятий, на расширение неполной системы мелких и средних пред-

приятий. Во второй половине периода на повестку дня выдвигалась демократизация управления предприятиями, где были достигнуты положительные результаты.

Целью мероприятий в области организационной модернизации являлось создание наряду с осуществляемой в центральном порядке децентрализацией таких организационных рамок и форм хозяйствования, в которых может воплотиться самоорганизация и инициатива экономической сферы. Было введено более эластичное регулирование профиля деятельности, обеспечено право на учреждение мелких, дочерних предприятий, созданы мелкие кооперативы, спецгруппы, хозяйственные товарищества, улучшены условия работы ремесленников. Наряду с новыми организационными рамками упростили также и порядок отчетности.

Начиная с 1985 года в экономической сфере большинство хозяйственных организаций перешло на новые формы управления. Сущностью этого является упомянутая демократизация руководства, в вопросах стратегии принятие решений перешло в компетенцию более широких форумов, обычно советов предприятий. Переход к новым формам управления было увязано с пересмотром и дальнейшей модернизацией организационной системы. Появился тип предприятия, функционирующего в т. н. упрощенном порядке хозяйствования, что означает перемену по-существу и заодно сокращает также и административную нагрузку мелких предприятий.

Автор рассматривает развертывание, результаты и проблемы упомянутого выше процесса в делении на три главы. Первый раздел содержит краткий исторический обзор о причинах и условиях возникновения мелких хозяйственных организаций. Показывает динамику развития, изменение организационной структуры предприятий в течение четырех лет.

В отдельной главе останавливаются на специфике мелких предприятий и кооперативов, особых чертах их возникновения, условиях и результатах и работы. Путем имевшего место в 1985 году изменения Закона о предприятии эти организации были зачислены в категорию организаций, действующих в рамках т. н. упрощенного порядка хозяйственной деятельности, что совпало с модернизацией системы управления.

В наши дни наиболее быстро развивающимися организациями являются хозяйственные товарищества при предприятиях и спецгруппы. В течение истекших четырех лет их число и деятельность значительно возросли, так что примерно 10% работников промышленности являются заинтересованными в этой форме дополнительной деятельности и получения доходов.

SUMMARY

Economic management took several practical measures in the last plan period in order to modernize the structure of enterprise organization, to extend the scope of the inadequate small and medium enterprise system. Democratization of enterprise management was put on the agenda in the second half of the period and here also positive results were achieved.

The measures for modernizing the organization were aimed at creating, alongside a centrally directed democratization, the organizational frame and the economic forms of motion, among which the self-organization and initiatives of the economic sphere can be enforced. The scope of activity became more flexibly regulated, right was given to establish small enterprises and affiliated establishments, small co-operatives, specialized groups and economic teams were organized, and the conditions of artisans were improved. The measures, in addition to affecting the organizational frame, simplified also the system of accounting.

The majority of economic units changed over to new form of management in 1985. The essence of this is the above mentioned democratization of management, in the questions of strategy decision taking was assigned to a wider body (enterprise councils). Changing over to new form of management was accompanied by the revision, further improvement of the organizational system. The enterprise working in a so-called simplified system appeared, which implied a change in the concept, moreover it lessened also the administrative burden of small enterprises.

The study discusses the development, results and problems of the process mentioned above in three separate chapters. The first part reviews the history of the reasons and conditions of the development of small economic organizations. The dynamics of development, the changes in the organizational structure of enterprises during the last four years are presented.

The study deals in a separate chapter with the characteristics of small enterprises and small co-operatives, with the specific features of their development, as well as with their conditions and results. The alteration of the Enterprise Act in 1985 dissolved these organizations in the category of enterprises working in a so-called simplified system, that coincided with the modernization of the system of management.

The enterprise-level economic teams and specialized groups are nowadays the most dynamically developing organizations. Their number and activity increased exponentially in the last four years. Some 10 per cent of industrial workers are involved in and benefit from this ancillary activity.

A TERMELÉS ÉS TÉNYEZŐINEK KAPCSOLATA AZ IPARBAN*

DR. CHERNENSZKY LÁSZLÓ – DR. DEMETER KATALIN

A magyar gazdaság és ezen belül az ipar fejlődésében 1968-tól napjainkig jelentős változások mentek végbe. Ebben az időszakban az ipari termelés dinamikája számottevően hullámzott, ennek ellenére határozottan elkülöníthetők az egymástól jellegzetesen különböző növekedési szakaszok. Míg a hatvanas évek vége és a hetvenes évek első harmada az ipar legdinamikusabb periódusai közé tartozott, addig 1974-től kezdődően egészen napjainkig az ipari termelés üteme tendenciájában lassuló volt. Az 1968 és 1974 közötti évi átlagos 6,2 százalékos növekedéssel szemben az 1975 és 1978 közötti időszakot 5,2, az 1979 és 1985 közötti éveket átlagosan 1,5 százalékos növekedés jellemezte.

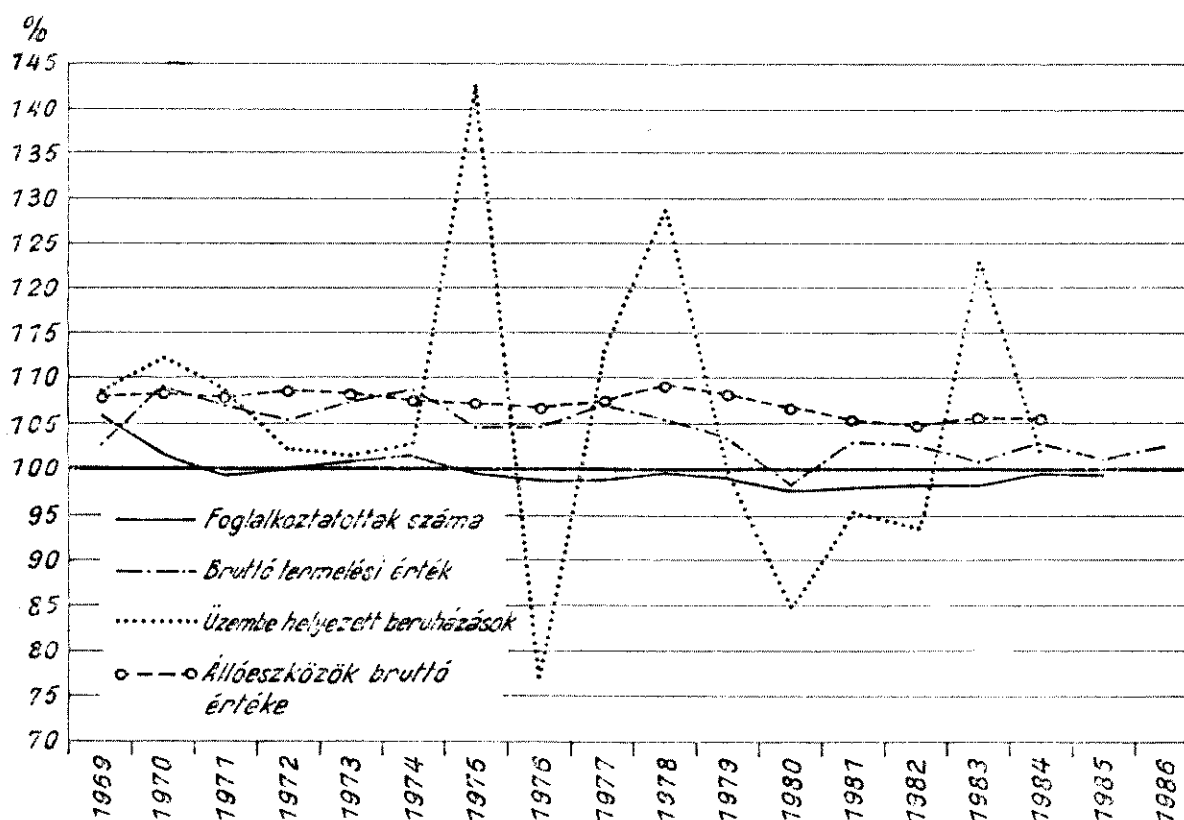
Elemzéseink szerint a termelési erőforrások mennyiségének változása – a munkaráfordítások csökkentése, az állóeszköz-állomány növekedési ütemének a beruházások visszafogása miatt bekövetkezett lassulása – önmagában nem indokolja a kibocsátási dinamika visszaesésének mértékét (lásd az ábrát).

Az okok között első helyen az ipari termelés gyenge strukturális alkalmazkodóképessége szerepel. Ennek illusztrálására elegendő a nyolcvanas évek eddigi eredményeit tekinteni: 1981–1982-ben a világgazdasági feltételek viszonylag kedvezőtlen alakulása mellett – a belső tartalékok mozgósításával – az ipari termelés dinamikája meghaladta az előző évek alacsony szintjét, majd 1983 és 1985 között a világkereskedelmi forgalom bővülése ellenére a magyar ipar kibocsátási dinamikája újra lelassult. A háttérben az ipari ágazatok és szakágazatok kibocsátási, ráfordítási struktúrájának merevsége húzódik meg. Ugyanakkor az okok között nem elhanyagolható szerepet játszik, hogy kényszerűen felgyorsult a csökkenő létszámú állóeszközökkel történő pótlása, ami tovább fokozta az előző években kiépített kapacitások kihasználatlanságát. Az egymásnak látszólag ellentmondó folyamatok természetesen vezettek a ráfordítások hatékonyságának csökkenéséhez.

Számításokon alapuló elemzéseink az 1969 és 1982 közötti időszakra vonatkoznak. Az 1982. év záró évvé választását két körülmény indokolta: egyrészt a szakágazati osztályozás 1981-ben bekövetkezett jelentős módosítása, másrészt az, hogy számításainkhoz még nem álltak rendelkezésre az összehasonlító áras megfelelő részletességű állóeszközadatok a további évekre. Ennek ellenére lehetőség szerint összevetjük az 1969 és 1982 közötti időszak feltárt tendenciáit az azóta eltelt évek jellegzetes irányzataival.

* Jelen elemzés a szerzők „Növekedés és termelékenység az iparban, 1968–1982/1984.” című hosszabb tanulmányának 4.2. fejezete alapján készült. (MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportja, Budapest, 1985. Kézirat.)

A szocialista ipar néhány alapmutatójának alakulása
(Index: Előző év = 100,0)

Megjegyzés. Az 1986. évi adatot az éves tervből vettük, a többi adat a Központi Statisztikai Hivatal kiadványaiból (1977–1984. évi iparstatisztikai évkönyvek; Beruházási adattár, 1950–1977; 1980. és 1984. évi beruházási statisztikai évkönyvek; Statisztikai havi közlemények, 1986. évi 1. sz.) származnak.

A növekedési ütem lassulásának okait az alábbiakban a termelési tényezők mennyisége és egymáshoz viszonyított arányaik, valamint ágazati struktúrájuk változásai felől vizsgáljuk. Sajátos nézőpontból és viszonylag egyszerű eljárással (a korreláció-számítás módszerével) kíséreljük meg legalább részlegesen megválaszolni: mi az oka annak, hogy a növekedés összetevői között jelentős túlsúlyra tett szert a ráfordítások mennyiségi növekedése, miközben csökkent a ráfordítások hatékonysága.

A termelés és a termelési tényezők mennyiségi változásainak korrelációs elemzéseinél a három alapadaton (termelés, munkaráfordítás, állóeszközök) kívül felhasználtuk az előbbi ráfordítás- és hozammutatókból származtatott együttes ráfordítási, hatékonysági és a tényezőarányok változását kifejező mutatókat is. A korrelációs elemzéssel arra keressük a választ, hogy

- milyen összefüggések tapasztalhatók a megfigyelt mutatók évenkénti változása között az iparban és az egyes iparágakban a vizsgált hosszabb időszakban;
- mely tényezőkre jellemzők az együttmozgások, melyekre az ellentétes irányú változások és melyekre az egymástól való függetlenség?

A láncindexek vizsgálata az adott időszakban rövid távon érvényesülő tipikus kapcsolatokról ad képet. A hosszabb távon érvényesülő összefüggések keresztmetszeti elemzésekkel tárhatók fel, amikor is valamely időszakra jellemző átlagos változási ütemek közötti kapcsolatok kiszámítására kerül sor. A keresztmetszeti elemzéseket szakágazati részletezettségű adatok alapján végeztük. Megvizsgáltuk azt is, hogy az egymást követő részperiódusokban (az 1969–1973., az 1974–1978., valamint az 1979–1982. években) mely kapcsolatok erősödtek, melyek gyengültek.

Ezeket a vizsgálatokat különböző szakágazati csoportokra is elvégeztük:

- a) az ipar összes szakágazatára,
- b) az alapanyag- és energiatermelő szektorra,
- c) a feldolgozóiparra, ezen belül
 - a hosszú időn keresztül kiemelten fejlesztett gép- és vegyiparra,
 - a könnyű- és egyéb iparra,
 - az élelmiszeriparra.

MÓDSZERTANI MEGJEGYZÉSEK

Számításaink során három alapmutatót, illetve a mutatók indexeit használtuk fel.

1. A termelést (kibocsátást) az összehasonlító áras *bruttó termelési érték* képviselte.

2. Az állóeszköz-ráfordítások dinamikáját a *termelési rendeltetésű állóeszközök* összehasonlító áras bruttó értékének alakulásával közelítettük.¹

3. A munkaráfordítások változását a *ledolgozott munkaórák* számának változásával mértük.²

Az alapmutatók felhasználásával további mutatókat képeztünk.

4. *Együttes munka- és állóeszköz-ráfordítás* (ún. teljes ráfordítás). Az együttes munka- és állóeszköz-ráfordítás változási üteme a két termelési tényező volumenindexeinek valamely súlyrendszer segítségével történő aggregálása révén határozható meg. (A súlyok felfoghatók hatékonysági követelmények megtestesítőiként is, amelyek a két tényező relatív értékelését fejezik ki. A ráfordítási, illetve az ebből származtatott hatékonysági színvonal mérésekor a konkrét súlyok megválasztása, módosításuk célszerű gyakorisága nagy körültekintést kíván. A fenti mutatók dinamikáját csekély mértékben befolyásolja a súlyoknak akár viszonylag tág határokon belüli változtatása is.)³

Számításaink során a szakágazati teljes ráfordítási indexek meghatározásakor a munkaráfordítások változását a bér és a bérjárulék összegével, az állóeszköz-dinamikát az amortizáció és az eszközkötési járulék összegével súlyoztuk. A súlyokat 1977. évi adatok alapján határoztuk meg. Tanulmányunkban nem az ipar egészére kialakított egységes súlyokat alkalmaztunk, hanem szakágazati saját súlyokat. Emögött az a megfontolás húzódott meg, hogy figyelembe kívántuk venni az ágazatonként eltérő ráfordítási szerkezet növekedési következményeit – vagyis az állóeszköz-igényesebb (illetve relatíve élőmunka-igényesebb) ágazatok esetében a nagyobb súlyú termelési tényező nagyobb súllyal szerepelt a ráfordítások arányainak meghatározásakor is. (Például valamely 9:1 állóeszköz-, illetve munkaráfordítási aránnyal működő termelési ágban a kibocsátás növelése szempontjából valószínűleg többet nyom a latba az állóeszközök nagyobb és a munkaráfordítások kisebb arányú növelése, mint ahol a ráfordítási szerkezet éppen fordított arányokat mutat.)

5. *Munkatermelékenység.*

6. *Termelés/állóeszköz hányados* (állóeszköz-hatékonyság, „tőketermelékenység”).

¹ Az iparon belüli aggregátumok termelési rendeltetésű állóeszközeinek értékidősorait a Központi Statisztikai Hivatal Iparstatisztikai főosztálya bocsátotta rendelkezésünkre. Az 1968 és 1976 közötti időszakra vonatkozóan az 1968. évi árak szolgáltak bázisul, 1976 és 1982 között pedig az 1976. évi árak. Az átárazás során az új állóeszközök értékét az adott évben üzembe helyezett beruházások árindexének felhasználásával hozták összehasonlítható árszintre. A nullára leírt állóeszközök kivezetéskori bruttó értékükön kerültek számbavételre.

² Az ipar szakágazataiban foglalkoztatottak munkaóráinak számát becsléssel állapítottuk meg. Felteteleztük, hogy a nem fizikai dolgozók létszámarányosan ugyanannyi munkaórát dolgoztak le, mint a fizikai dolgozók. A létszámadatok és a fizikaiak által teljesített munkaórák számának ismeretében határoztuk meg tehát az összes foglalkoztatottak munkaóráinak becsült számát, illetve ebből a változási indexeket.

³ Ezzel kapcsolatban lásd: *dr. Román Zoltán: Munkatermelékenység és hatékonyság az ipar ágazataiban. Statisztikai Szemle. 1972. évi 2. sz. 149–167. old.*

7. *Teljes termelékenység*, amely a termelést az együttes munka- és állóeszköz-ráfordításhoz viszonyítja.⁴

8. *Helyettesítés*. A munkaerő-inputnak állóeszköz-ráfordítással történő kiváltásaként definiáltuk a helyettesítést. A helyettesítés dinamikáját az együttes munka- és állóeszköz-ráfordításokon belül az állóeszköz-ráfordítás aránynövekedésén keresztül próbáltuk megragadni: a helyettesítés előrehaladása eszerint az együttes (munka- és állóeszköz-) ráfordítások, valamint a munkaráfordítások változási ütemének különbségeként számítható ki.

9. *Technikai felszereltség*. A technikai felszereltség mértékét az állóeszköz-állomány és az azt működtető létszám arányával szokás mérni. Mi a munkaórát használtuk vetítési alapként.⁵

A felsorolt mutatók változása közötti korrelációs kapcsolatot akkor tekintetük erősnek, ha a korrelációs együttható értéke meghaladta a 0,8-et, negatív összefüggés esetén, ha $-0,8$ és $-1,0$ között volt; függetlennek, ha a $-0,1$ és $0,1$ sávba esett. Terjedelmi okokból elsősorban a pozitív erős, a negatív erős kapcsolatok bemutatására, valamint a kapcsolatok teljes hiányának a jelzésére szorítokozunk.

Számításainkban 59 szakágazatra, szakágazatcsoportra vonatkozó fenti indexeket használtuk fel. Az 1981-ben érvényben volt szakágazati rendszeren belül összevontuk

az 1513 Mész- és cementipart a 1515 Azbesztcementiparral,
az 1611 Szerves- és szervetlen vegyipart az 1616 Festékiparral,
az 1742 Rostkikészítő ipart az 1743 Len-, kender- és jutaiparral.

SZÁMITÁSI EREDMÉNYEK

A különböző tényezők rövid távon, egyik évről a másikra bekövetkező változásai közötti tipikus kapcsolatokat mutatja be az 1. tábla.⁶ A vizsgált időszak nyilvánvalóan nem homogén, jelentős változások történtek az egyes termelési tényezők mennyiségi növekedésében s a kibocsátás dinamikájában az egyes iparágak és az ipar egésze szintjén. Mindez jól tükröződik abban is, hogy viszonylag kevés markáns összefüggés bontakozik ki az együtthatókat nézve.

A kilenc mutató között lehetséges harminchat párosításból (köztük néhány tautológikus, triviális összefüggés is található) az ipar egészét tekintve 12 szoros kapcsolatot találtunk, a könnyűiparban tizenegyet, a gépiparban tízet, a bányászatban, a kohászatban, az építőanyag-iparban és az élelmiszeriparban nyolcat, a villamosenergia-iparban hatot s a vegyiparban ötöt.

⁴ A tanulmányunkban alkalmazott teljes termelékenységi mutató felépítése megegyezik az Országos Tervhivatal, a Pénzügyminisztérium és a Központi Statisztikai Hivatal által elfogadott ún. komplex hatékonysági mutatóéval, viszont eltér attól a felhasznált alapadatok és a súlyozás tekintetében. Választásunknak a már leírtakon túlmenő részletes módszertani indoklását mellőzve csupán utalunk néhány, a további próbálkozásokra bátorító körülményre: a súlyozás körüli viták még nem jutottak nyugvópontra; a bruttó termelési érték mutatója kiegyensúlyozottabban alakult, mint a nettó; s végül – számításaink szerint – a kétfajta mutatószám-rendszer lényegében azonos tendenciákat mutat az ipar egészének fejlődését vizsgálva.

⁵ A mérésnél implicit feltételezés, hogy a tőke/létszám hányados – illetve ennek változása – viszonylag jól közelíti a munkafolyamat, az egyes munkavégzők állóeszközökkel való ellátottságát. Ez a feltevés, mint az *Berend Iván* kutatási eredményeiből jól ismert, nem minden esetben felel meg a valóságnak (*Berend Iván: Állóeszköz-igényesség és fejlesztéspolitika. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1979. 151. old.*). Ugyanis a munkahelyek száma az elmúlt évtizedekben – ágazatonként differenciáltan – nagyobb mértékben nőtt, mint a létszám vagy a ledolgozott órák száma, s ennek következtében a munkahelyek felszereltsége lassabban nőtt, mint ha a létszám és a munkakörök száma párhuzamosan változott volna, a kapacitáskihasználás változatlan maradt volna.

⁶ Rövid távon érvényesülő összefüggések elemzéséhez az előzőekben felsorolt kilenc mutató láncindexei alapján számítottuk ki a korrelációs együtthatókat. A kilenc mutató mindegyikéhez 14 láncindex tartozott az 1969 és 1982 közötti időszakra.

Sem a szocialista ipar egészét tekintve, sem az egyes iparágak szintjén nem mutatkozik erős összefüggés a kibocsátás (1.) és a ráfordítások (2., 3., 4.) növekedési üteme között.

1. tábla

A rövid távon érvényesülő szoros korrelációs összefüggések a szocialista ipar egyes ágazataiban, 1969–1982*

Tényezők**	Bányászat	Villamos-energiá- ipar	Kohászat	Gép- ipar	Építő- anyag- ipar	Vegy- ipar	Köny- nyú- ipar	Élel- miszer- ipar	Szoci- alista- ipar
1.-5.	+			+			+		
1.-6.	+		+	+			+		+
1.-7.	+		+	+			+	+	+
1.-8.									-
2.-4.		+			+	+			
2.-6.				-	-			-	-
2.-8.	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2.-9.		+	+	+	+	+	+	+	+
3.-4.	+						+		+
3.-8.			-						
5.-6.							+		
5.-7.	+		+	+			+	+	+
6.-7.	+	+	+	+	+	+	+		+
6.-8.		-		-	-			-	-
6.-9.				-	-			-	-
7.-8.							-		
8.-9.	+	+	+	+	+	+	+	+	+

* Itt és a további táblákban háromféle korrelációs összefüggést jelölünk: erős pozitív (+), erős negatív (-), független (0) kapcsolatot.

** Itt és a továbbiakban a tényezőket a Módszertani megjegyzések c. fejezetben megadott sorszámmal jelöljük.

A termelés (1.) és az állóeszközök (2.) növekedési üteme között közepesen negatív korrelációt mértünk. Az egyes éveket tekintve tehát a vizsgált 14 éves időszakban az volt a jellemző, hogy a kibocsátás és az állóeszközök növekedési üteme többnyire ellentétes irányban mozgott. Vagyis mindkét tényező növekedett ugyan szinte valamennyi évben (a bruttó termelési érték 1980-ban nem), de az előző évhez képesti növekedésiütem-változás (gyorsulás vagy lassulás) általában ellentétes volt. (Tizenhárom esetből tizenegyben volt ellenkező irányú, s 1979-et követően két esetben azonos, lassuló mozgás volt megfigyelhető.)

Ha a kibocsátási dinamikát az egy évvel korábbi állóeszközbővülési ütemmel vetjük össze (tehát a két idősort egymáshoz képest egy évvel eltoljuk), akkor az összefüggések valamelyest módosulnak. Az állóeszköz-dinamika hatásának kíséreltetésével a két mutató együttes lassulásainak, gyorsulásainak száma megemelkedik, s a tizenkét eset közül hatnál figyelhető meg. A korrelációs együttható értéke ekkor $-0,1427$. Kétéves időeltolódással az azonos, illetve a különböző irányú elmozdulások gyakorisága már 9:2, a korrelációs együttható azonban a várakozásoktól eltérően nem lesz pozitív ($-0,4153$).

Összegezve: az állóeszköz-állomány és a kibocsátás bővülése között nincs kapcsolat rövid távon. (Ez az eredmény összhangban van a termelési függvények alapján végzett vizsgálatok megállapításaival is.) Az állóeszköz-állomány 1978-ig tapasztalható egyre gyorsabb ütemű bővülése tehát nem járt a kívánatos ered-

ménnyel, majd a gazdasági növekedés visszafogása is az állóeszköz-állomány alakulásától függetlenül érintette az egyes ágazatok termelése iránti keresletet. Sem rövid távon – mint látni fogjuk –, sem hosszabb távon nem ment végbe az állóeszközöknek a lemaradó ágazatokból dinamikusabb ágazatokba való átcsoportosítása. Ezzel szemben a legtöbb ágazatban számottevő kihasználatlan kapacitás keletkezett.

A termelés (1.) és a munkaráfordítás (3.) dinamikája között közepes erősségű pozitív korreláció volt tapasztalható rövid távon a vizsgált időszakban. A létszámnövekedés idején – a hetvenes évek első felében – az ágazatok közötti létszámmegoszlás változásának mértéke jelentős volt, a foglalkoztatottak számának csökkenésével azonban a szerkezetmódosulás üteme lefékeződött. (Szakágazati szintű elemzéseink rámutattak arra, hogy a magyar ipar foglalkoztatási szerkezete az aggregációs szinttől független merevséget mutat.) A termelés és az állóeszköz-állomány bővülésének kapcsolatához hasonlóan a termelés és a munkaráfordítás kapcsolatát is a jelentős mértékű függetlenség, a munkaerő csekély mobilitása jellemzi. A létszám alakulása a kapacitáskihasználás és a termelés csökkenését igen vontatottan követi, s általában nem szándékolt vállalati munkaerő-gazdálkodási döntések nyomán.

A termelési dinamika (1.) és a két kiemelt ráfordításfajta aggregálásával előállított „teljes ráfordítás” (4.) növekedési üteme között az egyes iparágak esetében rövid távon lényegében nem volt kapcsolat, s az ipar egészét tekintve is igen gyenge pozitív korreláció mutatkozott. Ez logikusan következik a termelés és az egyes ráfordításfajták változási ütemének összefüggése kapcsán kifejtettekben.

E jelenségek megértéséhez a termelési tényezők hatékonysága, a termelési tényező arányainak, a helyettesítési folyamatoknak az alakulása szolgáltat részleges magyarázatot.

Míg a kibocsátás és a ráfordítások dinamikája közötti korrelációs kapcsolatok közepesnek, gyengének bizonyultak, addig a kibocsátási ütem (1.) és az inputok hatékonysága (5., 6., 7.) között az egyes iparágak szintjén és a szocialista ipar egészét tekintve is gyakoriak a szoros pozitív kapcsolatok.

Az állóeszköz-hatékonyság (6.) és a kibocsátás (1.) esetén triviális összefüggésről van szó: a termelés és az állóeszköz-dinamika közötti negatív korreláció annyit jelent, hogy a termelés növekedési ütemének gyorsulásával rendszerint az állóeszköz-állomány bővülési ütemének lassulása, tehát az állóeszköz-hatékonyság gyorsuló javulása jár együtt, és fordítva: a termelés növekedési ütemének az állóeszköz-állomány növekedési üteméhez viszonyított lassulásából az állóeszköz-hatékonyság kedvezőtlen változása következik. Ugyanez az összefüggés fejeződik ki abban, hogy az állóeszközök bővülése (2.) az ipar egészét tekintve együtt járt az állóeszköz-hatékonyság (6.) romlásával. Rövid távon tehát egészen természetes folyamatokról van szó: az állóeszközök állománya nem növelhető, illetve csökkenthető a kereslet ingadozásainak függvényében egy-egy éven belül, bizonyos mértékű termelési kapacitástartalék léte, az állóeszköz-kihasználtság hullámzása önmagában nem minősíthető kedvezőtlennek. A megalapozottabb ítéletalkotáshoz a hosszabb távon érvényesülő összefüggések mérlegelése, a kapacitástartalékok mértékének ismerete szükséges.

A kibocsátási dinamika (1.) és a munkatermelékenység változási üteme (5.) között a bányászatban, a gépiparban és a könnyűiparban – tehát az átlagosnál élőmunka-igényesebb ágazatokban – találtunk szoros pozitív összefüggést. (Ezek közül a bányászat és a könnyűipar relatív létszámvesztése közismerten a legmagasabbak közé tartozott, míg a gépiparban a kibocsátás szocialista ipari átlá-

got jelentősen meghaladó dinamikája és átlagos ütemű létszámcsökkenés volt tapasztalható.)

Érdemes felfigyelni arra, hogy a tőke-termelékenység (6.) több ágazatnál áll szoros pozitív kapcsolatban a kibocsátási dinamikával (1.), mint a munkatermelékenység. Ennek egyik magyarázó tényezője valószínűleg a beruházási tevékenység erőteljes hullámozása az ágazatok szintjén, s ezzel összefüggésben a kiépített kapacitások késleltetett felfutása is szerepet játszhat.

Az 1. táblából kiolvashatóan a teljes termelékenység alakulását (7.) elsősorban az output dinamikája (1.) tehát főleg a kereslet határozza meg rövid távon. (Hiszen a kibocsátásra, mint láttuk, rövid távon csekély hatást gyakorolt az inputok mennyiségének változása.) Ugyancsak szoros kapcsolat volt megfigyelhető rövid távon a munkatermelékenység (5.) és a teljes termelékenység (7.) láncindexei között az iparban és az ágazatok többségénél (bányászat, kohászat, gépipar, könnyűipar, élelmiszeripar), az átlaghoz közeli vagy azt meghaladóan munkaigényes ágazatoknál. Ez a szoros kapcsolat is a kibocsátás termelékenységet, hatékonyságot meghatározó voltára, valamint az erőforrás-gazdálkodás rövid távú (természetes) rugalmatlanságára enged következtetni. A kibocsátás és a termelési tényezők hatékonysága közötti összefüggések elemzésekor nem hagyható figyelmen kívül, hogy az ábrából is kirajzolódó gazdasági folyamatok alapján a kapacitások nagymértékű és tartós kihasználatlansága feltételezhető (ez összhangban van azzal, hogy a Központi Statisztikai Hivatal hosszú ideje a kapacitások romló kihasználtságát regisztrálja). Valószínű, hogy a kapacitástartalékok mindkét ráfordításfajta tekintetében oly mértékűek, hogy a kihasználtság néhány százalékos javulása a termelési tényezők mennyiségének jelentős (esetleg több évi) növekményét tenné feleslegessé, minden más körülmény változatlanságát feltételezve.

A kibocsátás (1.), a ráfordítás (2., 3., 4.) és a hatékonyság (5., 6., 7.) változásai közötti kapcsolatok alapján megkockáztatható az a következtetés, hogy a gyorsuló ütemű termelésfelfutás idején rendre megtakarítások is növelték a ráfordítások hozamát, míg a kibocsátási dinamika lassulásakor a ráfordítások növekedési üteme vagy nem fékeződött le, vagy csak a kibocsátásnál kisebb mértékben. (Az állóeszközöknél ez egyfajta tehetetlenség következménye, e rugalmatlanság összefügg a beruházások rövid távot meghaladó időigényével, a gazdaságunkra jellemző „beruházási éhséggel” és az állóeszközök állományának jellegével; a munkaerőt – bizonyos szempontból jogosan – a vállalat ugyanúgy állományként, tőkeként kezeli, mint az állóeszközt, s ehhez járul még a racionális munkaerő-gazdálkodásban való érdekeltség hiánya.) A következmény mindkét termelési tényező esetében inkább a kihasználtság romlása, mint az állományok értékesítési lehetőségeihez, termelési szükségletekhez való igazítása.

A ráfordítások hatékonyságromlásának további tényezője, hogy a munkaráfordítások csökkenését az állóeszköz-állomány növekedése egyre kevésbé volt képes kompenzálni. Figyelembe kell venni azt is, hogy ágazatonként, szakágazatonként jelentősek a különbségek a munkaerő-állóeszköz arányok tekintetében. Az elemzett időszakban mindvégig pozitív volt ugyan az állóeszközök ágazati szerkezete változásának az ipari állóeszköz-hatékonyságra gyakorolt hatása, de ez a pozitív hatás eleve nem volt számottevő, és 1982-ig fokozatosan gyengült. (1983–1985-ben – a bányászati és az energiatermelő ágazatok beruházási súlyának megnövekedésével – bizonyára negatív a szerkezetváltozás hatása az állóeszköz-hatékonyságra.) A hetvenes évek második felétől jellemző az anyag- és energiaráfordítások egy részének állóeszközökkel történő fokozott mértékű he-

lyettesítése. Mindezek az irányzatok is hozzájárultak a növekedés elakadásához a vizsgált időszakban.

A fenti jelenséget részben magyarázza a termelés (1.) és a helyettesítés (8.) negatív korrelációja: a termelési dinamika gyorsulása az ipar egészét tekintve szorosan összefügg a munkaerő állóeszközökkel történő helyettesítésének lassulásával, illetve a termelési dinamika lassulását idézi elő a helyettesítés nagyobb üteme. Tehát a munkaráfordítás növekedése vagy a munkaerő iparból való eláramlásának a lassulása (az állóeszköz-dinamikát adottnak véve) általában együtt jár a növekedés gyorsulásával, míg a létszámleadás gyorsulása (és a helyettesítés kényszerű gyorsulása) kedvezőtlenül érinti a növekedési dinamikát. A háttérben – többek között – a helyettesítés alacsony hatásfoka húzódik meg, amelynek természetesen további – az érdekeltségi, az erőforrás-értékelési stb. rendszerre, a technológiai tényezőkre visszavezethető – okai vannak, rövid távon a helyettesítés viszonylag rossz hatásfokában valószínűleg szerepet játszottak a beruházások ágazati szerkezetének sajátosságai is.

Rendkívül szoros összefüggés figyelhető meg rövid távon az állóeszköz-állomány bővülése (2.) és a munkaerő állóeszközzel történő helyettesítése (8.), valamint a munkaerő technikai felszereltsége (9.) között szinte az összes ágazatban és az ipar egészének szintjén.

Érdekes összehasonlítást tesznek lehetővé a magyar iparra az 1950 és 1968 közötti időszakra vonatkozóan elvégzett hasonló számítások, melyek eredményeit Román Zoltán 1970-ben publikálta.⁷ (A két számítás adatbázisa némileg eltérő: Román Zoltán az állami iparra, mi a szocialista iparra végeztük elemzéseinket; Román Zoltán a munkaráfordításoknál a létszámot vette figyelembe, mi a munkaórák számát; ő terméksorok alapján számított termelési indexeket használt fel, mi a bruttó termelési érték indexeit.) Az említett tanulmány hat mutató (a három alapmutató: termelés, létszám, állóeszközök és három származtatott mutató: munkatermelékenység, technikai felszereltség és a termelés/állóeszköz hányados) láncindexsorozatai közötti korrelációs kapcsolatokat vizsgálta.

2. tábla

A rövid távon érvényesülő korrelációs összefüggések az iparban

Tényezők	1950–1968.	1969–1982.
	években	
Termelés–állóeszköz-ráfordítás (1.–2.)	0,03	–0,61
Termelés–munkaráfordítás (1.–3.)	0,71	0,65
Termelés–munkatermelékenység (1.–5.)	0,80	0,70
Termelés–állóeszköz-hatékonyság (1.–6.)	0,98	0,92
Termelés–technikai felszereltség (1.–9.)	–0,73	–0,73
Állóeszköz-ráfordítás–munkaráfordítás (2.–3.)	0,34	–0,26
Állóeszköz-ráfordítás–munkatermelékenység (2.–5.)	–0,24	–0,57
Állóeszköz-ráfordítás–állóeszköz-hatékonyság (2.–6.)	–0,15	–0,87
Állóeszköz-ráfordítás–technikai felszereltség (2.–9.)	–0,04	0,80
Munkaráfordítás–munkatermelékenység (3.–5.)	0,15	–0,09
Munkaráfordítás–állóeszköz-hatékonyság (3.–6.)	0,64	0,52
Munkaráfordítás–technikai felszereltség (3.–9.)	–0,95	–0,58
Munkatermelékenység–technikai felszereltség (5.–9.)	–0,21	–0,41
Munkatermelékenység–állóeszköz-hatékonyság (5.–6.)	0,83	0,70
Állóeszköz-hatékonyság–technikai felszereltség (6.–9.)	–0,72	–0,85

⁷ Dr. Román Zoltán: A termelés és tényezőinek korrelációja. *Statistikai Szemle*. 1970. évi 5. sz. 562–576. old. (A 2. táblában idézett adatok a tanulmány 567. oldalán találhatóak.)

A mutatók között képezhető összesen 15 kapcsolat közül 10 esetben egyáltalán nem, vagy csak elhanyagolható mértékben változott az összefüggés iránya, erőssége. (Lásd a 2. táblát.) Erős maradt a pozitív kapcsolat a kibocsátás dinamikája és az állóeszköz-hatékonyság változása között (1.–6.), s valamelyest erősödött a technikai felszereltség és az állóeszköz-hatékonyság ellentétes mozgásának tendenciája (6.–9.). A változások két esetben különösen figyelemre méltók:

a) a termelés és az állóeszköz-állomány bővülése (1.–2.) az 1950 és 1968 közötti időszakban rövid távon egymástól függetlenül alakultak, 1969 és 1982 között viszont a két mutató közepes negatív korrelációját tapasztaltuk;

b) az állóeszköz-bővülés és az állóeszköz-hatékonyság (2.–6.) alakulása az első időszakban függetlennek mutatkozott, ezt erősen negatív összefüggés váltotta fel.

Mindkét jelenség összefügg az állóeszköz-állomány bővítési ütemének a hetvenes években tapasztalt felgyorsulásával, amelyet több tényezőre – a munkaerő-bevonás lassulása, majd megfordulása, a fokozott helyettesítés, a strukturális feszültségek kialakulása stb. – visszavezethetően nem kísért a termelési dinamika hasonló változása.

A termelés és tényezői között több éven keresztül fennálló összefüggéseket az átlagos változási ütemektől számolt keresztmetszeti korrelációs együtthatók alapján vizsgáltuk. Az iparra vonatkozó eredményeket a 3. tábla tartalmazza.

3. tábla

A hosszabb távon érvényesülő jellegzetes korrelációs összefüggések a magyar iparban

Tényezők	1969– 1982.	1969– 1973.	1974. 1978.	1979– 1982.
	években			
Termelés–munkaráfordítás (1.–3.)	+	+	+	
Munkaráfordítás–teljes ráfordítás (3.–4.)	+	+	+	
Munkatermelékenysé–teljes termelékenysé (5.–7.)	+	+	+	
Állóeszköz–ráfordítás–teljes termelékenysé (2.–7.)				0
Munkaráfordítás–munkatermelékenysé (3.–5.)	0			
Munkaráfordítás–helyettesítés (3.–8.)				0
Munkaráfordítás–technikai felszereltsé (3.–9.)				0
Teljes ráfordítás–teljes termelékenysé (4.–7.)		0		
Teljes ráfordítás–állóeszköz-hatékonysá (4.–6.)			0	
Teljes ráfordítás–technikai felszereltsé (4.–9.)			0	
Állóeszköz-hatékonysá–helyettesítés (6.–8.)		0	0	
Állóeszköz-hatékonysá–technikai felszereltsé (6.–9.)	0			
Teljes termelékenysé–helyettesítés (7.–8.)	0	0		
Teljes termelékenysé–technikai felszereltsé (7.–9.)				0

Feltűnik, hogy az ipar egészét, összes szakágazatát tekintve hosszabb távon lényegesen kevesebb markáns összefüggés figyelhető meg, mint rövid távon. Ez a tény két körülményre vezethető vissza. Egyrészt a számítás módszerére, mivel a keresztmetszeti korreláció a szakágazatok nagy többségénél érvényes tendenciákat jelzi (függetlenül az egyes szakágazatok relatív súlyától), az idősorok pedig az ipar egészére érvényes összefüggéseket tükrözik. Másrészt sok, rövid távon érvényesülő tendencia végül is nem adódik össze hosszabb távon is erőteljes összefüggéssé.

Az 1969 és 1982 közötti időszakban a munkaráfordítás (3.) és a teljes ráfordítás (4.) közötti, valamint a munkatermelékenység (5.) és a teljes termelékenység (7.) közötti kapcsolat bizonyult erőteljesnek, amit főleg a munkaráfordításnak az együttes munka- és állóeszköz-ráfordításon belüli súlya magyaráz. A munkaráfordítás (3.) és a munkatermelékenység (5.) változásai – a rövid távú tendenciával egyezően – függetlenek voltak egymástól, tehát hosszabb távon sem volt jellemző, hogy a jelentősebb termelékenységi dinamikát felmutató szakágazatokba csoportosult volna át a munkaerő. Számításaink szerint az 1969–1982. években az ipari munkatermelékenység növekedésének mintegy kilenctizede a termelékenységnek az egyes szakágazatokon belüli javulásából adódott, s a létszám (a ledolgozott munkaórák) arányának a termelékenyebb szakágazatok javára végbement eltolódása (azaz a szerkezetváltozás) viszonylag csekély mértékben járult hozzá az ipar egészének termelékenységi dinamikájához. Az egyes részperiódusok között e tekintetben csekély különbséget tapasztaltunk.

Az 1969 és 1973 közötti időszakban – a foglalkoztatott létszám növekedésének idején – a termelés bővülése (1.) és a munkaráfordítás mennyiségének változása (3.) között is erősen pozitív korreláció mutatkozott. Az 1979 és 1982 közötti években – alapvetően a ledolgozott órák számának erőteljes csökkenésére és a termelésnövekedés ütemének lassulására visszavezethetően – már nem volt tapasztalható a munka- és a teljes ráfordítás (3.–4.), valamint a munka- és a teljes termelékenység (5.–7.) között erős összefüggés. A szoros korrelációs kapcsolat teljes hiánya az említett tényezőkön túlmenően összefügg a kibocsátási és a ráfordítási struktúra nagyfokú rugalmatlanságával, mégpedig egy olyan időszakban, amikor a termelési tényezőknek a gazdaság megújulásra, jövedelemtermelésre alkalmas ágazataiba való beáramlása kívánatos lett volna.

A *feldolgozóiparban* az 1969 és 1982 közötti időszak egészét tekintve a lehetséges harminchat összefüggésből tizenhat bizonyult erősen pozitívnak. Szoros kapcsolat mutatkozott például a kibocsátás és a ráfordítások, a kibocsátás és az egyes ráfordításfajták hatékonysága között, a munka- és az állóeszköz-ráfordítások mennyiségi változásai között, az állóeszköz-ráfordítás és a helyettesítés, illetve a technikai felszereltség között, a munkatermelékenység és a teljes termelékenység, illetve a technikai felszereltség változásai között stb. a szakágazatok többségénél.

Az egyes részidőszakokban a szoros kapcsolatok száma kevesebb, mint az időszak egészében, s ennek igen valószínű magyarázata az, hogy a kibocsátás és a termelési tényezők arányai a rövidebb periódusokon belüli ingadozások ellenére hosszabb távon jellegzetes összefüggéseket mutattak. Az első részidőszak szoros mennyiségi összefüggései számosabbak, mint az utána következő két részperiódusé, s ez főleg az 1969 és 1973 közötti erőteljes termelésfelfutásnak, létszámbővülésnek és az állóeszköz-fejlesztés meggyorsulásának tulajdonítható. Csak a munka- és a teljes ráfordítás, a munka- és a teljes termelékenység, valamint az állóeszköz-bővülés és a technikai felszereltség közötti kapcsolat szorosága maradt változatlan valamennyi részidőszakban. Az ipar egészétől eltérően tehát 1979 és 1982 között is fennmaradt az említett tényezők közötti szoros kapcsolat a feldolgozóipari szakágazatok többségénél, ami arra utal, hogy az alapanyag- és az energiatermelő szektor iparpolitikai súlyának megváltozása hozzájárult ezen összefüggések ipari szintű gyengüléséhez.

A feldolgozóipar hosszabb távon érvényesült fejlődési tendenciái (legalábbis a termelés és termelési tényezők itt vizsgált mennyiségi összefüggései tekintetében) összességükben kedvezőnek értékelhetők. Viszont a számítási eredmények

arra is ráirányítják a figyelmet, hogy a feldolgozóipari pozitív irányzatok ereje gyenge volt egyrészt az 1978 utáni gazdaságpolitikai követelmények (például konvertibilis export növelése) teljesítéséhez, másrészt a kitermelő szektort is magába foglaló ipar eredményeinek meghatározásához. A mondottak szemléltetésére jellegzetes példaként emelhető ki az ipar munkatermelékenységének dinamikája. A vizsgált időszakban az ipar munkatermelékenységének növekedési üteme fokozatosan csökkent, de kisebb mértékben, mint a termelés növekedési dinamikája. A munkatermelékenységi dinamika ágazatok közötti szóródása a termelés növekedési ütemének differenciáltságához képest is jelentéktelen volt, s a szakágazatok termelékenységnövekedési ütem szerinti különbségei sem voltak számottevők. Az egy munkaóra jutó kibocsátást legdinamikusabban növelő szakágazatok a gépiparból (híradás- és vákuumtechnikai ipar, műszeripar) és a vegyiparból (szerves és szervetlen vegyipar, gyógyszeripar, műanyag-feldolgozó ipar) kerültek ki. Az ágazati átlagtól való eltérésük azonban iparfejlesztési súlyukhoz, progresszivitásukhoz képest nem tűnik jelentősnek.

4. tábla

A hosszabb távon érvényesülő jellegzetes korrelációs összefüggések

Kapcsolat	1969–1982.	1969–1973.	1974–1978.	1979–1982.
	években			
Az alapanyag- és az energiatermelő szakágazatokban*				
+	2.-4. 3.-4.	1.-3. 1.-4. 3.-4.	3.-4. 5.-7. 8.-9.	2.-9. 6.-9.
-	nincs	6.-9.	3.-5. 3.-7. 4.-7.	6.-9.
0	3.-6. 3.-8. 5.-8. 5.-9.	1.-8. 3.-7. 4.-5. 5.-6.	1.-5. 4.-8. 1.-6. 4.-9. 1.-9. 7.-9.	nincs
A feldolgozóiparban**				
+	1.-2. 2.-9. 1.-3. 3.-4. 1.-4. 4.-8. 1.-5. 5.-6. 1.-6. 5.-7. 2.-3. 5.-9. 2.-4. 6.-7. 2.-8. 8.-9.	1.-3. 2.-9. 1.-4. 3.-4. 1.-5. 4.-8. 1.-7. 5.-7. 2.-4. 6.-7.	2.-9. 3.-4. 5.-7.	2.-9. 3.-4. 5.-7. 8.-9.
-	nincs	nincs	nincs	nincs
0	nincs	nincs	3.-9. 4.-5. 6.-9.	2.-6. 3.-5. 4.-7.

* A bányászat, a villamosenergia-termelés, a kohászat és a építőanyag-ipar szakágazatait soroltuk ide.

** A gépipar, a vegyipar, a könnyűipar, az egyéb ipar és az élelmiszeripar szakágazatait soroltuk ide.

Az alapanyag- és energiatermelő szektorban a jellegzetesnek bizonyuló összefüggések alacsony száma részben az ide sorolt szakágazatok fejlődési pályáinak rendkívüli heterogenitására, a vizsgált időszakon belüli jelentős irányválto-

zásaira vezethetők vissza. (Az ipar összes szakágazata közül az öt legdinamikusabb között volt a kibocsátás növelését tekintve a finomkerámia-ipar, az állóeszköz-állomány bővülését nézve a kőolaj- és földgázkitermelés, a teljesített munkórak változását illetően a kőolaj- és földgázkitermelés, valamint a hő-, hang- és vízszigetelő anyagok gyártása. S a legkevésbé dinamikus öt között a termelést nézve megtaláljuk a szénbányászatot, a téglá- és cserépgyártást, az állóeszköz-állomány bővülésénél a szénbányászatot és az egyéb ércek bányászatát.) Az egyes részidősorok „éllovasait” és „leamaradóit” vizsgálva – aminek bemutatására itt nincs terünk – feltűnik az egyes szakágazatok teljesítményének és erőforrásokkal való ellátottságának az energiapolitika, struktúrapolitika, a konjunktúra változásaiból eredő hullámozása.

A részperiódusokat egymással összehasonlítva kiemelhető, hogy az 1969 és 1973 közötti időszakban szoros összefüggés állt fenn a munkaráfordítások változása és a kibocsátás bővülése között, ugyanebben az időszakban az állóeszköz-hatékonyság és a technikai felszereltség mozgása ellentétes volt, majd a létszámbővítési lehetőségek kimerülésével ez a kapcsolat megszűnt, s jellemzővé vált a termelékenység, a teljes termelékenység, a helyettesítés szerepének megnövekedése a kibocsátás alakulásában. 1979 és 1982 között új tendenciaként jelentkezett az állóeszköz-állomány bővülése és a helyettesítés, valamint az állóeszköz-hatékonyság és a teljes termelékenység közötti kapcsolat szorossága. A változás összefügg az e szektor egyes szakágazataiban megkezdődött erőteljes beruházási tevékenységgel.

A feldolgozóipart három további szakágazatcsoportra bontva is megvizsgáltuk. Az elemzett időszakban kiemelten fejlesztett és az ipari átlagnál lényegesen magasabb dinamikát felmutató gépipar és vegyipar szakágazatai képezték az első csoportot, az ipar szerkezetében egyre inkább visszaszoruló, de még jelentős volumenű exportot bonyolító könnyűipar szakágazatai, valamint az egyéb ipar alkotta a második csoportot, s a mezőgazdasággal szoros kapcsolatban álló, viszonylag egyenletesen fejlődő élelmiszeripar a harmadik csoportot. A számítási eredményeket az 5. tábla tartalmazza, itt csak néhány fontosnak ítélt tendenciát emelünk ki.

A gépipar és a vegyipar szakágazataira vonatkozó mutatók között az 1969 és 1982 közötti időszakban különösen szoros pozitív vagy negatív kapcsolat nem volt tapasztalható. Ennek egyik magyarázata, hogy a termelési tényezők és a kibocsátás erőteljes bővítésének időszakát ezekben az ágazatokban a termelés növekedési ütemének jelentős visszaesése, számottevő kihasználatlan kapacitások keletkezése, a különféle hatékonysági mutatók kedvezőtlenebbre fordulása követte. Egy másik fontos körülmény: a gépiparban is és a vegyiparban is voltak a preferált szakágazatok mellett átlagosan fejlődő vagy éppen lemaradó szakágazatok. Figyelemre méltó, hogy az állóeszköz-bővülés és a teljes ráfordítás közötti erősen pozitív kapcsolatot – valószínűleg a munkaráfordítási irányzatok megfordulása, valamint a beruházások visszafogása következtében – az 1979–1982. évekre az egymástól való függetlenség váltotta fel. (Ez összhangban van a kibocsátás és a termelékenység közötti kapcsolat megerősödésével is.)

A könnyűiparba és az egyéb iparba sorolt szakágazatoknál megfigyelhető az az ipar egészére jellemző tendencia, hogy 1969 és 1978 között erős kapcsolat volt a munkaráfordítás és a teljes ráfordítás, valamint a munkatermelékenység és a teljes termelékenység között, amelyek 1979–1982-ben már nem érvényesültek. A könnyűipari szakágazatoknál az 1979 és 1982 közötti években a munkaráfordítás és a helyettesítés, illetve a technikai felszereltség változása között fordí-

tott arányosság volt tapasztalható. Vagyis az erőteljes létszámcsökkenés önmagában is az egy főre jutó állóeszköz-mennyiség növekedését eredményezte. E ténynek a szakágazatokat a munkaerő-megtakarító állóeszköz-bővítésre kellett volna ösztönöznie, számításaink szerint azonban az állóeszköz-bővítés és a helyettesítés változásai egymástól függetlenek maradtak.

5. tábla

A hosszabb távon érvényesülő jellegzetes korrelációs összefüggések

Kapcsolat	1969–1982.	1969–1973.	1974–1978.	1979–1982.
	években			
A gépipari és a vegyipari szakágazatokban				
+	nincs	2.–4. 2.–8.	nincs	1.–5. 2.–9.
-	nincs	nincs	nincs	nincs
0	1.–8. 4.–5. 1.–9. 4.–6. 3.–8.	4.–5.	1.–8. 1.–9. 2.–3. 2.–7.	2.–4. 3.–8. 3.–5. 4.–5. 3.–6. 5.–8. 3.–7. 5.–9.
A könnyűipari szakágazatokban és az egyéb iparban				
+	nincs	1.–3. 2.–4. 1.–5. 3.–4. 2.–3. 5.–7.	3.–4. 5.–7.	5.–8. 8.–9.
-	3.–9.	nincs	nincs	3.–8. 3.–9.
0	1.–8. 4.–7. 2.–8. 6.–8. 3.–5. 8.–9. 3.–9.	1.–8. 5.–9. 4.–6. 7.–9. 5.–8.	1.–8. 1.–9. 2.–7. 5.–6.	2.–8. 4.–7. 5.–6.
Az élelmiszeripari szakágazatokban				
+	2.–9. 5.–7.	3.–4. 5.–7. 6.–7.	3.–4. 5.–7.	2.–8. 2.–9.
-	nincs	nincs	2.–6.	2.–6. 6.–9.
0	2.–5. 3.–9. 7.–9.	1.–9. 3.–9. 2.–5. 4.–5. 3.–5. 4.–7. 3.–7. 5.–9.	1.–9. 3.–6. 4.–8.	3.–8. 5.–6.

Az élelmiszeripar szakágazatainál az időszak egészét illetően szoros együttes változás volt tapasztalható az állóeszköz-bővülés és a technikai felszereltség (az egy főre jutó állóeszköz-állomány), valamint a munkatermelékenység és a teljes termelékenység között. Míg az 1969–1973. években az állóeszköz-hatékonyság a munkatermelékenységhez hasonlóan szoros pozitív kapcsolatban állt a teljes termelékenységgel, addig 1974-et követően e kapcsolat gyengülése, az állóeszköz-bővülés és az állóeszköz-hatékonyság romlása közti összefüggés erősödése volt megfigyelhető.

Megállapítható, hogy a termelési tényezők ágazati, szakágazati megoszlásának rövid távon többé-kevésbé természetes merevsége hosszabb távon sem oldódott kellőképpen. Míg az 1970-es évek elején, a demográfiai okokból bekövetkezett létszámnövekedés idején az ágazatok közötti létszámmegoszlás változásának mértéke jelentős volt, a foglalkoztatottak számának csökkenésével a szerkezet-

módosulás üteme is erősen lefékeződött. Ennek is tulajdonítható, hogy az időszak egészében a kibocsátási dinamika és a munkaráfördítés közötti kapcsolat csupán közepes erősségű volt, s a hetvenes évek második felétől tovább gyengült.

Az állóeszköz-állomány ágazati struktúrájával kapcsolatban is megállapítható, hogy az 1970-es évek rendkívüli dinamikájú ipari állóeszköz-bővülése az ágazati bővítési ütemek nem túl jelentős differenciáltsága mellett ment végbe. Ugyanakkor a beruházások anyagi-műszaki összetételére vonatkozó adatokból arra lehet következtetni, hogy az élőmunka felhasználását racionalizáló, technológiát és termékeket megújító beruházásoknak a kapacitást bővítő beruházásokhoz viszonyított aránya lényegében állandó maradt. A nyolcvanas évtized első felében jelentős mértékű szerkezetmódosulás ment végbe az állóeszköz-állomány ágazati szerkezetében az energetikai és az alapanyag-termelő ágazatok javára. A gépiparon belül például egyetlen szakágazat eszköz-bővülésének üteme sem érte el akár a bányászat, akár a villamosenergia-ipar állóeszköz-dinamikáját. (Mivel itt bruttó értékekről van szó, a nettó/bruttó érték arányának romlása következtében az állóeszköz-állomány nettó értékét tekintve a legtöbb ágazatnál stagnálás, hanyatlás, korszerűtlenedés tapasztalható.)

A létszám ágazati struktúrájának változása valamelyest meggyorsult a nyolcvanas években, mégpedig a kitermelő és az energiaszektor javára, a feldolgozóipar rovására. Ugyanakkor lényegében 1979-től kezdve fokozatosan szűkült az ipari ágazatok teljesítményét tükröző mutatók (kibocsátás, munkatermelékenység, állóeszköz-hatékonyság, teljes termelékenység) növekedési sávja. Az erőforrások ágazati arányainak változásai az elmúlt 5–6 évben elsősorban azoknak az ágazatoknak kedveztek, amelyekben a hatékonysági mutatók dinamikája az ipari átlag alatti vagy átlagos volt. Míg a hetvenes években a termelési tényezőknek a magasabb hatékonysági dinamikájú ágazatok felé történő áramlása egyre csekélyebb pozitív hatást gyakorolt az ipar egészének hatékonyságnövekedésére, addig a nyolcvanas évek első felében e strukturális változások hatása egyértelműen negatív volt. Az erőforrások nem hatékony felhasználásának és a termelési tényezők ágazatok közötti átcsoportosulásának lassúsága tükröződik abban a jelenségben is, hogy az ipari munkatermelékenység és állóeszköz-hatékonyság dinamikáját a vizsgált időszakban egyre inkább a termelési ütem változása határozta meg. A hatékonyságváltozásnak a gazdasági növekedéshez való hozzájárulása mind abszolút, mind relatív értelemben egyaránt csökkent, mivel az erőforrások elosztása és újraelosztása, ésszerű kombinálása nyilvánvalóan elmaradt a kívánatostól és a lehetségestől.

Vizsgálataink alapján megállapítható, hogy a termelési tényezők mennyiségének a hetvenes években bekövetkezett mind szigorúbb növekedési korláttá válását nem követte megfelelő gazdaságpolitikai irányváltás. A korábban gyors makrostrukturális arányváltozásokra, jelentős mértékű új erőforrások bevonására alapozó gazdaságpolitikai-fejlesztési súlypontok a belső és a külső feltételek alapvető – s egy irányba mutató – módosulásakor sem tevődtek át ténylegesen a mikrostrukturális váltás, a műszaki fejlődés ösztönzésére, a piacorientált vállalati magatartás erősítésére stb.

A hetvenes évek első felének a gazdálkodás feltételeinek stabilizálását szolgáló gazdaságpolitikája a világgazdaság által már leértékelt gazdasági szerkezet konzerválásához vezetett. Az évtized második felében a változtatások szükségességének felismerése nem párosult részleteiben összehangolt, hosszú távú iparfejlesztési stratégia kidolgozásával, s a nyolcvanas évekre sem teremtődtek meg

a vállalatokat hatékony erőforrás-gazdálkodásra, a termelési tényezők ésszerű kombinálására kényszerítő gazdasági feltételek. Ezen tényezők együttes hatása jut kifejezésre az ipar gyenge teljesítményében, a termelés alacsony hatékonyságában.

TARGYSZÓ: Ipar. Korrelációs számítás.

РЕЗЮМЕ

В венгерской промышленности темпы роста производства во все большей мере отстают от роста затрат (персонал, основные средства). Авторы путем корреляционного анализа данных по затратам и выпуску продукции в промышленности ищут объяснение относительно направлений развития с 1969 года до наших дней.

Динамика выпуска промышленной продукции с 1974 года замедлилась. Сокращение трудовых затрат, замедление темпов роста основных средств в результате свертывания капиталовложений сами по себе не обуславливают размера сокращения динамики роста выпуска. Среди причин существенную роль играла неэластичность отраслевой структуры выпусков и затрат, консервирование постепенно обесцененной мировым хозяйством экономической структуры. В семидесятые годы движение факторов производства в направлении более эффективных отраслей оказывало положительное, — но постоянно сокращающееся, — влияние на рост эффективности промышленности в целом. В первой половине восьмидесятых годов — по мере роста значения энергетических и сырьевых отраслей в промышленной политике — воздействие структурных изменений было единозначно отрицательным. Все более тяжелыми становятся также отрицательные последствия отсутствия экономических условий, принуждающих микросферу к эффективному использованию ресурсов, рациональному комбинированию производственных факторов.

SUMMARY

The growth rate of industrial production in Hungary lags more and more behind the increase of inputs (staff number, fixed capital). The authors searched into the cause of development tendencies from 1969 up to our days through correlation analysis of input and output data of industry.

The dynamics of the output of Hungarian industry showed a slowdown from 1974 on. The decrease of labour input, the slowdown of the rate of growth of the stock of fixed assets, due to the cutback of fixed capital formation, did not account in itself for the extent of the decline of the dynamics of output. Among the reasons the considerable inflexibility of input structure by subsectors, the preservation of an economic structure gradually devaluated by the world economy have a significant part in it. In the 1970s the flow of production factors into the more efficient branches had a positive, however, continually decreasing influence on the improvement of the efficiency of industry as a whole. In the early 1980s, parallel with the increasing importance of the industrial policy due to the energetical and raw material producing branches, these structural changes had a unanimously negative effect. The consequence of unfavourable economic conditions in the micro-sphere enforcing the efficient use of resources and the expedient combination of productive factors also become more and more serious.

A KGST- ÉS A FEJLŐDŐ ORSZÁGOK VERSENYE A FEJLETT TŐKÉS VILÁG IPARCIKKPIACÁN (I.)

INOTAI ANDRÁS

A világkereskedelem és a nemzetközi munkamegosztás több évtizedes tendenciája, hogy az ipari termékek részesedése a nyerstermékek rovására állandóan növekszik. Ezt a hosszú távú irányzatot a nyersolaj és más energiahordozók árának kétszeri drasztikus emelése is csak ideiglenesen és részlegesen volt képes megállítani. Az első olajárrobbanás okozta arányeltolódások a hetvenes évek végére, a második olajárváltozás időpontjára visszarendeződtek, az 1979-es árváltozás hatásai pedig még ennél is gyorsabban haltak el. Sőt, a legutóbbi hónapokban megfigyelhető tetemes olajár-csökkenés a feldolgozóipari termékek világkereskedelmi részesedésének további emelkedését vonja maga után. Más nyersanyagok és számos mezőgazdasági cikk tartósan alacsony (túlkínálati) ára szintén az ipari termékek részesedésének növekedése irányában hat. A részesedés növekedése mögött mind ár-, mind pedig volumenhatások megfigyelhetők, míg az olajárrobbanás időszakában a visszarendezés fő hajtóerejét kifejezetten az iparcikkek exportjának mennyiségi bővülése biztosította.

A nemzetközi kereskedelemben fokozatosan tért nyerő iparcikk-kivitel két lényeges és a KGST-országok jelenlegi és távlati versenyképességét egyaránt számottevően befolyásoló tényező jellemzi. Egyrészt az ipari termékeket exportáló, tehát versenytársként megjelenő országok köre tetemesen kibővült az elmúlt két évtized alatt. Mintegy húsz évvel ezelőtt uralkodó volt az a nézet, miszerint a fejlődő országok nem alkalmasak iparcikkek kivitelére, a világgazdasági munkamegosztás kialakult rendje ezt nem is teszi lehetővé. Ha mégis előfordulnának ilyen esetek, akkor azok csak kevés országra korlátozódnak, igen egyszerű, munkaigényes termékekre vonatkoznak, illetve szorosan kötődnek a nemzetközi monopóliumok (transznacionális társaságok) világméretben folytatott üzletpolitikájához, végső soron a fejlődő országok kizsákmányolásához. Másrészt egyértelműen kibővült a nemzetközi ipari munkamegosztásba megkésve bekapcsolódott országok kínálati skálája, amiben a hazai iparfejlesztés meggyorsítása, a műszaki ismeretek nemzetközi áramlása, a munkamegosztási formák elmélyülése, a nemzetközi működőtőke áramlásában bekövetkezett változások egyaránt szerepet játszottak.

Az ipari export bővíthetőségét nem utolsósorban az európai KGST-országok tapasztalhatták, melyek a hetvenes évek első felében lényegesen növelni tudták kivitelüket, új termékcsoportok jelentek meg exportpalettájukon, és számos keletnyugati ipari együttműködést (kooperációt) kezdeményeztek. Részben erre a kedvező irányzatra építve, részben abból a nyilvánvaló adottságból kiindulva, hogy az export fejlesztése nélkülözhetetlen, hordozója pedig a nyersanyag- és energiasze-

gény KGST-országokban középtávon csak a feldolgozóipari kivitel lehet, mindenütt megfogalmazódott az ipari export növelésének, ezen belül az igényesebb, műszakilag fejlettebb szerkezet felé való elmozdulásnak a követelménye. Ilyen feladatokat azonban a hetvenes években közel sem csak a KGST-országok tűztek maguk elé, hanem a fejlett tőkés országok éppúgy, mint a fejlődők széles köre. Mindkét csoport esetében ilyen irányban hatott az olajárak növekedése miatt sokhelyütt felborult–megbillent külgazdasági egyensúly helyreállítására való törekvés, valamint az erősödő nemzetközi konkurencia, amit a műszaki fejlődés felgyorsulása, a nemzetközi ipari munkamegosztás elmélyülése, nem utolsósorban pedig egyes piacok relatív szűkülése, a kínálat tetemes bővülése és diverzifikálása táplált.

A legutóbbi években az európai KGST-országok ipari kivitelével, valamint annak középtávú lehetőségeivel kapcsolatban növekvő gondok léptek fel. Egyrészt a korábbi célkitűzéseket sem a kivitel mennyisége, még kevésbé pedig áruösszetétele szempontjából nem sikerült teljesíteni. Másrészt széles körben hallani olyan véleményeket, hogy a világszerte kétségtelenül erősödő protekcionizmus a kivitel növelhetőségének egyik fő gátja. Harmadrészt a legutóbbi években szinte mindenütt erőteljesen visszafogott beruházások, a fejlesztési import csökkentése, továbbá az amerikai kormányzat exporttilalmi listájának megszigorítása (COCOM) a középtávú fejlesztés lehetőségeit is szűk korlátok közé tereli, ami nem teszi lehetővé a versenyképesség javítását, a piaci pozíciók tartását és a külgazdasági egyensúlyhoz feltétlenül szükséges export kívánatos mértékű bővítését.

A tanulmány elsősorban a KGST-országok ipari exportjának alakulását követi nyomon, de ennek során választ kíván adni olyan fontos kérdésekre, mint:

- a világgazdasági recesszió, az OECD-országok beruházásainak pangása, a csökkenő importkereslet mellett volt-e lehetőség az ipari kivitel fokozására;
- hogyan változott az importpiacok keresleti szerkezete, ehhez mennyiben tudtak a versenytársak exportstruktúrájukban alkalmazkodni;
- hogyan érintette a kiviteli lehetőségeket a növekedés földrajzi központjának eltolódása Nyugat-Európáról és az észak-atlanti térségről a csendes-óceánra;
- összességében mindez hogyan befolyásolta az iparcikket számottevő mennyiségben (értékben) exportáló KGST- és fejlődő országok egymás közti pozícióit a fejlett tőkés országok piacain.

Alapvető célunk ezúttal a fő fejlődési irányzatok statisztikai bemutatása, nem pedig az irányzatok mögött meghúzódó, nyilván igen sokféle – és a gazdasági szférán túl terjedő – okok megvilágítása. Annál is inkább tényfeltárássra törekszünk, mert eddigi tapasztalataink szerint a napjainkra kialakult valóságos helyzet sem ismert kellőképpen, sőt még találkozhatunk olyan nézetekkel is, amelyek a KGST-országok helyzetét jónak, kielégítőnek, fejlődési lehetőségeit pedig kedvezőnek ítélik a nemzetközi piacokon. Ebből egyértelműen olyan következtetést vonnak le, hogy nincs semmi probléma, illetve a problémák a külpiacokon (protekcionizmus, recesszió, politikai retorziók) vannak. Következésképpen a szükséges lépéseket nem a szocialista gazdaságokban, az irányítási rendszerben, a gazdasági stratégia egészében kell megtenni, ha pedig ilyenekre mégis szükség lenne, úgy csak módjával, a jelenlegi alapkoncepció fenntartása mellett, apróbb javítgatásokkal.

A VIZSGÁLAT MÓDSZERE

Elemzésünk az európai KGST- és a fejlődő országok fejlett tőkés országokba (OECD) irányuló ipari exportját méri fel. Az OECD-piac megválasztását egyrészt az indokolta, hogy ezen bonyolódik le a világ iparcikk-kereskedelmének mintegy kétharmada. Másrészt ezen a piacon a legerőteljesebb a fejlődő és a KGST-országok

versénye. Harmadrészt ez kínál módot megfelelő összehasonlításra, itt lehet valóban lemérni egy-egy termék vagy termékcsoporthoz nemzetközi versenyképességét (konvertibilis kivitel). Végül egy statisztikai megfontolás: itt lehet ugyanis a viszonylag legfrissebb és összehasonlítható adatsorokhoz jutni.

Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy adott ország ipari exportjának versenyképességét, az ipari kivitel nagyságát és áruszerkezetét teljeskörűen csak összes ipari kivitelének megvilágítása tenné lehetővé. Nem szükséges hangsúlyozni, milyen szerepet játszik a KGST-piac az egyes európai szocialista országok ipari kivitelében. Azt is tudjuk azonban, hogy e piacon az elmúlt években újszerű vonások jelentek meg (menyiségi problémák, hosszú ideje ismert minőségi kifogások, az „egypiacos” termékek túlsúlya, a követelményszint fokozódása stb.). Közel sem elhanyagolható ugyanakkor a fejlődő országok más fejlődő országba irányuló ipari kivitele sem. Sőt, a nyolcvanas évek első harmadában ez képezte a világkereskedelem legdinamikusabb elemét, és e kereskedelem értéke már 1980-ban felülmúlta a KGST-országok egymás közti iparcikkforgalmának értékét.

Végül felvethető, hogy a KGST-országok és a fejlődő országok közötti ipari kereskedelem vizsgálata a következőkben bemutatandó képet lényegesen módosítaná. Látni kell azonban, hogy egyrészt a fejlődő országokba irányuló szocialista ipari export nem helyettesítheti az OECD-be irányulót, sőt, a legutóbbi években egyre nehezebb feltételek – és természetesen világpiaci követelmények – közepette valósul meg. Másrészt az ezzel kapcsolatos vizsgálatok egyértelműen utalnak a KGST-országok relatív térvésztesére, amely mind az OECD-vel, mind a fejlődő országokkal szemben megfigyelhető.¹

A KGST-országok csoportja a hét európai KGST-gazdaságot tömöríti, de az adatok nem tartalmazzák a Német Demokratikus Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság közötti kereskedelem adatait. Kétségtelen, hogy ez az előbbi esetében közel sem elhanyagolható mértékű, de a KGST egészének megítélését nem befolyásolja lényegesen. Annál kevésbé, mert a Német Demokratikus Köztársaság ipari exportjának áruszerkezetében bekövetkezett változások még inkább megerősítik az általános trendeket.² A fejlődő országok csoportját a nem OECD-országok adataiból levont európai KGST-adatok eredményeképpen kapott mérőszámok jellemzik. Külön csoportban összegeztük a nemzetközi szakirodalomban hosszabb ideje különös figyelemmel kísért gyorsan iparosodó országok (NIC) adatait. Ez a fogalmi kategória még a hetvenes évek közepe táján alakult ki, és nem egy vonásban az akkori helyzetet tükrözi. Számos gazdaságfejlettségi és növekedési mutató alapján került sor az országok kiválogatására, és ezen mutatók közel sem mindig az ipari export és a nemzetközi versenyképesség szempontjából minősítettek, bár kétségtelen, hogy a gyorsabb növekedés és az ipari munkamegosztásba való fokozott bekapcsolódás között a legtöbb ország esetében szoros kölcsönhatás érvényesül. Így a NIC-csoportba sorolt országok némelyike nem tekinthető dinamikus ipari exportőrnek, míg más, talán egyéb szempontok alapján kevésbé fejlett gazdaságok speciális figyelmet érdemelnek.

A NIC-országok csoportképző ismérvei nem homogének. A hetvenes évek elején a fejlődő országok gazdasági növekedésében, fejlettségi szintjében és verseny-

¹ Láng László: *Interregional Competition Between East and South in Third World Markets 1974–1981*. (Kézirat.); ua.: Dél–Dél kereskedelem a Kelet–Dél kereskedelemmel szemben: bizonytalan expanzió. (Kézirat.)

² Inotai András: *KGST-, dél-európai és gyorsan iparosodó fejlődő országok versenye az NSZK késztermékimport-piacán a hetvenes évek második felében*. MTA Világgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 1982. Az adatok figyelembevételét nem kevés módszertani nehézség is akadályozta, mivel a Német Szövetségi Köztársaság a Német Demokratikus Köztársasággal folytatott kereskedelmet „belkereskedelemnek” minősíti, és áruszerkezetét másként mutatja ki, mint a szokásos nemzetközi bontások.

képességében felerősödött differenciálódás sok szempontú vizsgálatokat eredményezett, amelyeknek fő mérőszámai a társadalmi termék nagysága, az egy főre jutó nemzeti jövedelem, az ipar részesedése a társadalmi termék előállításában, a világkereskedelmi arányok, a növekedés dinamizmusa, az exportszerkezet módosulása a feldolgozottabb termékek javára stb.) alapján egyfajta pontrendszer jött létre. A különböző összehasonlítási területeken „gyűjtött” pontok összege akkorigban 10 országban haladt meg egy képzeletbeli választóvonalat. Ennek alapján a NIC-országokat tanulmányunkban Tajvan, Dél-Korea, Hongkong, Szingapúr, Mexikó, Brazília, Argentína, India, Izrael és Jugoszlávia képviseli.³

A három nagyobb országcsoport (KGST, NIC, egyéb fejlődő) mellett azokat az országokat vettük külön is figyelembe, amelyeknek ipari késztermék kivitele az OECD-be 1984-ben elérte a 100 millió dollárt. Ez a 7 európai KGST-ország és a 10 NIC-gazdaság mellett további 32 országra volt jellemző, vagyis a világgazdaság igen tág csoportjára, már az első lépésben cáfolva ezzel azt a tévhitet, miszerint iparcikket csak néhány fejlődő ország képes értékelhető mennyiségben exportálni.⁴

Az ipari termékek körét a nemzetközileg elfogadott gyakorlatot követve határoztuk meg. A statisztikákban is használatos SITC- (Standard International Trade Classification) kategorizálás alapján a vegyi termékeket (Vegyi áru és hasonló termék, SITC 5), az anyagok szerint csoportosított feldolgozott termékeket (röviden és többségükben anyagigényes iparcikkeket, alapanyagokat, SITC 6), a gépeket és szállítási eszközöket (SITC 7), valamint a különféle feldolgozott termékeket (röviden és többségükben munkaigényes fogyasztási javakat, SITC 8) vettük figyelembe, a nem vasfémeket (ezüst, réz, nikkel, alumínium, ólom, cink, ón) tartalmazó csoport (SITC 68) kivételével. E főcsoportokon belül az OECD statisztikája kétszámjegyes bontást tesz lehetővé, ami általában árucsoportmélységű vizsgálatokat enged meg, és számunkra a bevezetőben feltett legfontosabb kérdések megválaszolására megfelelő részletettségű.

Terjedelmi okok, de áttekinthetőségi megfontolások is arra kényszerítettek, hogy a közölt táblák csak a legfontosabb árucsoportokra vonatkozó adatokat tartalmazzák. Ez egyrészt a legjelentősebb, másrészt a legalacsonyabb részesedési hányadokra, továbbá a legnagyobb arányváltozást tükröző számsorokra terjedt ki. Ugyanakkor a szöveges részben esetenként olyan eltolódásokra is utalunk, illetve teljes körű (32 kétszámjegyes termékcsoporthoz vonatkozó) felmérésre is támaszkodunk, amelyek a táblákba foglalt adatokból nem mindig olvashatók maradéktalanul ki. Az egyes árucsoportokat esetenként rövidített (összevont) megnevezéssel tüntetjük fel, de az azonosítást megkönnyíti, hogy mindegyik után zárójelben szerepeltetjük a megfelelő SITC-kódszámot. A táblák után külön forrást azért nem jelölünk meg, mert valamennyi adat, amelyekre számításaink épülnek, az OECD Serie C. Trade by Commodities különböző években megjelent megfelelő számaiból származik.

Végül a vizsgálat idősíkját az 1973 és 1984 közötti időszak képezi. Az első év a gyors ütemben átalakuló világgazdasági kapcsolatrendszer szempontjából önként adódik, hiszen az első olajárrobbanás esztendeje. A záró évet a statisztikai elérhetőség határozta meg, de ez tekinthető a tőkés gazdasági recesszió végének,

³ Más csoportosítások is léteznek, akárcsak a fejlődő országok fennmaradó hányada is különbözőképpen osztályozható (például félig NIC-országok, szigetgazdaságok vagy az új exportőrök, a NEC-csoport), arról nem is beszélve, hogy az elmúlt évtizedben a korábbi rangsorolási területeken nem kevés változás következett be. Egyetlen mesterségesen képzett csoport sem tekinthető állandó képződménynek. Mindennek ellenére a NIC ma már széles körben elfogadott kategória, de a beletartozó országok körét közel sem egységesen határozzák meg.

⁴ Van emellett néhány ország, amely ipari kivitelét döntően más fejlődő országban helyezi el (Közép-Amerika, Közel-Kelet).

a fellendülést tápláló energiák felszabadulása évének is, így bizonyos tekintetben egy rövidebb, évtizedes korszakot le is zár. A közbenső éveket (1980, esetenként 1977 és 1983) az évtizeden belüli szakaszolás tette szükségessé, hiszen – mint látni fogjuk – éppen a KGST-országok mutattak az egy évtizedes fejlődés során jól különválasztható alperiódusokat.

AZ IPARI KIVITEL NAGYSÁGA ÉS DINAMIKÁJA

Az összefoglaló adatok szerint az OECD-térség teljes iparcikkimportja 1973-ban 230, 1984-ben 763 milliárd dollárt tett ki, vagyis több mint háromszorosra bővült. Ugyanakkor az OECD-hez nem tartozó térség ipari exportja az OECD-be 11 év alatt kevesebb mint 23 milliárd dollárról 125 milliárd fölé emelkedett. Különösen gyorsnak bizonyultak e téren a NIC-országok: összesített ipari kivitelük kevesebb mint 14 milliárdról több mint 86 milliárdra nőtt.

1. tábla

Az ipari termékek exportja az OECD-be

Ország (országcsoport)	Az export értéke az			Növekedés '1984-ben		Részesedés az OECD-hez nem tartozó országok OECD kivitelében az		
	1973.	1980.	1984.	Index:		1973.	1980.	1984.
	évben (millió dollár)			1973. év = = 100	1980. év = = 100	évben (százalék)		
Tajvan	2 776	12 013	22 398	807	186	11,7	13,1	17,8
Dél-Korea	2 102	10 015	16 427	781	164	8,8	10,9	13,1
Hongkong	3 166	11 673	15 603	493	134	13,3	12,7	12,4
Mexikó	1 202	4 102	8 261	687	201	5,1	4,5	6,6
Brazília	751	3 474	7 131	950	205	3,2	3,8	5,7
Szingapur	747	3 538	6 042	809	171	3,1	3,8	4,8
India	921	3 171	3 517	382	111	3,9	3,4	2,8
Izrael	632	2 617	3 299	522	126	2,7	2,8	2,6
Jugoszlávia	1 122	2 586	2 975	265	115	4,7	2,8	2,4
Argentína	290	771	750	259	97	1,2	0,8	0,6
NIC-csoport	13 709	53 960	86 403	630	160	57,7	58,6	68,7
Malaysia	219	1 968	3 330	1 521	169	0,9	2,1	2,6
Fülöp-szigetek	215	1 757	2 592	1 206	148	0,9	1,9	2,1
Thaiföld	180	1 100	1 768	982	161	0,8	1,2	1,4
Indonézia	42	349	989	2 355	283	0,2	0,4	0,8
Pakisztán	363	723	932	257	129	1,5	0,8	0,7
Macau	98*	497	746	761	150	0,4	0,5	0,6
Marokkó	86	406	656	763	162	0,4	0,4	0,5
Tunézia	68	715	638	938	89	0,3	0,8	0,5
Panama	100	268	417	417	156	0,4	0,3	0,3
Dominikai Köztársaság	89	295	403	453	137	0,4	0,3	0,3
Banglades	55	247	398	724	161	0,2	0,3	0,3
Sri Lanka	32	193	389	1 216	202	0,1	0,2	0,3
Szaúd-Arábia	15	304	368	2 453	121	0,1	0,3	0,3
Haiti	47	231	367	781	159	0,2	0,3	0,3
Kolumbia	159	344	354	223	103	0,7	0,4	0,3
Venezuela	40	196	347	868	177	0,2	0,2	0,3
Málta	60	362	296	493	82	0,3	0,4	0,2
Uruguay	33	277	261	791	94	0,1	0,3	0,2
Irán	328	616	255	77	41	1,4	0,7	0,2
Trinidad–Tobago	30	109	255	850	234	0,1	0,1	0,2

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Ország (országcsoport)	Az export értéke az			Növekedés 1984-ben		Részesezés az OECD-hez nem tartozó országok OECD kivételében az		
	1973.	1980.	1984.	Index:		1973.	1980.	1984.
	évben (millió dollár)			1973. év = = 100	1980. év = = 100	évben (százalék)		
Egyiptom	50	229	249	498	109	0,2	0,2	0,2
Barbados	10	67	247	2 470	369	0,0	0,1	0,2
Peru	11	167	222	2 018	133	0,0	0,2	0,2
Niger	3	441	195	6 500	44	0,0	0,5	0,2
Libéria	71	229	173	244	76	0,3	0,3	0,1
Bahama-szigetek	46	161	171	372	106	0,2	0,2	0,1
Zimbabwe**	13	135	161	1 238	119	0,1	0,1	0,1
Zaire	16	28	153	956	546	0,1	0,0	0,1
Líbia	1	105	150	15 000	143	0,0	0,1	0,1
Mauritius	5	121	145	2 900	120	0,0	0,1	0,1
Costa Rica	13	70	143	1 100	204	0,1	0,1	0,1
Salvador	12	124	135	1 125	109	0,0	0,1	0,1
Szovjetunió	803	2 988	2 290	285	77	3,4	3,2	1,8
Csehszlovákia	859	1 999	1 726	201	86	3,6	2,2	1,4
Románia	491	1 665	1 701	346	102	2,1	1,8	1,4
Német Demokratikus Köztársaság	480	1 429	1 431	298	100	2,0	1,6	1,1
Lengyelország	730	2 208	1 361	186	62	3,1	2,4	1,1
Magyarország	488	1 623	1 276	261	79	2,1	1,8	1,0
Bulgária	138	401	356	258	89	0,6	0,4	0,3
Európai KGST-országok	3 989	12 313	10 140	254	82	16,8	13,4	8,1
Nem OECD-országok	22 650	89 458	125 806	555	141	100,0	100,0	100,0
Nem OECD-országok a KGST-országok nélkül	18 661	77 145	115 666	620	150	83,2	86,6	91,9
OECD-országok tel- jes ipari importja	230 024	705 617	763 229	332	108	—	—	—

* Ázsiai portugál gyarmatok.

** 1980-ig Dél-Rhodesia.

Az egyes országok exportképessége igen különbözőképpen alakult, de az időszak egészében az egyetlen Irán kivételével számottevően emelkedett. 1973-ban mindössze egyetlen ország ipari kivitele haladta meg a 3, további kettőé a 2, illetve 1 milliárd dollárt, 1984-ben egy ország túllépte a 20, kettő a 15, három az 5, további három a 3 milliárdos szintet, és nem kevesebb mint további 9 ország exportált 1 milliárd feletti értékben iparcikket az OECD-be. 1973-ban valamennyi európai KGST-ország jóval egy milliárd dollár alatt helyezkedett el, 1984-ben Bulgária kivételével átlépték az 1, a Szovjetunió a 2 milliárdos határt.

Az európai KGST-országoknál azonban az exportképesség tekintetében jóval erőteljesebben fejlődtek a versenytársak, mégpedig közel sem csak a leginkább iparosodott fejlődő országok, hanem a nemzetközi ipari munkamegosztásba a második, sőt a harmadik hullámban bekapcsolódó gazdaságok. Ezt egyrészt jól mutatja, hogy 1973-ban mindössze 5 ország ipari exportja haladta meg az 1 milliárd dollárt, 1977-ben már 13, 1984-ben pedig 18 országé. Másrészt a felsorolt gazdaságok közül nem kevesebb mint 25 gazdaság ipari kivitele nem érte el 1973-ban a 100 millió dollárt sem, de 1984-ben esetenként már a 400–700 milliós sávban mozgott.

Ha a KGST-országokat a velük együtt startolókkal vetjük egybe, kiderül, hogy 1973-ban Bulgária kivételével jelentősen megelőzték Malaysiát, Thaiföldet, a Fülöp-szigeteket; Lengyelország egy szinten állt Braziliával és Szingapurral; Csehszlovákia és a Szovjetunió az előzők előtt helyezkedett el, egy sorban Indiával. 1973-ban hat fejlődő ország ipari kivitele haladta meg a vezető szocialista országét; 1984-ben már nem kevesebb mint tizenegy ország sorolt előbbre.

A leglényegesebb változások azonban nem itt keresendők, hanem a késztermékexport dinamikájának igen eltérő alakulásában, elsősorban az 1980 és 1984 közötti sajátos gazdasági teljesítményben. Mindkettőre rávilágítanak az 1. tábla adatai. Tizenegy év alatt az OECD teljes ipari importja valamivel több mint 3,3-szeresre, ugyanakkor a KGST-n kívüli nem OECD-országokból származó 6,2-szeresre, a NIC-csoporté 6,3-szeresre emelkedett, míg a KGST-országoké alig 2,5-szeresre bővült csak. Vagyis:

- a fejlődő országok messze az OECD ipari importkeresletének bővülését felülmúló mértékben voltak képesek exportálni;
- a KGST-országok ipari kivitelének dinamikája elmaradt az OECD-piac átlagos keresletnövekedési üteme mögött;
- a KGST- és a fejlődő országok közötti OECD-piaci arányokban számottevő elmozdulás következett be az utóbbiak javára.

Ha az egyes országokat tekintjük, rendkívül magas növekedési ütemeket is találunk. Ezek egy részét a minimális indulási szint miatt természetesen nem lehet értékelni (Líbia, Niger, Szaúd-Arábia stb.), de a közel sem ritka tízszeres vagy afölötti növekedés nemegyszer a KGST-országokkal azonos szintről indult egy évtizeddel ezelőtt. Az 1973-ban is vezető késztermékexportőrök esetében általánosnak tekinthető egy évtized alatt 5–8-szoros növekedés; ez jellemzi a NIC-országokat Argentína, Jugoszlávia és részben India kivételével. Ugyanakkor az európai KGST-országokban – nemegyszer alacsonyabb szintről indulva – 1,9–3,5-szeres növekedések rögzíthetők csak.

A tíz évet két időszakra felbontó oszlopsor világosan mutatja a különböző exportpályák jellemzőit. Kétségtelen, hogy az OECD importkereslete, amely 1973 és 1980 között jelentősen és egyenletesen bővült, 1980 és 1984 között csak 8 százalékkal emelkedett (miközben 1980 és 1983 között 5 százalékos visszaesés mutatkozott a beruházási pangás és a recesszió következtében). A fejlődő országok ipari exportjában is nyomon követhető ez a dinamikacsökkenés, de az ipari export növekedési üteme mindkét időszakban meghaladta az OECD-ét, 1980 és 1984 között pedig az utóbbi 8 százalékos emelkedésével szemben – a korábbiakhoz képest szerény, de az általános gazdasági környezet figyelembevételével számottevő – 50 százalékos növekedést tudott felmutatni. Ez az adat önmagában véve cáfolja, hogy a fejlett tőkés piacok beszűkülésének szükségszerűen az exportlehetőségek romlását kellett eredményeznie.

Nyilvánvaló, hogy szűkebb piacon csak kevesebb versenyzőnek van helye, de éppen a fejlődő országok voltak azok, amelyek ebben a kiszorításos versenyben megállták helyüket. A vesztesek a fejlett tőkés országok sorában, valamint – és számunkra ez az elsőrendűen fontos – a KGST-ben keresendők. Az európai KGST-országok ipari kivitelének dinamikája csak 1973 és 1977 között tudott – úgy ahogy – lépést tartani a fejlődő országokéval, és volt képes megelőzni az OECD-importpiac növekedését (ez a piaci részesedés növekedésében mutatkozott meg). A kiszorulás jelei már 1977 és 1980 között egyértelműen jelentkeztek: nemcsak a fejlődő világgal szemben került a KGST ipari exportpozíciója rosszabb helyzetbe, de képtelen volt követni az OECD általános piacbővülését is. Pedig ekkor még dina-

mikusan tágult a piac, az exportértékesítésnek tehát felvevő piaci akadály a aligha lehetett. Különösen elgondolkodtató azonban az 1980 és 1984 közötti szereplés, hiszen 1984-ben 18 százalékkal kevesebb ipari terméket értékesített a KGST az OECD-piacon, miközben az utóbbi 8 százalékkal, a fejlődő kivitel 50, a NIC-országoké pedig nem kevesebb mint 60 százalékkal nőtt.

Az egyes KGST-országok viselkedése igen hasonlóknak tűnik: a két növekedési szélső érték közötti szórás 1974 és 1977 között még viszonylag jelentős volt, de utána a térség exportteljesítményei egybesimulnak. Az 1980 és 1984 közötti csökkenés pedig az „exportorientáció” sajátos formáját választó Románia és a Német Demokratikus Köztársaság kivételével valamennyiükre jellemző. Természetesen úgy is lehet érvelni, hogy 1980 és 1984 között a viharos világgazdasági vizeken nem egy ország szenvedett hajótörést. Hiszen, amíg 1973 és 1980 között mindenütt jelentős és töretlen ipari exportexpánziót lehet megfigyelni, addig 1980 után számos országban kifulladás a növekedés. Az 1984. évi ipari exportteljesítmény 3–11 százalékponttal elmaradt az 1980. évitől Argentínában, Tunéziában, Uruguayban. Ennél jelentősebb visszaesések is voltak azonban ott, ahol a belpolitikai feszültségek vagy kifejezetten háborús állapotok súlyos károkat okoztak a termelésben (Málta, de mindenekelőtt Irán), illetve a kivitel gyakorlatilag egy (vagy néhány) termékre összpontosult, és itt tetemes piacvesztés következett be (Niger, Libéria). Rendkívüli állapotokat kivéve azonban a visszaesés mértéke messze nem érte el a KGST-országok többségében mutatottat, ami az utóbbiak gazdasági stratégiai, fejlesztéspolitikai, irányításrendszerbeli és valószínűleg gazdaságon kívüli tényezőivel magyarázható.

Azt, hogy 1980 után is volt lehetőség, a nehezedő feltételek is kínáltak exportbővítési esélyt, számos példa mutatja. Ebben a négy évben Indonézia ipari kivitele közel megháromszorozódott, Sri Lankáé vagy a háborútól éppenhogy megkímélt Costa Ricáé kétszeresre bővült, Tajvané 86, Szingapuré 71, Malaysiáé 69, Dél-Koreáé 64, Thaiföldé 61 százalékkal nőtt, néhány kisebb jelentőségű országé pedig még ezt meghaladó mértékben is fokozódott. Külön érdeklődésre tarthat számot, hogy az adósságproblémákkal leginkább küzdő, szigorú importkorlátozások bevezetésére kényszerülő latin-amerikai és esetenként távol-keleti országok is képesek voltak exportjuk fokozására. Mexikó és Brazília ipari kivitele az OECD-be négy év alatt megkétszereződött, ami 4,2, illetve 3,7 milliárd dolláros növekményt jelent. Vagyis a gazdaságban lehetett annyi energiát felszabadítani, amely – az import fékezése vagy sokszor hiánya mellett is – képes volt exportoffenzíva táplálására.

Nem feladata e tanulmánynak a különböző exportteljesítmények mögötti okok, hátterek feltárása, de legalábbis elgondolkodtató, hogy a KGST-országok gyenge szereplése, valamint néhány más ország (Argentína, Jugoszlávia) exportproblémái mögött az összehasonlító szakirodalomban elég részletesen tárgyalt és sokszor azonos vagy hasonló belgazdasági problémák lelhetők fel.

A bemutatott folyamatok eredményeként az európai KGST-térség és az egyes KGST-országok jelentős teret vesztek az OECD-be irányuló iparcikkexportban. 1973-ban az OECD-n kívülről érkező ipari importban a KGST-országok részesedése 16,8 százalék volt, amelyet helyyel-közzel sikerült 1977-ig tartani. 1980-ban azonban már csak 13, 1983-ban 9, 1984-ben mindössze 8,1 százalékos hányad adódik, a fejlődő térség részesedésének ezzel egyidejű és értelemszerű növekedése mellett. A NIC-országok, amelyek már 1973-ban is az ipari kivitel jóval több mint felét adták, 1980-ig enyhe, utána igen erőteljes aránynövekedés eredményeként, 1983–1984-ben már az ipari kivitelnek több mint kétharmadát egyesítik. Tajvan ipari

exportja 1984-ben több mint kétszerese, Dél-Koreáé vagy Hongkongé külön-külön mintegy másfélszerese volt a teljes KGST-térség OECD-be irányuló ipari exportjának. A fejlődő országok összességükben 1973-ban ötször, 1984-ben már több mint tizenegyszer annyi iparcikket exportáltak az OECD-be, mint a KGST. A gyorsan iparosodó csoport előnye pedig három és félszeresről nyolc és félszeresre ugrott alig egy évtized alatt.

Tizenegy év folyamán tovább erősödött az ipari export koncentrációja a távolkeleti hármas (Tajvan, Dél-Korea, Hongkong) javára (1973-ban egyharmados, 1984-ben 43 százalékos részesedéssel). Ez azonban közel sem jelentette azt, hogy más országok részesedése nem nöhetett: Mexikó, Szingapur, Brazília, Malaysia, a Fülöp-szigetek, Thaiföld, hogy csak a leglényegesebbeket említsük, ugyancsak javította pozícióját, és számos kisebb fontosságú gazdaság is – számára igen lényeges, sokszor a túlélés esélyét adó – tizedpontokat szerzett. A vezető három exportőr növekvő piaci súlya nem a fejlődő országok kárára, hanem egyértelműen a szocialista országok kiszorulása formájában következett be: 9,5 százalékpontos pozíciójavulásukból nem kevesebb mint 8,7 százalékpontot magyaráz a KGST térvesztése, további 2,3 százalékpontot pedig a hozzá igen hasonló adottságokkal, szűk keresztmetszetekkel és feszültségekkel jellemezhető jugoszláv gazdaság volt kénytelen leadni.

ÁRUSZERKEZETI VÁLTOZÁSOK

A piaci részesedésváltozások, a vizsgált országok igen eltérő versenyképességi bizonyítványa, a különböző exportteljesítmények mögött meghatározó fontosságú áruszerkezeti tulajdonságok húzódnak meg. Feltételezhető ugyanis, hogy az OECD-n kívüli országok – már csak saját belső fejlődésük miatt is – bizonyos termékcsoportok exportjában sikeresebbek mutatkoztak, mint másokéban. Emellett az is nyilvánvaló, hogy az OECD felvevőpiaca nem minden területen fejlődött egyenletesen, különösen, ha figyelmbe vesszük a recessziót, amely a nyolcvanas évek legelején tekintélyes növekedési különbségeket eredményezett a különböző ipari termékcsoportok iránti keresletben. Hogyan igazodtak a különböző országcsoportok, majd a legfontosabb exportőr gazdaságok külön-külön is a változó kereslethez? Folytatódott-e a másfél évtizedes tendencia, a feldolgozottabb termékek, mindenekelőtt a szakmunka- és technikaigényes árucikkek arányának növekedése? Megfigyelhető volt-e a recessziós, tehát a beruházási kereslet visszafogásával jellemezhető időszakban az áruszerkezet „nemesedési” irányzatának lelassulása, esetleg megállása? Végül pedig érzékelhető-e az áruszerkezeti változásokban a gazdasági nehézségek ellenére előrehaladó műszaki fejlődés, technológiai haladás?

A 2. tábla a legfontosabb országcsoportokra bontva mutatja be az OECD-be irányuló kivitel egyszámjegyes áruszerkezetét. Az OECD-n kívüli térség OECD-be irányuló ipari kivitelén belül egyértelmű eltolódás ment végbe a gépek, kisebb mértékben a munkaigényes ipari fogyasztási termékek javára. A másik oldalon a folyamat egyértelmű vesztese az anyag- és energiaigényes ipari termékek csoportja, amelynek részesedése kereken 13 százalékponttal a teljes kivitel egynegyedére esett egy évtized alatt. 1973-ban még ez képezte a legjelentősebb egyszámjegyes ipari exporttételt, 1984-ben a négy közül a harmadik helyre szorult vissza. A jelentős világpiaci áremelkedés ellenére gyakorlatilag változatlan maradt a vegyipari cikkek kiviteli hányada, ami azt jelenti, hogy az OECD-n kívüli térség egésze itt nem látott szakosodási előnyöket. Inkább egyfajta elfordulás mutatható ki e

téren, amennyiben az export értékbeni mutatói helyett a volumenmutatókkal dolgozunk. A gépkivitel a második legfontosabb tétellé nőtte ki magát, és 1984-ben 30 százalékot meghaladó hányada ékes cáfolata minden, egy évtizeddel korábban hangoztatott érvnek, amely a fejlődő országokat, valamint a nemzetközi munkamegosztás kialakult rendjét nem tartotta alkalmasnak a magasabb műszaki ismereteket igénylő és kétségtelenül a legfejlettebb országok által uralt gépipari piacon való helytállásra.

2. tábla

Az OECD-be irányuló kivitel áruszerkezete fő árucsoportonként

Térség	Év	Vegyí termékek (SITC 5)	Alap- anyagok (SITC 6)	Gépek, járművek (SITC 7)	Fogyasz- tási ipar- cikkek (SITC 8)
		exportja az ipari export százalékában			
Az OECD-hez nem tartozó országok exportja . . .	1973	8,1	37,7	20,6	33,6
	1977	8,5	32,4	21,2	37,9
	1980	8,8	29,3	23,5	38,4
	1984	7,7	24,7	30,2	37,4
NIC-országok	1973	3,4	31,0	23,1	42,5
	1977	3,6	25,8	23,9	46,7
	1980	4,3	24,4	26,3	45,0
	1984	4,5	21,2	33,9	40,4
Egyéb fejlődő országok .	1973	16,4	57,1	8,9	17,6
	1977	13,7	47,8	12,2	26,3
	1980	12,4	39,9	16,5	31,2
	1984	11,3	32,5	22,2	34,0
Európai KGST-országok .	1973	14,0	36,6	26,5	22,9
	1977	19,0	34,6	24,1	22,3
	1980	21,8	30,8	24,4	23,0
	1984	25,1	32,1	21,0	21,8

Megjegyzés: itt és a továbbiakban az egyes fejezetek, főcsoportok megnevezését rövidített formában adjuk meg, de mindig feltüntetjük a megfelelő kódszámokat.

A változások időrendisége ugyancsak figyelmet érdemel, hiszen az egyes árucsoportok közötti változások közel sem egyenletesen jelentkeztek. 1973 és 1977 között az anyagigényes termékek piacvesztése döntő mértékben a munkaigényes termékek hányadának növekedésére vezethető vissza. Az 5,3 százalékpontos csökkenést az utóbbiak 4,3 százalékos térnyerése kísérte. 1977-től azonban az anyag- és energiaigényes cikkek tovább folytatódó térvesztése már egyértelműen a gépipari kivitel arányának növekedéséhez kötődik, vagyis a vizsgált országcsoport egészének kivitelében egycsapásra a gépek és berendezések jelentősége nőtt meg. Ez a súlypontváltás nem választható el a hetvenes évek első felében, különösen pedig az 1973. évi olajárváltozások hatására megváltoztatott nemzeti gazdaságpolitikánktól, a termelési, kiviteli és nemzetközi munkamegosztási prioritások változásától. Ugyanakkor nyilvánvalóan kapcsolatba hozható az OECD megváltozott keresletével, a fizetésimérleg-problémák és a belső szerkezeti nehézségek kiéleződése következtében növekvő protekcionizmussal is, amely mindenekelőtt az anyag-, energia- és élőmunkaigényes termékek iránti kereslet mérséklését váltotta ki. 1980 és 1984 között az anyagigényes kivitel hányadának további csökkenése mellé ugyanis az élőmunkaigényes fogyasztási iparcikkek hányadának zsugorodása társul.

Az OECD-piaci kereslethez való alkalmazkodásban élen jártak a NIC-országok: ez nemcsak a korábbiakban bemutatott, átlag feletti kiviteli dinamikában, az export abszolút értékében, hanem a kivitel áruszerkezeti modernizálásában is jól nyomon követhető. Kivitelük hagyományosan vezető tételét a munkaigényes késztermékek alkotják, hiszen komparatív előnyeik az ipari munkamegosztás megkezdésétől ezen a területen fejeződtek ki a leginkább. Ugyanakkor kevésbé támaszkodtak az anyag- és energiaigényes kivitel fejlesztésére, amit mindenekelőtt a vegyipari kivitel szinte elhanyagolható, 3–4 százalékos – bár az utóbbi években enyhén növekvő – súlya bizonyít. Az OECD-n kívüli térség ipari exportszerkezetével összevetve már 1973-ban erőteljesebben építettek a munka- és technikaigényes exportra, és 1973 és 1984 között egyértelműen követték az egész csoportra jellemző átalakulási trendet. Az anyag- és energiaigényes ipari termékek részesedésének 8,7 százalékpontos csökkenése teljes egészében a gépek és berendezések térnyerésével (+10,8 százalékpont) hozható összefüggésbe. Ezzel a gépek ma már a NIC kivitelében több mint egyharmados arányban vannak jelen. A munkaigényes termékek keresletének csökkenésében, látványosan megnövelte a gépipari ban 1977 után számottevően visszaesett, jelezve egyrészt az adott országok termelési és kiviteli szerkezetének modernizálódását, másrészt az OECD-piacon jelentkező akadályok megnövekedését (protekciónizmus, kontingensrendszer, önkéntes exportkorlátozások), de az OECD behozatali keresletében bekövetkezett eltolódásokat is. Különösen figyelemre méltók az 1980 és 1984 közötti módosulások, hiszen az OECD recessziója, amely feltehetően szerepet játszott a bér- és energiaigényes termékek keresletének csökkenésében, látványosan megnövelte a gépipari kivitel jelentőségét: 1980 és 1984 között az utóbbi csoport jelentősége 7,6 százalékponttal nőtt, miközben az alapanyagoké 3,2, a bérigényes fogyasztásiiparicikk-csoporté 4,6 százalékponttal esett vissza.

Az általános irányzattól jelentősen eltér a KGST-országok exportszerkezete. Ez vonatkozik, mind a főcsoportok egymás közötti arányaira, mind az 1973 és 1984 között, különösen pedig az 1980 és 1984 között végbement változások irányára és nagyságára. A KGST ipari kivitelén belül a négy fő árucsoport az OECD-n kívüli átlagnál sokkal egyenletesebb eloszlást mutatott mindvégig, ami – legalábbis kezdetben és első látásra – tulajdonítható volt a magasabb ipari fejlettségnek, a történelmi hagyományoknak, a jobban kiépített termelési szerkezetnek, a fellendülőben levő kelet–nyugati ipari munkamegosztásnak. A vegyipari kivitelnek az átlagot majdnem kétszeresen meghaladó 1973. évi hányada a kiépítettebb iparszerkezetre, a gépipari kivitel arányának mintegy 30 százalékkal magasabb volta az ipari–műszaki fejlettségre, míg a bérigényes könnyűipari termékcsoporthoz egyharmaddal alacsonyabb részesedése a munkaerő szakképzettségére, magasabb árára volt visszavezethető.

Igy is feltűnő volt azonban az anyag- és energiaigényes ágazatok (SITC 5+6) kivitelének 50 százalékos részesedése a teljes ipari kivitelben, hiszen köztudott volt már akkor is, hogy az európai KGST-országok – a Szovjetunió általános kivételével – nem rendelkeznek a szükséges nyersanyagokkal és energiahordozókkal, vagyis ilyen irányú exportszakosodásuk eleve tetemes importfüggőség mellett valósulhatott meg. 1984-re ez az anyag- és energiaigényes ipari exportszerkezet tovább erősödött: 1977-ben már az ipari kivitel 54, 1983-ban 56, 1984-ben több mint 57 százalékat tette ki. Igaz, hogy az alapanyagok részesedése egy évtized alatt 4,5 százalékponttal zsugorodott, és ezzel követte az általánosan megfigyelhető csökkenő trendet, de a visszaesés mértéke alig fele volt a vizsgált országcsoport egészének, továbbá 1980 után – bizonyosan nem függetlenül a változatlan terme-

lési struktúrára épülő kényszerexporttól – egyfajta visszarendeződés körvonalazódik. Más szavakkal: nem következett be elég mély, elég gyors és elég drasztikus szerkezetváltás, ami mögött nyilvánvalóan nem nehéz felfedezni a termelési szerkezet konzerválására irányuló tendenciák hatását.

A fizetési nehézségek miatt szinte mindenütt előtérbe kerülő „kényszerexport” itt azonban nem elégséges magyarázó tényező, hiszen az országok vizsgált körének nagy részét ugyancsak terhelte ilyen jellegű kiviteli kényszer. Ezek azonban – egészében – a termékszerkezet gyors ütemű változtatásával igyekeztek megfelelni a növekvő exportkötelezettségeknek, nem pedig a korábbi szerkezet megmerevítésével. A legszembetűnőbb változások egyike a kifejezetten energiaigényes vegyipari kivitel részesedésének 25 százalék fölé növekedése akkor, amikor a világpiaci kereslet jelentősen mérséklődött, a konkurensok száma és ereje megnőtt, a fejlesztés és exportnövelés szorosan kötődött a dráguló és sokszor mennyiségi korlátokat is tapasztaló olaj beszerzéséhez (importjához), jelentős tőkék lekötéséhez tőkeszegény és esetenként nyomasztó adósságszolgálati terhekkal küszködő országokban. Amíg a vegyipari kivitel aránya az OECD-n kívüli országok kivitelében 1980 és 1984 között 1,1 százalékponttal mérséklődött, a KGST-exportban több mint 4 százalékponttal emelkedett. 1984-ben a KGST ipari kivitelében e cikkek részesedése három és félszerese volt az országcsoport egészét, közel hatszorosa a NIC-csoportot és több mint kétszerese az egyéb fejlődő világot jellemző mutatóknak.

A másik szembetűnő és több mint elgondolkodtató változás a gépipari kivitel jelentőségének mérséklődése, gyakorlatilag az egész időszakban. Ez nemcsak a KGST-országok ipari fejlettsége miatt nehezen magyarázható, hanem ellentétes a legalapvetőbb nemzetközi munkamegosztási irányzatokkal és a világméreteken kibontakozó műszaki fejlesztéssel egyaránt.⁵ A munkaigényes késztermékek részesedésének változása egészében véve megegyezik az általános fejlődési iránnyal, de figyelembe veendő, hogy részesedése messze a nemzetközi átlag alatt alakult. Mindennek eredményeként 1984-ben a KGST ipari kivitelében a gépek részesedése nemcsak a NIC-mutatónál alakult kedvezőtlenebbül (annak még kétharmadát sem adta), hanem az egyéb fejlődők kiviteléhez viszonyítva is. Ez azt jelenti, hogy a nyolcvanas évek első harmadában már nemcsak mennyiségi (exportértékbeni), hanem minőségi, tehát exportszerkezeti oldalról is megfigyelhető a KGST egyértelmű lemaradása. A fejlődő országok, amelyeknek kivitelében a gépipari termékek hányada 1973-ban még 20, a NIC-csoport nélkül 9 százalék alatt maradt (a KGST-ben 26,5 százalék volt), 1984-ben pedig közel 31, illetve több mint 22 százalékra rúgott a KGST 21 százalékaival szemben. Ez azt jelzi, hogy amíg a fejlődő országok OECD-be irányuló kivitelében a gépkivitel nemcsak a legdinamikusabb tételnek bizonyult, hanem egyúttal a második legfontosabb árucsoporttá nőtte ki magát, addig a KGST esetében a negyedik, utolsó helyre került.

A legjelentősebb globális változás mindazonáltal az egyszámjegyes bontásban is világosan előtűnő szakosodási különbségekből olvasható le. Amíg a KGST kivitelének 57 százalékát alkotják az energia- és anyagigényes termékek, amelyek nem egyszerűen drágábban állíthatók elő, nehezedő importfeltételekkel termelhetők csak meg, tetemes állótőkét kötnek le, hanem ugyanakkor élesedő nemzetközi versennyel kénytelenek megküzdeni, a csökkenő vagy stagnáló világpiaci árak a termelési költségeket is alig-alig (vagy egyáltalán nem) fedezik, miközben az OECD

⁵ A gépexporttal kapcsolatos sajátosságokat és tanulságokat külön tanulmányban foglaltuk össze. Lásd: Inotai András: A KGST-országok és a gépipari termékek nemzetközi kereskedelme. *Külgazdaság*. 1986. évi 6. sz. 13–26. old.

kereslete még csökken is, addig a fejlődő országok esetében ez a hányad 11 év alatt 45 százalékról 30 százalékra mérséklődött (a NIC-csoportban 34 százalékról 26 százalékra). Ezzel szemben a nagyobb műszaki háttérrel követelő, sok esetben kifejezetten magasán képzett szakmunkát megtestesítő termékcsoportok (SITC 7+8) részesedése a KGST-ben tizenegy év alatt 49 százalékról 43 százalékra esett, miközben a fejlődő országok egészében 55-ről 69 százalékra, ezen belül a NIC esetében a korábban is igen magas kétharmados arányról 70, az egyéb fejlődő országok exportjában 26,5-ről 56 százalék fölé nőtt.

Két alapvető megjegyzés megfogalmazása nélkül nem mehetünk tovább gondolatmenetünkben:

a) a bemutatott áruszerkezeti változások hasszabb távon befolyásolni látszanak a nemzetközi verseny, lépéstartás, felzárkózás szempontjából lényeges területeket;

b) a termelés- és exportszerkezeti változások, illetve változatlanóságok mögött alapvetően belgazdasági problémák, irányításrendszerbeli sajátosságok, történelmi örökségek húzódnak meg (ezek tárgyalása nem e tényfeltáró tanulmány feladata).

Az egyes országok kivételének szerkezetét bemutató összefoglaló táblákat itt terjedelmi okok miatt nem kívánjuk közreadni, de néhány jellemző vonást nem hagyhatunk említés nélkül. Argentína kivételével valamennyi NIC-ország exportjában 10, a távol-keletiek esetében 2 százalék alatti hányadot képviseltek a vegyipari termékek 1983-ban, és részesedésük 1984-re sem igen emelkedett e szint fölé (Izrael és Brazília kivételével). A többi fejlődő ország esetében ez a hányad csak akkor magas, ha mögötte hazai és többnyire jelentős olaj- (esetleg műtrágya-) termelés húzódik meg (Tunézia, Szaúd-Arábia, Marokkó, Venezuela, Niger, Trinidad, Líbia, Bahama-szigetek). Ezzel szemben a KGST-országok közül ilyen szakosodási súlypont nem csak a Szovjetuniót jellemzi, amely ipari kivételnek közel felét e termékcsoportban bonyolítja le. Egy évtized alatti gyors aránynövekedés hatására a bolgár és a német demokratikus köztársasági kivételnek egynegyede, a magyarországinak több mint egyötöde vegyipari cikkekből állt 1984-ben.

Az anyag- és energiaigényes iparcikkek részesedése jelentősen visszaesett a vezető NIC-országok esetében (11 év alatt a dél-koreai kivételben 14, a brazilban 12, az indiaiban 19, az izraeliben 17, a hongkongiban, tajvaniban, mexikóiban vagy szingapuriban 5–9 százalékponttal). Még erőteljesebb átrendeződés figyelhető meg a második vonalban iparosodó Malaysia, Thaiföld és Fülöp-szigetek esetében, ahol e kivétel 1973-ban még vezető ipari exportágazatnak számított, 1984-re azonban jelentősen visszaszorult (11 év alatt 30–45 százalékpontos csökkenés következett be).

Egészen más képet nyújtanak az európai KGST-országok: e termékcsoport részesedése Bulgária és a Német Demokratikus Köztársaság esetében jelentősen emelkedett, Csehszlovákia kivételében igen magas, 40 százalék feletti hányadon stabilizálódott, Lengyelországban és Romániában alig csökkent. Egyedül a magyar exportban figyelhető meg lényegesebb térvesztése. A két anyag- és energiaigényes termékcsoport összesítve a szovjet ipari exportnak több mint, a bolgárnak közel háromnegyedét, a csehszlováknak és a német demokratikus köztársaságinak jóval több mint felét teszi ki, és csak Lengyelország, Magyarország és Románia esetében helyezkedik el a 43–48 százalékos sávban. Ezzel szemben a NIC-országoknál ez a hányad az esetek többségében nem lépi túl a 25 százalékot (sőt, van, ahol a 10 százalékot sem éri el), és még a természeti kincsekkel kifejezetten jól ellátott Brazília kivételében is csak 52 százalékra rúg.

A gépkivétel felértékelődése az egyes országok példáján is jól nyomon követhető, és nemegyszer az igen magas, 50 százalék feletti 1973. évi induló arányok

mellett tovább növekedett. Nem ritkák a 10–15 százalékpontos aránynövekedések (Dél-Korea, Hongkong, Mexikó, Brazília, Szingapur, Izrael), a második vonalban pedig az ennél is tekintélyesebbek (Malaysia, Fülöp-szigetek, Thaiföld). A NIC-országok körében a gépipari exporthányad visszaesése egyedül Jugoszláviánál tapasztalható, ami valószínűleg nem függetleníthető a más szocialista országokra is jellemző belgazdasági sajátosságoktól. Az európai KGST-országok gépipari kivitelét jellemző hányadok 11 év alatt Magyarország – és a jelentős exportkiesést mutató Lengyelország – kivételével mindenütt mérséklődtek, holott részesedésük korábban sem volt a kívánatos magasságú. Különösen elgondolkodtató a műszakilag legfejlettebbnek tartott Német Demokratikus Köztársaság esetében a géphányad 35-ről 25, Csehszlovákiánál pedig 27-ről 23 százalékra csökkenése, ami az az időszak egészében mint évtizedes folyamat bontakozik ki. 1980 után egyébként szinte egyöntetű arányvesztés tapasztalható.

A többnyire munka- és bérigényes termékeket tömörítő árucsoport az egyes országok esetében igen különböző exportszerephez jut. A távol-keletiek exportjában meghatározó fontosságú e termékcsoporthoz, de részesedése már nem nőtt, sőt 1980 után Brazília és Jugoszlávia kivételével visszaesés figyelhető meg, nem függetlenül az emelkedő munkabérektől, a komparatív előnyök lemorzsolódásától és ennek következtében az ipari exportszerkezet változtatásától. Ugyanakkor az elmaradottabb, a nemzetközi ipari munkamegosztásba késve bekapcsolódó, többnyire bőséges és olcsó munkaerővel rendelkező országokban e kivitel hányadának növekedése regisztrálható (India 1980-ig, továbbá Pakisztán, Tunézia, a Dominikai Köztársaság, Sri Lanka stb.). A KGST-országok kivitelében e termékcsoporthoz részesedése alapvetően nem változott, 2–4 százalékpontos elmozdulások történtek pusztán, 1980-ig emelkedő, utána csökkenő arányok formájában. (A KGST-országok esetében megfigyelhető általános tendenciától Magyarország végig csökkenő, Bulgária végig emelkedő mutatója jelent kivételt.)

A kiviteli szerkezet nagyságrendi összehasonlítását teszi lehetővé a 3. tábla, amely 1984. évi adatokat közöl a négy árufőcsoportban lebonyolított országonkénti kivitelre.

3. tábla

**A vizsgált országok
OECD-be irányuló késztermékkivitelének áruszerkezete, 1984**

Ország (országcsoporthoz)	Vegy- termékek (SITC 5)	Alap- anyagok (SITC 6)	Gépek, járművek (SITC 7)	Fogyasz- tási ipar- cikkek (SITC 8)
	millió dollár			
Tajvan	431	3 952	7 284	10 731
Dél-Korea	316	3 857	4 426	7 828
Hongkong	74	1 335	4 069	10 125
Mexikó	729	1 148	5 360	1 024
Brazília	922	2 807	1 970	1 432
Szingapur	337	289	4 420	996
India	89	2 261	219	948
Izrael	538	1 482	726	553
Jugoszlávia	246	824	685	1 220
Argentína	193	384	128	45
NIC-csoport	3 875	18 339	29 287	34 902

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Ország (országcsoport)	Vegy- termékek (SITC 5)	Alap- anyagok (SITC 6)	Gépek, járművek (SITC 7)	Fogyasz- tási ipar- cikkek (SITC 8)
	millió dollár			
Malaysia	72	295	2 542	421
Fülöp-szigetek	74	216	1 249	1 053
Thaiföld	61	654	380	673
Indonézia	48	509	142	290
Pakisztán	3	681	13	235
Macau	2	34	30	680
Marokkó	252	108	49	247
Tunézia	174	67	39	358
Panama	7	128	189	93
Dominikai Köztársaság	6	143	31	223
Banglades	—	334	3	61
Sri Lanka	5	55	4	325
Szaúd-Arábia	68	22	174	104
Haiti	9	57	102	199
Kolumbia	28	239	7	80
Venezuela	47	267	19	14
Málta	4	42	58	192
Uruguay	5	122	3	131
Irán	1	189	56	9
Trinidad–Tobago	212	35	4	4
Egyiptom	15	179	29	26
Barbados	—	1	222	24
Peru	16	131	16	59
Niger	193	2	—	—
Libéria	—	51	121	1
Bahama-szigetek	149	6	2	14
Zimbabwe	—	150	4	7
Zaire	12	136	1	4
Líbia	84	—	64	2
Mauritius	—	10	1	134
Costa Rica	1	13	36	93
Salvador	—	19	100	16
Szovjetunió	1 096	666	451	77
Csehszlovákia	268	717	404	337
Románia	282	524	171	724
Német Demokratikus Köztársaság	361	430	360	280
Lengyelország	176	407	433	345
Magyarország	278	342	278	378
Bulgária	86	169	28	73
Európai KGST-ország- gok	2 547	3 255	2 124	2 214
OECD-országok össze- sen	9 715	31 109	37 910	47 072
Nem OECD-országok a KGST-országok nél- kül	7 168	27 854	35 786	44 858
OECD-országok tel- jes importja	98 934	162 333	364 719	137 243

A vegyipari termékek kiemelkedő szállítója a Szovjetunió. A többi KGST-ország egy sorban helyezkedik el a részben legalábbis saját nyersanyagbázisra támaszkodó Argentínával, Tunéziával, Marokkóval. Az anyagigényes termékek kivi-

telében a KGST-adatok már jóval szerényebbek, de még így is a vezető távol-keleti, brazil, izraeli, indiai és mexikói után következnek, egy sorban Jugoszláviával, Thaifölddel, Pakisztánnal, Indonéziával stb.

Az összesített KGST-gépxportot 1984-ben a tajvani több mint háromszor, a mexikói két és félszer, a dél-koreai és a szingapuri külön-külön kétszer múlta felül, és még a malaysiai is kereken 20 százalékkal haladta meg. A fejlett ipari országnak számító Csehszlovákia és a Német Demokratikus Köztársaság 404, illetve 360 millió dolláros gépkivitele egytizede sem volt a szingapurinak, a hongkonginak vagy a dél-koreainak, egyharmada sem a Fülöp-szigeteknek, alig felét adta a nem nagy jugoszlávnak vagy izraelinek, és nagyjából a thaiföldivel volt mérhető.

A fogyasztási jellegű munkaigényes iparcikkek esetében hasonlóan nagy szakadék mutatkozik, itt azonban már közel sem csak a fejlettebb, döntően távol-keleti termelők javára, hanem a fejlődő országok széles sávjában. A KGST összesített kivitele e termékcsoportban alig ötödét adta a tajvaninak vagy a hongkonginak, egynegyedét a dél-koreainak. A csehszlovák, a német demokratikus köztársasági, a magyar vagy a lengyel mutató a tunéziai, indonéz, malaysiai, sri lankai sorban helyezkedik el, messze a thaiföldi, macaui, izraeli, Fülöp-szigeteki mögött, de még a jugoszlávnak is egynegyedét adja csak.

A szerkezeti aránytalanságokat jól tükrözi, hogy amíg a KGST vegyipari exportja az OECD-n kívüli térség OECD-be irányuló exportjában meghaladja a 26 százalékot, az anyag- és energiaigényes alapanyagok esetében a 10 százalékot, addig a gépkivitelben 5,6, az egyéb munkaigényes termékek kivitelében 4,7 százalékot ér csak el. A KGST-t tekintve kiegyensúlyozottnak, több lábon állónak tűnő export-szerkezet tehát közel sem a diverzifikált kivitelben rejlő lehetőségeket javítja, hanem a világméreteken kibontakozott szerkezeti változásokhoz való igazodás elmulasztását tükrözi, és a lemaradás egyértelmű jeleit árulja el.

A kivitel szempontjából meghatározó fontosságú országokban a könnyűipari (ruházati cikkek, lábbelik), valamint egyre inkább a gépipari termékek (elektromos gépek, hírközlési eszközök, irodagépek, műszerek) jutnak vezető szerephez. Ezek adják a tajvani exportnak közel 50, a dél-koreainak 54, a hongkonginak 65, a szingapurinak 70 százalékát, de igen jelentős a súlyuk a mexikói (48) vagy a brazil (25) exportban is. Hasonlóan vezető szerepet játszanak néhány más ország, így Malajzia, a Fülöp-szigetek, továbbá az észak-amerikai transznacionális vállalatok bedolgozó hálózatába bevont karib-tengeri és közép-amerikai térség kivitelében is. A kevésbé fejlett országokra (India, Pakisztán, Banglades, Marokkó, Tunézia, Sri Lanka) a munka- és bérigényes termékek kivitelének meghatározó volta jellemző, de tíz év alatt itt is szerkezeti elmozdulás ment végbe az anyagigényes (például textilipari) export felől a bérigényes (ruházati export) felé, ami a hozzáadott érték növekedésében is kifejezésre jutott. Mi jellemzi ezzel szemben a KGST-országok kivitelét? A szerves vegyipari alapanyagok, a kohászati termékek adják a csehszlovák exportnak 27, a német demokratikus köztársaságinak 23, a magyarnak 21, a lengyelnek 29 százalékát. Nem ritka, hogy a textíliák kiviteli súlya meghaladja a ruházati termékekét, ami kifejezetten ellentétes a nemzetközi trendekkel (Csehszlovákia, Német Demokratikus Köztársaság).

A KGST-országok kiszorulása, ahogy ezt már többször jeleztük, 1980 után gyorsult fel, amikor a fejlett tőkés világban a gazdasági nehézségek elmélyültek, a kereslet visszaesett, miközben szerkezete – a belső átalakulás és a külső versenyhatások együttes eredményeként – jelentősen módosult. Célszerű tehát az áruszerkezet oldaláról azt is megvizsgálni, hogy mennyiben tulajdoníthatók a térvésztesre utaló jegyek az 1980 és 1984 közötti sikertelen alkalmazkodásnak.

A 4. tábla a recesszió mélypontját jelentő 1983. év közbeiktatásával 1980 és 1984 között vizsgálja az OECD teljes importjának, az OECD-piacra irányuló teljes nem OECD-exportnak és az ugyanide áramló európai KGST-exportnak a dinamikáját. Látható, hogy az OECD teljes behozatala 1980 és 1983 között 12,1 százalékkal esett vissza, és 1984-ben az élénkülés ellenére még mindig 4 százalékkal maradt el az 1980. évi szinttől. Ez átlag felett sújtotta a fejlődő országokat, és az átlagosnál kevésbé a KGST-országokat. A KGST-kivitel szinten maradása azonban csak első látásra kedvező jel: igaz, hogy a mindenütt előtérbe kerülő exportcél elérése érdekében a nehezebb, kíméletlenebb nemzetközi környezetben is sikerült a szocialista országoknak erőforrásokat mozgósítaniuk. Ezek azonban nem a szerkezeti átalakulásból, hanem éppen ellenkezőleg, a szerkezet további megmerevítéséből fakadtak, és szükségszerűen előrevetítették a rövid távú sikereket követő törvényszerű kifulladás, amire az 1985. évi exporteredmények, valamint az 1986-ban várható export – egyébként nemcsak Magyarországon – egyértelműen utalnak.

4. tábla

Az OECD importkereslete és az OECD-n kívüli térség exportkinálata

Fejezet, főcsoport	OECD összes importja		OECD-n kívüli országok exportja		Európai KGST-országok exportja	
	1983.	1984.	1983.	1984.	1983.	1984.
	évben (Index: 1980. év = 100,0)					
Összesen (SITC 0–9)	87,9	96,0	80,6	86,7	93,0	100,2
Iparcikk (SITC 5–8)	95,2	108,2	113,1	140,6	73,9	82,4
Vegy termékek (SITC 5)	96,5	105,7	105,6	123,9	87,1	94,9
Alapanyagok (SITC 6)	80,8	91,0	96,7	118,8	73,0	85,7
Gépek, járművek (SITC 7)	102,6	118,5	138,6	180,2	63,6	70,7
Fogyasztási iparcikkek (SITC 8)	96,5	108,9	111,7	137,0	73,6	78,3
Néhány kiemelt árucsoport*						
Adatfeldolgozó gépek (75)	137,3	178,9	249,5	418,5	58,2	52,7
Hírközlő eszközök (76)	119,2	141,1	130,6	154,3	77,5	78,8
Elektromos gépek (77)	104,4	129,6	142,0	194,0	79,4	85,5
Közúti járművek (78)	108,4	122,9	119,8	153,8	71,4	64,9
Útikellékek (83)	105,4	121,5	121,3	145,5	81,9	87,5
Erőgépek (71)	107,6	121,4	157,0	205,9	75,9	99,7
Lábbeli (85)	100,9	113,7	125,9	152,4	63,7	68,2
Ruházati cikkek (84)	97,3	113,5	111,8	138,0	76,5	83,2
Gyógyszerek (54)	105,9	111,5	98,2	101,8	86,7	101,7
Nem fémes ásványok (66)	70,3	77,6	95,6	112,2	68,9	86,1
Szerszámok (73)	66,6	75,1	61,1	66,4	38,8	34,1
Vas- és acéltermékek (67)	74,0	89,0	102,5	136,6	78,4	97,6
Faárúk (63)	84,8	87,8	95,8	101,0	81,5	86,7
Vízi és légi járművek (79)	95,3	89,8	123,1	112,8	35,4	49,9
Textília (65)	84,0	91,8	86,8	103,9	69,8	73,7
Fémtömegcikkek (69)	84,7	93,1	114,4	147,0	62,6	69,0
Műtrágyák (56)	90,6	95,0	110,6	122,3	99,8	124,3

* A SITC kétszámjegyű osztályozása alapján, zárójelben a megfelelő kódszámokkal.

A jobb exportteljesítmény nyilvánvalóan a nyerstermékek fokozott kivitelével magyarázható, miközben az iparcikk-kivitel jelentősen visszaesett, hiszen az egész kivitel szinten maradása az ipari kivitel nem kevesebb mint 18 százalékos csökkenésével párosult. Ezt a tendenciát sem az OECD-piac viselkedése, sem pedig a

feljövő országok szereplése nem indokolhatja, hiszen az előbbi importkereslete iparcikkek vonatkozásában 1983-ra csak 4,8 százalékkal mérséklődött, hogy utána 1984-ben már több mint 8 százalékkal haladja meg az 1980. évit. Az utóbbi pedig a teljes kivitel több mint 13 százalékos – döntően olajra, energiahordozókra és nyersanyagokra jutó – zsugorodása mellett ipari kivitelét a recessziós időszakban is 13, a fellendülés első évében pedig 1980-hoz viszonyítva több mint 40 százalékkal tudta bővíteni. A KGST-kivitel – rövid távú exportérdekek szolgálatába, de valójában emögött az önmagát túlélő struktúra és az ezt ma is tápláló irányítási rendszer és gazdaságpolitika mesterséges fenntartása érdekében állított – erőltetése így a térség nemzetközi ipari munkamegosztásban játszott szerepének további lemorzsolódását, a világkereskedelmi szálak előrehaladó „naturalizálását” (nyersanyagok, energiahordozók túlsúlya) eredményezte akkor, amikor a világgazdasági munkamegosztásban más fő tendenciák bontakoztak ki, és amikor a lépéstartás és a műszaki fejlődésbe való bekapcsolódás minden korábbinál parancsolóbbá tette (volna) az illeszkedési folyamat felgyorsítását, a történelmi lemaradás veszélyének mérséklését vagy elhárítását.

Az egyes árucsoportokban az OECD importkereslete igen eltérően viselkedett. A részben jelentős áremelkedést tükröző vegyipari behozatal, valamint a munkaigényes ipari termékek importkereslete 1983-ban alig 3,5–3,5 százalékkal esett vissza, majd utána gyors növekedésnek indult. Ezzel szemben az anyag- és energiaigényes alapanyagok iránti kereslet közel 20 (1984-ben is még 9) százalékponttal zsugorodott. Igen figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a gépek és berendezések iránti kereslet a beruházási tevékenység pangása, a recesszió ellenére három év alatt kismértékben, 2,6 százalékkal nőtt, és ezzel 1983-ig az egyetlen növekvő keresletű árucsoportnak bizonyult, majd a fellendülés fő hordozójává vált.

A keresleti változásokat a fejlődő, illetve KGST-országok eltérően tudták követni. Az előbbieket exportdinamikája egészében véve hasonlított a fejlett tőkés importkereslethez, de annak visszaesését alig tapasztalta. Vegyipari kivitele 1980 és 1984 között 23,9, a fogyasztási iparcikkeké 37 százalékkal nőtt, és az anyagigényes termékek kivitele is – alig 3 százalékos átmeneti visszaesés után – közel 19 százalékkal bővült. A dinamikus exportfejlődés tehát mindenütt éreztette hatását, legalábbis ellensúlyozni volt képes az OECD-piac keresleti lanyhaságát. Különösen hangsúlyozandó a gépipari kivitel 4 év alatti 80 százalékos növelése, ami nemcsak arra utal, hogy a legnagyobb (1983-ig egyedüli) növekedést elérő termék piaci lehetőségeit a fejlődő országok jól kihasználták, hanem azt is bizonyítja, hogy a gyenge konjunktúra éveiben is volt lehetőség dinamikus exportfokozásra, amennyiben a szerkezeti illeszkedés megfelelő ütemben és irányban ment végbe.

Ezzel szemben a KGST egész más képet mutat: az OECD-kereslethez sehol sem sikerült alkalmazkodni: amíg az előbbi vegyipari és munkaigényes termékekben jelentkező importkereslete 1983-ra 3,5–3,5 százalékkal esett vissza, addig a KGST megfelelő exportja 13, illetve 26 százalékkal. Ennél kisebb volt a viszonylagos visszaesés az OECD szempontjából legrosszabb területen: az anyagigényes kivitel 27 százalékkal mérséklődött, az OECD-kereslet közel 20 százalékos mérséklődéséhez képest. Az igazi problémát a gépexport mutatja, hiszen nemcsak, hogy nem sikerült lépést tartani az enyhén, de mégiscsak bővülő OECD-kereslettel, hanem éppen itt következett be a legnagyobb lemaradás: a kivitel három év alatt kétharmadánál is kevesebbre esett vissza. Hasonló illeszkedési hiány tapasztalható a fellendülés első évében is: az OECD importkeresletének általános emelkedéséhez egyedül az alapnyersanyagok tudott jól (átlag felett), a vegyipar megközelítően alkalmazkodni. Ugyanakkor a gépkivitel még 1984-ben is alig 70 százaléka volt az 1980.

évinek, miközben az OECD megfelelő importja már 19, a fejlődők OECD-exportja 80 százalékkal nőtt. Holott az utóbbi az a terület, ahol a legkevésbé lehet protekcionista akadályokra, mesterséges korlátokra, diszkriminációra, kereskedelem- és vámpolitikai hátrányokra hivatkozni.

A kétszámjegyes bontásban közölt legfontosabb árucsoportok közül az OECD behozatala 4 év alatt adatfeldolgozó gépek esetében 79, hírközlő eszközöknél 41, elektromos gépeknél 30, közúti járműveknél 23, gyógyszereknél 12 százalékkal nőtt. A fejlődő országok kivitele egyetlen termékcsoporthoz kivételével fokozódott; nemegyszer igen jelentős emelkedéseket lehetett megfigyelni (adatfeldolgozó gépek több mint négyszeresre, több más gépipari termékcsoporthoz 50–100 százalékkal). Ezzel szemben a KGST-kivitelben három esetben (a táblában nem szereplő műanyagoknál, a műtrágyáknál és a gyógyszereknél) figyelhető meg növekedés.

Az OECD-piac importkereslete és a KGST exportkínálata közötti súlyos diszkrpanciára, sőt szétfejlődésre nem szükséges sok szót vesztegetni, a 4. tábla adatai mindennél egyértelműbben beszélnek. Azért még így is megkérdendő, hogyan fordulhat elő olyan gépipari tévesztés, ami 1980 és 1984 között feltárul. Hogyan lehetséges, hogy az OECD adatfeldolgozógép-piaca négy év alatt 79, az oda irányuló fejlődő export 319 százalékkal nő, a KGST kivitele pedig 1980-hoz képest – egyébként szinte elhanyagolható szintről – közel felére csökken; hogy az elektromos gépipar tőkés piaca 30–40 százalékkal bővül, az ide irányuló fejlődő kivitel 54–94 százalékkal emelkedik, a KGST exportja ugyanakkor 15–20 százalékkal esik vissza? A visszaesés még ott is egyértelmű, ahol az OECD kereslete sem nőtt, sőt, a fejlődő országok exportja sem emelkedett 1980 és 1984 között. A beruházási megélénküléshez szorosan kötődő szerszámgép-kereslet néhány év alatt egyharmadával–egynegyedével csökkent, ami igen jól jelentkezik a fejlődő kivitelben is. Ugyanakkor a korábban jelentős világpiaci részesedést mutató, messze földön híres szocialista szerszámgépxport közel egyharmadára zsugorodik. Az OECD-kereslet változásának mértékét a KGST-kivitel csak néhány, kifejezetten lemaradónak számító, struktúramerevítő termékcsoporthoz tudta követni, mintegy erről az oldalról is aláhúzva a kényszerexport jellegét, szerkezeti kereteit és szerkezetmerekítő következményeit (műtrágya, műanyag, gumiárúk, faárúk, nem fémes ásványi termékek, vas- és acéláru).

Az OECD importkeresletének 1973 és 1984 között végbement százalékos változásait, valamint az ezekhez tartozó fejlődő és KGST-elmozdulásokat tünteti fel az 5. tábla. Az egyszámjegyes árucsoportok viszonylag jelentősebb mozgásokat árulnak el, különösen 1980 és 1984 között. A vegyipari importkereslet 1980-ig – döntően árhatásokra – nőtt, a munkaigényes iparcikkek iránti az időszak egészében, de erősen lassuló ütemben, míg a gépipari kifejezetten 1980 és 1984 között emelkedett. Ugyanakkor az anyagigényes import az időszak egészében és jelentősen tért vesztett. Az OECD-n kívüli térség ezeket a keresleti mozgásokat felerősítve vetítette át exportszerkezetébe: gépipari kivitele a teljes ipari exportban 9,6, munkaigényes iparcikkexportja 3,8 százalékponttal nőtt, anyagigényes exportja ke- reken 13 százalékponttal csökkent, a vegyipari hányad szinte változatlan maradt. A KGST esetében ezzel szemben csak a vegyipari nőtt (igen jelentős, 11 százalékpontos mértékben), a fő vesztes a gépipar és a – nemzetközi tendenciához képest tompítottan – az anyagigényes ipari export lett. A gépipari tévesztés az időszak egészére éppúgy jellemző, mint a térnyerés a fejlődő országok kivitelében.

A kétszámjegyes árucsoportokat vizsgálva kitűnik, hogy viszonylag szerény mértékű változások következtek csak be az OECD importkeresletének szerkezetében. Lényegesebb aránynövekedést az adatfeldolgozó gépek (3,0 százalékpont), a hír-

közlő eszközök (1,5), a közúti járművek (1,3) és árhatások miatt a szerves vegyipari alapanyagok (1,2) könnyelhetnek el. A legjelentősebb csökkenés az acél (2,3), az általános ipari gépek (2,3) és a textíliák (2,2) esetében mutatható ki. Az emelkedő és süllyedő hányadok mögött – a közúti járművek kivételével – az időszak egészében érvényesülő, tehát hosszabb távú és nem konjunkturális trendekről van szó. Az OECD-n kívülről érkező export szerkezetében jelentősen nőtt az elektromos gépek (3,9), az adatfeldolgozó gépek (2,6), a hírközlő eszközök (1,7), az erőgépek (1,6), a lábbeli (1,5) és a műszerek (1,2) részesedése. Érzékenyebb csökkenés számos anyag- és energiaigényes termékcsoportban bekövetkezett, így a textíliáknál (6,5), a faárúknál (3,6), a nem fémes ásványi termékeknél (1,9) és a vas- és acéltermékeknél (1,3). A változások jól illeszkednek az OECD átalakuló kínálati szerkezetébe.

5. tábla

Az OECD importkeresletének és az OECD-n kívüli országok exportkínálatának árszerkezeti változásai*

Fejezet, főcsoport	1973 és 1984 között			Ebből 1980 és 1984 között		
	OECD-import	Nem OECD-export	KGST-export	OECD-import	Nem OECD-export	KGST-export
Vegyí termékek (SITC 5)	+2,3	-0,4	+11,1	-0,3	-1,1	+3,3
Alapanyagok (SITC 6)	-6,6	-13,0	-4,5	-4,0	-4,6	+1,3
Gépek, járművek (SITC 7)	+3,5	+9,6	-5,4	+4,2	+6,7	-3,4
Fogyasztási iparcikkek (SITC 8)	+1,8	+3,8	-1,2	+0,1	-1,0	-1,2
Kiemelt árucsoportok**						
Adatfeldolgozó gépek (75)	+3,0	+2,6	-0,1	+2,3	+2,6	-0,1
Hírközlő eszközök (76)	+1,5	+1,7	-0,1	+1,0	+0,6	±0,0
Közúti járművek (78)	+1,3	+0,4	-0,2	+1,9	+0,2	-1,2
Szerves és szervesetlen vegyi termékek (51+52)	+1,2	+0,5	+7,7	±0,0	-0,8	+0,6
Műszerek, optikai cikkek (87+88)	+0,8	+1,2	-0,5	-0,2	-0,6	-0,1
Elektromos gépek (77)	+0,2	+3,9	-1,5	+1,2	+3,0	+0,3
Erőgépek (71)	+0,6	+1,6	+2,3	+0,4	+0,8	+0,5
Lábbelik (85)	+0,3	+1,5	-0,1	±0,0	+0,4	-0,4
Műtrágyák (56)	±0,0	-0,2	+2,4	-0,1	-0,2	+1,8
Műanyagok (58)	+0,1	+0,6	+2,4	-0,1	+0,2	+0,9
Nem fémes ásványok (66)	-1,0	-1,9	+2,0	-1,4	-1,3	+0,3
Bútorok (82)	+0,1	+0,3	+1,4	-0,1	±0,0	+0,2
Általános rendeltetésű gépek (74)	-2,3	+0,4	-1,3	-0,8	+0,4	±0,0
Vas- és acéltermékek (67)	-2,3	-1,3	-2,5	-1,1	-0,2	+2,1
Textília (65)	-2,2	-6,5	-2,8	-0,8	-2,4	-0,6

* Százalékpontos elmozdulások.

** A SITC osztályozása alapján, zárójelben a megfelelő kódszámokkal.

A KGST-országok kivételében meghatározó módon nőtt a szerves és szervesetlen vegyipari termékek részesedése (11 év alatt 7,7 százalékponttal), de emelkedő hányadot képviselnek a műanyagok (2,4), a műtrágyák (2,4), az erőgépek (2,3), a nem fémes ásványi termékek (2,0), a bútorok (1,4), vagyis többségében olyan termékek, amelyek az OECD importjában háttérbe szorulóban vannak, arról nem is beszélve, hogy többnyire nem tükröznek komparatív és termelési költség-előnyöket. A strukturális tévesztés a vízi és légi közlekedési eszközöket (2,9), a textíliákat (2,8), a szer-

számgepeket (1,9), az elektromos gépeket (1,5), az általános rendeltetésű gépeket (1,3) jellemzi.

Itt azonban utalni kell arra, hogy több, modern technikát megtestesítő termékcsoporthoz a kiszorulás mértéke azért elenyésző, mert már az 1973. évi induló szinten is csak elhanyagolható exportot bonyolított le a KGST-térség. Emellett arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a gépipari kiszorulás többnyire évtizedes időszak egészét jellemzi, míg a világméretekben hátrább rangsorolt termékcsoporthoz – éppen a kényszerexport felerősödése miatt – 1980 és 1984 között alig történt változás, nemegyszer pedig az általánossal szembeni emelkedő trend tört utat magának (acél, faárúk, nem fémes ásvány termékek jó példa erre).

Természetesen nem szabad megfeledkezni arról, hogy az 5. táblában össze-sített pozícióváltozások csak az egyes csoportokon belüli szerkezeti elmozdulásokat mérik, és semmit sem mondanak a különböző országcsoporthoz között az OECD-piacon folyó versenyről és az ottani térnyerési vagy kiszorítási hatásokról. Ugyanakkor közvetve mégis utalnak a versenyelőnyökre, illetve -hátrányokra, amennyiben az egyes csoportok kiviteli szerkezetének változásait, a változások irányát és mértékét hasonlítják össze, és ezeket vetítik ki az OECD importkeresletében végbe-ment általános módosulásokra.

(A tanulmány II., befejező részét a *Statisztikai Szemle* következő száma közli.)

A TÁRSADALMI MOBILITÁS FŐBB JELLEMZŐI A NYOLCVANAS ÉVEKBEN

DR. HARCZA ISTVÁN – DR. KULCSÁR RÓZSA

A Központi Statisztikai Hivatalban – nemzetközi viszonylatban nézve is – nagy hagyománya van a társadalmi mobilitás vizsgálatának. A társadalmi mozgások, az átrétegződési folyamatok iránt érdeklődő társadalomstatistikusok már a huszas–harmincas években felvették munkaprogramjukba a mobilitás vizsgálatát. Az első, önálló országos mobilitásvizsgálat azonban csak 1962–1964-ben került végrehajtásra, majd ezt követte az 1973. évi adatfelvétel.¹

A Központi Statisztikai Hivatal 1983-ban újabb, nagyszabású társadalmimobilitás-vizsgálatot végzett. Ennek eredményeit fokozott várakozás előzte meg részben azért, mert lehetőség van a hosszabb időszakra történő összehasonlításra, részben azért is, mert a nyolcvanas évek „gazdasági apálya” különös aktualitást ad a társadalmi mozgások vizsgálatának.

Ez utóbbi kérdéskör kapcsán meg kell említeni, hogy a korábbi tapasztalatok szerint a társadalmi mobilitási folyamatok és a mindenkori gazdasági folyamatok között – áttételeken keresztül ugyan, de – viszonylag szoros volt a kapcsolat. Így többek között az ötvenes és hatvanas években a gazdaság szerkezetében bekövetkezett nagyarányú – alapvetően extenzív jellegű – átalakulások jelentős mértékben növelték a mobilitás intenzitását. A hetvenes évek közepétől kezdődően azonban fontos változások következtek be, részben erőteljesen lelassultak a szerkezeti átalakulások, részben megtorpant a gazdasági növekedés dinamikája is. Feltételezhető volt, hogy ezek jelentős hatást gyakoroltak a társadalmi mobilitásra is.

A mobilitás globális nagysága

A mobilitás globális nagyságának bemutatásakor a nemzedékek közötti mobilitás mellett kitérünk a nemzedéken belüli mobilitásra is. A nemzedéken belüli mobilitás főbb tendenciái ugyanis bizonyos támpontot nyújtanak a fiatal generációk, nemzedékek közötti mobilitásának kellő értékeléséhez.

A társadalmi mobilitás alakulását jellemző főbb arányszámok – az előzetes feltevésektől eltérően – nem mutattak jelentősebb csökkenést. A nemzedékek közötti mobilitás intenzitását mérő globális mutató – a mobil személyek aránya – a hetvenes évek elejéhez viszonyítva nem csökkent, sőt némiképpen még növekedett is. Tehát a nagy hatású társadalmi és gazdasági változások lezárultával globálisan nem csökkent a mobilitás.

¹ E mobilitási felvételek módszertani és értelmezési kereteit alapvetően dr. Andorka Rudolf alakította ki.

A nemzedékek közötti mobilitás – országos, átlagszámokban megragadható – kismértékű változása mögött azonban egymástól teljesen eltérő tendenciák húzódnak meg, amelyek többnyire egymás hatását kioltva, látszólagos stabilitást tükröznek.

Eltérő tendenciákat lehet megfigyelni a különböző településtípuson élők között. A városokban a nagyobb társadalmi csoportok közötti mozgásfolyamatok dinamikája megtorpan, a községekben viszont továbbra is a mobilitás intenzitásának a növekedése tapasztalható. Igaz azonban, hogy a mobil személyek arányát tekintve a községek továbbra is számottevően elmaradnak a városoktól, így e téren inkább a különböző településtípusokon élők közötti közeledést lehet kiemelni. A városokban megfigyelhető tendencia azt jelzi, hogy a városi társadalomban a mobilitási folyamatokban egyfajta „telítődés” következett be.

Jelentős eltérések mutatkoznak a különböző generációkba tartozók mobilitásában is. Alapvető különbség fedezhető fel a 40 év alatti, illetve az ennél idősebb nemzedékek között. E különbségek – két évtizednyi időszakra visszatekintve – azt jelzik, hogy a fiatalabbak (40 éven aluliak) körében a mobilitás intenzitása egészében véve nem változott számottevően. Tehát azt mondhatjuk, hogy a mobilitás dinamikájának a megtorpanása a fiatalabb nemzedékekben következett be. Ezzel szemben a 40 éveseknél idősebbek, azon belül is főleg a mai 50–59 éveseknél – tehát a „fényes szelek” nemzedékében – a mobilitás intenzitása jelentősen nagyobb, mint a 60 éven felüliek körében.

Azt is mondhatjuk tehát, hogy minden egyes nemzedék mobilitásának jellemzői magukon hordják az adott korszak társadalmi, gazdasági folyamatainak a lenyomatát. A nemzetközi összehasonlítások tapasztalataival is kiegészítve, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy egy-egy társadalomban nagy mobilitás akkor alakul ki, ha a főbb társadalmi és gazdasági folyamatokban nagyon erőteljes strukturális átrendeződések következnek be. A nagyobb átrendeződéseket követő „nyugodtabb” időszakokban viszont – ahogy ezt korábbi feltevések is jelezték – a mobilitás intenzitása csökken. Ez a csökkenés azonban bizonyos ideig rejtve maradhat, amint ezt a hazai mobilitási adatok esetében megfigyelhettük. E tendenciák kapcsán hangsúlyozni kell, hogy ez a megállapítás csak a nagyobb társadalmi csoportok közötti mozgásfolyamatokra érvényes. (A nagyobb csoportokon belüli intenzitásnak időbeli összehasonlítására nem állnak rendelkezésre megfelelő adatok.)²

Ha az egyes generációkon belül külön-külön vizsgáljuk a városokban, illetve a községekben élők nemzedékek közötti mobilitását, akkor további, egymással ellentétes irányú fejlődési folyamatokat lehet kimutatni. A 40 éven aluliak, főleg a férfiak körében a városokban igen jelentős mértékű a mobilitás intenzitásának visszaesése. A községekben viszont a 30–39 évesek körében további számottevő növekedés, a 30 éven aluliak esetében pedig a szinten maradás a jellemző.

Az eltérő folyamatok hatására ezekben a nemzedékekben a községi népesség mobilitása ma már meghaladja a megfelelő városi korcsoportokét. Ez egészen új vonás a hazai mobilitási folyamatok alakulásában. Egyúttal jelzi azt, hogy a főbb társadalmi és gazdasági folyamatok időbeli hullámváltozása településtípustól függően számottevő „fáziskéséssel” halad át az érintett nemzedékekben. Az 1950-es évek elejétől kezdődően a nagy változások szele elsőként a városok társadalmát – annak is főleg a fiatalabb tagjait – érintette meg. De e változások okozta kedvező

² A hagyományos, többnyire 8 nagyobb társadalmi csoportot alkalmazó séma mellett kialakítottunk egy részletesebb, 19, illetve 43 társadalmi csoportot tartalmazó modellt. E modell segítségével homogénebb struktúrát lehetett kialakítani, így mód volt a mobilitás árnyaltabb megfigyelésére. Ezt azonban csak az 1983. évi vizsgálat esetében lehet használni.

„ciklus” áthalad a községek társadalmán is. (A nők körében ez a ciklikusság időben kissé eltolódik, ami abból adódik, hogy a nők mobilitása már „hagyományos módon” fáziskésésben van a férfiakéhoz viszonyítva.)

1. tábla

A keresők nemzedékek közötti mobilitása

Településtípus*	Férfi			Nő		
	1962–1964.**	1973.***	1983.***	1962–1964.**	1973.***	1983.***
	évben mobil személyek aránya (százalék)					
	Összesen					
Budapest	78	78	76	84	83	81
Vidéki város	72	77	77	75	78	79
Község	48	63	70	38	57	71
Együtt	60	69	73	59	68	76
	20–29 éves					
Budapest	77	65	65	–	76	71
Vidéki város	73	71	66	–	78	75
Község	67	70	71	–	78	82
Együtt	70	69	68	–	75	77
	30–39 éves					
Budapest	79	77	70	–	85	78
Vidéki város	79	79	75	–	83	80
Község	63	67	75	–	65	77
Együtt	69	73	74	–	74	78
	40–49 éves					
Budapest	82	84	78	–	87	81
Vidéki város	79	82	82	–	82	83
Község	55	65	74	–	53	74
Együtt	66	73	78	–	68	79
	50–59 éves					
Budapest	80	83	81	–	86	86
Vidéki város	68	82	86	–	76	84
Község	43	64	73	–	49	68
Együtt	56	73	79	–	64	78
	60–X éves					
Budapest	75	81	79	–	84	81
Vidéki város	64	74	76	–	70	74
Község	28	50	60	–	42	47
Együtt	44	61	71	–	59	67

* A felvétel idején érvényes közigazgatási beosztás szerint.

** Az apa 1938. évi társadalmi csoportja alapján.

*** Az apa társadalmi csoportja az összeírt 14–18 éves korában.

Megjegyzés. Mobilnak tekintettük azokat a személyeket, akik származási csoportjukból kilépve más társadalmi csoportba kerültek. A mobilitás szempontjából valamennyi időszakra vonatkozóan a következő társadalmi csoportokat különböztettük meg: 1. vezető és értelmiség, 2. egyéb szellemi, 3. nem mezőgazdasági önálló, 4. szakmunkás, 5. betanított munkás, 6. segédmunkás, 7. mezőgazdasági fizikai, 8. egyéb.

A hosszabb időtávra visszatekintő nemzedéken belüli mobilitási adatok főbb vonásokban hasonló tendenciát jeleznek, mint a nemzedékek közöttiek.

E téren is az a jellemző, hogy országosan növekedett ugyan a nemzedéken belüli mobilitás, de a városokban inkább stagnálás, illetve csökkenés, a községekben viszont számottevő növekedés következett be. (Meg kell említeni, hogy ez a tendencia elsősorban a férfiak körében tapasztalható.)

További általános vonás, hogy az utóbbi két évtizedben a 20–29 éves generációkban erőteljesen, a 30–39 évesek körében mérsékeltén csökkent a mobil személyek hányada. Ebből arra lehet következtetni, hogy jelenleg a fiataloknak számottevően kisebb az esélyük arra, hogy a pályakezdést követő egy-két évtizedben elhagyják eredeti társadalmi csoportjukat, mint a korábbi időszakokban. Megnövekedett tehát az életpálya elején megszerzett réteghelyzet jelentősége.

2. tábla

A keresők nemzedéken belüli mobilitása

Településtípus*	Férfi			Nő	
	1962–1964.	1973.	1983.	1973.	1983.
	évben mobil személyek aránya (százalék)				
	Összesen				
Budapest	55	50	53	42	47
Vidéki város	48	49	50	38	41
Község	40	42	48	30	44
<i>Együtt</i>	45	46	49	35	44
	20–29 éves				
Budapest	41	32	33	30	40
Vidéki város	40	31	27	28	28
Község	45	34	29	33	32
<i>Együtt</i>	43	33	29	31	32
	30–39 éves				
Budapest	50	50	48	43	47
Vidéki város	47	50	43	40	41
Község	52	52	46	38	49
<i>Együtt</i>	50	51	45	40	46
	40–49 éves				
Budapest	60	62	57	52	48
Vidéki város	55	64	59	51	48
Község	47	56	61	37	57
<i>Együtt</i>	52	59	60	44	52
	50–59 éves				
Budapest	61	61	65	47	56
Vidéki város	50	63	68	46	53
Község	36	52	64	31	52
<i>Együtt</i>	44	57	66	39	53
	60–X éves				
Budapest	54	55	61	43	49
Vidéki város	47	53	61	37	46
Község	26	35	52	21	38
<i>Együtt</i>	36	43	57	30	44

* A felvétel idején érvényes közigazgatási beosztás szerint.

A nemzedéken belüli mobilitás szempontjából – a férfiak között – az ötvenes évek első felében 20–29 éveseket tekinthetjük a „csúcsgenerációnak”, akiknek 66 százaléka lépett ki eredeti társadalmi csoportjából. Nem sokkal marad el tőlük az őket követő, tehát a hatvanas évek első felében 20–29 éves nemzedék, mint-hogy közöttük 60 százalék a nemzedéken belül mobilak hányada. (Lásd az 1. táblát.)

Az iparosítás, a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése ezeket a generációkat érintette a legerőteljesebben. Ma még nem lehet pontosan előre jelezni azt, hogy a hetvenes, illetve nyolcvanas évek fiatal generációinak eleve alacsonyabb szintű mobilitása a jövőben tartós folyamat marad-e. Csupán azt lehet megállapítani, hogy az utóbbi évekre jellemző feltételek változatlansága esetén nagy a valószínűsége annak, hogy az alacsonyabb mobilitási ráta a generációknak tartós jellemzőjévé válik.

Említést érdemel, hogy a nemzedéken belüli mobilitásnak a fiatal férfiak körében történő visszaesése a városokban és a községekben egyaránt megfigyelhető. (Lásd a 2. táblát.) Ez arra utal, hogy a fiatal férfiak nemzedéken belüli mobilitását mérséklő folyamatok általános jellegűek. A fiatal nők körében az adatok tanúsága szerint ez a csökkenés nem figyelhető meg, csupán a mobilitás intenzitásának a megtorpanása következett be.

A nemzedékek közötti mobilitás

A származás szerinti összetételt tekintve a jelenlegi vezetői csoportokban³ a fizikai származásúak 65–85 százalékban túlsúlyt alkotnak. Tehát meglehetősen nyitottak a vezetői csoportok, főleg az alsószintű, illetve általában a gazdasági vezetők, akik között az átlagnál magasabb a fizikai származásúak hányada.

Valamennyi vezetői csoporton belül a *szakmunkás származásúak* viszonylag hasonló – egyötöd–egynegyed körüli – arányt képviselnek. Ez arra utal, hogy a szakmunkásság nyújt a legegyszerűsebb meritési bázist valamennyi vezetői csoportnak.

Más a helyzet a mezőgazdasági fizikai származásúak esetében, tekintve, hogy a felső- és középszintű gazdasági vezetők körében – közel egyharmados arányukkal – a legnagyobb származási kategóriát alkotják. Ebben az játszik közre, hogy közöttük sok a mezőgazdasági nagyüzemek vezetője, ennek következtében a mezőgazdasági fizikai származásúak döntő súlyt alkotnak, és így ez végeredményben jelentősen befolyásolja a teljes csoport átlagos belépési arányszámait.

Általános vonás, hogy a fiatalabb generációk felé haladva növekszik a szellemi, azon belül is az értelmiségi, és csökken az önálló iparos, kereskedő származásúak aránya. Sajátosan alakult a mezőgazdasági fizikai származásúak korcsoporton belüli hányada. A 40–60 év közötti alsószintű vezetők csoportjában a mezőgazdasági fizikai származásúak kiugró arányt képviselnek, ugyanígy a 40–49 éves felső- és középszintű vezetők körében is.

Mindez a mezőgazdasági nagyüzemek megszervezésével és megszilárdulásával, illetve a vidéki ipartelepítéssel van összefüggésben. Mindkét folyamat növekvő káderigényt támasztott, amely jelentős részben megnövelte az éppen érintett parasztszármazású generációk vezetői csoportokba való belépési esélyeit.

³ A társadalmi mobilitás árnyaltabb bemutatása érdekében – a megkérdezettek vonatkozásán – a már említett részletesebb társadalmi csoportosítási sémát alkalmaztuk és az elemzést ennek alapján végeztük. E részletesebb bontás alapján a férfi–nő arány igen eltérő az egyes csoportokban. Kimutatható, hogy bizonyos csoportokban döntően vagy csak férfiak, vagy csak nők vannak. Ebből adódóan nem lehet a hagyományos férfi–nő összehasonlítást sem elvégezni. A táblákban is csak a nagyobb létszámú csoportok adatait közöltük.

3. tábla

Vezetők az apa társadalmi csoportja szerint
(százalék)

A megkérdezett szakmai csoportja	Az apa társadalmi csoportja a megkérdezett 14 éves korában									Össze- sen
	vezető	értel- miségi	egyéb szellemi	szak- munkás	betaní- tott munkás	segéd- munkás	mező- gazda- sági fizikai	nem mező- gazda- sági önálló	ismer- etlen	
	Férfi									
Felső- és középszin- tű műszaki . . .	5,4	8,2	20,6	22,1	7,3	2,7	12,5	18,1	3,0	100,0
Alsósztintű műszaki .	2,7	5,5	12,2	21,4	13,7	3,9	26,8	7,8	6,0	100,0
Felső- és középszin- tű gazdasági . .	2,0	6,3	7,6	27,8	5,4	5,4	30,8	10,1	4,7	100,0
Alsósztintű gazdasá- gi	2,0	4,1	13,3	19,5	10,1	6,5	25,7	13,2	5,7	100,0
Igazgatási vezető .	6,9	9,9	12,5	23,0	10,8	2,7	16,2	17,1	0,8	100,0
Kulturális vezető . .	6,0	8,2	8,5	22,0	13,2	3,4	19,6	10,9	8,3	100,0
	Nő									
Alsósztintű műszaki .	3,8	7,2	19,3	21,1	12,3	2,3	23,1	7,8	3,0	100,0
Alsósztintű gazdasá- gi	2,3	1,4	13,5	26,3	14,4	4,5	22,6	11,2	3,8	100,0

Összességében a különböző gazdasági és társadalmi folyamatok hatására jelenleg számottevő összetételbeli különbség van az idősebb és a fiatalabb vezetők között. A különbség mértékét jól kifejezi az a tény, hogy az alsósztintű vezetők csoportjában a 30 éven aluliaknak kétharmada szellemi és szakmunkás apától származik, az 50–59 éveseknek csak egyharmada. Ez a fiatalabb nemzedékekben a vezetői csoportok bizonyos fokú homogenizálódási tendenciájára utal.

Az értelmiségiek csoportján belül is jelentős különbségek vannak a származási összetételt tekintve. Az egészségügyi (orvosok) és a műszaki értelmiségen belül a másodgenerációs értelmiség aránya számottevően magasabb, mint a gazdasági, igazgatási és oktatási (pedagógus) pályán levők között. Ez utóbbiak tehát az értelmiség „nyitottabb” csoportjai közé sorolhatók.

Továbbra is jellemző vonás, hogy a fizikai származásúak köréből a szakmunkás apától származóknak van a legnagyobb esélye az értelmiségiek közé való bejutásra.

A mezőgazdasági fizikai származású férfiak – a vezetői csoportokban tapasztaltakhoz hasonlóan – jelentős arányt képviselnek a gazdasági értelmiség körében. Úgy tűnik, hogy a közgazdász értelmiség merít a legnagyobb arányban a parasztszármazásúak köréből. Ezzel szemben a műszaki értelmiség körében csekély a parasztszármazásúak aránya.

E globális tendenciák mögött jelentős nemzedéki eltérések vannak. Ezen eltérések közül is kiemelkedik az a folyamat, amely az értelmiségi és általában a szellemi csoportokba irányuló mozgásnál sajátos nemzedéki törést jelez.

Az adatok azt igazolják, hogy részben az értelmiségi pályák presztízsvesztése miatt a legfiatalabb generációkban az értelmiségi származásúak jóval nagyobb része hagyja el a szülői réteget, mint az idősebbek körében.

Ha az értelmiségi rétegbe történő belépés alakulását más származási kategóriákban is megvizsgáljuk, akkor úgy tűnik, hogy a fentiekben említett nemzedéki törés a férfiak körében általánosnak tekinthető. Valamennyi származási kategóriá-

ban ugyanis a fiatal férfiak körében kisebb az értelmiségi pályák felé történő mozgás (de ugyanúgy csökkent más szellemi foglalkozások esetében is). Feltételezhető, hogy a 30 éven aluliak közül még sokan fognak az értelmiségi pályákra kerülni, de a nemzedéken belüli mobilitás mérséklődése következtében a fiatalabb generációknak erre számottevően kisebb esélyük van, ezért a nemzedéki különbségek jelentős része megmarad.

4. tábla

Értelmiségiek az apa társadalmi csoportja szerint
(százalék)

A megkérdezett szakmai csoportja	Az apa társadalmi csoportja a megkérdezett 14 éves korában									Összesen
	vezető	értelmiségi	egyéb szellemi	szakmunkás	betanított munkás	segédmunkás	mezőgazdasági fizikai	nem mezőgazdasági önálló	ismeretlen	
	Férfi									
Műszaki	8,3	21,5	12,7	26,1	6,2	5,2	6,9	9,0	4,0	100,0
Gazdasági	2,6	11,2	11,4	21,1	15,5	4,7	25,1	5,0	3,4	100,0
Igazgatási	5,5	15,1	21,6	13,2	19,6	.	17,2	3,2	4,6	100,0
Egészségügyi	4,8	28,1	21,9	19,5	6,4	0,7	12,1	4,4	1,9	100,0
Oktatási	6,5	17,3	21,6	18,3	6,3	1,3	20,7	3,0	4,9	100,0
Kulturális	9,5	20,4	28,4	4,9	10,9	1,7	10,8	9,9	3,5	100,0
	Nő									
Műszaki	5,8	34,6	17,9	23,7	7,4	4,2	2,8	3,6	.	100,0
Gazdasági	7,8	14,5	21,4	21,8	14,3	.	5,6	7,3	7,3	100,0
Egészségügyi	9,1	26,8	33,7	8,8	8,5	5,6	4,0	1,4	2,2	100,0
Oktatási	6,0	13,9	18,6	24,9	11,2	3,5	15,0	3,7	3,1	100,0
Kulturális	33,4	12,5	11,4	22,2	1,4	12,5	4,7	2,0	100,0

5. tábla

Az értelmiségi származásúak társadalmi csoportja kor szerint

Az összeírt férfi jelenlegi társadalmi csoportja	Az összeírt férfi			
	-29	30-39	40-49	50-X
	éves (százalék)			
Szellemi foglalkozású	44,7	74,2	91,4	85,8
Ebből: értelmiségi	21,5	33,6	39,4	35,2
Fizikai foglalkozású	55,3	25,8	8,6	14,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Az itt kimutatott fejlődési vonalat alátámasztják az iskolázási adatok is. Ezekből kiderül, hogy a hatvanas évek eleje óta a felsőfokú intézményekben tanuló 18-24 évesek csoportján belül a mezőgazdasági fizikai származásúak hányada jelentősen visszaesett (de visszaesett a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak aránya is), és ezzel párhuzamosan megnőtt a szellemi foglalkozású szülőktől származóké. A munkásszármazásúak aránya csak kis mértékben csökkent, de e nagyobb kategórián belül a betanított és segédmunkás származásúaké már számottevően. (Lásd a 6. táblát.)

Összességében ez azt eredményezte, hogy az értelmiség fiatalabb nemzedéke jóval „zártabb”, mint az idősebbeké. Így többek között a 30 éven aluli értelmisé-

giek (férfiak) 30 százaléka, az 50–59 éves, tehát a „fényes szelek” nemzedékéhez tartozó értelmiségieknek 8 százaléka értelmiségi származású.

6. tábla

A felsőfokú tanintézményben tanuló 18–24 évesek megoszlása az apa társadalmi csoportja szerint

Az apa társadalmi csoportja	A tanulók megoszlása az	
	1960.	1980.
	évben (százalék)	
Mezőgazdasági fizikai	16,6	4,9
Nem mezőgazdasági fizikai .	36,4	34,7
Szellemi foglalkozású	47,0	60,4
<i>Együtt</i>	100,0	100,0

Forrás: A 14–24 éves népesség részvétele az oktatásban társadalmi rétegenként. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 85 old.

Ha az összehasonlító elemzésbe bevonjuk valamennyi értelmiségi nemzedéket, tehát a mai 60 éven felülieket is, akkor – felrajzolva az egyes korcsoportokon belül az értelmiségi származásúak arányát – erősen lelapított U alakú görbét kapunk. Ennek két felmenő szárán a legfiatalabbak (30 éven aluliak) és a legidősebbek (60 éven felüliek), alján a közbeeső három nemzedék található.

Ez a tendencia mindenesetre arra utal, hogy a szocialista viszonyok között a dinamikus átalakulások lezáródása után az értelmiség újratermelődésében olyan folyamat indult el, amely a korábbi időszakokra jellemző módon az értelmiségen belül magasabb szinten tartja az értelmiségi származásúak arányát.

Az itt említett nemzedéki különbségek mellett igen jelentősek a településtípusok közötti differenciák is. Általános vonás, hogy a községek felől a nagyobb városok felé haladva, a vezetők és értelmiségiek csoportján belül jelentősen növekszik az értelmiségi származásúak hányada. Tehát a zártság–nyitottság tekintetében a település jellege és adottságai nagymértékben meghatározók. Ebből adódóan a városi, illetve a falusi értelmiség és a vezetők a társadalmi összetételt tekintve számottevő „távolságban” vannak egymástól. A sajátos származási összetétel, illetve a települési adottságok együttesen olyan erőteljes rétegformáló, életkörülmény-, életmódformáló tényezők, amelyek a vizsgált rétegeknek egymástól elkülönülő arculatot adnak.

A középszintű szakalkalmazotti, ügyviteli csoportokban – a származás szerinti összetételt tekintve – a férfiak és a nők közötti különbség sokkal kisebb, mint az értelmiségiek körében. Sőt, kisebb kivételektől eltekintve inkább a nemek közötti hasonlóság dominál.

A különböző középszintű szakalkalmazott és ügyviteli csoportokat egymással összehasonlítva megállapítható, hogy az egyes csoportok – a származás szempontjából – többnyire hasonló összetételűek. Az átlagtól csak az oktatási és a művelődési szakmacsoportokba tartozók térnek el jelentős mértékben. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszik az a tény, hogy az utóbbi egy-két évtizedben a szellemi foglalkozásúaknak ez a rétege az anyagi megbecsültség szempontjából meglehetősen háttérbe szorult.

Ennek következtében az egyes származási csoportok között nem alakult ki „versenyhelyzet” egy-egy kedvezőbb szakmacsoportba való bejutásnál. Végső soron „tét

nélküli" társadalmi alakulattá fejlődött, amelynek döntő részében közel hasonló arányban lépnek be a különböző rétegből származók.

Továbbra is fennáll az a hosszabb idő óta megfigyelhető tendencia, mely szerint a szakmunkás származásúaknak sokkal nagyobb esélyeik vannak a kedvezőbb kilépési mobilitásra, mint a betanított és segédmunkás rétegből származóknak. Ugyanígy továbbra is érvényes az, hogy a betanított, illetve a segédmunkás származásúak kilépési esélyei sok tekintetben hasonlóak. A három származási kategória között a legfőbb különbségek a következők:

- a szakmunkás származásúak közül megközelítőleg kétszer annyian lépnek *értelmi-ségi pályára*, mint a másik két munkásszármazású csoportból;
- a férfiak között a szakmunkás származásúaknak több mint kétszer akkora esélye van arra, hogy a *divatos ipari szakmacsoportba* kerüljön, mint a betanított és segédmunkás származásúaknak;
- a segédmunkás, valamint a *mezőgazdasági fizikai* csoportba történő kilépésnél viszont látható, hogy a munkásság két alsó csoportja sokkal nagyobb hányadban bocsátja utódait e két területre, mint a szakmunkások.

A segédmunkás csoportban történő kilépésnél a betanított és a segédmunkás származásúak között számottevő különbség van, amit az adatok is tükröznek.

7. tábla

<i>A segédmunkás csoportba történő kilépés</i>		
Az apa társadalmi csoportja	A kilépő	
	férfiak	nők
	aránya (százalék)	
Betanított munkás	8,6	17,3
Segédmunkás	18,8	22,9

Egyértelmű a tendencia, hogy segédmunkás szülői háttérrel megnő a segédmunkás csoportba való bejutás, illetve bentmaradás esélye. Feltehető, hogy ebben döntő szerepet játszik a segédmunkások körében meglevő – más csoportokhoz viszonyítva nagyobb létszámú – halmozottan hátrányos helyzetűek csoportja. A kedvezőtlen szülői háttér átörökítésére ebben a csoportban fokozott valószínűség van, amit több korábbi vizsgálat is igazolt.

Más oldalról viszont az is tény, hogy a segédmunkás származásúaknak mintegy 80 százaléka kilép a származási rétegből, tehát alapvetően nagyfokú nyitottság a jellemző.

Érdemes megemlíteni a kilépésnél tapasztalható *nemek szerinti különbségeket*. Valamennyi munkásszármazású csoportból a férfiak a hagyományos vasas, az építőipari és a divatos ipari szakmacsoportokba, a nők viszont nagyrészt a kereskedelmi és szolgáltatási, valamint a könnyűipari szakmacsoportokba kerülnek a legnagyobb arányban. Nem annyira az a jellemző tehát, hogy a munkásszármazású férfiak (illetve általában a férfiak) inkább a szakmunkás, a nők pedig a betanított munkás csoportba kerülnek nagyobb hányadban (bár ez is igaz), hanem az, hogy a férfiak a már említett „férfi”, a nők a „női” szakmákhoz vonzódnak. Ebből a szempontból talán másodlagos jelentőségű, hogy „a férfi” szakmákban jóval több a „szakmunkásított”, mint a „női” szakmákban. Ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, akkor a kapott eredmények bizonyos fokig megtévesztők lehetnek a mobilitás nemek szerinti alakulásának megítélésében.

Ebben az esetben ugyanis arról van szó, hogy a nők elsősorban nem azért fordulnak nagyobb intenzitással a betanított munkás csoportok felé, mert ez felel meg leginkább képességeiknek, vagy mert betanított munkások szeretnének lenni, hanem azért, mert a női szakmákban több a betanított munkás munkakör (természetesen emellett más okok is közrejátszanak).

További fontos összefüggésekre derít fényt a három munkásszármazású réteg nyitottságának az összehasonlítása. Ha a hagyományos módon számított mutatókat vetjük egybe, az egyes kategóriákon belül az immobilok aránya a következő.

8. tábla

A munkásszármazásúakon belül az immobilok aránya

A megkérdezett neme	Az apa társadalmi csoportját megtartó		
	szak-	betanított	segéd-
	munkás személyek aránya (százalék)		
Férfi	55	17	19
Nő	16	23	23

Az adatokból kiolvasható a korábbi vizsgálatokból ismert összefüggés, amely szerint – a férfiak körében – a szakmunkás származásúak sokkal zártabb alakulatot képeznek, mint a másik két munkásszármazású réteg.

Kérdés azonban, hogy a különböző szakmunkáscsoportok közötti mozgást miként értékeljük. Így többek között immobilnak, vagy mobilnak tekinthető-e, ha a cipész vagy asztalos (nem önálló) fiából autószerelő, műszerész lesz? Feltehetően akkor járunk közel az igazsághoz, ha a fenti mozgást mobilitásnak tekintjük, de ehhez hozzá kell fűznünk, hogy ez nem olyan léptékű mobilitás, mintha a segédmunkás csoportból valaki a szakmunkás csoportba lép át.

A belépési mobilitási adatok azt tükrözik, hogy a hagyományosan egy tömbként kezelt szakmunkások csoportján belül – a származás szerinti összetételt tekintve – számottevő a belső tagoltság. Ennek egyik legjellemzőbb megnyilvánulási formája az, hogy a divatos ipari, illetve kereskedelmi és szolgáltatási szakmacsoportból a könnyűipariak felé haladva, igen nagy mértékben csökken a szellemi származásúak hányada. E tendenciát úgy értelmezhetjük, hogy minél kedvezőtlenebb helyzetű csoportot nézünk, annál kisebb az oda belépő szellemi származásúak aránya. Ebből a szempontból három többé-kevésbé jól elkülönülő hierarchikus sorrendet alkotó tömböt lehet képezni. A sor elején a divatos ipari, illetve kereskedelmi és szolgáltatási csoport, középen a hagyományos vasas és alján a járművezető, az építőipari, a nehéz fizikai és a könnyűipari szakmacsoport áll.

E hierarchikus sorrendnek további jellemzője, hogy a középső és az alsó csoportokban megnövekszik a mezőgazdasági fizikai származásúak aránya. Tehát, ahogy csökken adott csoporton belül a szellemi származásúak aránya, szinte hasonló mértékben növekszik a mezőgazdasági fizikaiaké.

Fontos jellemzője ezeknek a folyamatoknak, hogy a szellemi származásúaknak a nagyobb presztízsű fizikai szakmacsoportokba történő kilépése a fiatalabb generációkban sokkal erőteljesebb, mint az idősebbek körében.

Más irányú mobilitási folyamatokkal együtt ez azt eredményezte, hogy a fiatalabb és az idősebb munkásgenerációk között a származási összetételt tekintve

igen erőteljes különbségek alakultak ki. Sőt úgy is lehet fogalmazni, hogy a származási összetételben jelentős eltolódás következett be. A 30 éven aluli munkás csoportokba tartozók között már 40–50 százalék körüli a szellemi és a szakmunkás származásúak hányada, az 50–59 évesek között csak 11–17 százalék.

9. tábla

A főbb szakmunkás csoportok az apa társadalmi csoportja szerint (százalék)

Az összeírt szakmai csoportja	Összesen	Az apa társadalmi csoportja					
		szellemi foglalkozású	szakmunkás	betanított munkás	segédmunkás	mezőgazdasági fizikai	egyéb, ismeretlen
				Férfi			
Divatos ipari . . .	100,0	16,4	37,8	16,3	4,3	16,4	8,8
Kereskedelmi, szolgáltatási . . .	100,0	18,4	23,4	17,2	6,8	22,4	11,8
Hagyományos vasas	100,0	9,1	23,2	23,9	5,7	30,0	8,1
Járművezető	100,0	9,6	18,9	19,4	5,0	39,0	8,1
Építőipari	100,0	6,7	24,2	20,5	7,6	31,2	9,8
Nehéz fizikai	100,0	4,7	19,3	23,6	4,5	35,0	12,8
Könnyűipari	100,0	3,9	22,2	15,2	4,4	34,2	19,7
				Nő			
Kereskedelmi, szolgáltatási . . .	100,0	10,5	23,7	23,6	6,7	23,6	11,9
Könnyűipari	100,0	5,7	23,3	19,9	9,5	26,4	15,2

Megjegyzés: a nők körében azért szerepel csupán két szakmunkás csoport, mert a többiben igen kicsi a nők száma.

Fontos vonás továbbá, hogy a divatos ipari szakmacsoport az értelmiségi származású fiatalok számára is viszonylag kedvelt „kilépési célpont”.

Amikor tehát azt mondjuk, hogy az utóbbi időszakban megnövekedett a mezőgazdasági fizikai származásúaknak a szakmunkás csoportba történő beáramlása, akkor ehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy a beáramlás mértéke szakmacsoportonként változó. Többnyire a kisebb presztízsű szakmacsoportok felé nőtt meg az áramlás. Természetesen ezek a megállapítások csak a férfiakra érvényesek, mert a nők körében mindössze a kereskedelmi és szolgáltatási, valamint a könnyűipari szakmacsoportban van nagyobb számú szakmunkás, tehát az átfogó összehasonlítás a nők esetében nehézségekbe ütközik.

A betanított munkások belépési mobilitása három származási kategóriában tér el a szakmunkásokétól. Az utóbbiakhoz viszonyítva a betanított munkás csoportokban számottevően kevesebb a szellemi és a szakmunkás, és ezzel párhuzamosan több a mezőgazdasági fizikai származású. Ezek a bekerülési arányok egyúttal azt is tükrözik, hogy mekkora a távolság a különböző betanított, illetve szakmunkás csoportok között.

Ha a betanított munkásokat egymáshoz viszonyítva vizsgáljuk, akkor a származás szerinti összetételt tekintve azt tapasztaljuk, hogy a közöttük levő különbségek nem annyira hierarchikus jellegűek, mint a szakmunkások között. A betanított munkások csoportján belül a férfiak körében csak a kereskedelmi és szolgáltatási, a nők körében csak a divatos ipari szakmacsoportba tartozók összetétele

különbözik alapvetően a más szakmacsoportokétól. A többi szakmacsoport között is van kisebb mértékű eltérés, így például az építőipari betanított munkások között megugrik a mezőgazdasági fizikai származásúak aránya, de ettől eltekintve a hasonlóság dominál.

10. tábla

A főbb betanított munkás csoportok az apa társadalmi csoportja szerint (százalék)

Az összeírt szakmai csoportja	Össze- sen	Az apa társadalmi csoportja					
		szellemi foglal- kozású	szak- munkás	betaní- tott munkás	segéd- munkás	mező- gazda- sági fizikai	egyéb, ismer- etlen
				Férfi			
Kereskedelmi, szolgáltatási	100,0	12,3	10,8	21,6	6,2	37,5	11,6
Hagyományos vasas	100,0	4,7	9,8	23,4	6,3	42,6	13,2
Építőipari	100,0	2,5	8,0	15,9	4,6	55,7	13,3
Nehéz fizikai	100,0	3,7	11,2	30,3	7,2	36,5	11,1
Könnyűipari	100,0	5,2	9,3	18,0	6,9	43,7	16,9
Egyéb szakképzett	100,0	4,7	10,4	21,2	6,5	45,6	11,6
				Nő			
Divatos ipari	100,0	15,4	13,7	22,1	7,1	35,3	6,4
Kereskedelmi, szolgáltatási	100,0	4,5	18,0	15,4	4,8	44,1	13,2
Hagyományos vasas	100,0	3,8	10,9	24,1	11,0	36,3	13,9
Építőipari	100,0	3,5	9,8	18,0	16,5	35,7	16,5
Nehéz fizikai	100,0	2,5	17,6	23,0	8,9	37,9	10,1
Könnyűipari	100,0	3,6	10,9	20,8	7,6	45,4	11,7
Egyéb szakképzett	100,0	3,8	22,0	21,9	10,4	33,9	8,0
Meős, laboráns	100,0	11,6	27,4	19,8	4,6	19,7	16,9

A munkásság egészén belül megkülönböztetett figyelmet érdemel a segédmunkásság nemzedéki újratermelődése.

11. tábla

A segédmunkás származású segédmunkások aránya korcsoportonként

Korcsoport (éves)	A segédmunkás származású	
	férfiak	nők
	aránya (százalék)	
-29	21,7	20,5
30-39	15,5	10,7
40-49	8,3	9,8
50-59	5,7	4,2
60-X	7,9	4,0

Az adatok azt tanúsítják, hogy a 40 és főleg a 30 éven aluliak körében a másodgenerációs segédmunkások hányada jóval magasabb, mint a korábbi nemzedékekben. Ez a tendencia azért is figyelmet keltő, mert a legfiatalabb nemze-

dékekben a férfiak között jelentősen nagyobb a segéd munkások száma. (Lásd az 1980. évi népszámlálás megfelelő adatait.) Ez azt jelenti tehát, hogy a nagyobb létszámú fiatal férfi segéd munkások az idősebbeknél jóval nagyobb mértékben kerülnek ki a segéd munkás származásúak köréből. Feltehető, hogy ha a fiatalabb férfiak körében nem növekedett volna a segéd munkások száma, akkor a másodgenerációs segéd munkások hányada még nagyobb értéket mutatna.

A jövőt tekintve bizonyosra vehető, hogy a mai fiatal segéd munkások egy kisebb része kilép e csoportból, kérdés azonban, hogy melyik részük fog számottevő mértékben kilépni. Nagy a valószínűsége, hogy a „tranzit” jellegű csoport (szellemi és szak munkás származásúak) jelentős része elhagyja a segéd munkás pályát. A segéd munkás származásúak körében viszont feltehetően növekedni fog a bennmaradás esélye. Ezt alátámasztják az alacsony iskolai végzettség és segéd munkás pályakezdet összefüggéseit kutató elemzések is. A másodgenerációs segéd munkásság további gyarapodása mellett szól az is, hogy a fiatalabb nemzedékekben egyre inkább elpad a mezőgazdasági fizikai származásúak belépése, akik viszont az idősebbek körében – 60 százalékot megközelítő arányban – korábban döntő merítési bázist képeztek.

12. tábla

*Segéd munkások belépési mobilitása
az apa társadalmi csoportja szerint, korcsoportonként
(százalék)*

Korcsoport (éves)	Összesen	Az apa társadalmi csoportja					
		szellemi foglal- kozású	szak- munkás	betanított munkás	segéd- munkás	mezőgaz- dasági fizikai	egyéb, ismeret- len
				Férfi			
-29	100,0	9,4	22,6	24,6	19,0	21,7	2,7
30-39	100,0	9,9	16,0	16,8	15,5	32,3	9,5
40-49	100,0	4,0	7,1	14,4	8,3	48,8	17,6
50-59	100,0	1,4	6,2	13,7	5,7	60,9	12,0
60-X	100,0	1,8	4,9	11,1	7,9	54,9	19,4
				Nő			
-29	100,0	5,6	20,2	21,3	20,5	23,0	9,4
30-39	100,0	5,8	13,6	25,6	10,7	34,3	9,9
40-49	100,0	2,3	10,4	20,5	9,8	45,5	11,4
50-59	100,0	3,6	5,8	12,6	4,2	59,5	14,3
60-X	100,0	1,4	9,9	15,1	4,0	47,4	22,2

A korcsoportonkénti belépési adatok egyértelműen azt tükrözik, hogy a jövőt tekintve a segéd munkásság utánpótlási forrásában a növekvő hányadú másodgenerációs segéd munkások mellett egyre inkább növekszik a szellemi és a szak munkás származásúak aránya is. Ez a tendencia azonban elsősorban a nagyobb városok segéd munkásai (férfi) között mutatkozik erőteljesnek.

A korábbi mobilitási elemzések egyik legfőbb megállapítása az volt, hogy a mezőgazdasági fizikai csoportok alkották a mobilitási folyamatok egyik fő merítési forrását. Ez abból adódott, hogy a korábban nagyszámú mezőgazdasági fizikai csoportok létszáma rohamosan csökkent, mindez növelte a kilépési mobilitás intenzitását.

A nyolcvanas évek első felét tükröző adatok – részben a változó körülmények hatására is – e korábbi tendenciát, azaz a mezőgazdasági fizikai csoportok további növekvő kilépési mobilitását mutatják. Változó körülménynek tekinthetjük azt, hogy növekedett a munkásszármazásúak mezőgazdasági fizikai csoportba történő belépése. Ez jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az amúgyis csökkenő mezőgazdasági fizikai csoport még kisebb arányban fogadjon be mezőgazdasági fizikai származásúakat, ily módon is növelve az e rétegből származók kilépési mobilitását. Végeredményben mindez a mezőgazdasági fizikai csoportok fokozódó nyitottságát hozta magával. A mezőgazdasági fizikai származásúak mobilitásában ezt tekinthetjük az utóbbi évtized legjelentősebb tendenciájának. E növekvő nyitottság hatására jelenleg a mezőgazdasági fizikai apától származóknak csak egynegyede marad mezőgazdasági fizikai.

Meg kell jegyezni, hogy ez a nagyfokú nyitottság csak a kilépés oldaláról jellemző, a belépési oldalról – főleg az idősebb nemzedékekben – továbbra is jelentős zártságot lehet megfigyelni, hiszen a mezőgazdasági fizikai csoportok megközelítőleg háromnegyede mezőgazdasági fizikai apától származik.

Fontos vonás, hogy a mezőgazdasági fizikai származásúak rétegén belül való maradás – a férfiak körében – korcsoportonként változó, mégpedig olyan módon, hogy a kilépés intenzitása 50 éves kor felett növekszik, 50 éves kor alatt viszont alapvetően változatlan. Ez arra utal, hogy az 50 éven aluli mezőgazdasági fizikai származásúak körében – a mezőgazdaság népességmegtartó szerepének fokozódása következtében – stabilizálódtak a kilépési arányszámok. Sőt, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek vegyes profilúságának elterjedésével növekedett a mezőgazdaságban az ipari jellegű munkakörök száma, és így a parasztszármazásúak számára újabb mobilitási pálya nyílt a mezőgazdaságon belül, akkor a mezőgazdaságon mint ágazaton belül való maradás esélyei még növekedtek is a fiatalabb generációkban.

Ezzel szemben a nők körében mind a mezőgazdasági fizikai, mind a más rétegből származók kilépésének nemzedéki jellemzői alapvetően más tendenciát mutatnak, mint amit a férfiak körében lehet megfigyelni. A fiatalabb nők körében ugyanis a betanított és a segédmunkás, valamint az önálló iparos származásúak csoportjából csökkent a mezőgazdasági fizikai pályákra történő belépés. Ugyanakkor azonban nagymértékben visszaesett a mezőgazdasági fizikai származású nők rétegen belül való maradása is. A 60 éven felüli nőknek még mintegy fele került mezőgazdasági fizikai csoportba, a 30 éven aluliak közül mindössze 8 százalék.

A férfiakkal ellentétben tehát tovább tart a mezőgazdasági fizikai származású nők növekvő mértékű rétegelhagyásának folyamata. Ez feltehetően azzal függ össze, hogy a mezőgazdaság gépesítése csak a férfiaknak teremtett kedvezőbb munkalehetőségeket, a nők helyzete e tekintetben továbbra sincs megoldva.

A belépési mobilitás oldaláról nézve is igen nagyok a nemzedéki különbségek. A 40 év felettek körében még 75–80 százalékot tesznek ki a parasztszármazásúak, a 30 éven aluliak körében viszont a férfiaknál 25, a nőknél pedig mindössze 33 százalék a megfelelő arányszám.

E tendencia további folytatódása azt sejteti, hogy belátható időn belül – változatlan feltételek esetén – megszűnik a mezőgazdasági fizikai csoportok hosszú évszázadokon át tartó nagyfokú zártsága.

A feltárt tendenciák alapján egyértelműen megállapítható, hogy a mobilitás globális alakulását tükröző átlagszámok elfedik az eltérő irányú folyamatokat. A

korcsoportok, a településtípus és a részletesebb társadalmi csoportok szerinti mélyebb elemzés arra hívja fel a figyelmet, hogy bizonyos gazdasági folyamatok megtorpanása előbb-utóbb a társadalmi mobilitásban is érezteti a hatását. Ezt lehetett tapasztalni többek között a városban élő fiatal nemzedékek mobilitásának visszaesésében, illetve bizonyos mobilitási utak (értelmiség, segédmunkásság zártabbá válása) módosulásánál. A gazdaság dinamizmusának változása tehát – természetesen számos áttételen keresztül – érezhető módon hatott a társadalmi mobilitásra.

A mobilitási perspektívák romlása a pályakezdő, családalapító fiatalok körében felerősíti az anyagi–egzisztenciális feltételek romlásából eredő bizonytalanságot, jelentős részük ezért nem látja a kibontakozás lehetőségét. Az új kisvállalkozási formák csak a fiatalok egy szűkebb rétegének nyújtanak alternatív előrelépési lehetőséget, ez is azonban elsősorban anyagi vonatkozásban jelent megoldást, a szakmai elképzelések azonban ritkábban valósulnak meg.

Végső soron tehát a mobilitási esélyek romlása azért tekinthető különösen kedvezőtlennek, mert ezzel párhuzamosan romlottak az anyagi–egzisztenciális feltételek is. Gazdaságilag dinamikus időszakban a mobilitási esélyek mérséklődése ugyanis sokkal kisebb problémát jelentene.

Mindehhez azonban azt is hozzá kell tenni, hogy a mobilitási esélyek beszűkülése, illetve az ebből eredő következmények nem csupán a pályakezdő, családalapító fiatalokat, hanem a szülői „középgenerációt” is érintik. A kialakult körülmények ugyanis jelentősen módosítják a munkával, a pályaválasztással, a megélhetéssel kapcsolatos értékeket. Ebből adódóan a szülőknek a gyermekek pályaválasztásával kapcsolatos elképzelései is módosulnak, ami már önmagában is mobilitást befolyásoló tényező. További, a „középgenerációt” érintő hatás az, hogy az otthonteremtő fiatalok – a növekvő megélhetési gondok miatt – egyre hosszabb ideig szorulnak a szülők anyagi támogatására. A mobilitási folyamatok, valamint a megélhetési lehetőségek tehát igen összetett formában fejtik ki hatásukat a különböző generációk életére, és ezért aktualitásuk a nyolcvanas években hangsúlyozottan jelentkezik.

TARGYSZÓ: Társadalmi mobilitás.

РЕЗЮМЕ

Авторы на основании проведенного Центральным статистическим управлением в 1983 году обследования общественной подвижности производят краткий обзор отношений, характерных для первой половины восьмидесятых годов. В интересах более нюансированного приближения авторы создали более подробную, чем прежде, схему общественной стратификации, на основании которой можно составить себе комплексное представление также и о движении внутри сравнительно крупных общественных групп.

Ход подвижности авторы исследуют во взаимосвязи с экономическими процессами. Эти процессы осуществляют свое воздействие во времени и пространстве весьма дифференцированно, из чего следует, что и в подвижности имеются крупные отклонения между различными поколениями и, соответственно, жителями различных поселений. Следовательно важным выводом является то, что средние по стране величины затушевывают действующие в различных направлениях тенденции, более того в ряде отношений изображают более благоприятно по сравнению с действительностью динамику общественной подвижности в восьмидесятые годы. Так на основе более подробного анализа можно показать, что „хозяйственный застой” восьмидесятых годов в значительной мере повлиял на процессы подвижности.

SUMMARY

The study reviews the conditions characterizing the early 1980s on the basis of a social mobility survey carried out by the Central Statistical Office in 1983. With a view to in-depth approach the authors elaborated the schema of social stratification in more details than before and on this basis the overall picture of mobility within larger social groups can also be presented.

The authors analyse changes in mobility in connection with economic processes. These processes exert their influence over time and in a rather differentiated way, thus mobility also shows very large differences among various types of settlement. Consequently it is an important conclusion that national averages conceal divergent tendencies, moreover they present, in several aspects, changes in mobility in the 1980s more favourably as they have really taken place. On the basis of the detailed analysis it can be pointed out that the „economic ebb” in the 1980s significantly influences social mobility.

NAGYVÁROSI ÉS FALUSI LAKÁSFORMÁK

VAJDA ÁGNES

Azok a kutatások, amelyeket társadalomstatistikai–szociológiai megközelítésből az 1970-es évek végén és az 1980-as évek első felében folytattunk a lakosság különböző rétegeinek lakásviszonyairól, lakáshoz jutási lehetőségeiről,¹ véleményünk szerint a lakáspolitikában ma már véglegesen vagy legalább is véglegesen tűnően lezárult korszak tükörképei.

Ennek a több évtizedes korszaknak a lakáspolitikája a hivatalos célkitűzések megfogalmazásában külön vált a gazdaságpolitikától. Egészen 1981–1982-ig, a legutóbbi lakás kormányprogramig a lakásépítés és -juttatás állami feladatként fogalmazódott meg – mintegy a szociálpolitika részterületeként –, célul az egyenlőtlenség felszámolását, az igazságos elosztást, a rászorultak kielégítését, a lakásjuttatás jellegének megvalósítását tűzte ki. A cél sem az egykor magánkézben levő bérlakások, sem az új lakások építésének államosításával nem valósult meg.

Az állami lakásépítés és -juttatás a gyakorlatban egyrészt gazdaság- és iparpolitikai, másrészt osztályszempontokat érvényesített, az állami lakások elosztásának gyakorlata pedig végeredményben az érdekeiket legjobban érvényesíteni képes csoportok lakáshelyzetét javította. Az a folyamat, mely a lakosság lakáshelyzetére és az ország jelenlegi lakásállományára talán a legnagyobb hatással volt, a magán-erős családiház-építés, mondhatni, hogy teljesen a lakáspolitikai hatókörén kívül, a lakosság spontán tevékenységeként zajlott.

Vizsgálataink az egyes társadalmi rétegek lakásellátottságában, lakáskörülményeiben tartósan fennálló különbségek leírásából és elemzéséből indultak ki, és a hatvanas évek úttörő jellegű kutatásainak² hatására a lakáspolitikában megfogalmazott elvek és a gyakorlat ellentmondásainak bemutatására törekedtek. Az eredmények azonban arra ösztönöztek bennünket, hogy a lakásellátottság időbeni változásainak, különösen pedig térbeli szerkezetének nagyobb jelentőséget tulajdonítsunk, mint az eddigi lakáskutatások és mint saját kiinduló hipotézisünk. A lakáshoz jutás elemzésében a legfontosabbnak a nagyvárosok és a falvak közötti hagyományos különbségek bizonyultak. Csak e két eltérő lakásforma szétválasztásával voltak értékelhetők azok a változások (változatlanok), melyek a lakásgazdálkodásban lényegesnek tekinthető történeti korszakokat (a második világháború előtti időszakot, az 1945 és 1960 közötti éveket, majd az 1960-as évektől az 1980-as

¹ A témakörben megjelent adatközlő–elemző kiadványok: *Életkörülmények, lakásviszonyok*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1982. 361 old.; *Életkörülmények, lakásviszonyok, lakásmobilitás*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 350 old.; *Lakáshelyzet '80*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 450 old.

² Lásd például: *Szelényi Iván – Konrád György: Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1969. 212 old.

évek fordulójáig terjedő időszakot) elválasztják, illetve összekötik. Ugyancsak ezek adnak támpontot a várható új tendenciák és problémák értékeléséhez.

Ma talán minden korábbinál nagyobb hangsúllyal a városi lakásszerzés nehézségei kerülnek előtérbe. Ennek okait részben tények, részben feltételezések alapján az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. a költségvetési kiadások visszafogását célzó intézkedések az elmúlt öt évben az állami lakásépítés és -beruházás volumenét csökkentették, ezen belül is főként a jelentős állami támogatást élvező lakásformák szorultak vissza: alig néhány ezer bérlakás épül évente, a munkáslakás-akció megszűnt, szövetkezeti lakást csak 1985 végéig építettek; ezek a lakásformák szinte kizárólag a városi lakásellátásban játszottak szerepet;

2. az állami lakásberuházás az utóbbi néhány évben tehát az ún. OTP beruházású társasházak építésében merül ki, ezek a lakások viszont állami támogatást (a szociálpolitikai kedvezményen és a hiteleken kívül) nem élveznek, ugyanakkor fajlagos költségük az épített lakások között a becslések szerint a legmagasabb;

3. mindez borulással fenyegeti a lakásgazdálkodás hagyományos szerkezetét.

Egy gazdaságból vett analógiával élve: a kisüzemi és a nagyüzemi forma a lakásépítés, -beruházás, -fenntartás, -gazdálkodás és -tulajdon területén tradicionálisan elkülönült. Míg a lakástulajdonosok a kisüzemi struktúrában és technológiával épült családi házakban és a kevés lakásból álló társasházakban éltek, addig a nagyobb tőkebefektetést igénylő és nagyüzemi struktúrában felépített sok lakásból álló lakóegységekben, régi kifejezéssel élve bércaszárnyákban, bérlők laktak. A lakásállománynak ez az építési-beruházási szerkezete és ennek következményeként a használati jogcím szerinti különbsége szorosán kötődött a településformához, azaz a falvakban, kisvárosokban túlnyomórészt háztulajdonosok éltek.

A nagyvárosok sűrű beépítettségű városrészeiben az uralkodó lakásforma az állam, különböző szervezetek, intézmények, társulások vagy egyének tulajdonában és kezelésében álló házakban levő bérlakás volt, a lakáshoz jutás legelterjedtebb formája a nagyvárosi lakosság túlnyomó többsége számára e lakások bérbevétele volt. A bérlők a magánvállalkozók (olykor az állam) által épített, karbantartott lakásokat lehetőségeik (jövedelmük) megszabta keretek között vették bérbe.

A használati jogcímnek és a lakóépület-formának e korábban funkcionális szétválása ma eltűnőben van. Az államosítás óta bérlakást csak az állam (kis számban vállalatok) építettek. A hajdani bércaszárnyák mai formai megfelelői a lakótelepi soklakásos házak (a bércaszárnya itt nem értékítéletet hordoz, hanem lakóépület-formát jelöl).

A hetvenes évek fejleménye, hogy ezek egyre kevésbé bérlőket és egyre inkább tulajdonosokat tömörítenek magukba. Nyilvánvaló, hogy a tulajdonosi jogok és köteleességek másképpen érvényesülnek egy kis- és egy nagyüzemben: a családi házban és a soklakásos panelépületben. Ha csak az építés, beruházás, kivitelezés körülményeire gondolunk, és eltekintünk a már kész lakással kapcsolatos fenntartási, üzemeltetési, karbantartási vagy akár elidegenítési kérdésektől, nyilvánvaló a családi ház építőjének viszonylagos szabadsága a kivitelező megválasztásától kezdve az építkezés ütemezéséig és a lakás minőségi jellemzőiig. Vagyis a családi ház építője – igaz, korlátok közé szorított, de – piacon jut lakásához, a lakótelepi lakás tulajdonosa viszont egy általa nem ellenőrizhető monopolizált állami építési és elosztási tevékenység végeredményének birtokosa és ez a tény kiszolgáltatottságot jelent.

A tulajdonosi jogok és kötelezettségek kis- és nagyüzemi érvényesíthetőségének ezek a különbségei a lakás használata folyamán pedig feltehetőleg tovább növekednek. (Megemlítjük, hogy az állami lakásépítési monopóliumnak újabb, csekélyebb számú haszonélvezője is megjelent a lakáspiacon: az ún. lakásbérbeadó.

Az ily módon bérelhető lakások bére ugyanis nem a mesterségesen alacsonyan tartott állami lakások béréhez igazodik, hanem a monopolizált építési és beruházási tevékenység és a szűnni nem akaró hiányhelyzet nyomán törvényszerűen kialakult magas lakásárakhoz.) Így azután többszörösen is megkérdőjelezhető, hogy a lakáelosztásban az egyes lakossági csoportok közötti társadalmi igazságosság elve hosszú távon azzal nyer-e kielégítő megoldást, ha továbbra is főként állami beruházásban épülnek a nagyvárosi soklakásos házak, a lakásokat azonban nem bére adja, hanem eladja az építető. Az elmondottak értelmében nemcsak a társadalmi igazságosság, de a piaci kontroll érvényesüléséről sem beszélhetünk a városi lakásépítés újabb fejleményeit értékelve.

Visszatérve arra a kérdésre, hogy miért a városi lakásprobléma került – még a korábbiaknál is erőteljesebben – a közfigyelem homlokterébe, úgy gondolom, ennek oka nem elsősorban a lakáshiánynak, hanem a városi lakosság kiszolgáltatottságának növekedése az utóbbi években.

Adataink alapján azonban a kisebb településeken (községekben) élők lakás-gondjait a városiakénál számos tekintetben súlyosabbnak kell tekintenünk. E tényről mégis kevesebb szó esik. Erre magyarázatot adhat, hogy mindig is inkább a városokban éltek azok a rétegek, amelyek a társadalmi nyilvánosság előtt hangot tudtak adni érdekeiknek, és az e nyilvánosságból kiszorultak (a falusi lakosság zöme) mozgékonyabb rétege a gazdaság szférájában próbálkozott tömegesen érdekeinek egyéni érvényesítésével. Ezt az érdekek tömeges egyéni érvényesítését – mely köztudottan már az 1960-as években társadalmi jelenséggé vált – második gazdaságnak nevezik. A családiház-építés ezen a gazdasági talajon válhatott társadalmi tényé. Számottevő azonban az a csoport, amelyik sem lakásproblémáját nem tudta nyilvánosság elé vinni, sem a második gazdaságba nem tudott bekapcsolódni. Kutatásaink tükrözik e réteg „lakásdeprivációját”.

A városi és a falusi lakásnormák, az együttélési, gazdálkodási hagyományok, szokások különbözősége és a magánereőre támaszkodás hagyományai is magyarázatát adhatják a falun élők lakásproblémái kisebb súlyú jelentkezésének. A községekben gyakoribb volt a több generációs családi együttélés, és mivel a lakás és a munkahely kevésbé váltak el egymástól, ennek az együttélésnek meg is volt a gazdasági racionalitása. Ezeken a településeken tehát nem jelent változást az, hogy a lakások építését saját erőből kell finanszírozni.

Az 1978-as, első átfogó statisztikai felvételünket, amely társadalmunk eltérő pozíciójú rétegeinek lakásellátottságát, különösen pedig lakásszerzésük módját nem statikus állapotában, hanem folyamatként kísérelte meg leírni, hosszabb interjú vizsgálat sorozat előzte meg.³ Az interjúk megerősítették azt a feltevésünket, hogy a különböző rétegek lakásszerzésének éppúgy van egy „pályáive”, mint a foglalkozási mobilitásnak, az egyes csoportokhoz tartozó háztartások lakásútja éppúgy tükörképe a történeti változásoknak, mint az egyének pályaválasztása. Így lett az 1978-as lakásvizsgálat lakásmobilitási kutatás, mely a háztartások lakásútját rögzítette és elevenítette meg.

A kérdezés során a lakásút speciális állomásait rögzítettük: „jelenlegi lakásnak” neveztük azt, ahol a háztartás az összeírás időpontjában lakott; „első lakásnak”, amelyben a háztartásfő a házasságkötés (nem házasok esetében az önállósulás) időpontjában élt; megkérdeztük továbbá a két időpont közti költözködések, valamint a gyermekkori „szülői lakást”, ahol a megkérdezett háztartásfő 14–16 éves korában élt.

³ Lásd erről többek között: *Dávid János: A magánlakásépítés forrásai és feltételei. Valóság. 1980. évi 10. sz. 56–70. old.*

A községekben tehát az 1900-as évek elejétől mindmáig tisztán magánereből jutott lakásához a középkorú családfők mintegy négyötöde. A lakáspolitikai államosítása ebben semmiféle változást nem okozott. Az elosztott–juttatott lakásokban lakók aránya az elmúlt 70–80 évben nagyságrendileg ugyancsak változatlan, 10 százalék körül szóródik. Némi változás a munkáltatói (a szolgálati) és az állami kiutalt lakások arányában mutatkozik; az előbbi arányának csökkenése az utóbbi növekedésével párhuzamosan a községekben is tükrözi a lakáselosztás központosítását. A lényeges változást a lakossági építési tevékenység megélénkülése hozta az 1960-as évektől, amelynek révén a magánereős lakáshoz jutási formák változatlan arányán belül megbomlott a lényegében egészen az ötvenes évekig jellemző egyensúly a családtól örökölt régi és az épített új lakásban lakók között; az utóbbiak javára.

*

Városi és falusi jellegzetességeket nemcsak a háztartásfő jelenlegi, hanem házasságkötés utáni lakása megszerzésében is találtunk, és a lakásváltoztatás útja (a lakásmobilitás) is eltér a városban és a falun lakók között. Budapesten a házasságukat nem önálló lakásban kezdő háztartások aránya jóval alacsonyabb volt, mint a községekben (42 százalék szemben 65 százalékkal). A községekben ezen a téren nem történt lényeges változás az elmúlt 40–50 évben, Budapesten azonban ez idő alatt másfélszeresére nőtt a szülőknél vagy albérletben összeköltöző fiatal házaspárok aránya.

3. tábla

A házasságukat albérletben és a szülők lakásában kezdő fiatal házaspárok aránya Budapesten és a községekben (százalék)

Település	A házasságkötés éve					Együtt
	1945 előtt	1945–1959.	1960–1969.	1970–1974.	1975–1977.	
Budapest	31,6	40,0	50,0	47,5	47,7	41,5
Községek	64,4	67,2	64,9	53,0	60,1	65,1

A fővárosi helyzet még a legutóbbi években is kedvezőbb volt a községinél, csak hogy míg a községekben némileg hullámozó stagnálás, bizonytalan javulás, a fővárosban radikális rosszabbodás mutatkozik. A rosszabbodást összefüggésbe kell hoznunk azzal a korábban már elemzett ténnyel, hogy a lakásépítésből, -gazdálkodásból a vállalkozás kivonult, átkerült a lakáselosztás a központosított szférába, amely nem tudta helyettesíteni – és egyre kevésbé tudja – a vállalkozást. (A rosszabbodás természetesen a lakáshoz jutásra vonatkozik és nem a lakások minőségére, melyben – legyen az laksűrűség vagy felszereltség – igen jelentős javulás következett be Budapesten is, országosan is.)

Hasonló különbségek mutatkoznak települési szinten az 1980-as népszámlálás 2 százalékos mintájából készült lakáshelyzet-elemzésből is. A népszámlálási adatokkal nem a lakáshoz jutás formáját, hanem azt vizsgáltuk, hogy a házaspár (gyermekkel vagy anélkül) egyedül lakik-e a lakásban vagy más személlyel (személyekkel), családdal (családokkal) együtt. Csak az előbbi esetben neveztük őket önállóan lakóknak. A nem önállóan lakók aránya tehát természetesen magasabb,

mint az albérletbe, szülőkhöz költözőké, hiszen hozzájuk tartoznak mindazok is, akik rokonnal, albérlővel, bárkivel a szűk családhoz tartozókon kívül megosztják lakásukat.

A nem önálló lakáshasználó 0–1 éve házasok aránya 1980-ban Budapesten 62,7, a többi városban 62,9 és a községekben 71,7, országosan 67,1 százalék volt.

Feltételezve, hogy az adott időpontban a házasság időtartama szerint megfigyelt különbségek kivetíthetők időbeli változásként, megfogalmazhatjuk, hogy az önálló lakás megszerzése a községekben könnyebb, mint Budapesten. A házasság első öt évében a községekben lakók behozzák lemaradásukat; itt egyaránt 40 százalékra csökken a nem önállóan lakó házaspárok aránya.

4. tábla

*Az önállóan lakó házaspárok arányának változása
településtípus szerint, a házasság első öt évében, 1980*

A házasság időtartama (év)	Budapest	Városok	Községek	Országos
0–1	100	100	100	100
2	119	141	143	139
3	132	162	176	164
4	151	192	207	192
5	162	201	211	200

A községekben e gyorsabb önálló lakáshoz jutás szinte kizárólag magánérés építkezésnek köszönhető.

Lakásmobilitási felvételünk adatai alapján három tipikus lakásutat írhatunk le a falvakban.

1. Házasságkötéskor valamelyik fél szüleihez költöznek a fiatalok. Ezt követően hamarosan építkezni kezdenek, és mihelyt állnak az új ház falai, legalább egy szobája és a minimális komfortot nyújtó mellékhelyiségek, beköltöznek. Az építkezés sokszor hosszú évekig folyik tovább, mire több szoba lakhatóvá és valamennyi mellékhelyiség használhatóvá válik. Az építkezés–korszerűsítés utolsó lépcsőfoka (a beköltözés után gyakran már egymásfél évtizeddel) a fűtés korszerűsítése. Az építkezés és a későbbi folyamatos korszerűsítés is igen sok saját munkát igényel. Az építkezők fizetett segédmunkát gyakorlatilag nem vesznek igénybe, a szakmunkásból is inkább csak a speciális szakismeretet kívánó munkafázisoknál (mint az ácsmunka) hívnak fizetett szakembert, a többit a család, a kiterjedt rokonság, a munkatársak egymást kölcsönösen segítve oldják meg.

2. A szülőktől néhány év múlva úgy költöznek el, hogy egy régi házat vásárolnak, és már benne lakva kibővítik, bevezetik a vizet, csatornáznak, fürdőszobát építenek; végül korszerűsítik a fűtést. A családok magatartása a beköltözéstől kezdve lényegében megegyezik az építkezőkével.

3. Ma már kevésbé gyakori, de még mindig jellegzetes forma az örökölt ház újjáépítése, korszerűsítése.

A fentiek alapján érthető, hogy miért gyorsabb falun az önállósodás folyamata, mint a városban. Bár a lakást magánereőből teremtik, és 1983-ig teljes mértékig állami támogatás nélkül, a családi házat diszpreferáló OTP-kölcsöntámogatási feltételekkel és egyre súlyosabb építőanyag-hiánnyal és építőanyag-áremeléssel küszködve, úgy, hogy közben a közműveket is maguknak kell megteremteniük, de viszonylag alacsonyabb tőkével is bele lehet kezdeni az otthonteremtésbe, a készpénz egy részét saját munkával ki lehet váltani, fokozatosan, „lépcsőzetesen” lehet a végleges otthont kialakítani. Nagyon sok múlik a családok egyéni kapcso-

latrendszerén, piaci tájékozódóképességén, a hiánygazdasághoz való alkalmazkodás rugalmasságán.

A családház-építés úgy volt a leghatékonyabb ágazata a lakásépítésnek, hogy még elvi egyenjogosítása sem következett be egészen 1983-ig, a legutóbbi kormányrendeletig. (Megjegyezzük, hogy még ma sem teljes az emancipáció: a családi ház hitelfeltételei kedvezőtlenebbek, mint a városi lakásformákéi.)

A fővárosi lakásteremtés útjai lakásmobilitási felvételünk szerint változatosabbak, mint a községiek, ami korántsem jelenti, hogy a többféle megoldás valóban szélesebb választási lehetőséget is nyújtana. Sokkal magasabb az állami támogatásban részesülők aránya, viszont a családok sokkal kiszolgáltatottabbak a központi beruházás és építés feltételeinek és eredményeinek.

Bár ma már a fővárosban is tipikus a szülői lakás mint a házasság kezdőpontja (korábban a lakásbérlet volt az), de gyakori az albérletbe költözés is, és innen vezet legnagyobb eséllyel az út a kiutaláshoz. A házasságukat a szülői lakásban kezdők az albérlőknél gyakrabban választják az építkezést vagy lakásvásárlást. A lakásváltoztatás módját, a lakásformát erőteljesen meghatározza a származás, a jövedelem, a foglalkozás. A foglalkozási csoportok térfoglalása az egyes lakásformákban érzékelhetően változott egyik évről, évtizedről a másikra.

Míg korábban a lakás- és tulajdonforma együttes figyelembevételével tömegesen csak két lakásforma: a családi ház és az állami bérlakás létezett, az 1970-es évektől a szövetkezeti és a társasházi lakásforma is egyre inkább tért hódított. Az 1960-as években épült bérlakásokból álló új lakótelepeket elsősorban vezetők és értelmiségiek foglalták el, az 1970-es évek új lakótelepein megnőtt a segéd- és betanított munkások, a sokgyerekes családok aránya, különösen az állami lakásokban.

Budapesten 1980-ban a szellemi foglalkozású háztartásfők közül csak az alacsonyabb képzettségű-beosztású ügyviteli dolgozók laktak az átlagosnál magasabb arányban állami bérlakásokban. A nagyobb állami támogatást élvező szövetkezeti lakásokkal együtt is viszonylag kevesebb vezető és szakalkalmazott lakott „juttatott” lakásban, mint betanított és segédmunkás.

Az állami lakásban lakók aránya foglalkozási csoportonként Budapesten, 1980

Foglalkozási csoport	Százalék
Segédmunkás	66
Ügyviteli dolgozó	64
Betanított munkás	62
Szakalkalmazott	54
Szaktmunkás	51
Vezető, irányító	49

A társasházakat viszont a vezetők és a szakalkalmazottak, továbbá (nagy lemaradással) a szaktmunkások és az ügyviteli foglalkozásúak lakják. (Az előző két csoport 17, a második két csoport 8 százalék. Segédmunkás: 3 százalék.) Egyébként nemcsak a társasházakban, hanem a családi házakban lakó szellemi foglalkozásúak aránya is magas a fővárosban. A (Budapesten egyébként relative kevés számú) segéd- és betanított munkás háztartásfők családjának növekvő térfoglalása az új állami bérlakásokban a szociálpolitikai célkitűzések megvalósulásának erősödését jelzi a tanácsi lakáselosztásban. A jelenség értékelésekor azonban az új lakótelepi lakások presztízsvesztésével is számolnunk kell.

Budapesten egyértelműen a társasházak és az új családi házak állnak a lakásosztályok minőségi rangsora élén. Ezek között a lakások között a legmagasabb a nagyobb alapterületű és a több mint kétszobás lakások aránya; többnyire zöldövezetben épültek; a házat a család egyedül lakja (a társasházban néhány család lakik együtt); saját vagy néhány családdal közös kert veszi körül a házakat. Az 1970 után épült fővárosi lakások között a családi házakban több mint kétszer, a társasházakban másfélszer gyakoribb a 60 négyzetméteresnél nagyobb lakásban lakók aránya, mint a szövetkezeti vagy állami lakásokban (64 százalék szemben 26–28 százalékkal). Az új állami és szövetkezeti lakások háromnegyedének alapterülete nem éri el a 60 négyzetmétert.

Feltételezhető, hogy a szellemi foglalkozású rétegeknek a magánérs építési formák felé fordulása – melyet egyelőre csak a nagyvárosokban és inkább tendenciaszerűen lehet felfedezni – nemcsak kényszerből fakad, hanem igényváltozást is tükröz. Az újonnan épült állami lakásnak hatalmas előnye mellett – hogy tudniillik viszonylag olcsó – számos hátránya is van: ezek közül a legfontosabbak, hogy sokáig kell várni rá, szűk, kis alapterületű, kevés és rosszul elkülöníthető helyiségből áll. Közismert a lakótelepi lakások relatíve alacsony piaci értéke, nehéz mobilizálhatósága. Ebben nemcsak a lakások, hanem a lakótelepi környezet minőségének, ökológiai pozíciójának, városszerkezeti elhelyezkedésének is szerepe van. Mindez megfontolandóvá teszi, hogy – akár rövid, akár hosszú távon – ésszerű-e lakótelepre költözni.

A vezetők és értelmiségiek csökkenő, a segéd- és betanított munkások növekvő aránya az állami lakásokban még egy (mérhető) jelenséget is takar: a szellemi foglalkozásúaknak az átlagosnál nagyobb „lakásmobilitását”, gyakoribb lakásváltoztatását, melyet vagy a tanácsi kiutalású lakások cseréjével, vagy – a kiutalt lakás birtokában – az igényeket jobban kielégítő lakás vásárlásával vagy építésével bizonyítanak le.

A fővárosi háztartások lakásútjai tehát nemcsak változatosabbak, de rétegspecifikusabbak is, mint a községekben élőké. A tipikus lakásutak első lépcsői:

1. szülőkhöz költözés után építkezés vagy vásárlás,
2. szülőkhöz költözés után kiutalás,
3. albérletből tanácsi kiutalású lakásba költözés.

A második lépcső, a továbblépés a „juttatott” lakásból már inkább a szellemi foglalkozásúakat jellemzi.

A lakásmobilitás országosan rendkívül alacsony, a háztartások létrejöttük (a házasságkötés) óta országosan átlagosan 2,3 lakásban laktak. Legkevésbé az építkezők költöznek. Bár az alacsony lakásmobilitásnak nemcsak a lakásgazdálkodással összefüggő okai vannak, az alapvető lakáshiányon kívül a lakásstruktúra szobaszám szerinti differenciálatlansága is gátja a nagyobb mozgásnak. A kétszobás lakások túlsúlya, a nagylakások aránytalanul alacsony száma természetes akadálya a lakásváltoztatásnak. Alapvető változáshoz a jelenlegi lakásstruktúra szobaszám szerinti gyökeres átalakulására lenne szükség. Ahhoz, hogy a jelenlegi háztartásszerkezet mellett minden háztartás megfelelő nagyságú lakásban élhessen, a jelenleginél lényegesen, mintegy 900 000-rel több két és fél-, illetve háromszobás lakásra és hozzávetőleg 80 000-rel több négy- és többszobás lakásra lenne szükség. Ez azt jelenti, hogy lényegesen csökkennie kellene a kis (egy-, másfél-, kétszobás) lakások arányának a teljes lakásállományon belül.

A nagyobb lakások építésének tendenciája a magánérs építkezésekben figyelhető meg. Az 1970-es években épült családi házak között minden másodikban

(49⁰/₀) van több mint két szoba, a társasházakban ez az arány 23, a szövetkezeti és az állami lakásokban egyaránt 16 százalék. Ez azt jelenti, hogy a lakosság lakás-építő tevékenységének jelentőségét alábecsüli az a megállapítás is, miszerint az 1970-es években a lakásépítés kétharmada (az 1980-as években már megközelítőleg négyötöde) magánereből történt, hiszen ha nem a lakásszámot, hanem a szobaszámot nézzük, még ennél is jelentősebb a magánereős tevékenység.

Azt, hogy mindez nem túlzott igényeket, pazarló beruházást takar, jól méri a lakások szobaszámának és a bennük élő háztartás taglétszámának és összetételének egybevetésével kialakított lakásmegfelelőségi mutató. A mutató szűknek minősíti azokat a lakásokat a bennük élők számára, melyeknek szobaszáma nem éri el a tanácsi igényjogosultság alsó határát, elfogadhatónak, melyek elérik, de nem haladják meg a tanácsi igényjogosultság alsó határát, megfelelőnek, melyek az igényjogosultság felső határát elérik, de nem haladják meg, és tágasnak az ennél nagyobb lakásokat.

5. tábla

A háztartások megoszlása lakásuk nagysága és komfortossága, tulajdonjellege és építési éve szerint, 1980

A lakás építési éve és tulajdonformája	A lakás a háztartás számára							
	szűk		elfogadható		megfelelő		tágas	
	komfortos	nem komfortos	komfortos	nem komfortos	komfortos	nem komfortos	komfortos	nem komfortos
Családi ház	7,6	24,2	12,1	26,1	11,8	13,9	2,7	1,6
Ebből épült:								
–1919	3,3	29,2	5,5	35,2	5,1	17,9	1,5	2,3
1920–1944	5,9	26,4	9,3	31,1	8,6	14,7	2,4	1,6
1945–1959	8,0	25,9	10,6	26,0	10,0	16,1	1,9	1,5
1960–1969	11,8	20,7	18,2	20,0	14,7	10,6	2,8	1,2
1970–1979	10,7	17,1	19,3	14,5	23,1	9,1	4,9	1,3
Társasház	21,8	1,1	45,4	1,6	25,3	0,3	4,5	0,0
Szövetkezeti lakás	29,4	0,3	47,4	0,3	21,1	0,0	1,5	–
Állami lakás	23,3	9,8	35,7	8,4	18,4	1,6	2,6	0,2
Ebből épült:								
–1919	14,1	24,6	20,8	21,4	11,9	3,8	3,0	0,4
1920–1944	17,2	20,1	23,7	16,6	14,5	3,2	4,3	0,4
1945–1959	28,0	8,0	37,1	6,6	18,0	1,1	1,1	0,1
1960–1969	30,8	2,6	40,9	2,0	21,7	0,7	1,2	0,1
1970–1979	31,7	1,6	43,9	1,0	20,4	0,2	1,2	–

A társasházi lakásokban a legkevésbé gyakori a szűk lakás (bár még itt is tíz családból kettő szűk lakásban szorong); az 1970-es években épült családi házak 28 százaléka szűk a tulajdonosok számára; ennél magasabb, 30 százalék a szűkös szövetkezeti lakás és éppen egyharmad (33⁰/₀) az új állami lakásokban az aránya, akik kisebb lakásban laknak, mint a hivatalos normák szerinti igényjogosultságuk.

Az új családi házakban több mint másfélszerese a megfelelőnek minősíthető lakásban élők aránya, mint az állami építésű otthonokban. A tágasság is az új családi házakban és a társasházakban tűnik fel leginkább, bár tömeges luxusról, pazarlásról – lévén 4–5 százalékról szó – itt sem igen beszélhetünk. A lakáshiány egyik sarkalatos pontjának éppen ezt tartom: alig van tágasnak minősíthető otthon az országban, mégis azokat a magánépítkezőket, akik nagyobb lakást építe-

nek, vagy akarnak építeni, mint a hivatalos normák szerinti igényjogosultságuk, az amúgy sem túlzottan kedvező hitelfelvételi lehetőségek hátrányosan érintik.

A magánérős építkezésben tehát az alapterületet és a szobaszámot illetően hosszabb távon is kielégítő minőségű lakásokat építenek, ugyanez legfeljebb csak tendenciájában mondható el a lakások komfortosságáról és felszereltségéről. Még az 1970 óta épült családi házak 42 százaléka is komfort nélküli. Ennek a kérdésnek a megoldása azonban a települések nagy részében már meghaladja a lakosságnak nemcsak az anyagi erejét, hanem az illetékességét is. Az ország lakosságának csaknem fele olyan településeken él, amelyekben a közművesítést vagy egyénilig, csak a saját otthonukra szabottan oldják meg, vagy sehogy. A legújabb törekvések a közműtársulások létrehozására ismét a lakosság anyagi erőforrásaira kívánnak támaszkodni, és azoknak a rétegeknek, melyeknek a napi megélhetés is gondot okoz, nem a várható kényelmet, hanem megoldhatatlan problémát jelentenek.

A közmű nélküli lakásban lakók arányával a települési hierarchia rajzolható meg.

*A víz és csatorna nélküli lakásban lakók aránya
települési szint szerint, 1980*

Települési szint	Százalék
Budapest	6
Részleges felsőfokú központ	15
Kiemelt felsőfokú központ	16
Felsőfokú központ	20
Középfokú központ	32
Budapesti agglomeráció	34
Részleges középfokú központ	42
Kiemelt alsófokú központ	52
Alsófokú központ	56
Részleges alsófokú központ	61
Egyéb település	66

Az alsófokú központokban már a lakásoknak több mint a felében nincs közmű. Ahol van, ott szinte kizárólag magánérős.

*A közművesített lakásokon belül a házi
vízvezetékekkel és csatornával ellátott lakások aránya,
települési szint szerint, 1980*

Települési szint	Százalék
Egyéb település	99
Részleges alsófokú központ	97
Alsófokú központ	96
Kiemelt alsófokú központ	86
Budapesti agglomeráció	82
Részleges középfokú központ	60
Középfokú központ	48
Felsőfokú központ	27
Részleges felsőfokú központ	21
Kiemelt felsőfokú központ	19
Budapest	16

A házat építők, akik a közműveket is bevezetik, a középkorú kohorszból (35–55 évesek) kerülnek ki. A náluk fiatalabbak még nem jutottak el a saját lakásig, vagy

ha a falak állnak is, a víz és a csatorna bevezetése későbbre marad. Az idősebbek pedig – igényeiktől függetlenül – tömegesen már képtelenek mindazt az anyagi erőt előteremteni és mindazt a fizikai megterhelést kiállni, amit egy családi ház építése, illetve korszerűsítése jelent.

Láttuk, a városi lakásépítést állami nagy szervezetek tartják kézben, a lakásépítés költségeit azonban egyre inkább a lakosság viseli.

Végigtekintve azután a falusi lakáshoz jutás módjait és körülményeit, felmerül a kérdés, hogy szükségszerű-e az, hogy több százezer, sőt több millió ember – egymillió lakás épült magánerőből 1960 és 1980 között – ha lakni akar, vagy ha igényeinek megfelelő lakásban akar lakni, másodállású „kiszállalkozóvá” váljék.

A lakásépítés: vállalkozás. Pontosabban, annak kellene lennie. A jelenlegi struktúrában sok százezer falusi kiszállalkozó működik (élete folyamán egyetlen lakást építve, nagyobb tőke nélkül, nem erre a munkára szakosodva és nem is vállalkozói szándékkal.) Van emellett a városi lakásépítést lebonyolító néhány tucat nagyvállalkozó építőipari vállalat, melyek minimális kockázattal dolgoznak. A hatékonyabb, olcsóbb építés több, változatosabb, az igényekre érzékenyebb valódi vállalkozásokat sürget.

TARGYSZÓ: Lakáshelyzet. Lakásépítés.

РЕЗЮМЕ

В своей статье автор стремится выяснить, почему имеются такие большие различия между городом и селом в обеспеченности жильем и способах его приобретения и, соответственно, исследует изменения, происшедшие в течение истекших десятилетий в городских и сельских формах получения квартир.

Систематизирует по типам поселений наиболее характерные способы приобретения квартир, уделяя особое внимание различиям между государственной жилищной политикой и осуществляемой домашними хозяйствами индивидуальной застройкой.

Сопоставляет жилищные условия и способы приобретения квартир принадлежащими к различным возрастным группам когортами домашних хозяйств с учетом мобильности в упомянутом выше периоде.

SUMMARY

The author investigates in her study why there are significant differences between towns and communes in dwelling supply, in the ways to obtain a flat and what changes took place in the last decades in the urban and rural forms of obtaining a flat.

The most characteristic ways to obtain a flat are classified by types of settlements, emphasizing the difference between state housing policy and the own account home building activity of the households.

The housing conditions and the possibilities to obtain a flat of various cohorts of households of different age groups are compared, following up housing mobility in the period indicated above.

A VISSZAESŐ BŰNÖZÉS ELŐREJELZÉSE*

KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN

A visszaeső bűnözés vizsgálata mindig fontos feladata volt a kriminálstatisztikának, mivel a bűnözők ezen rétege jelenti a társadalomra a legnagyobb veszélyt, ezek a bűnözők követik el a legsúlyosabb bűncselekményeket, és náluk legkevesebb a remény az eredményes megelőzésre. Mind a büntetés hatékonysága, mind a büntetésvégrehajtás és az utógondozás során kifejtett nevelőmunka ennél a rétegnél bizonyul legkevésbé eredményesnek. A bűnözés elleni küzdelemnek és ezen belül a visszaeső bűnözés elleni harcnak ma már elengedhetetlen feltétele, hogy e negatív jelenségek struktúráját ismerjük, és hogy előreszámított információkkal rendelkezünk e jelenségek várható alakulásáról.

Korábbi kutatásaimban, amikor a teljes bűnözés struktúráját vizsgáltam a kriminalitásitábla-módszerrel (<1>, <2>, <3>), és erre alapozva készítettem prognózist, jogosan vetődött fel az a gondolat, hogy a kriminalitás lényegesen eltér a halandóságtól, mivel a halál egyrészt mindenkinek az életútján bekövetkezik, és pontosan egyszer, míg a kriminalitás nem mindenkinek az életében következik be, viszont többször is bekövetkezhet. Ez a probléma vezetett a halandósági táblával rokon típusú kriminalitási tábla finomításának gondolatához, és pedig a visszaesési sorrend definiálásával, a büntetlen előéletűek, a korábban egyszer, kétszer stb. többször büntetettek és a jogi visszaesők visszaesési táblájának megszerkesztéséhez és a visszaesési sorrend szerint csoportosított elkövetők prognózisához.¹

Ugyancsak a korábbi kriminalitási táblák kapcsán vetette fel *dr. Thirring Lajos* azt az igényt, hogy jó lenne a kriminalitási táblákat külön férfiakra és nőkre, valamint családi állapot, műveltség, foglalkozás és területi bontásban is elkészíteni.

Jelen kutatás eredményei a férfi és a női kriminalitási, valamint visszaesési táblák, a férfiakra és a nőkre vonatkozó prognózis, elkészültek a családi állapot szerinti kriminalitási és visszaesési táblák, de előrejelzésükhöz koréves családi-állapot-prognózis nem állt rendelkezésre. Foglalkozási és műveltségi táblákat

* Az adatokat a Központi Statisztikai Hivatal elnökének megkeresésére a Belügyminisztérium államtitkára bocsátotta rendelkezésre. Támogatásukért mindkettőjüknek ez úton is köszönetet mondok.

¹ Az 1961. évi V. tv. a visszaesés fogalmát a következő módon definiálja: „Visszaeső, akit a büntetett elkövetését megelőzőleg szándékosan elkövetett ugyanolyan büntetettért már szabadságvesztésre ítélték, és a büntetés kiállításától vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb büntetett elkövetéséig öt év még nem telt el.” (115. §)

Minthogy a vizsgálat az 1977–1978. évi adatokra épül, amikor még az 1961. évi V. tv. volt hatályban, ezért jogi visszaesésen a fenti fogalmat értem. A visszaesés szót a tanulmányban tágabb értelemben is használom, ti. a büntetett előéletűeknél (de visszaesőnek nem minősülőknél) is a visszaesési sorrend, illetve a visszaesési tábla kifejezést használom, de a felhasznált adatok körének meghatározásánál mindig pontosan jelzem, milyen kategóriáról van szó, jogi visszaesőkről vagy visszaesőnek nem minősülő büntetett előéletűekről (újabb szóhasználat szerint bűnismétlőkről).

csak a népszámlálások éveiben lehetne készíteni, mivel csak ezekben az években készülnek ilyen jellegű koréves népességi adatok.

A BÜNÖZÉS PROGNÓZISÁNAK MÓDSZEREI

A bűnözési prognózisok készítésében négy alapvető módszer terjedt el (közülük hármat már említett korábbi munkáimban is részletesen ismertettem):

a) a bűnözési idősorok extrapolációja valamilyen matematikai függvény illesztésével, amely eljárás finomítható azáltal, hogy az egyes évek adatait nem azonos súllyal veszik számításba, hanem a kutatás időpontjához közelebb eső évek adatait nagyobb súllyal;

b) sok tekintetben azok a módszerek látszanak legeredményesebbeknek, amelyek a bűnözési adatok mellett a demográfiai adatokat is figyelembe veszik információforrásként (4), már csak azért is, mert a demográfiai tényezőknek a szociológiai és a gazdasági tényezőkre is határozott befolyása van;

c) a faktoranalízis felfedezése óta annak kriminálprognosztikai célokra való felhasználására is jó néhány példát láthattunk: elsőként említhető Y. Chyrol prognózisa (5), mely a vauressoni kiképzőközpontban készült, de ugyancsak faktoranalízison alapszik Cohen, Felson és Land előrejelzése, mely az 1947–1977-es adatok alapján az 1980-as évek közepére ad prognózist (6).

d) az utóbbi néhány évben az ismert három módszer mellett egy negyedik módszer van kialakulóban, mely kriminalitási adatokra épül, de demográfiai adatok felhasználása nélkül a demográfiaitábla-módszert alkalmazza.

A faktoranalízis hazai alkalmazásai közül Szabó Andrásnak a faktoranalízis módszerére épülő kötete (7) és az ELTE Büntetőeljárásjogi Tanszékének megbízásából készült kutatás említendő meg (8). Kissé részletesebben ismertetem Burkhard Hasenpusch hazánkban kevésbé ismert prognózisszámítását, amely ugyancsak faktoranalízisen alapszik (9). Kanada bűnözési előrejelzését az 1976–1980. évekre készítette el az 1963–1972. évi adatok alapján. Módszere többváltozós regressziós számítás; az előrejelzéshez használt függvény szociológiai, gazdasági és demográfiai változók függvénye.

Faktoranalízis segítségével megállapította, hogy a felhasznált változók az egyes bűncselekményfajtáknál az egyes faktorok hány százalékát képviselik. Az előrejelző változókat súlyozva írja fel a regressziós egyenleteket. Az extrapolációs eredmények mellett közli az egyes regressziós függvények standard hibáját is, majd grafikonon bemutatja, hogy az előrejelzés eredményei hogyan aránylnak a hivatalos kriminálstatisztikai adatokhoz.

A demográfiaitábla-módszer kidolgozása G. Feichtinger nevéhez fűződik (10). 1974-ben jelent meg a kriminalitási tábla módszeren alapuló modellje a visszaesés vizsgálatára vonatkozóan. Módszere lényegében longitudinális kohorszanalízis. Kiindul egy V_1 sokaságból, mely valamilyen bűncselekmény elkövetése miatt el lett ítélve. E sokaságnak az életpályáját tovább figyelve egyesek nem követnek el újabb bűncselekményt, mások újabb és újabb bűncselekményeket követnek el. E kohorsz megfigyelési adatai alapján állítja elő a táblát, melynek függvényei:

- X – az első ítélet (vagy szabadulás) óta eltelt idő,
- l_x – azoknak a személyeknek a száma, akiket legalább x évig nem ítéltek el újra (a kohorsz kezdő értéke l_0),
- d_{xT} – az l_x -ből azoknak a büntetlen előéletű személyeknek a száma, akiket az x évben V_T bűncselekmény elkövetése miatt elítélnek,
- d_{x0} – az elhaltak száma,

továbbá a népmozgalmi táblákkal analóg módon definiálja a q_x , az L_x , a T_x és

az e_x táblafüggvényeket. Modelljét a továbbiakban a Markov-láncok elméletére építi fel.

Felveti, hogy a termékenység vizsgálatához hasonlóan lehetséges volna bruttó és nettó reprodukciós együtttható konstruálása is. Véleménye szerint a visszaesési intenzitás vizsgálatánál az életkoron kívül a h -edik és a $h+1$ -edik büntető ítélet között eltelt időt is figyelembe kell venni. Ebben az esetben a folyamat „semi” Markov-folyamattá alakul át, melynek modelljét vázlatosan ismerteti.

Sajnálatos, hogy a módszertanilag rendkívül gazdag és sokoldalú tanulmány gyakorlati alkalmazására nem került sor, mint a tanulmány szerzője megállapítja, modelljeire vonatkozó kutatásokat egy olyan időszakra halasztja, amikor már a bírósági statisztikai adatok feldolgozási rendszere jobban kidolgozott lesz.

Lényegében hasonló gondolaton alapszik P. Tournier (11) vizsgálata, legalábbis a táblaszerkesztés alapgondolatában, de a Markov-láncok felhasználása nélkül, viszont módszerét konkrét vizsgálati anyagon mutatja be. Kutatása 1973-ban szabadult 1861 főre terjed ki, és azok életpályáját, visszaesését nyomon követi 1981-ig. Ezt az 1861 főt tekinti a visszaesés szempontjából kohorsznak. Visszaesési táblája az alábbi rovatokat tartalmazza:

- x – a szabadulástól eltelt idő ($0 \leq x \leq 8$), melynek nagyságát a bűnügyi eljárás időtartama és az amnestia is elnyújthatja,
 $r(x, x+1)$ – az x év eltelte után, de az $x+1$ év előtt visszaesők száma,
 n_x – az 1861-nek $r(x, x+1)$ -gyel csökkentett értéke,

$$N_x = \frac{n_x}{1861} \cdot 1000,$$

$R(x, x+1)$ – a visszaesők standardizált száma.

Mindezen alapfogalmak alapján definiálja a visszaesési valószínűséget:

$$Q_x = \frac{R(x, x+1)}{N_x},$$

a visszaesési intenzitást, amely a megfigyelési időszakban: $N_8/N_0 = 57,1$ százalék, a visszaesési időt, amely lényegében a szabadulástól a következő befogadásig átlagosan eltelt idő. Számításai szerint ez átlagosan 1 év és 7 hónap.

Tournier tanulmányára reagál R. Pressat (12), örömmel üdvözölve a demográfiai módszerek kriminálstatisztikai alkalmazását. Hiányolja azonban az életkor figyelembevételét, ami mind a visszaesés valószínűségében fontos faktorként jelentkezik, mind pedig a visszaesők családi állapot szerinti struktúráját jelentősen befolyásolhatja.

A Markov-láncok elméletén alapszik M. G. Wolfgang, R. M. Figlio és Th. Sellin könyve ((13), (14)). Szerzői abból a hipotézisből indultak ki, hogy a férfi visszaeső bűnözés modellezhető egyszerű Markov-lánccal. A vizsgálat egy philadelphiai születési kohorszra, 9945 fiú 10 214 bűncselekményére terjed ki. A Markov-lánc a következő sajátosságokkal rendelkezik:

- a) az állapotok sorozata (E_1, E_2, \dots, E_n) itt bűncselekménytípusokat jelent;
 b) a feltételes valószínűség, $P_{ij}(k)$ annak a valószínűsége, hogy a k időpontban j állapot áll fenn, ha a $k-1$ időpontban i állapot volt, ebből következik, hogy $0 \leq P_{ij} \leq 1$
 $\sum_{j=1}^n P_{ij}$ minden $i = 1$ -től n -ig; az idő intervallumát a visszaesési sorrenddel definiálja;

c) a valószínűségek négyzetes mátrixa sztochasztikus mátrix, amelynek elemeit a (b) definiálja;

d) a folyamat független a k periódustól, vagyis a $P_{ij}(k)$ valószínűség független a k -tól a $P(k)$ átmeneti mátrix időben konstans.

A bűnözési karrier egyszerű Markov-lánc, ami egy mátrixszal írható le. Ebből a mátrixból különböző manipulációkkal generálhatók újabb mátrixok, amelyek a visszaesés különböző stádiumát reprezentálják.

Megállapítja: annak valószínűsége, hogy a bűnöző életpályának nem lesz folytatása 0,5-ről 0,95-re növekszik a 9. bűncselekmény után. Az első bűncselekmény típusától függően a visszaesővé válás valószínűsége 0,2 és 0,8 közötti érték. Ugyanazon bűncselekmény ismétlésének a valószínűsége rendkívül kicsiny, kétszer ugyanannak a bűncselekménynek az elkövetése 0,03–0,007; háromszori ismétlésnél már 0,007-ről 0,00004-re zuhan a valószínűség.

A KUTATÁS ADATBÁZISAI

A prognózis az egységes rendőrségi–ügyészségi bűnügyi statisztika adataira épül, és pedig az 1977–1978. évi elkövetői adatokra. Minthogy a prognózis-számítás a kriminalitási tábla módszerén alapszik, ami pedig a népmozgalmi tábla módszerrel mutat szoros rokonságot, a népmozgalmi táblák szerkesztésénél kialakult gyakorlatnak megfelelően két egymást követő naptári év adataiból merítettem a felhasznált adatokat. A két év adatainak felhasználása azzal a haszonnal jár, hogy lényegesen csökkenti az egy év adataiban esetleg jelentkező véletlen jelenségek torzító hatását, ezért szokás a népmozgalmi tábláknál két év adatait figyelembe venni.

Megjegyzem, hogy az említett kriminalitási táblák ((1), (2)) szerkesztésekor csak egy naptári év adatait vettem figyelembe, mert csak arra az egyetlen évre (1964) készült el az elkövetők koréves feldolgozása. Így tehát a bemutatásra kerülő táblák és a prognózis már e vonatkozásban is lényeges előrelépést jelent korábbi kutatásaimhoz képest. Felmerül a kérdés, hogy miért éppen az 1977–1978. év az a két naptári év, amelyekre a prognózis épült. A kutatásokat 1979-ben kezdtem meg a Központi Statisztikai Hivatal megbízásából. Nem túl régi és viszonylag homogén két év kiválasztására törekedtem. A nem túl régi adatok kiválasztása azért látszott célszerűnek, mert a tapasztalat szerint a prognózis elkészítése – a gépi munkák bonyolultsága és a szűk gépi kapacitás miatt – hosszú időt vesz igénybe, márpedig kriminálprognózist túl hosszú időszakra nem lehet és nem szabad készíteni. Így is, az 1977–1978. évi adatokkal a prognózis 1985-re készült el, és pedig az 1984–1990. évekre vonatkozóan. Az 1977–1978-as adatoknál későbbieket pedig azért nem választhattam, mert 1979. július 1-én hatályba lépett az 1978. évi IV. törvény, azaz az új Büntető Törvénykönyv (BTK), tehát az 1979-es év adatai inhomogének. Az ügyek egy részében még a régi, más részükben már az új BTK szerint jártak el a bűnüldöző szervek. Továbbá az adatok magukon viselik az új vagy legalábbis módosított adatgyűjtéseknél jelentkező nehézségeket. Ha pedig az 1980–1981. évi statisztikai adatok feldolgozását is megvártuk volna, akkor a kutatások 1979 helyett csak 1982-ben kezdődhetek volna el.

Az 1977. és az 1978. év adataiból való prognosztizálásnak kétségtelen hátránya, hogy a visszaesési táblák olyan adatbázisból készültek, amely az 1961. évi V. tv. hatálya alatt állt, a prognózis pedig olyan időszakra szól, amikor már az 1978. évi IV. tv. van hatályban. Tekintettel azonban arra, hogy mind a táblaszerkesztés,

mind a prognózisszámítás teljes dokumentációja, rendszerterve, gépi programja elkészült, a kutatás bármely időpontban újabb adatokkal, különösebb szellemi befektetés nélkül (akár évente) ismételhető.

A MÓDSZEREK

A népmozgalmi események vizsgálatánál *transzverzális* és *longitudinális* vizsgálatokat szokás megkülönböztetni. A transzverzális vizsgálatok az általánosan elterjedtebbek, ugyanis mind adatigényük kielégítése, mind feldolgozásuk kevesebb akadályba ütközik, mint a longitudinális vizsgálatok lebonyolítása.

A longitudinális vizsgálatok szükségességét ugyan már W. Lexis is felvetette (15), aki a nuptialitást kívánta a különböző nemzedékek házasodási sorrendjével vizsgálni. G. v. Mayr (16) a termékenységi táblázatok házasodási évjáratok szerinti készítését javasolta. L. V. Bortkiewicz halandósági táblát szerkesztett születési évjáratok szerint (17). Ennek ellenére a népmozgalmi jelentések vizsgálatában is csak a legutóbbi évtizedekben történtek kísérletek alkalmazásukra. E tekintetben kiemelkedők L. Henry és R. Pressat munkái (18), (19). A Német Demokratikus Köztársaságban L. Osadnik vizsgálta a termékenység alakulását kohorsz-módszerrel a Gompertz–Makeham differenciálegyenlet megoldásával nyert függvényel (20). Hazánkban pedig Valkovics Emil és Csernák Józsefné kutatási eredményei figyelemre méltók (21), (22).

A transzverzális vizsgálatok lényege, hogy a vizsgált jelenség adatait egy naptári időszakra, egy évre gyűjtik össze, vagy még gyakrabban két egymás után következő naptári év adataiból válogatják ki. A megfigyelési időszak alapján határozzák meg a korszecifikus arányszámokat, illetve valószínűségeket, feltételezve, hogy az illető jelenségben érintett valamennyi kohorszot ezek a valószínűségek egyformán jellemzik. Így tulajdonképpen egy fiktív kohorsz életútját kísérik figyelemmel, feltételezve, hogy a korszecifikus arányszámok csak az életkortól függő értékek, amelyek időben változatlanok maradnak.

Ezzel szemben a longitudinális vizsgálatoknál egy meghatározott évjárat adataiból kiindulva megfigyelhető, hogy a kohorsz életútjának mely szakaszán – milyen életkorban – jelentkezik a megfigyelt jelenség. Természeteszerű, hogy az ilyen longitudinális vizsgálatokhoz viszonylag hosszú távú megfigyelésekre, illetve visszamenőleg, a kívánatos bontásban hosszú idősorokra van szükség.

Minthogy a kriminalitás vizsgálata módszertani szempontból sok kapcsolatot mutat a népmozgalmi jelenségek vizsgálatával, így elméletileg egyaránt alkalmazható a transzverzális és a longitudinális elemzés is.²

Az egységes rendőrségi–ügyészségi bűnügyi statisztika 1977–1978. évi adataiból szükségszerűen a transzverzális elemzés módszerét kellett választanom. A két naptári év adataiból a vizsgálatban szereplő elkövetők kiválasztása a Becker–Zeuner-féle módszer szerint történt. E koréves kiválasztás azt jelenti, hogy a kiválasztás során *i* évesnek tekintendő az, aki az elkövetéskor *i* éves volt (T lap 43–44-es kódnégyzete), és születésnapját betöltötte, akár 1977-ben, akár 1978-ban követte el bűncselekményét (a születési év az azonosítási szám második és harmadik számjegye, vagyis: a T lap 31–32 kódkockája):

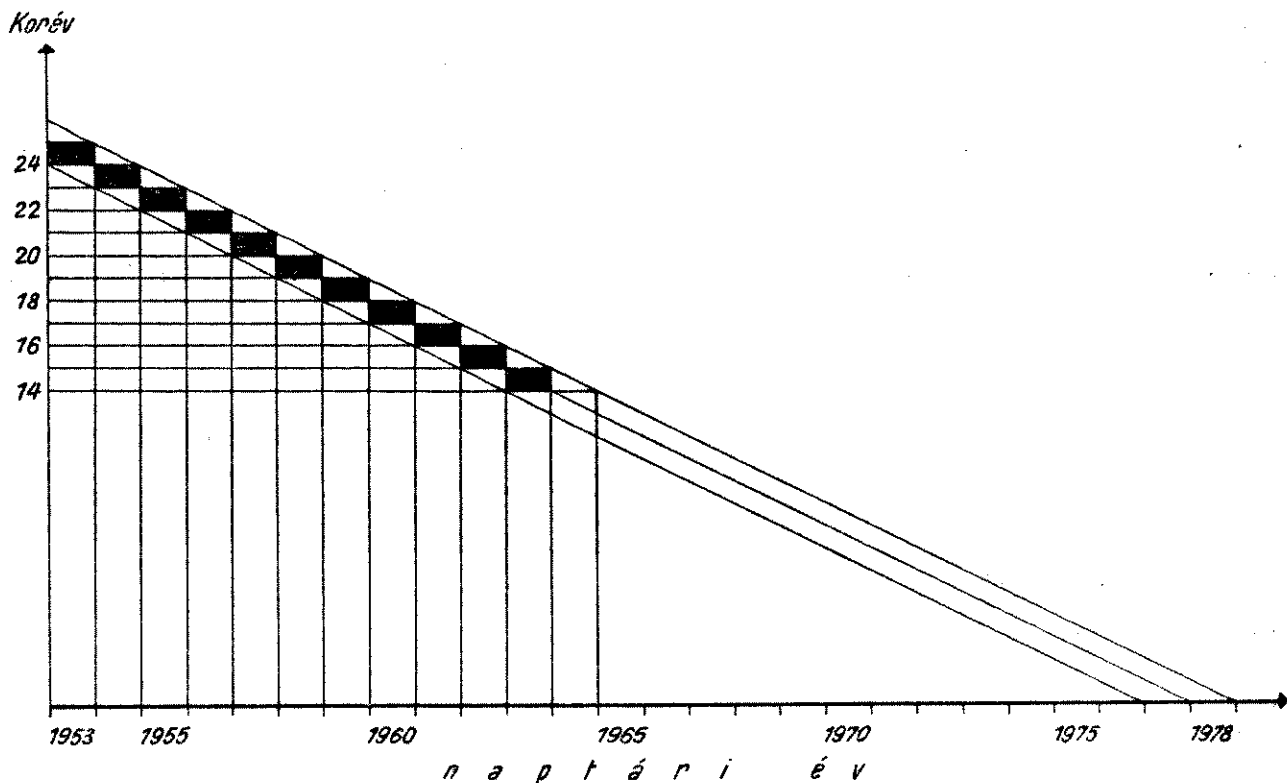
- 14 éves az, aki az elkövetéskor 14 éves volt, és 1963-ban született;
- 15 éves az, aki az elkövetéskor 15 éves volt, és 1962-ben született;
- 16 éves az, aki az elkövetéskor 16 éves volt, és 1961-ben született stb.

² Egy másik adatbázis alapján végzett kutatásomban kísérletet tettem a kriminalitás és a visszaesés longitudinális módszerrel történő vizsgálatára is. Ismertetése meghaladná e tanulmány kereteit.

Ily módon nem kerültek feldolgozásra azoknak az 1977. évi elkövetőknek az adatai, akiknél az elkövetés napja megelőzi az 1977. évi születésnapjukat, és azoknak az 1978. évi elkövetőknek az adatai, akiknek 1978. évi születésnapja megelőzi az elkövetés napját. (Például nem kerültek bele azok az 1977. évi elkövetők, akik 1962-ben születtek, de az elkövetéskor még csak 14 évesek voltak, és azok az 1978. évi elkövetők, akik ugyancsak 1962-ben születtek, de a bűncselekmény elkövetésekor már 16 évesek voltak).

Az életkor fent definiált fogalmát (Becker–Zeuner-féle definíció) a Lexis-hálózat szemlélteti. (Lásd az 1. ábrát.) Valamennyi feldolgozás egységes táblaterv szerint készült. A tábla egyik csoportosító ismérve az életkor koréves részletességgel, 14-től 75 éves életkorig. A másik csoportosító ismérv a büntetett előélet aszerint részletezve, hogy hányszor volt már büntetve az elkövető. Ennek alapján értelmeztem a visszaesési sorrendet – a demográfiai szülési sorrend analógiájára –, éspedig a korábban i alkalommal büntetettek visszaesési sorrendje i , ebből következik, hogy a büntetlen előéletűek visszaesési sorrendje 0.

1. ábra. Lexis-háló

Az így előállított táblák bemutatásától eltekintek, lévén, hogy ezen alapadatokat tartalmazó táblák a *Statisztikai Szemle* hasábjain korábban már megjelentek (26).

Az életkor szerint feldolgozott kriminalitási adatokat a megfelelő (1978. január 1-i) népességi koréves adatokkal rendre elosztva nyertem az empirikus kriminalitási valószínűségeket.

A feldolgozás eredeti tervében valamennyi táblát, így a családi állapotra és a bűncselekményre vonatkozó táblákat is külön férfi, külön nő, és férfi–nő együtt változatokra terveztem. A családiállapot-tábláknál valamennyi de jure családi állapot szerepelt, a de facto családi állapot szerinti feldolgozásoktól eleve el kellett tekinteni, mert bár a T lap tartalmaz adatot a nem házas együttélőkre, de a népességi statisztikának megfelelő adatai nincsenek, tehát ezekre kriminalitási valószínűség nem számítható. A bűncselekmények szerinti feldolgozást a BTK (1961. évi V. tv. és 1971. évi 28. sz. tvr. figyelembevételével)

valamennyi bűncselekmény-főcsoportjára, továbbá 23 kiemelt bűncselekményre terveztem. Összesen tehát 111 tábla szerepelt az első prognózistervben, valamennyi visszaesési sorrend szerinti részletezésben. Minthogy a feldolgozás idő és költség kihatásai miatt e terv sorozatos redukálására volt szükség, így a feldolgozási igényeket is csökkenteni kellett. Igyekeztem a redukciónak kellő körültekintéssel elvégezni, hogy egyrészt semmi lényeges ne maradjon ki, másrészt az elméletileg is indokolható összevonásokat elvégeztem. Így a családi állapot szerinti tábláknál figyelembe véve a bűnelkövetők családi állapotára vonatkozó kutatásaim eredményét (27), a vizsgálatokat csak a házas, illetve a nem házas kategóriákra végeztem el. Ez utóbbiak közé sorolván a nőtlen-hajadon, elvált és özvegy kategóriákat, melyek kriminalitása lényegesen eltér a házasok kriminalitásától.

A családi állapot tábláknál elhagytam továbbá a férfi-nő együtt táblát, ugyanis itt igen fontos a férfi és a női bűnözésben jelentkező sajátosságok elkülönítése.

A bűncselekményi tábláknál a 23 kiemelt bűncselekményből mindössze 9 maradt meg, főleg a kis gyakorisággal előforduló bűncselekményeket – amelyek prognosztizálásra alig alkalmasak – hagytam el, továbbá a kiemelt bűncselekményeknél összevontam a társadalmi tulajdon elleni (tt.) és a személyi tulajdon elleni (sz.t.) bűncselekményeket.

Bármennyire sajnálatos, a bűncselekmények szerint részletező tábláknál le kellett mondani a nemek szerinti tagolásról, mert az jelentősen növelte volna a táblák mennyiségét.

Végül is az empirikus kriminalitási valószínűségeket tartalmazó táblák a következő változatokban készültek el:

nem szerint (3 változat):

férfi,
nő,
férfi, nő együtt;

családi állapot szerint (4 változat):

nem házas férfi,
nem házas nő,
házas férfi,
házas nő;

bűncselekmények szerint (18 változat):

állam, a béke és az emberiség elleni,
államigazgatás és az igazságszolgáltatás elleni,
közbiztonság és közrend elleni,
közlekedési bűncselekmények,
ittas vezetés,
garázdaság,
népgazdaság elleni,
személy elleni,
súlyos testi sértés,
család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni,
tartási kötelezettség elmulasztása,
a társadalmi tulajdon és a személyek javai elleni

– lopás,
– betöréses lopás,
– sikkasztás,
– csalás,
– rablás.

Kiegyenlítési eljárás függvényillesztéssel, hibaszámítás

Minthogy az empirikus kriminalitási valószínűségek számos véletlenszerű jelenség torzító hatásának vannak kitéve, így elő kellett állítani a teoretikus kriminalitási valószínűségeket, vagyis az empirikus kriminalitási valószínűségértékekre egy regressziós függvényt kellett illeszteni, amely a véletlen jelenségek torzító hatását kiküszöböli, és prognosztizálásra alkalmas matematikai formulával írja le a kriminalitási valószínűségeket.

Korábbi kutatásaimban több különböző hipotézissel kíséreltem meg a kiegyenlítést elvégezni. Közülük négy hipotézist mutattam be 1978-ban megjelent könyvemben (3). A kísérletek és az elvégzett hibaszámítások azt igazolták, hogy az empirikus kriminalitási valószínűségekre a legjobban illeszkedik az

$$\ln Y = a + b \ln X + c(\ln X)^2 + d(\ln X)^3 + e(\ln X)^4$$

függvény. Egyes esetekben, ahol a 19–25 éveseknél nagyon meredek volt az empirikus görbe, ott a fenti függvényt csak az $X \leq 19$ és $X \geq 25$ értékek kiegyenlítésére alkalmaztam, a közbülső értékekre ún. Hermite-polinomot illesztettem, melynek helyettesítési értékei $19 \leq X \leq 25$ értékekre megegyeznek az empirikus értékekkel, az $X = 19$ és az $X = 25$ pontokban a helyettesítési érték és az első derivált értéke is megegyezik a negyedfokú regressziós függvény megfelelő értékeivel.

Minthogy a kutatások során nem volt gépi kapacitás ahhoz, hogy több különböző hipotézist újra végigpróbáljak, így a korábbiakban legjobbnak bizonyult hipotézisek felhasználásával történt a kiegyenlítés, vagyis az

$$\ln Y = a + b \ln X + c(\ln X)^2 + d(\ln X)^3 + e(\ln X)^4$$

A kiegyenlítésre alkalmazott regressziós függvények helyettesítési értékei alkotják a teoretikus kriminalitási, illetve visszaesési valószínűségeket.

Minthogy az implicit alakban megadott függvényről leolvasható, hogy $\ln X$ -ben negyedfokú polinom, így paraméterei a legkisebb négyzetek elvének alkalmazásával meghatározhatók, mely elv az $x = \ln X$, $y = \ln Y$ helyettesítést alkalmazva a következő normál egyenletrendszert szolgáltatja:

$$\sum y_i = na + b \sum x_i + c \sum x_i^2 + d \sum x_i^3 + e \sum x_i^4$$

$$\sum x_i y_i = a \sum x_i + b \sum x_i^2 + c \sum x_i^3 + d \sum x_i^4 + e \sum x_i^5$$

$$\sum x_i^2 y_i = a \sum x_i^2 + b \sum x_i^3 + c \sum x_i^4 + d \sum x_i^5 + e \sum x_i^6$$

$$\sum x_i^3 y_i = a \sum x_i^3 + b \sum x_i^4 + c \sum x_i^5 + d \sum x_i^6 + e \sum x_i^7$$

$$\sum x_i^4 y_i = a \sum x_i^4 + b \sum x_i^5 + c \sum x_i^6 + d \sum x_i^7 + e \sum x_i^8$$

Ezen 5 egyenletből álló egyenletrendszer szolgáltatja a regressziós függvény a , b , c , d és e paramétereit. Egy öt ismeretlenes egyenletrendszer megoldása – például Cramer-módszerrel – semmi különösebb nehézséget elméletileg nem okoz. Itt azonban súlyos nehézségek merültek fel – praktikus okokból –, mivel az x_i értékek rendkívül kicsinyek, és a normálegyenletekben ezen x_i értékeknek még nyolcadik hatvány összegei is szerepelnek.

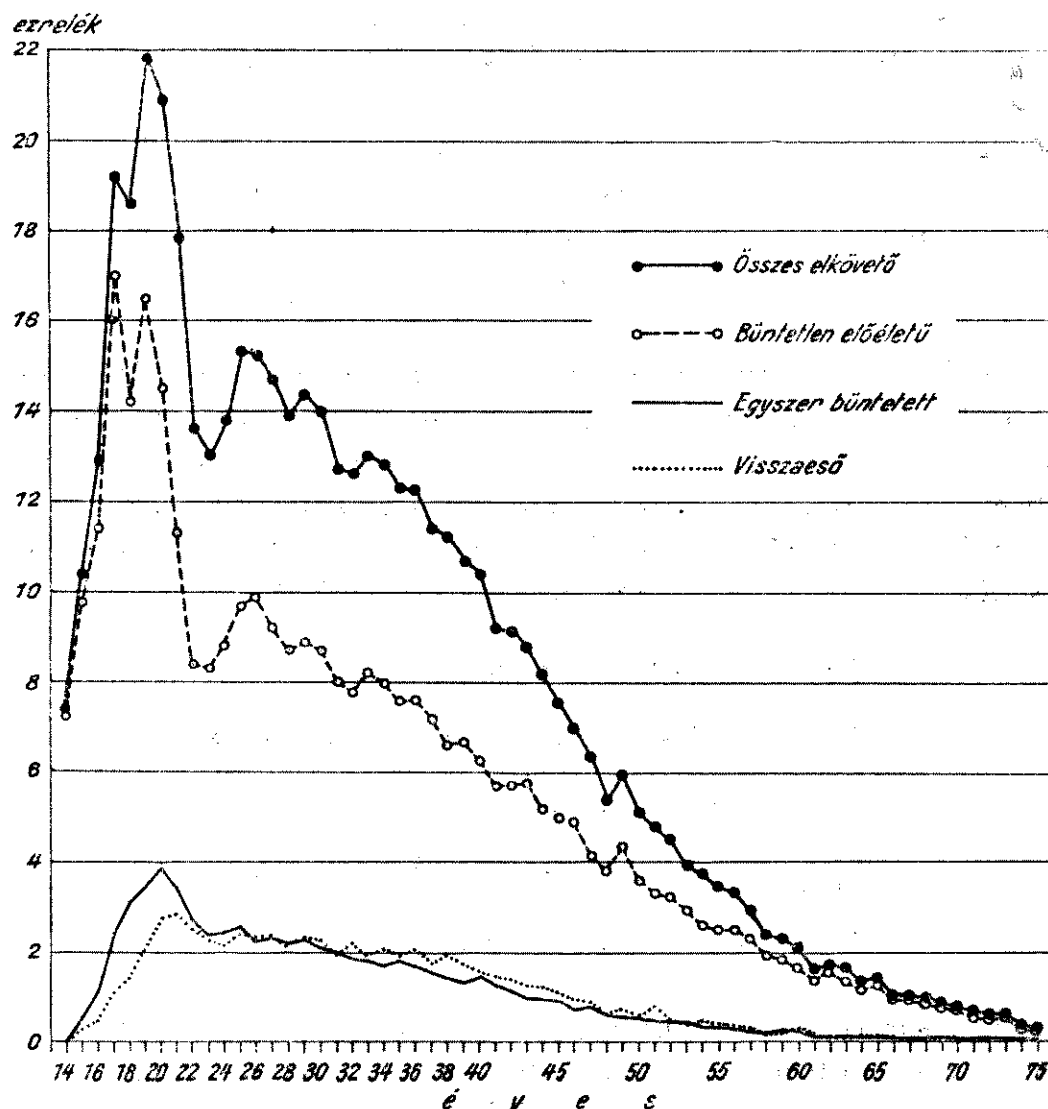
Számítástechnikai okokból a Cramer-módszert el kellett vetni, és végül is az egyenletrendszer megoldása a Gauss-féle eliminációs módszerrel történt.

Az illesztés ellenőrzésére valamennyi előállított függvényre hibaszámítást végeztem. A hibaszámítás a standard hiba meghatározásával történt, és pedig ennek abszolút és relatív változatával. A standard hiba abszolút értéke, mint ismeretes, az empirikus és teoretikus (kiegyenlített) értékek eltérésének négyzetösszege. Ebből relatív hibát kapunk, ha az abszolút standard hibát az empirikus értékek összegével elosztjuk.

Számítástechnikai szempontból sok nehézséget okozott, hogy az empirikus kriminalitási arányszámok, az Y_i értékek igen kicsinyek, 10^{-1} -nél mindig, de legtöbb esetben 10^{-2} -nél is kisebbek. Ezért egy lineáris transzformációt hajtottam végre. Elméletileg bizonyítható, hogy a regressziós függvény a koordinátarendszer lineáris eltolására invariáns, de az eltolás lehetővé tette a számítástechnikai nehézségek kiküszöbölését.

A lineáris eltolás során az 1977–1978. évi adatoknál valamennyi empirikus értékhez hozzáadtam 1-et, majd az illesztés elvégzése után a helyettesítési értékből levonva 1-et, nyertem a teoretikus kriminalitási valószínűséget. (Az eredeti empirikus értékeket szemlélteti a 2. és a 3. ábra.)

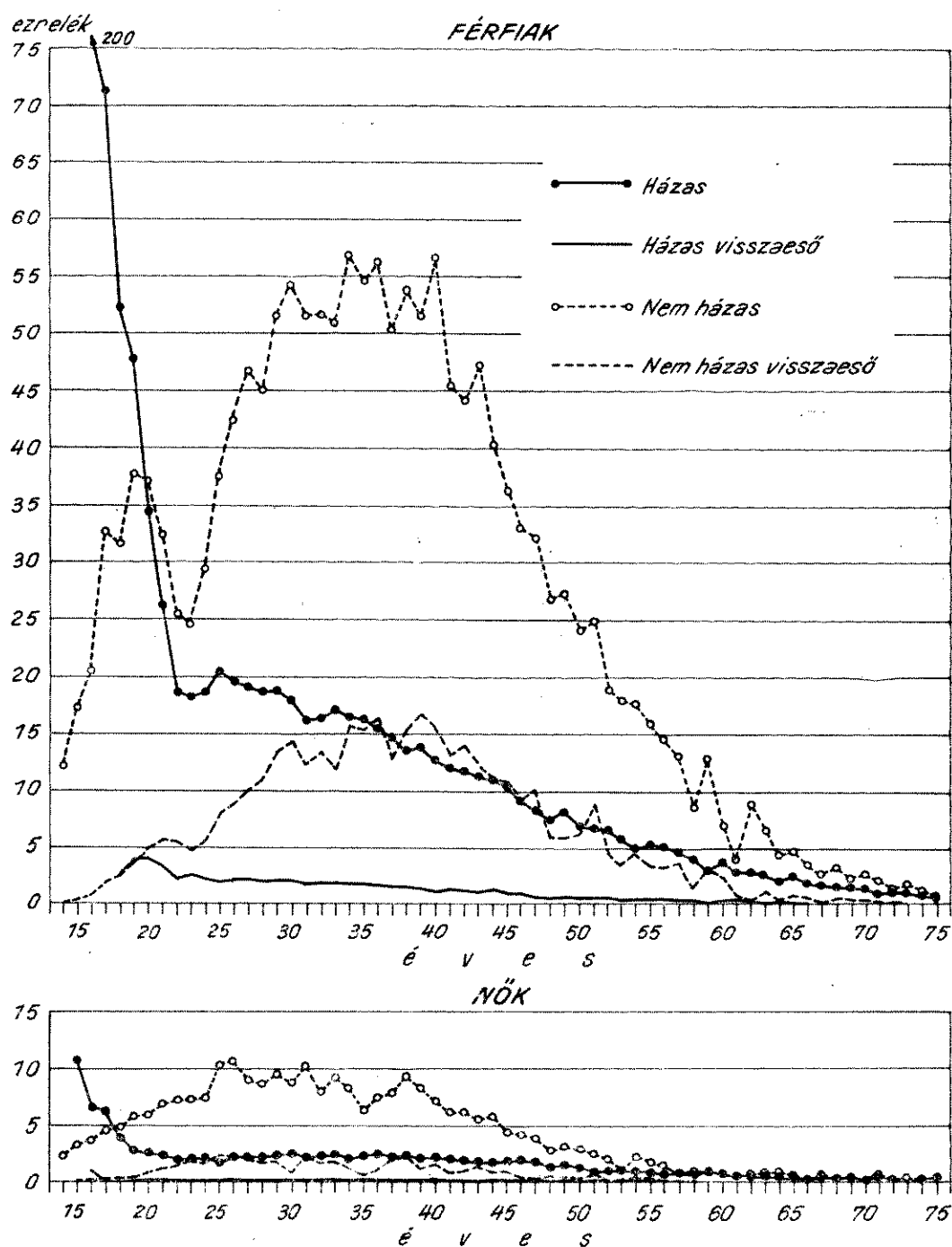
2. ábra. Az összes elkövetők visszaesési sorrend szerinti empirikus valószínűségei, 1977–1978

A kiszámított a , b , c , d , e paraméterek szolgálták a továbbiakban a kriminalitási, illetve a visszaesési táblák előállítására és a prognózisszámítás elvégzésére. Minthogy a paraméterek önmagukban különösebb jelentőséggel nem bírnak, így az összes kiszámított paraméter közlését mellőzöm, mindössze az ösz-

szes elkövető visszaesési sorrend szerinti regressziós paramétereit mutatom be illusztrációként. (Lásd 1. táblát.) A paraméterek kinyomtatását a számítógép 9 értékes jegy pontossággal végezte el, a következőkben ezeket csak két tizedesjegy pontossággal közlöm.

3. ábra. A családi állapot szerinti empirikus kriminalitási valószínűségek, 1977–1978

A hibaszámítás eredményei azt igazolják, hogy a regressziós függvény jól illeszkedik az empirikus adatokra, a relatív standard hiba minden vizsgált sor esetében 10^{-3} – 10^{-7} intervallumba esik. A 2. táblában a relatív standard hibákat ezrelékben közlöm.

A 3-, 4- és 5-ször büntetetteknél is igen alacsony a standard hiba, általában nem éri el a 0,1 ezreléket, csak az 5-ször büntetett nem házas férfiaknál haladja meg, éspedig ott a relatív standard hiba 0,176 ezrelék, ami ugyancsak jó közelítésnek mondható.

Kiugróan „magas” a relatív standard hiba a házas férfiak kategóriáiban, különösen a büntetlen előéletűeknél és az összes elkövetőnél, megközelíti a 3

ezreléket. Kísérletet tettem e magas standard hiba okának kiderítésére. Megállapítottam, hogy 1 fő 16 éves házaspár férfi elkövető adata alapján a 16 éves férfiak korszpecifikus kriminalitási arányszáma 0,2, több mint tízszerese a 22 éves és idősebbek korszpecifikus arányszámának. A 17–21 évesek korszpecifikus arányszámai is lényegesen magasabbak a 22 évesnél idősebbekénél, ami arra utal, hogy a 22 évesnél fiatalabbak körében a bűnelkövetők körében lényegesen nagyobb a házaspár aránya, mint az össznépeesség megfelelő korcsoportjában. Elhagyva a számításokból az egyetlen 16 éves házaspárt, vagyis 0-nak véve a 16 évesek korszpecifikus arányszámát, a standard hiba felére csökkent.

A 17–21 évesek arányszámának csökkentésével a standard hiba még tovább csökkenthető. A 16–21 éves házaspár férfiak magas kriminalitási arányszáma nemcsak a standard hibát növeli meg, hanem a kriminalitási, illetve visszaesési táblák valamennyi tábla mutatószámát eltorzítja.

1. tábla

Az összes elkövető visszaesési sorrend szerinti regressziós függvényének paraméterei

Visszaesési sorrend	a	b	c	d	e
	paraméter				
Büntetlen előéletű	-1,18	1,31	-0,53	0,09	$-6,2 \cdot 10^{-3}$
Egyszer büntetett	-0,62	0,65	-0,25	0,04	$-2,7 \cdot 10^{-3}$
Kétszer büntetett	-0,12	0,10	-0,03	$2,1 \cdot 10^{-3}$	$4,8 \cdot 10^{-5}$
Háromszor büntetett	0,08	-0,12	0,06	-0,01	$1,1 \cdot 10^{-3}$
Négyszer büntetett	0,14	-0,18	0,08	-0,02	$1,2 \cdot 10^{-3}$
Ötször büntetett	0,12	-0,15	0,07	-0,01	$9,2 \cdot 10^{-3}$
Összes elkövető	-1,44	1,47	-0,55	0,09	$-5,2 \cdot 10^{-3}$
Ebből visszaeső	-0,09	0,05	$5,2 \cdot 10^{-3}$	$-5,6 \cdot 10^{-3}$	$6,8 \cdot 10^{-4}$

2. tábla

Az illesztés relatív standard hibája (ezrelék)

Kategória	Büntetlen előéletű	Egyszer	Kétszer	Összes elkövető	Ebből visszaeső
		büntetett			
Férfi	0,264	0,059	0,025	0,325	0,042
Nő	0,037	0,009	0,004	0,039	0,009
Összes	0,154	0,033	0,013	0,178	0,022
Házaspár férfi	2,742	0,176	0,051	2,695	0,058
Nem házaspár férfi	0,352	0,130	0,086	0,660	0,201
Házaspár nő	0,142	0,008	0,004	0,143	0,013
Nem házaspár nő	0,54	0,025	0,008	0,089	0,044

Az illeszkedés „jóságával” kapcsolatos igénytelenség (28) ellenére úgy vélem, hogy a standard hibák bizonyítják a módszer alkalmazhatóságát.

A kriminalitási (visszaesési) táblák szerkesztése

Az összes bűnelkövető adataiból kriminalitási táblákat szerkesztettem, hogy ezen táblák a korábbi vizsgálataimmal összehasonlíthatók legyenek, s így a táblák mutatóiból legalábbis valami kevés dinamikai elemzés lehetséges legyen.

A büntetett előéletűek visszaesési sorrend szerint csoportosított adataiból és a jogi értelmezés szerinti visszaesők adataiból ún. visszaesési táblákat szerkesztettem. A kriminalitási és visszaesési táblák egymástól csupán tartalmilag különböznek, formailag teljesen azonos szerkezetűek, csupán az egyes mutatók tartalma más.

A 3. táblában bemutatom a kriminalitási (visszaesési) táblák egyes oszlopainak tartalmát, illetve az alkalmazott jelöléseket. A jelölések általában kettős indexszel vannak ellátva, az első index mindenhol a korévet, a második index a visszaesési tábláknál a visszaesés sorrendjét jelenti.

3. tábla

Az 1977–1978. évi kriminalitási (visszaesési) tábláknál alkalmazott jelölések

Fogalom	Az összes	A büntetlen előéletű	Egyszer	Kétszer	Háromszor	Négy-szer	Öt-ször	A visszaeső					
									büntetett				
									elkövetők táblája				
Életkor	x	x	x	x	x	x	x	x					
Teoretikus kriminalitási valószínűség	q_x	$q_{x,0}$	$q_{x,1}$	$q_{x,2}$	$q_{x,3}$	$q_{x,4}$	$q_{x,5}$	$q_{x,v}$					
Büntetlenségi valószínűség	p_x	$p_{x,0}$	$p_{x,1}$	$p_{x,2}$	$p_{x,3}$	$p_{x,4}$	$p_{x,5}$	$p_{x,v}$					
A kriminalitás rendje	l_x	$l_{x,0}$	$l_{x,1}$	$l_{x,2}$	$l_{x,3}$	$l_{x,4}$	$l_{x,5}$	$l_{x,v}$					
Az elkövetők hipotetikus száma az egyes életkorokban	d_x	$d_{x,0}$	$d_{x,1}$	$d_{x,2}$	$d_{x,3}$	$d_{x,4}$	$d_{x,5}$	$d_{x,v}$					
Az egyidejűleg élő büntetlen előéletű népesség hipotetikus száma az egyes életkorokban	L_x	$L_{x,0}$	$L_{x,1}$	$L_{x,2}$	$L_{x,3}$	$L_{x,4}$	$L_{x,5}$	$L_{x,v}$					
A büntetlenül még megélendő összes évek száma	T_x	$T_{x,0}$	$T_{x,1}$	$T_{x,2}$	$T_{x,3}$	$T_{x,4}$	$T_{x,5}$	$T_{x,v}$					
A várható átlagos büntetlenségi élettartam az egyes életkorokban	τ_x	$\tau_{x,0}$	$\tau_{x,1}$	$\tau_{x,2}$	$\tau_{x,3}$	$\tau_{x,4}$	$\tau_{x,5}$	$\tau_{x,v}$					

A táblában szereplő értékek kiszámítására és a visszaesési táblákban való értelmezésére a következő kiegészítő megjegyzéseket kell tennem:

- x – valamennyi táblában, egységesen jelöli az életkort $14 \leq x \leq 75$ intervallumon;
- q – teoretikus kriminalitási, illetve visszaesési valószínűség (valamennyi q értéket a megfelelő regressziós függvény helyettesítési értékeként nyerjük);
- $q_{x,0}$ – annak a valószínűsége, hogy egy büntetlen előéletű, x korú személy $x+1$ -edik életévének betöltése előtt bűncselekményt fog elkövetni;
- $q_{x,k}$ – ahol $k = 1, 2, 3, 4, 5$ vagy v , annak a valószínűsége, hogy egy korábban k -szor büntetett, x korú személy $x+1$ -edik életévének betöltése előtt újabb bűncselekményt fog elkövetni (a $k = v$ a jogi visszaesőket jelenti);
- p – büntetlenségi valószínűség, a q komplementer valószínűsége, $p = 1 - q$;
- $p_{x,0}$ – „abszolút” büntetlenségi valószínűség;
- $p_{x,k}$ – „időlegesen” büntetlenségi valószínűség, annak a valószínűsége, hogy egy korábban már k -szor büntetett x korú személy $x+1$ -edik életévének betöltéséig újabb bűncselekményt nem fog elkövetni;
- l – a kriminalitás, illetve visszaesés rendje.

Az l kiszámítása úgy történik, hogy kiindulunk 100 000 büntetlen, illetve csak k -szor büntetett, hipotetikusán azonos évjártatú 14 évesből, e 100 000-et besorozzuk $q_{14,k}$ -val, ezzel megkapjuk a $d_{14,k}$ -t, vagyis azon 14 évesek számát, akik korábban k -szor büntetve voltak, és 14 éves korukban újabb bűncselekményt követtek el, ezt levonjuk a 100 000-

ből, és megkapjuk az $l_{15,k}$ -t. Az eljárást hasonló módon folytatjuk $x = 75$ -ig. Vagyis:

$$l_{x,k} = \prod_{i=14}^{x-1} (1 - q_{i,k}) \quad (14 \leq x \leq 75)$$

d – az elkövetők hipotetikus száma az egyes életkorokban, $d_{x,k}$ az x korú, korábban k -szor büntetett elkövetőket jelenti, kiszámítása:

$$d_{x,k} = 10^5 q_{x,k} \prod_{i=14}^{x-1} (1 - q_{i,k}) \quad (14 \leq x \leq 75)$$

A $d_{x,k}$ és az $l_{x,k}$ összefüggése nyilvánvaló: $d_{x,k} = l_{x,k} - l_{x+1,k}$. Fentiekből következik a p és az l összefüggése is:

$$q_{x,k} = \frac{d_{x,k}}{l_{x,k}} = \frac{l_{x,k} - l_{x+1,k}}{l_{x,k}} = 1 - \frac{l_{x+1,k}}{l_{x,k}} = 1 - p_{x,k}$$

tehát

$$p_{x,k} = \frac{l_{x+1,k}}{l_{x,k}}$$

L – az egyidejűleg élő büntetlen előéletű népesség hipotetikus száma az egyes életkorokban, illetve $L_{x,k}$ a korábban „csak” k -szor büntetett előéletű x évesek száma:

$$L_{x,k} = \frac{1}{2} (l_{x,k} + l_{x+1,k}) \quad (14 \leq x \leq 75)$$

Az $L_{x,k}$ értékek tehát egy hipotetikus, büntetlen, illetve k -szor büntetett előéletű népesség korcsoportjait jelentik.

T – a büntetlenül még megélendő összes évek száma, illetve $T_{x,k}$ jelenti a legfeljebb k -szor büntetetlenül még megélendő összes évek számát:

$$T_{x,k} = L_{x,k} + L_{x+1,k} + L_{x+2,k} + \dots + L_{75,k}$$

vagyis

$$T_{x,k} = \sum_x^{75} L_{x,k} \quad (14 \leq x \leq 75)$$

A $T_{14,k}$ a büntetlen előéletű, illetve k -szor büntetett előéletű népesség hipotetikus számát jelenti, amelynek az egyes $L_{x,k}$ értékek a korcsoportjait jelentik.

τ – a várható átlagos büntetlenségi élettartam az egyes életkorokban, illetve $\tau_{x,k}$ azt jelenti, hogy azok a személyek, akik x évet megértek úgy, hogy csak k -szor voltak büntetve, átlagosan hány évet fognak még további büntetés nélkül megélni, amennyiben a visszaesési valószínűségek az egyes életkorokban változatlanok maradnak. Minthogy a $T_{x,k}$ éppen az x éves, k -szor büntetettek által újabb büntetés nélkül még megélendő évek számát jelenti, $l_{x,k}$ pedig az x életévüket „csak” k -szor büntetve megélők számát, így:

$$\tau_{x,k} = \frac{T_{x,k}}{l_{x,k}} \quad (14 \leq x \leq 75)$$

A tanulmány korlátozott terjedelmére tekintettel a kriminalitási, illetve visszaesési táblákat itt közölni nem tudom, az érdeklődőknek természetesen rendelkezésre állanak.

A kriminalitási (visszaesési) táblák mutatószámai

Minden kriminalitási (visszaesési) táblának fontos mutatószámai

a 14 éves korban várható átlagos büntetlenségi, illetve „csak” k -szor büntetettségi élettartam,

a kriminalitás (visszaesés) valószínű életkora,
a kriminalitás (visszaesés) normál életkora.

E mutatók fogalma és kiszámításuk módja a visszaesési táblánál teljesen analóg az általános kriminalitási tábláéval, ezekre vonatkozóan pedig mind a fogalmat, mind a számítási eljárást említett korábbi munkáimban (2) ismertettem.

Az alábbiakban bemutatom és értékelem a kiszámított mutatókat.

A kriminalitási tábla mutatói közül egyik legjelentősebb a „14 éves korban várható átlagos büntetlenségi élettartam”. A visszaesési táblánál a τ értelmezésénél a büntetlenség szerepét a „korábban csak k -szor büntettség” veszi át. Ez viszont azt jelenti, hogy a τ_{14} -nek gyakorlatilag csak büntetlen előéletűeknél és a legfeljebb egyszer büntetettekénél van értelme, hiszen a 14 éves elkövetők, ha nem büntetlen előéletűek, akkor általában csak egyszer voltak büntetve. Így a τ_{14} a visszaesési sorrend magasabb értékeinél formális jelentőségű, amit jelez az is, hogy értéke 60–61 év, amelyhez a 14 évet hozzáadva éppen a számítások felső határát képező 75 évet kapjuk.

4. tábla

A 14 éves korban várható büntetlenségi élettartam*
(év)

Kategória	Az 1964. évi elkövetők	Büntetlen előéletű	Büntetett		Összes elkövető	Ebből visszaeső
			Egyszer	Kétszer		
Férfi	42,3	56,7	59,3	35,3	57,1
Nő	58,0	61,4	61,8	57,0	61,4
Összes	44,3	49,4	59,0	60,5	44,5	59,2
Házass férfi	37,9	57,4	60,2	33,3	59,3
Nem házass férfi	37,1	52,1	55,9	25,0	49,0
Házass nő	58,5	61,7	61,9	58,0	61,8
Nem házass nő	55,1	60,4	61,7	52,0	60,1

* Korábban csak k -szor büntetettségi élettartam.

A számított mutatókról leolvasható, hogy legalacsonyabb az értékük az összes elkövető táblájából számítva, ami természetes is, hiszen nagyobb a valószínűsége egy bűncselekmény elkövetésének általában, mint k büntetés után a $k+1$ -edik bűncselekmény elkövetésének.

Ezt követően legalacsonyabb a büntetlen előéletűek mutatója, majd a visszaesési sorrenddel növekszik a mutatószám. A jogi visszaesők táblájából számított mutató a korábban kétszer büntetettekéhez áll legközelebb, ami nyilvánvaló következménye a visszaesés fogalom jogi szabályozásának.

A férfiak τ_{14} értéke valamennyi kategóriában kisebb, mint az összes elkövetőé, a nők pedig nagyobb, mint az összes elkövetőké.

Az egyes bűncselekmények, illetve bűncselekménycsoportok τ_{14} értéke a legtöbb bűncselekménynél igen magas, mivel – ahogy korábbi kutatásaim is igazolták – nagyobb annak a valószínűsége, hogy valaki egy bűncselekményt el-

követ, mint annak a valószínűsége, hogy egy meghatározott bűncselekményt követ el.

Összehasonlítva az eredményeket az 1964. évi kriminalitási táblák megfelelő mutatójával megállapítható, hogy a 14 éves életkorban várható átlagos büntetlenségi élettartam a legtöbb bűncselekménynél nem, vagy alig változott, az összes bűnelkövetőnél 0,2-del nőtt, úgyszintén csekély mértékben nőtt az állami igazgatás elleni és a személy elleni bűncselekmények mutatója, ami arra utal, hogy csökken a cselekmények elkövetésének valószínűsége. Viszont csökkent az ittas vezetést, a garázdaságot és a népgazdaság elleni bűncselekményt elkövetők τ_{14} mutatója. Sajnálatos, hogy a tulajdon elleni bűncselekmények e fontos mutatója nem hasonlítható össze az 1964-es mutatókkal, mivel 1964-ben külön történt a számítás a társadalmi tulajdon és a személyi tulajdon kárára elkövetett bűncselekményekre, a jelen prognózis készítésekor csak összevontan álltak az alapadatok rendelkezésemre.

A kriminalitás, illetve visszaesés valószínű életkora ezek rendjének medián értéke, azaz amely életkor előtt és után az elkövetők száma megegyezik.

A mutató értéke szoros kapcsolatot tükröz a visszaesési sorrenddel. Nagyobb visszaesési sorrend esetén magasabb a visszaesés valószínű életkora. A táblában nem közölt, háromszor, négyszer és ötször büntetetteknél a növekvő tendencia folytatódik. Alig egy-két esetben látható törés e szabályszerűségben, ami a különböző sorokra illesztett regressziós függvények eltérő alakjaival magyarázható.

Lényeges különbség nem állapítható meg a férfiak és a nők valószínű életkora között, a férfiaké valamivel alacsonyabb, a nőké valamivel magasabb, mint az összes elkövetőké.

5. tábla

A kriminalitás (visszaesés) valószínű életkora
(év)

Kategória	Az 1964. évi elkövetők	Büntetlen előéletű	büntetett		Összes elkövető	Ebből visszaeső
			Egyszer	Kétszer		
Férfi	26,5	27,2	28,6	26,2	30,0
Nő	30,1	27,8	29,3	30,0	30,4
Összes	29,4	27,3	27,1	28,5	27,4	30,0
Házass férfi	20,7	24,1	26,7	21,1	27,8
Nem házass férfi	29,0	32,4	33,0	28,5	35,0
Házass nő	28,1	23,9	27,7	28,8	32,2
Nem házass nő	30,9	29,6	30,3	30,8	31,3

Rendkívül érdekes a családi állapot szerinti táblák mutatószáma: mind a férfiaknál, mind a nőknél a házassoknál a kriminalitás (illetve a visszaesés) valószínű életkora alacsonyabb – férfiaknál sokkal alacsonyabb –, mint a nem házassok hasonló mutatója. Bár a bűnöző életforma visszatart a házasságtól, a sokszor büntetettek között még magasabb életkorban is nagy a nőtlének, hajadonok aránya, e mutatószámok viszont arra utalnak, hogy a túl korai házasságoknak is van kriminogén vonásuk. (A korspecifikus kriminalitási valószínűségek a házass férfiaknál 19 éves korig magasabbak, mint a nem házass férfiakénál, a 19 éves kort követően már minden életkorban lényegesen alacsonyabbak, a nőknél 18 éves korig magasabb a házassok kriminalitási valószínűsége, mint a nem házassoké.)

Az egyes bűncselekmények, illetve bűncselekmények elkövetőinek valószínű életkora legalacsonyabb a betöréses lopást és a rablást elkövetőknél, ezt követi a garázdaság. Viszonylag magas a csalást, sikkasztást, tartás elmulasztását és a népgazdaság elleni bűncselekményt elkövetők valószínű életkora.

Összehasonlítva az 1964. évi kriminalitási táblák valószínű életkorával, lezűrhető az a tapasztalat, hogy a valószínű életkor a legtöbb bűncselekménycsoportnál valamelyest csökkent. Ez azt fejezi ki, hogy a bűnözés a fiatalabb korosztályok felé tolódott el: míg 1964-ben az összes elkövetők fele 29,4 évesnél fiatalabb volt, 1977–1978-ban már 27,4 évesnél is fiatalabb volt. Különösen feltűnő csökkenés állapítható meg az igen csekély számban előforduló állam elleni bűncselekmények és a népgazdaság elleni bűncselekmények valószínű életkoránál, ami arra utal, hogy míg korábban e bűncselekmények határozottan az idősebb korosztályok, éspedig a második világháború előtt felnőtt korosztályok körében voltak elterjedve, ma egyre inkább a fiatalabb korosztályok, éspedig már a felszabadulást követően született korosztályok felé tolódnak el. A valószínű életkor növekedése a közbiztonság elleni bűncselekményeknél, ezen belül az ittas vezetésnél figyelhető meg.

A kriminalitás (illetve visszaesés) *normál életkora* a megfelelő tábla d oszlopának modusa, vagyis a legnagyobb elkövetőszámhoz tartozó életkor. Mint a kriminalitási, illetve visszaesési táblák többi mutatója, ez is a visszaesési sorrenddel növekvő tendenciát fejez ki. A szabályszerűség még szigorúbb, mint az előbbieknél, a monotonitás még véletlenül sem szenved törést, a növekedés mértéke nagyobb.

6. tábla

A kriminalitás (visszaesés) normál életkora (év)

Kategória	Az 1964. évi elkövetők	Büntetlen előéletű	büntetett		Összes elkövető	Ebből visszaeső
			Egyszer	Kétszer		
Férfi	17,9	22,0	24,5	19,5	25,4
Nő	15,9	22,6	25,1	20,4	25,2
Összes	21,9	18,2	22,1	24,5	20,2	25,4
Házass férfi	15,0	19,9	22,2	15,6	23,0
Nem házass férfi	21,8	29,0	30,5	25,1	32,1
Házass nő	14,9	23,9	27,7	14,9	22,8
Nem házass nő	26,6	26,7	23,9	27,1	28,5

Az összes elkövető mutatószáma a büntetlen előéletűek és az egyszer büntetettek közé esik, a visszaesőké pedig a korábban kétszer, illetve háromszor büntetettek közé.

A férfiak és a nők normál életkora a büntetlen előéletűeknél még 2 évvel eltér egymástól, a büntetett előéletűeknél és a visszaesőknél az eltérés már csak tized években fejezhető ki.

A házass és nem házass férfiak és nők normál életkorából hasonló következtetések vonhatók le, mint a valószínű életkorok alapján: mind a férfiaknál, mind a nőknél a házassok normál életkora lényegesen alacsonyabb, mint a nem házassoké.

Összehasonlítva az 1964. évi kriminalitási táblák mutatóival, megállapítható, hogy a normál életkor 21,9 évről 20,2 évre csökkent. Az egyes bűncselekményeknél a tendenciák ugyanazok, mint a valószínű életkoránál, csak mivel a modus érzékenyebb átlagérték, mint a medián, a korösszetétel változásait még élesebb

ben fejezi ki, mint a valószínű életkor. Így például az állam elleni bűncselekményeknél 48,9 évről 14,9 évre zuhan a normál életkor, ami még pregnánsabban igazolja a valószínű életkor kapcsán kifejtett megállapításaimat. A viszonylag nagy tömegben előforduló többi bűncselekménynél a változás mértéke általában nem haladja meg a 2–3 évet.

Az egyes bűncselekmények és csoportok közül különösen alacsony a tulajdon elleni bűncselekmények elkövetőinek normál életkora. A büntetlen előéletűeknél általában 14,9 év, csak a csalást és sikkasztást elkövetőknél magasabb. Valamivel magasabb a személy elleni bűncselekményeket és a garázdaságot elkövetők normál életkora. A normál életkor még a visszaesőknél sem haladja meg a 35 évet, kivéve az állam elleni bűncselekményt elkövető visszaesőknél.

A VISSZAESÉSI PROGNÓZIS ÖSSZEFÜGGÉSE A NÉPESSÉG-ELŐREJELZÉSSEL

A kriminalitási, illetve visszaesési táblák amellet, hogy betekintést nyújtanak a bűnözés, illetve a visszaesés korstruktúrájába és a különböző kohorszok bűnözési sajátosságaiba, gyakorlati jelentőségük főleg a prognózisszámításban való felhasználhatóságukban rejlik. A prognózisszámítás módszere, hogy a ki-egyenlített kriminalitási (visszaesési) valószínűségeket megszorozzuk az azonos korú népesség prognosztizált számával, s akkor megkapjuk az elkövetők, illetve a k -szor már büntetett elkövetők előrejelzett számát a vizsgált naptári évre. A kapott értékek korévek, korcsoportok szerint összegezhetők, ezáltal az ismertté vált bűnözés teljes volumene előrejelezhető.

Az előbbieken $q_{x,k}$ -val jelöltük az x korú, előzőleg k -szor büntetettek teoretikus kriminalitási valószínűségét. Jelöljük továbbá $N_{x,i}$ -vel az x korú népességnek az i év január 1-re előrejelzett számát. Kiszámítottam a $q_{x,k} N_{x,i}$ értékeket x , k és i valamennyi számba jövő értékére, éspedig

$$\begin{aligned} 14 &\leq x \leq 75 \\ k &= 0, 1, 2, 3, 4, 5, \nu \\ i &= 1984, 1985, 1986, \dots, 1990. \end{aligned}$$

Az összegezést minden egyes táblában, tehát minden q értékre és minden bűncselekményre elvégeztem az alábbi csoportokra:

$$\sum_{x=14}^{17} q_{x,k} N_{x,i} \quad \sum_{x=18}^{24} q_{x,k} N_{x,i} \quad \sum_{x=25}^{29} q_{x,k} N_{x,i}$$

továbbá minden fent jelölt i -re és k -ra, valamennyi ötéves korcsoportra, egészen

$$\sum_{x=70}^{75} q_{x,k} N_{x,i}$$

kiszámítottam az alábbi összevont korcsoportokat:

$$\sum_{x=25}^{39} q_{x,k} N_{x,i} \quad \sum_{x=40}^{59} q_{x,k} N_{x,i} \quad \sum_{x=60}^{75} q_{x,k} N_{x,i}$$

az összes felnőtt korú elkövető prognózisát:

$$\sum_{x=18}^{75} q_{x,k} N_{x,i}$$

és az összes elkövető prognózisát:

$$\sum_{x=14}^{75} q_{x,k} N_{x,i}$$

értékét, ugyancsak valamennyi fent jelölt k és i értékre. A prognózisokat a BTK főcsoportjaira külön-külön és a kiemelt 9 bűncselekményre elkészítettem.

Terveztem, hogy családi állapot szerinti visszaesési prognózist is számítok, de minthogy családi állapot szerinti koréves népességi prognózis mindmáig nem készült, ezt a tervet el kellett vetni.

Az összes elkövető bűnözési prognózisát az 1984–1990. évekre korcsoportos beosztásban a 7., a visszaesőkre vonatkozót a 8. tábla tartalmazza.

7. tábla

Az összes elkövetők prognózisa

Korcsoport (év)	Az elkövetők várható száma az						
	1984.	1985.	1986.	1987.	1988.	1989.	1990.
	évben (fő)						
14 – 17	7 216	7 420	7 460	7 439	7 467	7 803	8 303
18 – 24	14 122	13 974	14 035	14 278	14 653	14 940	15 193
25 – 29	12 207	11 344	10 593	9 966	9 513	9 223	9 038
30 – 34	10 315	10 771	11 010	11 088	10 904	10 425	9 689
35 – 39	7 559	7 664	8 010	8 290	8 359	8 579	8 960
40 – 44	5 829	5 998	5 919	5 897	5 988	6 152	6 239
45 – 49	4 399	4 379	4 439	4 483	4 575	4 627	4 761
50 – 54	3 667	3 609	3 521	3 455	3 397	3 366	3 351
55 – 59	2 752	2 750	2 736	2 697	2 681	2 645	2 603
60 – 64	1 854	1 859	1 867	1 850	1 815	1 801	1 799
65 – 69	611	637	729	839	935	1 011	1 009
70 – 75	345	344	307	258	219	191	220
14 – 75	70 875	70 751	70 626	70 538	70 505	70 763	71 168

8. tábla

A visszaesők prognózisa

Korcsoport (év)	A visszaesők várható száma az						
	1984.	1985.	1986.	1987.	1988.	1989.	1990.
	évben (fő)						
14 – 17	322	341	348	345	341	336	351
18 – 24	1993	1966	1965	1992	2044	2086	2126
25 – 29	2115	1965	1834	1724	1646	1596	1563
30 – 34	1831	1912	1955	1969	1935	1850	1719
35 – 39	1285	1304	1363	1409	1420	1458	1524
40 – 44	892	918	905	901	916	942	957
45 – 49	568	565	574	579	591	598	616
50 – 54	368	362	353	346	341	338	337
55 – 59	192	191	191	188	186	184	181
60 – 64	73	73	73	72	71	71	70
65 – 69	8	9	11	13	14	14	14
70 – 75	9	9	9	9	8	7	7
14 – 75	9656	9618	9582	9548	9515	9481	9465

A számítások szerint az összes elkövető előrejelzett száma valamennyi évben 72 000 körül ingadozik. Figyelembe véve, hogy a számításokban alapul vett sokaság (az 1977–1978. évekből Becker–Zeuner-módszerrel kiválasztott elkövetők) száma 74 342 fő volt, az előrejelzés a kiindulási értékhez képest 2,8–3,5 százalék közötti csökkenést jelez.

Tekintettel arra, hogy a kriminalitási, illetve visszaesési tábla módszerén alapuló prognózisszámítás alaphipotézise a koréves bűnözési (visszaesési) valószínűségek változatlansága, így a módszer lényegében a népességszám változásait vetíti a bűnözésre. Magyarország népességszáma a vizsgálat bázisévének tekintett 1978 után ugyan még valamelyest növekedett, de 1981 óta folyamatosan csökken, és a népességi előrejelzések szerint ez a csökkenés a bűnözési prognózisban tanulmányozott időszakban is, majd azon túl is még az ezredfordulón is csökken (29), ezért a népességi prognózisra épülő bűnözési prognózis is csökkenést jelez.

A bűnözés csökkenését előidéző másik tényező; a népesség korstruktúrájának változása.

Bár nem tekintem feladatombnak a népesség korstruktúrájában bekövetkező változások bemutatását, nem kerülhetem el a bűnözés szempontjából legveszélyeztetettebb korcsoport, a 18–25 évesek számában és arányában bekövetkezett, illetve a jövő években várhatóan bekövetkező változások ismertetését. Az e korcsoportba tartozók száma 1978. évi számukhoz viszonyítva 1984-re 75,3 százalékra csökkent, azt követően csak nagyon lassú növekedést mutat, 1990-ben éri el 1978. évi számuk 81,1 százalékát. Az össznépeességhez viszonyított arányuk 1978-ban 8,78 százalék volt, 1984-re 8,57 százalékra csökkent, az 1978. évi arányt csak 1988 után haladja meg, ezt követően viszont rohamosan emelkedni fog: 1995-re 10,68, 2000-ben várhatóan 10,79 százalék lesz a 18–25 évesek aránya.

A 18–25 évesek számának és arányának az évszázad utolsó évtizedében várható növekedése arra figyelmeztet, hogy újabb kriminalitási arányszámok felhasználásával célszerű lenne évezredünk utolsó évtizedére is bűnözési prognózisokat készíteni.

A férfiak és a nők bűnözésének prognózisát az 1984–1990. évekre vonatkozóan a 9. tábla tartalmazza.

9. tábla

Az összes elkövető és a visszaeső bűnözők előrejelzett száma nemenként

Megnevezés	1984.	1985.	1986.	1987.	1988.	1989.	1990.
	évben (fő)						
Összes elkövető Visszaeső . . .	63 229	63 128	63 027	62 958	62 934	63 136	63 482
	8 749	8 725	8 702	8 679	8 658	8 636	8 629
Összes elkövető Visszaeső . . .	9 295	9 274	9 252	9 234	9 224	9 258	9 308
	947	943	938	934	930	925	923

A 10. tábla a bűncselekménycsoportok és néhány kiemelt bűncselekmény várható alakulását mutatja be az 1990. évre, a visszaesési sorrend szerinti részletezésben, legalábbis a büntetlen előéletűekre és a korábban egyszer büntetettek vonatkozóan.

10. tábla

A bűncselekmények és a visszaesési sorrend szerinti prognózis 1990-re

Bűncselekmény	Büntetett előéletű	Egyszer büntetett	Összes elkövető	Ebből visszaeső
Allam elleni	143	15	205	20
Államigazgatás elleni	1 475	219	2 125	87
Közbiztonság elleni	18 005	3 143	24 582	1 377
Közlekedési	13 719	2 220	18 075	2 228
Ittas vezetés	9 236	1 794	12 924	1 155
Garázdaság	1 739	577	3 110	554
Népgazdaság elleni	3 092	157	3 398	40
Személy elleni	5 388	1 087	7 805	645
Súlyos testi sértés	2 914	600	4 212	328
Család, ifjúság elleni	2 300	1 039	4 769	1 013
Tartási kötelezettség elmulasztása .	1 454	832	3 481	934
Társadalmi és személy tulajdon elleni	19 265	4 128	29 406	5 435
Lopás	10 623	2 466	16 913	3 585
Betöréses lopás	1 985	564	3 465	908
Sikkasztás	2 293	360	2 996	237
Csalás	1 181	213	1 739	313
Rablás	416	151	746	157

A visszaesők számára is csökkenést jelez a prognózis 1984 és 1990 között, ami ugyancsak nem kizárólag népességcsökkenéssel, hanem a visszaesés szempontjából legkritikusabb korcsoport, a 25–29 évesek számának csökkenésével függ össze.

IRODALOM

- (1) Kovacsicsné Nagy Katalin: Magyarország kriminalitási táblái. *Demográfia*. 1972. évi 3–4. sz. 402–433. old.
- (2) Kovacsicsné Nagy Katalin: Kriminalitási táblák. Népeségstudományi Kutató Intézet Kiadványai. 40. köt. Budapest. 1974. 385 old.
- (3) Kovacsicsné Nagy Katalin: Bevezetés a kriminálinformatikába. Akadémiai Kiadó: Budapest. 1978. 299 old.
- (4) Lopez-Rey, M.: Crime an analytical appraisal. Routledge Kegan Paul. London. 1971.
- (5) Chirol, Y.: Premiers éléments de méthodes de prévision en matière de délinquencia. CFRES. Vaucresson. 1968.
- (6) Cohen, L. E. – Felson, M. – Land, K. C.: Property crime rates in the United States: macrodynamic analysis, 1947–1977 with ex ante forecasts for the mid – 1980's. *American Journal of Sociology*. 1980. évi 1. sz. 90–118. old.
- (7) Szabó András: Társadalmi–gazdasági fejlődés és a fiatal korosztályok bűnözése. *Társadalom és Jog* 3. sz. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet Kiadványai. Budapest. 1972. 180 old.
- (8) Barta Barnabás – Miltényi Károly: A közbiztonság elítéltek prognózisa. *Belügyi Szemle*. 1979. évi 11. sz. 1979. 19–26. old.
- (9) Hasenpusch, B.: The rise and fall of crime in Canada, an attempt at criminological forecasting. Montreal. 1977. 70 old.
- (10) Feichtinger, G.: Bemerkungen über stochastische Modelle der Straffälligkeit. *Allgemeines Statistisches Archiv*. 1974. évi 2. sz. 118–221. old.
- (11) Tournier, P.: Le retour en prison. Analyse rétrospective de la cohorte des condamnés a une peine de trois ans et plus, libérés en 1973. *Déviance et Société*. 7. köt. 3. sz. 237–248. old.
- (12) Pressat, R.: Analyse Démographique des récidives chez des condamnés. *Population*. 1982. évi 1. sz. 186–188. old.
- (13) Wolfgang, M. E. – Figlio, R. M. – Sellin, Th.: Delinquency in a birth Cohort. University of Chicago Press. Chicago–London. 1972. 327 old.
- (14) Figlio, R. M.: Delinquency Careers as a Simple Markov Process. Megjelent: *Models in quantitative criminology*. Szerk.: Fox, J. A. Academic Press. New York – London – Toronto. 1981. 190 old. 23–37. old.
- (15) Lexis, W.: Abhandlungen zur Theorie der Bevölkerungs – und Moralstatistik. Fischer. Jena. 1903. 253 old.
- (16) Mayr, G. v.: Statistik und Gesellschaftslehre. 1. és 2. köt. Leipzig – Tübingen. Mohr. 1895 és 1897 i. h.
- (17) Bortkiewicz, L. v.: Russische Sterbetafel, *Allgemeines Statistisches Archiv*. Band III.

- (18) Henry, L.: Perspectives démographiques. INED. Paris. 1973. 115 old.
- (19) Pressat, R.: Dictionnaire de démographie. Presses Universitaires de France. Paris. 1979. 259 old.
- (20) Osadnik, L.: A kohorsz-elemzés módszere a termékenység tényezőinek vizsgálatánál. *Demográfia*. 1962. évi 4. sz. 410–414. old.
- (21) Valkovics Emil: Népmozgalmi jelenségek transzverzális és longitudinális elemzésének kapcsolatáról. *Demográfia*. 1975. évi 1. sz. 37–65. old.
- (22) Csernák Józsefné: Születési kohorszok első házasságkötéseinek alakulása Magyarországon a II. világháború után. *Demográfia*. 1982. évi 4. sz. 429–464. old.
- (23) Kovacsicsné Nagy Katalin: A bűnözés prognózisához. *Belügyi Szemle*. 1974. évi 1. sz. 51–59. old.
- (24) Kovacsicsné Nagy Katalin: The theory and practice of the criminological prognosis in the Hungarian People's Republic. Megjelent: *Prognozowanie kryminologiczne*. Wydawnictwo Prawnicze. Warszawa. 1975. 94–128. old.
- (25) Kovacsicsné Nagy Katalin: Bevezetés a kriminálinformatikába. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1978. 299 old.
- (26) Miltényi Károly: Az ismertté vált bűnelkövetők aránya a társadalomban. *Statisztikai Szemle*. 1985. évi 2. sz. 179–187. old.
- (27) Kovacsicsné Nagy Katalin: A visszaesők demográfiai jellemzése és tipizálása. *Belügyi Szemle*. 1984. évi 6. sz. 22–38. old.
- (28) Harris, C. M. – Kaylon, A. R. – Maltz, M. D.: Recent advances in the statistics of recidivism measurement. Megjelent: *Models in quantitative criminology*. Szerk.: Fox, J. A. Academic Press. New York – London – Toronto. 1981. 190 old.
- (29) Magyarország népessége, 1981–2001. Országos népességelőreszámítás. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest. 1983. 209 old.

TARGYSZÓ: Bűnözés. Előrejelzés.

РЕЗЮМЕ

Автор исследует наиболее опасную категорию уголовников, лиц имеющих судимость и рецидивистов. В качестве базы данных использует данные единой милиционно-прокурорской уголовной статистики за 1977—1978 годы.

Исследовательским методом является метод демографической таблицы, а именно трансверсальный табличный метод. Выбор данных из упомянутой базы данных произведен согласно отбору Бекера-Цейнера.

Таблицы составлены в делении на мужчин, женщин и всех преступников, отдельно на категории состоящих и не состоящих в браке, далее на 17 наиболее частых преступлений и, соответственно, групп преступлений. По всем перечисленным выше группам составлены таблицы по всем преступникам, по отбывшим один, два срока наказания и по рецидивистам. По отдельным очень частым группам преступников изготовлены также и таблицы относительно лиц, отбывших три, четыре и пять сроков.

Показатели таблицы (ожидаемая средняя продолжительность отсутствия судимости в 14-летнем возрасте, вероятный и нормальный возраст преступности) предоставляют ценную информацию о возрастной структуре рецидивистов. Все показатели выражают возрастающую тенденцию в соответствии с порядком рецидивизма. Сопоставив показатели таблицы с показателями таблиц преступности за 1964 год, можно установить, что за истекшее время произошло смещение преступности в направлении более молодых возрастных групп.

Наконец в последнем разделе статьи автор приводит прогнозы динамики рецидивизма, составленные путем использования демографических прогнозов.

SUMMARY

The study deals with the analysis of the most dangerous stratum of criminals, that is with criminals previously convicted and within this with recidivists. The data base is given by the uniform police-attorney criminal statistics of 1977–1978.

The research applies the tabulation method of demography, namely the transversal table method. The data were selected from the data base mentioned above by the Becker-Zeuner-type selection.

The tables were compiled for male, female and total offenders, for married and non married categories, moreover for 17 crimes or crime groups of high frequency. In all above mentioned groups tables were compiled for total and first offenders, for offenders

convicted once or twice and for recidivists. In certain offender groups of high frequency tables were compiled also for those convicted three, four or five times.

The table indicators (the average life expectancy of impunity at the age of 14, the probable and normal age of criminality) provide illuminating information on the age structure of recidivists. All indicators express an increasing trend in the order of recidivism. Comparing the table indicators with those of criminality in 1964 it can be pointed out that delinquency shifted to younger age groups in the period covered.

The last section of the study includes forecasts of criminality and recidivism based on population estimates.

A MAGYAR TÁRSADALMI MOBILITÁS NEMZETKÖZI ÖSSZEHAISONLÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETE*

DR. ANDORKA RUDOLF

A Nemzetközi Szociológiai Társaság első nemzetközi kutató közösségeként alakult meg 1951-ben a Társadalmi Rétegződés Kutatási Bizottság. A keretében azóta folyó intenzív együttműködésnek nagy szerepe van abban, hogy a társadalmi mobilitás vizsgálata a szociológia azon területei közé tartozik, ahol a fogalmak a legtisztábbak és a módszerek a legegységesebbek, egyben a leginkább fejlettek. Ez kedvező előfeltételeket teremtett a mobilitási adatok nemzetközi összehasonlításához, amelyet különösen a Kutatási Bizottság egyik fő céljaként tűzött ki (1).

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a világ egyetlen más országában sem rendelkeznek annyi társadalmi mobilitási adattal, mint a Központi Statisztikai Hivatal rég- és közelmúltbeli tevékenységének köszönhetően Magyarországon. Két népszámlálás, az 1930. és az 1949. évi,¹ valamint három nagy reprezentatív adatfelvétel, az 1962–1964., az 1973. és az 1983. évi mobilitásvizsgálatok, valamint az 1981–1982. évi rétegződésvizsgálata alapján tanulmányozhatjuk a magyar társadalmi mobilitást történelmünk különböző korszakaiban.² Érthető tehát hogy a magyar szociológusok mellett a társadalmi mobilitás külföldi kutatóinak érdeklődését is felkeltette a magyar társadalmi mobilitásnak más országokéval történő összehasonlítása. Az utóbbi évek nagy nemzetközi összehasonlító kutatásainak szinte mindegyikében helyet kaptak a magyar adatok. Ebben a tanulmányban elsősorban ezekről a külföldi szerzők (vagy társszerzők) által végzett összehasonlításokról adok áttekintést, a magyar olvasóközönség számára könnyen hozzáférhető hazai munkákat csupán a teljesség kedvéért fogom röviden említeni. Csak azokat a munkákat ismertetem, amelyekben tényleges adatösszehasonlításra került sor, tehát elhagyom azoknak túlnyomó részét, amelyekben csak általánosan utalnak Magyarországra vagy a szocialista országok mobilitási viszonyaira.

A mobilitási adatok nemzetközi összehasonlításával a kutatók elsősorban arra a kérdésre kerestek választ, hogy mitől függ valamely ország társadalmi mo-

* A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya Statisztikatörténeti Szakcsoportjának Gyűjtött, 1986. május 7–8-án tartott XXIV. Vándorülésén elhangzott előadás kissé átdolgozott változata.

¹ Az 1941. évi népszámlálás kérdőívén is szerepelt az apa társadalmi helyzetére vonatkozó kérdés, ezt azonban sajnos nem dolgozták fel.

² Ezekon kívül még további adatfelvételek alapján lehet mobilitási elemzéseket végezni. Ilyenek mindenképp az 1920-as évek végén végrehajtott budapesti rétegvizsgálatok, az 1963. évi rétegződésvizsgálata, a közép- és felsőfokú iskolai tanulóknak a századfordulótól visszanyúló társadalmi származási statisztikái, valamint a házaspárok társadalmi helyzetét kimutató táblázatok. Érdemes megemlíteni, hogy az utóbbi típusú, 1896. évi budapesti adatokat használta fel R. Benini (2) 1901-ben kiadott könyvében az általa kidolgozott társadalmi társadalmi-index bemutatására. A magyar statisztikai adatgyűjtések tehát már ekkor nemzetközileg ismertek és elismertek voltak.

bilitásának nagysága és a különböző társadalmi rétegekből származók mobilitási esélyeinek különbsége. Négy irányzatot különböztethetünk meg az erre a kérdésre adott válaszok között.

1. S. M. Lipset és H. L. Zetterberg (3) szerint a társadalmi mobilitás minden iparilag fejlett társadalomban nagyjából hasonló, tehát a mobilitás a fejlettség függvénye. D. M. Treiman (4) még világosabban fogalmazta meg az „industrializációs” tételt. Szerinte:

- a) a mobilitás nagysága arányosan változik az iparosodottság fokával;
- b) a felfelé irányuló mobilitás és
- c) a cirkulációs mobilitás nagyobb az iparosodott társadalmakban;
- d) az apa társadalmi helyzetének hatása a fia társadalmi helyzetére gyengébb az iparosodottabb társadalmakban (ennek oka, hogy az iparilag fejlett társadalmakban az ésszerű gazdálkodás megköveteli, hogy mindenki a képességeinek és teljesítményének megfelelő társadalmi helyzetbe kerüljön, és ezt ne akadályozza a társadalmi származás hatása).

2. G. Carlsson (5) szerint nem annyira a fejlettség szintje, mint inkább a fejlődés üteme befolyásolja a mobilitást. Ezt az álláspontot képviselte S. Ossowski (6) is az eredetileg 1957-ben a Társadalmi Rétegződés Kutatási Bizottság konferenciáján bemutatott tanulmányában a kelet-európai szocialista országoknak a társadalmi forradalmat követő mobilitását illetően. Szerinte a mobilitás volumenének nagy növekedését elsősorban a társadalmi–foglalkozási szerkezet változásának meggyorsulása okozta, ennek oka pedig a gyors gazdasági növekedés, iparosodás volt.

3. D. L. Featherman, F. L. Jones és R. M. Hauser (7) a fenti két megközelítést összeolvastatták, s azt mondták: a mobilitás tényleges nagysága valóban különbözik az egyes iparosodott országokban, mivel azokban a strukturális változások üteme eltérő nagyságú mobilitást kényszerít ki, de a strukturális változásoktól független cirkuláris vagy „csere” mobilitás (amelyet néha „tisztá” mobilitásnak is szoktak nevezni, és amely egyes szerzők szerint a mobilitási esélyek „igazi” egyenlőtlenségét fejezi ki) minden iparosodott társadalomban, ahol piaci gazdaság van, és a gyermekek nukleáris családokban nevelkednek fel, egyforma. Később a cirkuláris mobilitás egyformaságának hipotézisét kiterjesztették minden társadalomra (8). Ezt hívják a nemzetközi irodalomban – a szerzők nevének kezdőbetűi alapján – FJH-tételnek.

4. Ezzel szöges ellentétben áll. R. Erikson és J. H. Goldthorpe (9) felfogása, mely szerint a szerkezeti változások hatásának kiszűrése után a nagyjából azonos fejlettségű országok mobilitási esélyeiben (ahogy a szerzők nevezik: „fluiditásában”) még mindig lényeges különbségeket okoznak a kulturális és politikai adottságok, ezért a szocialista és a kapitalista országok, sőt az utóbbiakon belül a hosszabb időn keresztül szociáldemokrata pártok által kormányzott és a jobbközép kormányzatú országok „fluiditása” különbözik.

A mobilitás nagyságát és irányait meghatározó tényezőkön kívül a mobilitás nemzetközi összehasonlítása hozzásegíthet sok további érdekes kérdés jobb megértéséhez, mint az osztályképződésnek és a rétegek elkülönülésének különbségei (például nyilvánvalóan más sajátosságai vannak egy olyan munkásosztálynak, amely felerészben parasztszármazásúakból áll, mint egy túlnyomó részben több generációs munkásokból álló osztálynak), a társadalmi integráció és a társadalmon belüli ellentétek általában a társadalmi különbségek, egyenlőtlenségek és a mobilitás közötti összefüggések. Ebben a tanulmányban azonban a különböző nemzetközi mobilitási összehasonlításokat nem az e kérdésekre adott válaszok sze-

rint veszem sorba, hanem az alkalmazott módszer (és azon belül időrend) szerint. Három nagy módszertani megközelítést – néha „paradigmának” is szokták őket nevezni – lehet megkülönböztetni a mobilitás vizsgálatában:

1. a Nemzetközi Szociológiai Társaság (ISA) keretében működő említett kutatási bizottság által 1950 körül kidolgozott módszertant;
2. az útelemzést, amely a hatvanas évek második felétől terjedt el;
3. a loglineáris elemzést, amely a hetvenes évek közepén kezdett elterjedni.

E három módszertani irányzat különválasztása – amellet, hogy időben követik egymást, bár ma párhuzamosan is alkalmazzák őket – érzékelteti, hogy az egyre finomabb módszerek hogyan pontosították a levonható következtetéseket, de szűkítették is a kérdésfeltevést.

1. AZ ISA-PARADIGMA SZERINTI ÖSSZEHASONLÍTÁSOK

Az említett kutatási bizottságban egyesült szociológusok által kidolgozott módszertant a következőképpen lehet összefoglalni. Reprezentatív mintát választanak a felnőtt (legtöbbször csak férfi) népességből. Megkérdezik az összeírtak jelenlegi foglalkozását, valamint apjuk foglalkozását akkor, amikor az összeírt személy fiatakorban volt (emellett néhány más adatot is gyűjtenek az első foglalkozásról, iskolai végzettségről stb.). A kapott információkból kereszttáblákat szerkesztenek. Ezekben az oldalrovatban az apák, a fejróvatban a fiúk különböző társadalmi osztályai vagy rétegei szerepelnek. Legtöbbször 7–9 azonos tartalmú réteget különböztetnek meg mind az apák, mind a fiúk között. A táblát vízszintesen és függőlegesen százalékolva, vízszintesen az ún. kilépési, függőlegesen pedig a belépési mobilitási arányszámokat kapják meg. Ezeket hasonlítják össze, továbbá az összes mobilak arányát, ezen belül a strukturális és a cirkuláris mobilitást. A finomabb elemzéshez eredetileg az asszociációs és disszociációs együtthatókat ajánlották. Ezekről azonban később kiderült, hogy félrevezetők lehetnek, mert értékeik függenek a széleloszlásoktól. Némelykor kiszámítanak valamilyen korrelációs vagy kontingencia együtthatót is, amely nominális skálák esetén a kapcsolat erősségének mérésére alkalmas. Újabban a kanonikus korrelációs együtthatót szokták meghatározni.

Az alábbi 3×3-as kereszttáblán, amely 100 vizsgált személyt tartalmaz, mutatom be ezeknek a mutatóknak a számítását.

1. tábla

Hipotetikus nemzedékek közötti mobilitási tábla

Társadalmi kategória		A fiú			Összesen
		szellemi	munkás	paraszt	
Az apa	szellemi	7	2	1	10
	munkás	7	20	3	30
	paraszt	6	28	26	60
	összesen	20	50	30	100

A kilépési mobilitási arányszám, például a szellemi apák fiai közül munkás (2:10=) 20 százalék.

A belépési mobilitási arányszám, például a szellemiek között munkás apa fia (7:20=) 35 százalék.

Összes immobil (7+20+26=) 53 százalék.

Összes mobil (100-53=) 47 százalék.

A strukturális változás által kikényszerített, minimálisan szükséges strukturális mobilitás (a széleloszlások különbségének abszolút értéke osztva kettővel):

$$\frac{|20-10|+|150-30|+|130-60|}{2} = 30 \text{ százalék.}$$

A cirkuláris mobilitás:

két szellemi apa fia munkás lett	2,
helyette két munkás apa fia szellemi lett	2,
egy szellemi apa fia paraszt lett	1,
helyette egy paraszt apa fia szellemi lett	1,
három munkás apa fia paraszt lett	3,
helyette három paraszt apa fia munkás lett	3,
összesen	12 százalék.

A lépcsőzetes strukturális mobilitás:

öt paraszt apa fia munkás lett, öt munkás apa fia így átlépett az utóbbiak helyett a szellemiek közé	5 százalék.
--	-------------

Az ISA-paradigma szerint végzett kutatásokban elterjedt az egyes társadalmaknak „nyitottként” vagy „zártként” való jellemzése. A nyitottság és a zártság fogalma nem teljesen pontos. Néhány szerző, főleg kezdetben, úgy látszik, az összes mobilitás volumenével mérte a nyitottságot. Később elterjedt az a felfogás, hogy a cirkuláris mobilitás nagysága jellemzi a társadalom nyitottabb vagy zártabb voltát. Úgy gondolom azonban, hogy helyesebb ezeket a fogalmakat a mobilitási esélyek egyenlőségével, illetve egyenlőtlenségével összekapcsolni. A szellemi és a munkás apák fiainak a szellemi rétegbe való kerülésére való esélyei a fenti példában (7:10=) 70 százalék és (7:30=) 23 százalék, az esélyegyenlőtlenség ezért (70:23=) 3-szoros. A későbbiekben látni fogjuk, hogy az esélyegyenlőtlenség mértéke – tehát a nyitottság vagy zártság – kifejezhető a log-lineáris elemzésben használt esélyhányadosokkal is.

Az ISA-paradigma szerinti adatfelvételekből az első több országra kiterjedő összehasonlítást S. M. Lipset és H. L. Zetterberg végezték (3). Kilenc fejlett tőkés ország adatait használták fel, szocialista ország és fejlődő ország nem szerepelt az összehasonlításban. Csak a férfiak mobilitásával foglalkoztak. Három társadalmi kategóriát különböztettek meg: szellemieket, munkásokat és parasztokat. Egyik fő megállapításuk, hogy a szellemi–fizikai elválasztóvonalat átlépő kilépési mobilitás mindegyik országban nagyon hasonlít. Ebből vonták le azt a következtetést, hogy a mobilitás nagysága nem függhet kulturális és politikai körülményektől, hanem minden hasonlóan iparosodott országban nagyjából hasonló. Ez a sokat vitatott Lipset–Zetterberg-tétel. Tudománytörténeti jelentősége, hogy sok más kutatót provokált cáfolatra és ezáltal a kérdés vizsgálatára.

Lipset később, részben R. Dobsonnal együtt írott tanulmányaiban (10), (11) kiterjesztette vizsgálatait a szocialista országok társadalmi mobilitására, köztük a magyar 1962–1964. évi felvétel eredményeire. Egzakt összehasonlítást nem végzett, mondanivalójának lényege, hogy az átmeneti megnövekedés után a társadalmi mobilitás a gazdaságilag fejlett szocialista országokban is visszaesik körülbelül a fejlett kapitalista országok szintjére, tehát hosszabb távon a szo-

cialista országokban sem nagyobb a mobilitási esélyegyenlőtlenség. Az említett magyar mobilitási adatokban (hozzám hasonlóan) elsősorban az Ossowski-tétel igazolását látta. A magyar társadalmi mobilitás volumene a hatvanas évek elején azért volt jelentős, mert a felszabadulás után a gyors iparosítással összefüggésben igen nagy társadalmi szerkezeti átalakulások mentek végbe, és ezek nagy strukturális mobilitást kényszerítettek ki.

Majdnem egyidejűleg készítette S. M. Miller lényegesen alaposabb összehasonlító elemzését (12), (13). 15 ország adatait gyűjtötte össze, közöttük az 1949. évi magyar népszámlálás publikált mobilitási adatait. Az utóbbiaknak lényeges problémájuk, hogy a férfiak és a nők adatait összegezve mutatják ki, a többi ország adatai viszont csak a férfiakra vonatkoznak, ezért az összehasonlítás megbízhatósága kétséges.

S. M. Miller is három társadalmi kategóriát különböztetett meg. Külön vizsgálta, ahol erre volt adat, az „elit” mobilitását, a tőkés, a vállalatvezető és értelmiségi réteget értve az eliten. Az 1949. évi népszámlálás adatközléseiből ezt a kategóriát nem lehetett különválasztani.

Fő előrelépés Lipset és Zetterberg elemzéséhez képest, hogy külön-külön vizsgálta a fizikai kategóriából a szellemibe és a szellemi kategóriából a fizikaiakba irányuló kilépési arányszámokat. Ennek alapján az országok négy típusát különítette el:

1. fizikaiból szellemibe nagy, szellemiből fizikaiba nagy mobilitás, például Svédország;
2. fizikaiból szellemibe kicsi, szellemiből fizikaiba nagy mobilitás, például Magyarország és a Német Szövetségi Köztársaság;
3. fizikaiból szellemibe nagy, szellemiből fizikaiba kicsi mobilitás, például az Egyesült Államok;
4. mindkét irányban kis mobilitás, például Finnország.

Indokolt-e Magyarország ilyen típusba sorolása? Az 1949. évi magyar adatok (amelyek a népszámlálás levéltárában férfi–nő bontásban is megtalálhatók voltak) valóban azt mutatják, hogy ekkor a munkások és a parasztok fiai és leányai közül sokkal kevesebben voltak szellemi foglalkozásúak, mint az 1962–1964. évi felvétel idején, viszont a szellemi családok gyermekei közül valamivel többen voltak fizikai foglalkozásúak. Az előbbinek oka, hogy a nagy társadalmi–foglalkozási szerkezetátalakulás ekkor még nem indult meg, a szellemi foglalkozásúak aránya csupán körülbelül egy százalékponttal volt nagyobb, mint 1930-ban, ezért a nagy beáramlás a többi rétegből még nem indult meg. Az államigazgatás és a gazdaságvezetés felső szintjén végbement „őrségváltás” nem érintett nagy tömegeket. A szellemi foglalkozásúak kissé nagyobb átlépése fizikaiakba lehet részben a háborúval összefüggő „kavarodás” következménye, részben pedig a korábbi tisztviselők egy részének állásvesztéséé („B-listázás”).

S. M. Miller és H. Bryce megkíséreltek a különféle mobilitási arányszámok és a gazdasági fejlettségi szint (például a mezőgazdasági népesség aránya) valamint a növekedési ütem (például az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedése) között korrelációt számítani, de semmilyen erősebb kapcsolatot nem találtak.

Tizenhárom évvel később L. E. Hazelrigg (14) újra kísérletet tett a fejlettség szintje és a mobilitás közötti kapcsolat kimutatására. 12 ország adatait használta fel, közöttük már volt fejlődő ország (Puerto-Rico) és Magyarországon kívül még egy szocialista (Jugoszlávia). Hazánkat még mindig az 1949. évi népszámlálásnak a két nemre együttesen vonatkozó adatai képviselték, a többi vizs-

gált országból későbbi (1950 és 1964 közötti) adatforrások álltak rendelkezésre. A korábbiakhoz hasonlóan három társadalmi kategóriát különböztetett meg.

A fentiekben mondottak alapján nem meglepő, hogy a fizikai rétegből a parasztságba (6%) és a szellemi rétegből a parasztságba (4%) irányuló kilépési arányszám kivételével minden más vizsgált arányszám a legkisebbek között volt: a fizikaiból a szellemibe 22, a parasztságból a szellemibe 5, a parasztságból a fizikaiba 22, a szellemiből a fizikaiba 35 százalék lépett át. Így az összes mobilitás (29%) is a legalacsonyabb, az apák és az összeírtak társadalmi helyzete közötti kapcsolatot kifejező korrelációs együttható a legmagasabb volt. Mivel gazdasági fejlettségi mutatónk (az egy főre jutó energiafogyasztás) is a legkisebbek között volt, a regressziós ábra bal alsó sarkában helyezkedtünk el, míg a jobb felső sarokban az Egyesült Államok (legmagasabb energiafogyasztási és mobilitási mutató). Mivel a többi ország is többé-kevésbé úgy helyezkedett el, hogy a nagyobb energiafogyasztás nagyobb mobilitással párosult, Hazelrigg levonta a következtetést, hogy az industrializációs tétel igaz: a gazdasági fejlettség szintjével együtt nő a mobilitás, csökken a származás meghatározó szerepe a társadalmi helyzetre.

Röviddel utána szükségesnek látta azonban, hogy ezt a megállapítását ellenőrizze. *M. Garnier*-vel együtt írott tanulmányában (15) már 17 ország (köztük több fejlődő ország és a szocialista országok közül Bulgária, Jugoszlávia és Magyarország) adataira támaszkodott. Magyarország most már az 1962–1964. évi felvétel férfi adataival szerepelt az összehasonlításban. Így érthető, hogy a magyarországi összes mobilitás (44%) a legnagyobbak közé tartozik, a cirkuláris mobilitásnak mindkét mutatója az átlagosnál valamivel alacsonyabb, a társadalmi helyzet öröklésének mérésére használt *Sommer-féle d'* koefficiens viszont a nagyobbak közé tartozik. Ennek magyarázata, hogy a hatvanas évek elejére hazánkban erősen megnőtt a társadalmi mobilitás terjedelme, ez azonban a strukturális változás következménye volt, a cirkuláris mobilitás (amelynek egy részét lehetne „deklasszálódásnak” nevezni) nem nőtt, hanem kissé vissza is esett 1949-hez képest így a társadalmi származás meghatározó ereje nem csökkent lényegesen. Tehát a nemzetközi összehasonlítás alapján is igazolódni látszik az *Ossowski-tétel*.³ Ebből – és a hatvanas évek elejéig végbement gazdasági fejlődésből – következik, hogy már sem az egy főre jutó energiafogyasztás, sem a mobilitás mutatói tekintetében nem vagyunk a legutolsók között.

Viszont az industrializációs tétel csak erős fenntartásokkal és gyengén igazolódott. Az összes mobilitás és a származás, valamint az elért helyzet közötti kapcsolat közepesen erős kapcsolatot mutatott az egy főre jutó energiafogyasztással, a cirkuláris mobilitásnál viszont nem látszott semmilyen kapcsolat. Az egyes hasonló fejlettségű országok között annyira nagy különbségek voltak, hogy a *Lipset-Zetterberg-tételt* sem tartották elfogadhatónak.

L. E. Hazelrigg és *M. Hardy* (16) később azt mutatták ki, hogy a cirkuláris mobilitás pozitív kapcsolatban áll a beiskolázási arányszámmal, az oktatási kiadásokkal, a tömegkommunikációval, a városiasodottsággal, a földrajzi mobilitással, az etnikai homogenitással, tehát a társadalmi és kulturális jellemzőkkel, amelyek csak lazán vagy egyáltalán nem függenek a gazdasági fejlettségtől.

Hazelrigg és szerzőtársai megállapításai körül élénk vita bontakozott ki. *A. Tyree*, *M. Semyonov* és *R. W. Hodge* (17) ugyanazokra az adatokra támaszkodva

³ Az *Ossowski-tétel* érvényességéhez hozzá kell fűzni, hogy: 1. ennek ellenére a mobilitási esélyek lényegesen egyenlőbbeké váltak Magyarországon már az 1960-as évekre; 2. az 1973. évi vizsgálatig, majd még inkább 1983-ra a cirkuláris mobilitás lényegesen megnőtt nálunk, tehát ma már nem érvényes az *Ossowski-tétel*.

úgy érveltek, hogy ha a mezőgazdasági népességet kihagyják a vizsgált mobilitási táblákból, akkor az így kapott 2×2-es (szellemi és munkás) táblákban megfigyelhető mobilitás bizonyos kapcsolatot mutat az egy főre jutó nemzeti jövedelemmel, de még erősebb a kapcsolat a jövedelemeloszlás egyenlőtlenségével (amelyet a felső 5 százaléknak az összes jövedelemben való részesedésével jellemeztek). Magyarország mobilitása nagyobb, mint amekkora gazdasági fejlettségéből következne, mert a jövedelemegyenlőtlenség a vizsgált 24 ország között a második legkisebb.⁴ Tehát szerintük a társadalmi szerkezet sajátosságai erősen hatnak a társadalmi mobilitásra. Ezzel valójában közel kerültek a politikai és kulturális tényezők szerepének hangsúlyozásához.

M. J. McClendon (18) szintén újraelemezte ugyanezeket az adatokat, és arra a következtetésre jutott, hogy a szellemi és a fizikai réteg közötti kölcsönös mobilitás, „nyitottság” pozitívan kapcsolódik a fejlettségi mutatókhoz, a paraszti réteg nyitottsága viszont enyhén negatív, tehát a paraszti helyzet erősebben öröklődik a fejlettebb társadalmakban. Egy másik tanulmányban (19) viszont arra a következtetésre jutott, hogy a mezőgazdaságban dolgozók aránya és csökkenésének üteme az összes mobilitást legerősebben befolyásoló tényező. A parasztságban ugyanis erős a társadalmi helyzet átöröklődése, ezért ha sok a paraszt, erős a kapcsolat az apák és a fiúk társadalmi helyzete között. Ha viszont a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya csökken, akkor nemcsak a strukturális mobilitás válik naggyá, hanem a legimmobilabb társadalmi kategória súlya is csökken.

W. L. Urton (20) viszont arra mutatott rá, hogy a mezőgazdasági népesség kihagyása az elemzett táblákból (mint Tyree és szerzőtársai tették) teljesen indokolatlan, különösen fejlődő és közepesen fejlett országokban, ahol a parasztság mobilitása vagy immobilitása a mobilitási folyamatok egészét leginkább meghatározó elem. Ezzel teljesen egyet lehet érteni a magyar társadalmi mobilitás történeti vizsgálata alapján: a döntő különbség az 1930. és 1949. évi viszonyok, valamint a hatvanas évek között éppen az volt, hogy a parasztság és a mezőgazdasági munkásság „megindult”, a korábbinál sokkal nagyobb arányban áramlott át a nem mezőgazdasági munkásságba és kisebb részben a szellemi rétegekbe is.

Az ISA-paradigmát követő és sok országra kiterjedő összehasonlítások közül jelenleg az időben utolsót A. Heath adta közre a társadalmi mobilitásról írott kis kézikönyvében. (21). A két évtizeddel korábban Miller által kidolgozott elemzési sémát követi, külön-külön hasonlítja össze a különböző mobilitástípusokat, 19 országnak újabb (1965 és 1974 közötti) adatai alapján. Közöttük van számos szocialista ország, a Tatar Autonóm Köztársaságra vonatkozó adatokkal a Szovjetunió is. Magyarországot itt már az 1973. évi adatfelvétel férfiakra vonatkozó eredményei képviselik.⁵ Három társadalmi kategóriát különböztet meg.

Az összes mobilitás arányszáma tekintetében Magyarország a legnagyobbak közé tartozik (50⁰/0), csak 1–2 százalékkal nagyobb a mobilitás aránya Svédországban, Bulgáriában és Kanadában. A fizikai rétegből a szellemibe irányuló

⁴ Becsült adatot használnak a felső 5 százalék jövedelmi részének megállapítására hazánkban. Nem tűnik ki, hogyan becsülték a mutatóként használt 14 százalékos arányt. 1962-re nincs statisztikai adatunk a felső 5 százalék részesedéséről, 1967-ben viszont a családjövedelem-felvétel szerint a háztartások legmagasabb jövedelmű 5 százaléka az összes jövedelem 11,8 százalékát, a személyek legmagasabb egy főre jutó jövedelmű 5 százaléka pedig az összes jövedelem 10,8 százalékát kapta. Tehát a jövedelemegyenlőtlenség ténylegesen kisebb volt a Tyree és szerzőtársai által becsülnél.

⁵ Mivel a Heath által használt adatforrásban csak az összeírt 1973. évi és az apa 1938. évi társadalmi helyzetét feltüntető táblák voltak meg, ennek alapján számította a mobilitási arányszámokat. Ma saját elemzéseinkben inkább az apának az összeírt 14–18 éves kori helyzetéhez viszonyítjuk az összeírt társadalmi helyzetét. Ez azonban nem változtatja meg a fő következtetéseket.

mobilitás tekintetében a „mezőny” közepén helyezkedünk el, viszont a munkás- és parasztszármazásuk aránya a szellemi rétegben (78⁰/₀) nálunk a legnagyobb. Tehát Heath is megállapítja, hogy nem lehet valamely országot egyetlen összefoglaló mobilitási mutatóval jellemezni.

Ezután összehasonlítja a szellemi réteg nagyságát és a fizikai rétegből a szellemibe irányuló kilépési arányszámot, és megállapítja: a kettő között elég szoros a kapcsolat, ahol nagyobb a szellemi réteg, ott általában a fizikai származásuk nagyobb részét fogadja magába. Mivel Magyarországon a szellemi réteg aránya a vizsgált országok között a legkisebbek közé tartozik, érthetően a legkisebb a lehetőség a fizikai családok gyermekei számára az oda átlépésre. A munkás- és parasztszármazásuk arányát a szellemi rétegben (a belépési arányszámot) viszont a szellemi foglalkozásuk arányának növekedésével összefüggésben vizsgálja, és természetesen megállapítja, hogy ahol a szellemi réteg a legnagyobb arányban növekedett, ott található benne a legtöbb munkás- és parasztszármazású. Mivel a szellemi réteg az apáktól a fiúkig nálunk nőtt a legnagyobb mértékben, érthető, hogy ez az arány hazánkban a legnagyobb, utánunk pedig a többi szocialista ország következik.

A legérdekesebb következtetéseket azonban az országok sorrendje közötti eltérésekhez fűzi. A mobilitási mutató azokban az országokban nagyobb, mint azt az említett strukturális mutató alapján várnánk, ahol vagy szocialista társadalmi berendezkedés van, vagy régóta szociáldemokrata kormány van uralmon (Svédország), továbbá Ausztráliában, amely nagymértékben „új” (bevándorlók-ból összetevődő) társadalom. Tehát Heath szerint a politikai tényezők lényegesen módosíthatják a gazdasági fejlettség és a strukturális változások alapján várható mobilitást.

Külön elemzi – Millerhez hasonlóan – az „elit” mobilitását. Most már Magyarország is szerepel az összehasonlításban, mert az 1973-ban a vezető és értelmiségi rétegbe tartozókat kezeli „elitként”. A nem elit származásuk aránya az eliten belül ismét nálunk a legnagyobb (83⁰/₀). Heath utal az elitek összehasonlításának nehézségeire, ugyanis a különböző országok adatfelvételeiben nagyon eltérő helyzetű rétegeket foglal magában ez az elitként kezelt csoport. Mégis kiemeli azt, hogy a más rétegekből származók nagyobb aránya az elitben a leglényegesebb különbség a szocialista és a fejlett kapitalista országok között.

W. D. Connor hat közép-kelet-európai szocialista ország, Magyarországon kívül Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország és Románia mobilitási adatfelvételeinek férfiakra vonatkozó eredményeit gyűjtötte össze, és elemezte a közös sajátosságok feltárása végett (22). A korábbi szerzőkhöz hasonlóan általában három társadalmi kategóriát különböztetett meg: szellemieket, munkásokat és parasztokat. (A kisiparosokat és kiskereskedőket a munkásokhoz sorolta.) Felhasználta a könyv megírásakor hozzáférhető összes magyar országos adatot: az 1930. és az 1949. évi népszámlálást, az 1962–1964. és az 1973. évi mobilitásfelvételt. Csak a férfiak mobilitását vizsgálta. A magyar táblákban különválasztotta 1. a vezető és értelmiségi réteget (amelyet „elitnek” nevezett) és 2. az egyéb (rutin) szellemi foglalkozásúakat. Megállapította, hogy a társadalmi mobilitás lényegesen megnőtt ezekben az országokban a szocialista átalakulás után. Ebben nagy szerepük volt a strukturális változásoknak, de a cirkuláris mobilitás is emelkedett Magyarországon, különösen 1938 és 1949, majd 1962–1964 és 1973 között.

A nagy mobilitás azonban nem okozott a kapitalista országokétól erősen eltérő kilépési mobilitási arányszámokat. A munkás apák fiai közül a szellemi ka-

tegóriába lépett át a vizsgált szocialista országok átlagában 29, az összehasonlításként bemutatott fejlett kapitalista országok átlagában 28 százalék. A mezőgazdasági fizikai rétegből a szellemibe átlépett a szocialista országok átlagában 13, a kapitalista országokban 18 százalék. A parasztek fiainak mobilitási lehetőségei tehát határozottan rosszabbak voltak, mint a munkások fiainaké. Még kisebb a különbség a szellemi apák fiainak a munkásságba való átlépése terén: a szocialista országokban átlagosan 33, a kapitalista országokban 35 százalékuk lett munkás. A „deklasszálódás” (legalábbis ebben az értelemben) nem volt nagyobb a szocialista forradalmi átalakulások után, mint a korabeli tőkés országokban.

Ezzel szemben a belépési arányszámok terén igen nagyok a különbségek. A szocialista országokban az eliten belül 26 százalék a parasztszármazásúak, 39 százalék a munkásszármazásúak átlaga, míg a kapitalista országokban ezek a belépési arányok csupán 10, illetve 23 százalékot érnek el. Ezek az adatok azonban az elit nagyon eltérő definíciója következtében elég bizonytalanok. A munkásságon belül viszont egyértelműen sokkal nagyobb a parasztek és a mezőgazdasági munkások fiainak aránya, mint a fejlett kapitalista országokban.

Végeredményben a gyors strukturális változást látja a mobilitás fő hajtóerejének. Ennek ellenére a nagy tömegű „előrelépés” a szocialista társadalmakban lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a szocialista rendszert legitimálja. Megkockáztatja azonban azt a jóslatot, hogy ha a társadalmi mobilitás csökken, akkor ez lényeges társadalmi feszültséget okozhat. A strukturális változások lassulása pedig a mobilitási folyamatok szűküléséhez vezethet a következő időszakban.⁶

A szocialista országok közötti összehasonlítás szempontjából különösen érdekes (bár négy fejlett kapitalista ország adatait is bemutatja) *F. Charvat, J. Linhart* és *J. Vecernik* tanulmánya (24). Ez négy társadalmi kategóriába (szellemi, munkás, paraszt és kisiparos–kiskereskedő) vonja össze az egyes országok férfiakra vonatkozó adatait. Az 1973. évi magyar adatokat használja fel. Az összes mobil személy aránya Bulgáriában, Csehszlovákiában és Magyarországon majdnem azonos (58–59%), Lengyelországban kisebb (47%). Azonban a strukturális és cirkuláris mobilitás része az összes mobilitásban országonként szisztematikus eltéréseket mutat: a gazdaságilag legkevésbé fejlett Bulgáriában a legnagyobb, a legfejlettebb Csehszlovákiában a legkisebb a strukturális mobilitás, ellenkező irányban változik a cirkuláris mobilitás. Ez a tény legalább hipotézisként indokolja annak feltételezését, hogy magasabb gazdasági fejlettségi szinten a szocialista társadalmakban nagyobb a cirkuláris mobilitás. Hasonló szisztematikus különbségeket mutatnak a belépési mobilitási arányszámok. A mezőgazdasági származásúak aránya a munkásságon belül Bulgáriában a legnagyobb (63%), utána Magyarország következik (52%), legalacsonyabb Csehszlovákiában (36%). Ennek oka természetesen az, hogy a szülői nemzedékben ugyanilyen sorrend mutatkozik a parasztcsaládok aránya tekintetében. Ahol több évtizeddel korábban nagyobb volt a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya, ott ma nagyobb az innen származók aránya a munkások között. Lengyelország viszont ismét nem illeszkedik ebbe a képbe: a parasztszármazásúak aránya a munkásságban (39%) alig nagyobb, mint Csehszlovákiában. Hasonló strukturális okok magyarázzák meg azt is, hogy a munkás- és parasztszármazásúak aránya a szellemi rétegben Bulgáriától Csehszlovákia felé haladva csökken. Ez a tanul-

⁶ Meg kell jegyezni, hogy a társadalmi mobilitás egészében véve 1983-ban sem mutatta a Connor által jóslott csökkenést. Ennek egyik oka, hogy megnőtt a cirkuláris mobilitás. Ugyanakkor bizonyos mobilitás típusok, éspedig lényeges típusok, mint a fiatal értelmiségi férfiak és a segédmunkások mobilitási mutatói a zártság kezdődésének jeleit mutatják (23).

mány először hívta fel a figyelmet a szocialista országok mobilitási viszonyainak különbségeire.

Ezen a ponton látszik célszerűnek kitérni az ISA-paradigma alapján végzett fenti nemzetközi összehasonlítások két igen lényeges hiányosságára.

1. A legtöbb esetben – kényszerűségből, mert csak ezeket a kategóriákat lehetett egyértelműen összeállítani a közölt országos mobilitási táblákból – csupán három társadalmi kategóriát különböztettek meg, a szellemi foglalkozásúakat, a nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúakat (akiket némelykor munkásoknak neveztek) és a mezőgazdasági fizikaiakat (akiket némelykor parasztnak neveztek). A magyar társadalmi mobilitási vizsgálatok és általában a magyar rétegződésvizsgálatok viszont arra a határozott következtetésre vezettek, hogy ezzel a három kategóriával nem lehet a magyar társadalmat (feltehetően más fejlett társadalmakat sem) megfelelően leírni. A szellemi rétegen belül nagy különbség van 1. a vezetők, 2. az értelmiségiek, 3. az egyéb szellemi foglalkozásúak mobilitása között; a nem mezőgazdasági fizikai rétegen belül nagy különbség van 1. a szak-, 2. a betanított, 3. a segédmunkások mobilitása között; a kisiparos–kiskereskedő réteg pedig mindhárom munkásrétegtől lényegesen eltér. Ezért csak részletesebb, legalább 7–8 társadalmi kategóriát megkülönböztető mobilitási táblákkal lehet a mobilitást alaposan elemezni.

2. A közölt országos mobilitási táblákon azonban az ilyen részletesebb társadalmi kategóriák tartalma országonként nagyon erősen eltér. Ezért a némelyik összehasonlításban használt „elit” kategória egészen más nagyságú és tartalmú az egyes országokban, így természetesen a mobilitási arányszámok is eltérők, de nem a mobilitás tényleges különbsége, hanem egyszerűen az eltérő definíció miatt. Ezért minden igényes nemzetközi összehasonlításnál gondosan egyeztetni kellene (ha erre mód van) a részletesebb kategóriák tartalmát.

Ezt a kategóriánkénti pontos összeegyeztetést elvégeztük az 1972. évi lengyel és az 1973. évi magyar mobilitási adatfelvétel összehasonlításakor (25), (26), (27), (28). 12 társadalmi kategória definícióját és tartalmát sikerült pontosan egyeztetni. Így 12×12-es táblákban vizsgáltuk a férfiak nemzedékek közötti és nemzedéken belüli mobilitását. A munkába lépés éve alapján nyolc kohorszt különböztettünk meg, és ezek mobilitását hasonlítottuk össze.

Itt csupán néhány főbb következtetést említek meg, mert a részletes eredmények olvashatók a magyar szakirodalomban.

1. Magyarországon az összes mobilitás aránya végig magasabb, mint Lengyelországban. Ennek egyik oka, hogy nálunk megtörtént a mezőgazdaság kollektivizálása, Lengyelországban megmaradt a túlnyomó részben egyéni parasztgazdálkodás. Az egyéni gazdák termelészövetkezeti paraszttá válása hazánkban lényeges mobilitási többletet okozott. A két mezőgazdasági kategória összevonása után is nagyobb azonban a magyar mobilitás. Ennek fő okát is a mezőgazdaság kollektivizálásában láttuk: a termelészövetkezeti parasztnak és az állami gazdasági munkások ugyanis sokkal mobilabbak voltak (Lengyelországban is), mint az egyénileg gazdálkodó parasztnak.

2. 1973-ig a legfiatalabb nemzedékben Magyarországon változatlan szinten maradt, Lengyelországban csökkent a mobilitás.

3. A vezetők és szakértelmiségiek fiai között a vezetők és értelmiségiek, tehát pozíciójukat megtartók aránya 1945-től nemzedékről nemzedékre csökkent Lengyelországban, ezzel szemben Magyarországon az 1950 és 1954 között pályát kezdőknél elért mélypont után fokozatosan emelkedett (kivéve az 1970 és 1972 között pályát kezdőket, az ezekre vonatkozó adatok azonban bizonytalanoknak

tekinthetők, egy részük feltehetően később megszerezte a felsőfokú végzettséget és értelmiségi lett).

Hasonlóképpen a társadalmi kategóriák pontos egyeztetése alapján hasonlította össze Magyarország és a Német Szövetségi Köztársaság társadalmi mobilitását Kaiser, Kolosi és Róbert (29). Nyolc társadalmi réteget különböztettek meg. Az 1981–1982. évi magyarországi rétegződésvizsgálat adatait használták fel. Magyarországon nagyobb volt az összes mobilitás aránya, ezt a nagyobb strukturális mobilitás okozta, mert a cirkuláris mobilitás a férfiak esetében majdnem azonos, a nők esetében pedig a Német Szövetségi Köztársaságban nagyobb. Az elemzésben különös figyelmet fordítottak az érettségizettek mobilitására, erre a célra az 1946 és 1955 között születetteket és érettségivel rendelkezőket hasonlították össze. Ebből az iskolarendszer lényegesen eltérő felépítése tűnt ki: a Német Szövetségi Köztársaságban kevesebben szereztek érettségit, de ezek sokkal nagyobb része tanult tovább egyetemen vagy főiskolán, Magyarországon viszont az érettségizetteknek több mint a fele nem tanult tovább.

A magyar–lengyel összehasonlításon kívül a társadalmi kategóriák pontos egyeztetésének lehetetlensége miatt csak egyes kiemelt arányszámokat vizsgáltam, és csak igen óvatos következtetéseket fogalmaztam meg az 1962–1964. és az 1973. évi magyar adatfelvétel eredményeinek a szocialista országok és néhány tőkés ország mobilitásával való összehasonlításakor (30). Csak néhány következtetést említek, amelyek az eddig elmondottakhoz képest újat mondanak:

1. a vezető és értelmiségi rétegnek körülbelül a fele munkás- és parasztszármazású mindegyik szocialista országban, alrétegenként azonban nagy különbségek vannak mindegyik országban; a vezetők között több, a tudományos és kulturális értelmiségben viszont kevesebb a munkás- és parasztszármazású, mint a réteg átlagában;

2. a vezető és értelmiségi rétegbe jutás esélyei származási rétegenként minden szocialista országban erősen egyenlőtlenek maradtak;

3. a gazdaságilag fejlettebb szocialista országokban, illetve országrészekben (például a szovjetunióbeli Ufában és a leningrádi gépiparban) nemcsak a mezőgazdasági származásúak aránya kisebb, hanem a szellemi származásúaké is nagyobb a munkások között; a szellemi származásúak a munkásság legszakképzettebb részében, a parasztszármazásúak a szakképzetlenebb részében fordulnak elő nagyobb arányban;

4. minél fejlettebb valamely szocialista ország, annál nagyobb a mezőgazdasági családok gyermekei közül más rétegbe átlépettek aránya, de annál nagyobb a más rétegekből származók aránya is a mezőgazdasági rétegben; az utóbbi jelenség a mezőgazdasági munka egyre inkább „iparivá” válásával függhet össze, a munkásság és a szocialista nagyüzemi parasztság közötti határvonal egyre inkább elmosódni látszik;

5. hazánkban sokkal nagyobb a munkás- és parasztszármazásúak aránya a vezető és értelmiségi rétegben, mint a fejlett tőkés országokban, és sokkal nagyobb a mezőgazdasági származásúak aránya a munkásságban;

6. nem látszik viszont nagyobbának Magyarországon egyik kilépési mobilitási arányszám sem: a munkások és a parasztok gyermekei közül a vezető és értelmiségi, valamint az egyéb szellemi rétegbe, a mezőgazdaságból a munkásságba, valamint a szellemi rétegekből a munkások közé átlépők aránya nem mutat szisztematikus különbséget hazánkban a fejlett tőkés országokhoz viszonyítva.

Összefoglalóan azt lehet mondani, hogy az ISA-paradigmát követő nemzetközi összehasonlítások sok érdekes gondolatot sugalltak, de a következtetések⁷

⁷ Itt kell még megemlíteni H. Domanski és Z. Sawinski (31) munkáját, amelyben tíz ország, köztük az 1973. évi magyar felvétel társadalmi mobilitási adatai alapján kanonikus elemzést végeztek, és kanonikus pontszámokat adtak az országok vizsgálataiban alkalmazott különféle társadalmi–foglalkozási kategóriáknak. Azt kívánták tisztázni, hogy a társadalmi rétegződés egy- vagy több dimenziós jelenség-e. Ezért arra voltak kíváncsiak, hogy a második változó dimenziójában milyen pontszámokat kapnak. Az első változó dimenziójában kapott pontszámok ugyanis többé-kevésbé a foglalkozások hierarchiáját fejezik ki. Értelmezésük szerint, amely egyelőre ideiglenesnek látszik, a második dimenzióban jelentkeznek a tulajdoni viszonyok (amelyek a szocialista országokban az egyénileg gazdálkodókat és a kisiparos–kiskereskedő réteget különítik el a többiektől).

sokszor csak a sejtések vagy hipotézisek szintjén maradhatnak, mert a statisztikai elemzési módszerek nem elég finomak a pontosabb megállapítások megfogalmazásához.

2. ÚTELEMZÉSEL VÉGZETT ÖSSZEHASONLÍTÁSOK

Ilyen finomabb elemzési módszert ígért az útelemzés, amelyet *P. M. Blau* és *O. D. Duncan* 1967-ben megjelent könyvükben (50) alkalmaztak először a mobilitás kutatásában. Ez a módszer ugyanis nem csak több változó együttes hatásának vizsgálatát teszi lehetővé, hanem a közgazdaságtani ökonometriai modellekhez hasonlóan számszerűen fejezi ki a különböző tényezők hatását.

Az útelemzés lényegét az eredeti Blau–Duncan-féle modellel mutatom be. Feltételezték, hogy a következő ok–okozati összefüggések érvényesülnek a mobilitási folyamatokban:

$$X_1 = A_1 + a_{21}X_2 + a_{31}X_3 + a_{41}X_4$$

$$X_2 = A_2 + a_{32}X_3 + a_{42}X_4$$

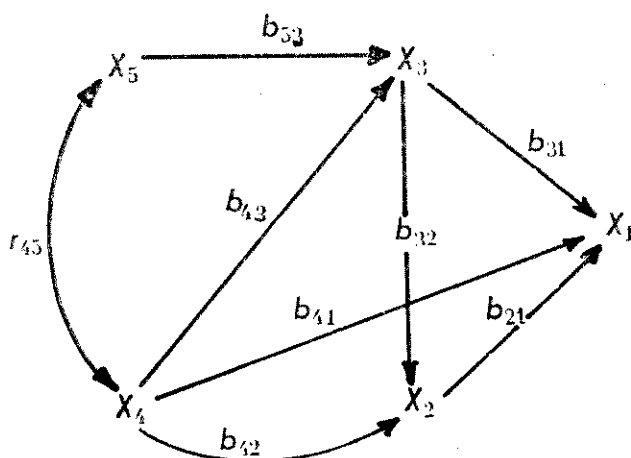
$$X_3 = A_3 + a_{43}X_4 + a_{53}X_5$$

továbbá X_4 és X_5 között r_{45} korrelációs kapcsolat van.

A jelölések:

- X_1 – az összeírt jelenlegi foglalkozása,
- X_2 – az összeírt első foglalkozása,
- X_3 – az összeírt iskolai végzettsége,
- X_4 – az apa foglalkozása,
- X_5 – az apa iskolai végzettsége,
- a_{ji} – a j változónak az i változóra gyakorolt hatását kifejező regressziós együttható,
- A_j – a regressziós egyenlet állandója.

A mobilitási felvételek adataiból a fenti többváltozós regressziós egyenletek állandóit és együtthatóit meg lehet határozni. Ezt követően kiszámítják a standardizált regressziós együtthatókat (amelyeket b_{ji} -vel jelölök) és azokat az ok–okozati kapcsolatokat szemléltető útábrára írják fel:

A standardizált regressziós együtthatók kifejezik az egyes változók közötti kapcsolat erősségét. Ezért országok közötti összehasonlításuk alapján választ kaphatunk olyan kérdésekre, mint például: hol erősebb az apa foglalkozásának hatása a fia iskolai végzettségére stb.? Az útmodell tetszőlegesen bővíthető, további magyarázó változókat (például az anya iskolai végzettségét, a testvérek

számát, a lakóhely típusát lehet beleépíteni. Igen lényeges és nehéz követelmény viszont, hogy általában minden változót legalább intervallumskálán kell mérni (a nominális vagy ordinális skálán mért változókat „dummy” változók alkalmazásával fel lehet venni a modellbe, ez azonban megnehezíti az értelmezést). Az iskolai végzettség aránymérő skálán való mérése nem okoz nagy nehézséget, mert az iskolai évek számával jellemezhetjük. Ezzel szemben a foglalkozás intervallum-skálán mérése sokkal nehezebb. A külföldi szakirodalomban többféle eljárást alkalmaztak: 1. presztízspontszámokkal mérték a foglalkozások helyzetét; 2. a foglalkozási csoport átlagos iskolai végzettsége és keresete alapján „társadalmi-gazdasági státusz” (SES) pontszámokat határoztak meg; 3. kanonikus korreláció-elemzés segítségével kanonikus súlyokat számítottak a foglalkozások számára.

Mivel a közelmúltig nem volt a magyar társadalomra vonatkozó presztízsvizsgálat vagy „társadalmi-gazdasági státusz” számítás, Kulcsár Rózsával kísérletképpen D. J. Treiman nemzetközi presztízsskálájának pontszámait alkalmaztuk a magyar foglalkozási csoportokra, amikor az 1962–1964. évi adatfelvételből vett mintán útelemzést végeztünk (30). A kapott útegyütthetőket összehasonlítottuk csehszlovákiai, szovjet (Kazany városbeli) és amerikai adatfelvételek alapján számított útelemek együtthetőivel. Az alábbiakban csupán három – a férfiak adatai alapján számított – együtthető összehasonlítását mutatom be.

2. tábla

Néhány útegyütthető összehasonlítása

Ország	b_{32}	b_{53}	b_{42}
Magyarország . .	0,563	0,415	0,207
Csehszlovákia . .	0,557	0,491	0,122
Szovjetunió . . .	0,48	0,40	0,05
Egyesült Államok .	0,440	0,310	0,224

A négy ország 2. táblában bemutatott együtthetőiből az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1. az iskolai végzettség hatása az első foglalkozásra (b_{32}) erősebb a szocialista országokban, mint az Egyesült Államokban;
2. az apa iskolai végzettségének hatása a fia iskolai végzettségére (b_{53}) erősebb a szocialista országokban, mint az Egyesült Államokban;
3. az apa foglalkozásának közvetlen hatása a fia első foglalkozására (b_{42}) gyengébb a szocialista országokban, mint az Egyesült Államokban.

Tehát a társadalmi származás hatása a szocialista országokban inkább az iskolai végzettségen keresztül érvényesül. Az eredmények értelmezésénél azonban – azon kívül, hogy a Treiman-skála felhasználását is meg lehet kérdőjelezni – jelentős problémát okoz, hogy az összes útegyütthető (különben minden útelemzésben, nemcsak az itt figyelembe vettekben) olyan alacsony, hogy az összeírtak jelenlegi társadalmi helyzetének csak kisebb részét magyarázzák meg. Vitatott kérdés a nemzetközi szakirodalomban, hogy ebből arra kell-e következtetni, hogy a modellben figyelmen kívül hagyott tényezők (például a szerencse, véletlenszerű genetikai adottságkombinációk stb.) nagyon lényeges szerepet játszanak az ember életpályájának alakításában.

Az 1981–1982. évi magyar rétegződési felvétel és egy 1982. évi holland felvétel adatai alapján egy magyar–holland kutatócsoport összehasonlító elemzést végzett az útelemzés továbbfejlesztett változatával, a LISREL-módszerrel (32), (33), (34). Ennek lényege, hogy a figyelembe vett változókat nem egyetlen mutatóval mérjük, hanem mindegyik változót több mutatóval. A módszer e több mutatóval a faktoranalízishez hasonlóan meghatároz egy faktort vagy látens változót (annak az eredeti mutatókkal való kapcsolatát súlyok adják meg), majd a változóknak a faktor dimenziójában mért pontszáma képezi az útelemzés kiinduló adatait. Három változó – a társadalmi származás, az iskolai végzettség, az elért (jelenlegi) társadalmi helyzet – közötti kapcsolatot vizsgálták meg először az 1945–1954-es születési kohorszokon, majd az 1920 és 1965 között született férfiak öt éves kohorszain külön-külön. Különböző mutatókombinációkat próbáltak ki. Például: a társadalmi származás meghatározására felhasználták az apa és az anya iskolai végzettségét, az apa és az anya foglalkozását (az utóbbit a magyar feldolgozás során használt 23 kategóriás társadalmi helyzet kóddal mérték). Arra a korábbi feltevésekkel ellentétes megállapításra jutottak, hogy Magyarországon mind a három vizsgált kapcsolat, tehát 1. a származás hatása az iskolai végzettségre, 2. az iskolai végzettség hatása az elért foglalkozásra, 3. a származás közvetlen hatása az elért foglalkozásra valamivel erősebb. Az utóbbi közvetlen hatás a fiatalabb kohorszokban mindkét országban csökkent, sőt szinte eltűnt. A származás hatása az iskolai végzettségre hazánkban változatlan, Hollandiában a fiatalabb kohorszok felé haladva gyengül.

Legújabb tanulmányukban többek között arra tesznek kísérletet, hogy nemcsak a származás, hanem az elért társadalmi helyzet oldalán is két-két alapvető változót szerepeltessenek, a társadalmi–foglalkozási helyzet mellett az apa és a fia iskolai végzettségét. Ez lehetővé teszi különféle inkonzisztens mobilitástípusok meghatározását. Az inkonzisztencia két leggyakoribb esete, amikor 1. a fiú iskolai végzettsége magasabb az apjáénál, de társadalmi helyzete azonos maradt (mindkét országban a minta 15 százaléka), és 2. a fiú iskolai végzettsége azonos, de társadalmi helyzete alacsonyabb az apjáénál (Magyarországon 16, Hollandiában 12 százalék). Ez az elemzés azt ígéri, hogy hasonlóan a magyar társadalmi mobilitásnak Róbert Péter által végzett többdimenziós elemzéséhez (35) egy többdimenziós magyar–holland összehasonlítás is el fog készülni.

3. A LOG-LINEÁRIS ELEMZÉSSEL VÉGZETT ÖSSZEHASONLÍTÁSOK

A log-lineáris elemzésnek a mobilitás kutatására való alkalmazása ugyanattól az amerikai (a Wisconsin Egyetemen dolgozó) kutatócsoporttól (pontosabban O. D. Duncan tanítványaitól indult ki (36), amelyik korábban az útelemzés kifejlesztésében úttörő szerepet játszott. Ehhez az indítékot az adta, hogy az útelemzés nem bizonyult minden kérdés megválaszolására alkalmas módszernek. Így különösképpen nem használható jól annak a kérdésnek megválaszolására, hogy a tényleges mobilitási arányszámokban megfigyelhető változások vagy országok közötti különbségek mennyire függenek a társadalmi szerkezet (a széleloszlások) változásaitól, és mekkora szerepe van abban a származás és az elért társadalmi helyzet közötti kapcsolat erősebb vagy gyengébb voltának, a mobilitási esélyek egyenlőbb vagy kevésbé egyenlő voltaként és országoként. A log-lineáris módszer viszont éppen az olyan jellegű kérdésekre ígér választ, mint:

1. melyik társadalom nyitottabb vagy zártabb a strukturális különbségek és változások hatásának kiszűrése után?

2. változott-e az idő folyamán egy adott országban a nyitottság foka, ha elvonatkoztatunk a strukturális változásoktól?

A log-lineáris elemzés módszerének kiindulópontja az ún. mobilitási esélyhányadosok kiszámítása. Például a szemléltetésül bemutatott 3×3 méretű mobilitási 1. táblában a szellemi apák fiainak és a munkás apák fiainak egymáshoz viszonyított esélyeit a következő esélyhányados jellemzi:

$$\frac{7:2}{7:20} = \frac{140}{14} = 10$$

ugyanis a szellemi apák fiainak 7 a 2-höz esélye van arra, hogy szellemi foglalkozásúak és ne munkások legyenek, a munkás apák fiainak viszont 7 a 20-hoz ugyanez az esélyük.

Összehasonlításképpen megemlítem, hogyha ugyanez a tábla úgy módosulna, hogy a szellemi apák fiai közül 6 lenne szellemi és 3 munkás, és a munkás apák fiai közül 8 a szellemi és 19 a munkás, akkor az esélyhányados:

$$\frac{6:3}{8:19} = \frac{114}{24} = 4,75.$$

Tehát az esélyhányados igen érzékenyen fejezi ki az egymáshoz viszonyított mobilitási esélyeket. Ezenkívül független a széleloszlások változásaitól, tehát mintegy a „tisztá” (a strukturális különbségektől és változásoktól független) esélyegyenlőtlenségeket méri. Ezért azt mondhatjuk, hogy azok a társadalmak, ahol az esélyhányadosok alacsonyak, nyitottak, viszont ahol magasak, azok zártak.

Az esélyhányadosokból kiindulva a mobilitási tábla minden cellagyakoriságát egy szorzat alakjában fejezik ki:

$$F_{ij} = \gamma \tau_i^A \tau_j^F \tau_{ij}^{AF}$$

ahol:

- γ – a táblában szereplő esetszám hatása,
- τ_i^A – a sorban levő esetszám (apák) hatása,
- τ_j^F – az oszlopban levő esetszám (fiúk) hatása,
- τ_{ij}^{AF} – az úgynevezett interakciós hatás (a kérdéses apai és fiúi társadalmi kategória között milyen erős az átörökítés vagy a „taszítás”).

Látjuk a képletből, hogy az alapgondolat nagyon hasonló a χ^2 számítási eljáráséhoz: a τ_{ij}^{AF} azt fejezi ki, hogy a kérdéses cellában mennyiszor nagyobb vagy kisebb az esetszám, mint az apa és a fia társadalmi helyzete közötti teljes függetlenség esetén.

A fenti képletet át szokták alakítani logaritmikus alakra, ezáltal szorzat helyett összeggé válik. A log-lineáris elemzésben figyelembe lehet venni további tényezők hatását (például az iskolai végzettségét), ha többdimenziós táblákkal dolgozunk. A mobilitás nemzetközi összehasonlítása esetén azonban általában kétdimenziós táblákat hasonlítunk össze egy harmadik dimenzió, az országok mentén, és elsősorban arra a kérdésre keresünk választ, hogy a τ_{ij}^{AF} tényezők, tehát az apa–fiú interakciók, más szóval a társadalmi származás és az elért társadalmi helyzet közötti kapcsolat jellege vagy a cirkuláris vagy a „tisztá” mobilitás országonként különbözik-e. A τ_{ij}^{AF} tényezők által kifejezett mobilitást szokták fluiditásnak is nevezni.

Az egyik első nemzetközi összehasonlítást a log-lineáris módszer segítségével *J. Vecernik* és *P. Mateju* (37) végezték. Három szocialista ország férfiakra vonatkozó adatait hasonlították össze egymással, és három fejlett kapitalista ország adatait is idézték. Az 1973. évi magyar adatfelvételre támaszkodtak. Négy társadalmi kategóriát különböztettek meg: a szokásos szellemi, munkás- és paraszti rétegek mellett külön kiemelték a kisiparos–kiskereskedő csoportot.

A 2. táblában közölt kiemelt esélyhányadosok szemléltetik, hogyan lehet őket az összehasonlításra felhasználni. Láthatjuk, hogy a három szocialista országban általában kisebb az esélyek egyenlőtlensége, mint a kapitalistákban, de a szocialista országok között is nem jelentéktelen különbségek vannak. Csehszlovákiában mind a három hányados kisebb. Ami a magyar esélyhányadosokat illeti, különösen a munkás és a paraszt apák, valamint a szellemi és a paraszt apák fiainak egymáshoz viszonyított esélyeit kifejező hányadosok térnek el lényegesen a kapitalista országokétól, sőt Lengyelországtól is. Ez alátámasztja több fent idézett nemzetközi összehasonlításnak azt a megállapítását, hogy a magyar mobilitási viszonyok a parasztság kedvezőbb mobilitási mutatói tekintetében térnek el más országokétól. A szerzők ezt (és a hasonló csehszlovák mutatókat) a mezőgazdaság kollektivizálásával magyarázzák.

3. tábla

Esélyhányadosok hat országban

Ország	Év	Szellemi/ munkás	Munkás/ paraszt	Szellemi/ paraszt
		apák fiai		
Csehszlovákia	1978	2,8	4,4	14,6
Magyarország	1973	5,1	7,8	43,5
Lengyelország	1972	5,0	12,7	106,1
Anglia	1972	5,1	.	.
Franciaország	1977	6,1	29,9	101,2
Német Szövetségi Köz- társaság	1971	5,6	83,4	327,8

Elemzésük központi kérdése azonban az: látszik-e valamilyen változási tendencia a szocialista országok esélyhányadosaiban, vagy az FJH-hipotézisnek megfelelő állandóság (amelyet a fejlett tőkés országok adatai alapján fogalmaztak meg) érvényesül. A változás a szocialista országokban két irányban is feltételezhető: az esélyek fokozatos kiegyenlítődése felé vagy ellenkezőleg a társadalmi forradalom lezajlása után az esélyek újabb egyenlőtlenné válása irányában. 7, illetve 8 férfi kohorszot hasonlítottak össze. *Vecernik* és *Mateju* azt találták, hogy a tendencia mind a három országban, de különösen Csehszlovákiában és Magyarországon az esélyhányadosok csökkenése irányába mutat. Amikor log-lineáris elemzéssel vizsgálták azt a hipotézist, hogy az egyes országokban állandók-e az esélyhányadosok, akkor azt találták, hogy az apa és a fia közötti függetlenséget (tökéletes mobilitást) feltételező modellhez képest a tényleges és a várt cellagyakoriságok különbsége az állandó apa–fiú kapcsolatot feltételező modell esetében Csehszlovákiában 94,6, Magyarországon 96,3, Lengyelországban 98,7 százalékkal csökkent, de még mindig megmarad az apa–fiú kapcsolat időbeni változása következtében 5,4, 3,7, illetve 1,3 százaléknyi különbség a tényleges és a várt mobilitási adatok között. Ez azt jelenti, hogy az apa–

fiú kapcsolat változatlanságának hipotézisét Csehszlovákiában és Magyarországon a legmagasabb szignifikanciaszinten, Lengyelországban valamivel alacsonyabb szinten (0,018) el kell utasítani.⁸

Ezeket az adatokat azért is idéztem, hogy a log-lineáris elemzés eredményeinek egyik problematikus pontjára rámutassak: nehéz eldönteni, hogy az állandó interakció modellje által meg nem magyarázott 5,4 vagy 3,7 százalék sok-e vagy kevés, lényeges vagy lényegtelen változást jelent-e. A Vecernik és Mateju által végzett elemzés másik problémája a 4×4 -es táblák alkalmazása. Amennyiben ugyanis történtek kedvezőtlen változások a társadalmi mobilitás esélyeinek újabb szétnyílása irányában Magyarországon az utóbbi években, akkor ezek csak egy részletesebb társadalmi kategorizálás alkalmazásával mutathatók ki. Ugyanis 1. a segédmunkásoknak a szakmunkásokhoz viszonyított mobilitási esélyei romlottak; 2. a vezető és értelmiségi származású férfiaknak és a többi rétegből származóknak mobilitási esélyei közötti rés növekedett meg.⁹

Mind elméletileg, mind módszertanilag, mind az átfogott országok száma szempontjából sokkal nagyobb igényű *D. B. Grusky* és *R. M. Hauser* (8) nemzetközi összehasonlítása. Ezt érthetővé teszi az a tény, hogy Hauser nemcsak a log-lineáris módszer egyik első alkalmazója volt (az amerikai mobilitás időbeli változásainak vizsgálatára), hanem a már többször említett FJH-tétel egyik szerzője is.

Grusky és Hauser a Hazelrigg–Garnier-féle összehasonlítás adatait elemezték újra. Ebből következik, hogy Magyarország az 1962–1964. évi adatokkal szerepel az összehasonlításban; csak férfiakra vonatkozó adatokat elemeztek, és 3×3 -as (szellemi, fizikai, mezőgazdasági) táblákat használtak.

Az elméleti igény abban nyilvánult meg, hogy az FJH-hipotézist akarták igazolni, továbbá a mobilitási folyamatoknak valamilyen alapvető közös szerkezetét kívánták felderíteni. Az utóbbit módszertanilag úgy próbálták megoldani, hogy nemcsak azt kötötték ki, hogy az egyes cellagyakorosságok apa–fiú interakciós paramétereinek azonosoknak kell lenni, hanem további feltevéseket is bevezettek. Ilyen a kvázi-szimmetria feltevése. Eszerint például a szellemi apa fiának fizikáivá válásánál ugyanaz az interakciós paraméter érvényesül, mint a fizikai apa fiának szellemivé válásánál. Másszóval az ellentétes irányú mobilitási lépések gyakoriságát ugyanolyan esélyegyenlőtlenség jellemzi.

⁸ *P. Mateju* (38) ezután az oktatás demokratizálásának hatását vizsgálta Magyarországon és Csehszlovákiában log-lineáris elemzéssel. Az 1981–1982. évi rétegződési adatfelvétel (a Társadalomtudományi Intézet által felvett részminta) adatait használta fel. Az apa iskolai végzettsége szerint részletezve vizsgálta az összeírt férfiak és nők iskolai végzettségét kohorszokként. Gamma-együtthatóval mérte az apa iskolai végzettségének meghatározó erejét: mindkét szocialista országban csökkent az apa hatása a fiára, de Magyarországon minden kohorszban nagyobb volt, bár a csökkenés nálunk meredekebb. A felszabadulás előtt és közvetlen utána az iskolás korú kohorszban azonban az apa helyzetének hatása a gyermekeinek iskolai végzettségére nálunk sokkal erősebb volt, mint Csehszlovákiában. Ezután három iskolai végzettségi szinten (1. az általános iskolánál magasabb végzettség, 2. a gimnáziumi érettségi, 3. a felsőfokú iskolai diploma terén) vizsgálta a különböző iskolai végzettségű apáktól származók esélyeit arra, hogy az adott szintet elérjék. Mind a három szinten csökkent az egyenlőtlenség mindkét országban. A csökkenés Magyarországon meredekebb, de elsősorban azért, mert a legidősebb kohorszban nagyobb az egyenlőtlenség. Továbbá különbözik a két ország abban is, hogy Csehszlovákiában az esélyek egyenlőtlensége elsősorban az érettségi szintjén csökkent (az általános iskola szintjén már a legidősebb kohorszban is alacsony volt), Magyarországon viszont az általános iskola utáni továbbtanulásban látszik a leggyorsabb előrehaladás az esélyek egyenlősége felé. Ez egybeesik a csak magyar adatok elemzésén alapuló azon következtetésünkkel, hogy az oktatás demokratizálása legfőképpen a 8 osztályos általános iskola bevezetésével és az ilyen végzettség közel teljes körűvé tételével segítette elő a mobilitási esélyek egyenlőtlenségeinek csökkentését (39).

⁹ *K. M. Slomczynski* és *T. K. Krauze* (40) szintén a Hazelrigg–Garnier-féle adatokon vizsgálták az FJH-tétel érvényességét. Egy általuk kidolgozott módszerrel felbontották a ténylegesen megfigyelt mobilitási adatokat egy strukturális és egy cirkuláris összetevőre, és az utóbbiakat hasonlították össze. Arra a következtetésre jutottak, hogy az FJH-tétel – tehát a cirkuláris mobilitás azonossága – bizonyos országokra vonatkozóan igaz, másokra nem. Például az 1962–1964. évi magyar cirkuláris mobilitás hasonlít két skandináv országéhoz (Svédország, Norvégia) és két bevándorló országéhoz (Ausztrália, Egyesült Államok), viszont különbözik minden más európai országétól.

Az FJH-tételt igazolva látták, mert az egyes országok tényleges mobilitásának a közös paraméterek alkalmazásával számított várt mobilitástól való eltéréseit csekélynek látták. Az eltérés, tehát a megmagyarázatlan rész ténylegesen kicsi, de még szignifikáns. Itt tehát – a Vecernik–Mateju-féle összehasonlításához képest ellenkező értelemben – újra felmerült a log-lineáris elemzés egyik alapvető kérdése: mekkora eltéréseket kell valóban lényegesnek tekinteni? Azt mindenestre meg kell jegyezni, hogy a magyar adatok térnek el a legnagyobb mértékben a közös modellel számított várt értékektől. A szerzők szerint ez a politikai tényezők hatását igazolja, ami ellentétes az FJH-hipotézissel.

Igazolva látták a mobilitási esélyek különbségeinek szimmetriáját is. Továbbá úgy látták, hogy mindegyik országot jellemzi a szellemi pozíció meglehetősen nagyfokú, a mezőgazdasági pozíció még nagyobb fokú átörökítése, viszont a fizikai pozíció nagyfokú fluiditása (kis átörökítése). Tehát, kissé elnagyoltan fogalmazva: „fent” és „lent” nagy az immobilitás, „középen” nagyobb a mobilitás. Mint azonban a fentiekben már rámutattam, a mai magyar társadalmat – de számos szerző szerint a fejlett kapitalista társadalmakat hasonlóan – nem lehet ezzel az egyszerű „szellemi–fizikai–mezőgazdasági” szerkezetmodellel megfelelően leírni.

Ebben a vonatkozásban a valóságos társadalmi mobilitási viszonyok megragadására sokkal nagyobb lehetőséget nyújt *R. Erikson* és *J. H. Goldthorpe* jelenleg még be nem fejezett nemzetközi összehasonlítási vállalkozása. Ugyanis egy 10 társadalmi kategóriából álló szerkezeti modellt használtak, amelyet azután az alapadatok által szükségessé tett kompromisszumok miatt az alábbi 7-re vontak össze:

1. a vezetők és értelmiségiek,
2. az alacsonyabb szintű szellemi foglalkozásúak;
3. a kispolgárság (kisiparosok, kiskereskedők),
4. az egyénileg gazdálkodó parasztok,
5. a szakmunkások;
6. a szakképzetlen (betanított és segéd-) munkások,
7. a mezőgazdasági munkások.

Az egyes országokra vonatkozó mobilitási adatokat egységesen átkódolták a hét kategória szerint. Ezt úgy valósíthatták meg, hogy megszerezték az 1970-es években végzett adatfelvételek mágnesszalagjait, és az azon megtalálható leg részletesebb foglalkozási kódok (az 1973. évi magyar adatfelvétel esetében a két-számjegyű társadalmi kódok) alapján alakították ki a társadalmi kategóriákat. Egyelőre csak a férfiak mobilitásának összehasonlítását publikálták, de tervezik a nőkre vonatkozó elemzést is.

Először három ország (Svédország, Anglia, Franciaország) adatait egyezteték össze ezzel a módszerrel (41). Megállapították, hogy Anglia és Franciaország „fluiditása”, vagyis mobilitási esélyhányadosaik nagymértékben hasonlítanak egymáshoz, Svédország viszont eltér tőlük. Ezért az angol–francia adatok alapján alakították ki azt a „mag”- (core) modellt, amelyhez a többi országot hasonlították. Eddig kilenc európai ország adatait hozták pontosan összeegyeztetett formába (42). Mivel az amerikai adatokat az itteni népszámlálási foglalkozási kód alapján nem lehetett a fenti hét osztályos sémára átkódolni, az amerikai mobilitást csak az angol (és egy ötkategóriás társadalmi csoportosítás alapján a svéd) mobilitással hasonlították össze (43). A teljes pontosság követelményének teljesítése érdekében inkább lemondtak tehát arról, hogy az amerikai adatokat bevonják a nagy nemzetközi összehasonlításba.

A kilenc európai országra kiterjedő összehasonlításban olyan fluiditási modellt tételtek fel, amelyben az egyes cellák interakciós paraméterében a következő fajta elméletileg világos hatásokat összesítették:

1. *hierarchikus hatások*, amelyek azt fejezik ki, hogy egylépcsős vagy többlépcsős mobilitási lépcsőről van szó (egylépcsősnek tekintették például az alacsonyabb szintű szellemi foglalkozásokból a vezető- és értelmiségi rétegbe történő átlépést, kétlépcsősnek a szakképzetlen munkás rétegből a vezető- és értelmiségi rétegbe átlépést);

2. *társadalmi pozíció öröklési hatások*, melyek a tábla főátlójában szerepeltek, és azt fejezik ki, mennyire erős az adott társadalmi pozíció öröklődése apáról fiúra (például a szakmunkásrétegben alacsony, a vezető- és értelmiségi rétegben közepes, az egyénileg gazdálkodók rétegében igen magas öröklődési hatást feltételeztek);

3. *a szektorhatás* a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági kategóriák közötti átlépés nehézségét fejezi ki;

4. *az affinitáshatások* azt fejezik ki, hogy bizonyos kategóriák között különösen nehéz az átlépés, mert „távol” vannak egymástól (ilyen például a vezető- és értelmiségi réteg és a mezőgazdasági munkás réteg közötti átlépés), vagy különösen könnyű az átlépés, mert valamilyen értelemben „közel” vannak egymáshoz (például a kispolgárság és az értelmiség között).

Ezeket a hatásokat az angol és a francia mobilitási táblák alapján számították ki és összegezték cellánként. Az így kiszámított fluiditási modellhez hasonlították azután a többi 7 ország mindegyikét. Az eltérés a „mag”-modell alapján várt mobilitási adatok és a tényleges adatok között Magyarországon a legnagyobb (7,5%), majd Svédország és Írország következik. Tehát a magyarországi mobilitási esélykülönbségek térnek el a leglényegesebben a tipikusnak tekintett angol–francia esélykülönbségektől. Az eltérések azonban (természetesen Anglia és Franciaország kivételével) mindenütt szignifikánsak. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy nem beszélhetünk minden iparosodott országban egységes fluiditási viszonyokról. Erikson és Goldthorpe egyelőre kísérletinek tekintendő első értelmezése szerint az egyes országok politikai és kulturális különbségei okozzák az eltéréseket. Nem egyszerűen arról van szó, hogy létezik egy kapitalista és egy szocialista típusú esélyegyenlőtlenségi modell, hiszen Magyarország és Lengyelország mobilitása – bár mindkettő eltér a „mag”-modelltől – nem nagyon hasonlít egymáshoz. Ugyanakkor a kapitalista országok között is nagy eltérések mutatkoznak.

Országoként vizsgálták meg minden egyes cella interakciójának eltérését a „mag”-modell szerint feltételezett interakciótól. A magyar adatok esetében a leglényegesebb eltérés, hogy a szektorhatás sokkal gyengébb, vagyis a nem mezőgazdasági rétegek és a mezőgazdasági rétegek közötti távolság kisebb, ezen a határvonalon lényegesen könnyebb átlépni a magyar társadalomban, mint más országokban (beleértve Lengyelországot is). Tehát ismét, de szerintem a korábbi összehasonlításoknál egyértelműbben bebizonyosodott, hogy a magyar társadalmi mobilitás különös sajátossága a parasztság és a mezőgazdasági munkásság (és a termelőszövetkezeti parasztság) kisebb távolsága a többi társadalmi kategóriától.

A másik látható, de talán kisebb jelentőségű különbség, hogy nálunk a kispolgárság és a vezető- és értelmiségi réteg közötti speciális „affinitás” (közelség) nem mutatkozik, tehát a kispolgárság nincs különösen előnyös helyzetben a vezető- és értelmiségi rétegbe kerülés tekintetében.

Ennek számos oka van, amelyeket úgy foglalhatunk össze, hogy a kisiparos és kiskereskedő réteg a magyar társadalomban erősen változott. A felszabadulás előtti városi kispolgárság – az akkori mobilitási adatok szerint – igen közel állt a szellemi réteghez, utánpótlásának fontos forrása volt. A hatvanas évek óta

viszont a kisiparosok és kiskereskedők közel fele falun lakik, nagyjából a munkásságnak és a parasztságnak megfelelő körülmények között él, és ezért a mobilitás tekintetében is az utóbbi nagy kategóriához hasonlít. Nem lehet természetesen kizárni, hogy az utóbbi években ennek a rétegnek újabb lényeges átalakulása indult meg.

A vezető- és értelmiségi rétegre jellemző átörökítési és hierarchikus hatás (a többi kategóriától való távolság) viszont csak kevésbé tér el a „mag”-modelltől, viszont lényegesen eltér a lengyel mobilitási táblában megfigyelhetőtől, másszóval az értelmiség mobilitási helyzete nálunk lényegesen kedvezőbb, mint Lengyelországban.

A többi ország fluiditási különbségeiről leírt értelmezésekre itt nem térek ki, csupán arra utalok, hogy a szerzők szerint a svédországi mobilitási esélyek azért kevésbé egyenlőtlenek, mint az angol–francia esélyek és mint a legtöbb nyugat-európai országra jellemzők, mert Svédországban a hosszú szociáldemokrata kormányzás kifejezett politikai célja volt a mobilitás elősegítése (például az oktatás demokratizálásával). Mindezeket a magyarázatokat azonban jelenleg is vitatják (és még nyilvánvalóan hosszabb ideig vitatni fogják) az egyes országok mobilitás kutatói.¹⁰

Végül a folyamatban levő összehasonlítások között kell említeni A. Simkus vizsgálatait (45). Az 1973. évi magyar felvétel adataiból indult ki, ezeket próbálta összehasonlítani amerikai adatokkal (49),¹¹ majd társszerzőkkel együtt írországi adatokkal (46).

Az utóbbi összehasonlítás elméleti érdekessége abból származik, hogy két hasonlóan félperifériális történeti helyzetű országról van szó, mindkettő a második világháború után indult gyors gazdasági fejlődésnek (Magyarország az ötvenes években az extenzív iparosítási időszakban, Írország valamivel később a hatvanas években, a nyugat-európai országokkal való külkereskedelmi kapcsolat kiszélesedésével párhuzamosan), jelenleg – hasonlóan a háború előtti helyzethez – a két ország nagyjából hasonló gazdasági fejlettségi kategóriába tartozik. Az industrializációs tétel szerint a két ország társadalmi mobilitásának hasonlóknak kellene lennie. Ugyanakkor háború előtti társadalmi szerkezetük erősen eltérő volt, többek között Magyarország agrárszerkezetében a nagybirtok lényeges szerepet játszott, Írország pedig a kisbirtokos parasztság országa volt. A háború után Magyarországon alapvető társadalmi változások történtek, Írországban ilyenekre nem került sor. Ma az egyik szocialista, a másik kapitalista társadalmi rendszerű ország. Ha a politikai tényezőknek lényeges szerepük van a mobilitási esélyek különbségeinek alakításában, akkor a magyar és az ír adatok között határozott különbségeknek kell lenniök.

Az összehasonlítás visszament a kétszámjegyű magyar társadalmi kódra, annak alapján készített hasonló 8×8 méretű mobilitási táblákat az 1973. évi magyar és ír mobilitási felvételből. Mindkét országban külön-külön három férfi születési kohorszot (1911–1925, 1926–1940, 1941–1955) vizsgált. Mindegyik kohorszban a 18. életévtől kezdve valamennyi korévre külön mobilitási táblát készített.

¹⁰ Itt említhetem meg, hogy D. J. Treiman és J. Kelly (44) hasonlóképpen részletes, 16 társadalmi kategóriát megkülönböztető táblákat hasonlítottak össze 10 országból, közöttük hazánkból az 1973. évi felvétel alapján, és arra a következtetésre jutottak, hogy nincs egységes, az egész világ minden országára jellemző fluiditási „rezsím”, hanem a fluiditás, vagyis a társadalom nyitottsága fordítottan arányos a társadalmi kategóriák közötti egyenlőtlenességgel (amelyet a közöttük megállapítható iskolai végzettségi különbségekkel jellemeztek), továbbá feltételezik, hogy magasabb gazdasági fejlettséggel nagyobb nyitottság jár együtt.

¹¹ A társadalmi kategóriák pontos összeegyeztetése után nagyméretű keresztábrán végzett összehasonlítás azt mutatja, hogy a magyar társadalomban kevésbé egyenlőtlenek a társadalmi mobilitási esélyek.

Az első eredmények arra engednek következtetni, hogy az iparosodás mellett a társadalmi és politikai viszonyok eltérései is lényegesen befolyásolták a mobilitást. Az 1945 előtt munkába lépett kohorszok közül a magyar kohorsz lényegesen nagyobb esélyegyenlőtlenség körülményei között indult el. A háború után – az intragenerációs mobilitás következtében – ezek az egyenlőtlenségek némileg mérséklődtek. A háború utáni első 15 évben pályát kezdő második kohorsz viszont Magyarországon indult a kisebb esélyegyenlőtlenség körülményei között. A legfiatalabb kohorszban kisebbek a magyar–ír különbségek.

Simkus a kutatásait megindító tanulmányban (45) sok szocialista és kapitalista országot felölelő összehasonlítást helyezett kilátásba. Kohorszokként kívánja összehasonlítani nemcsak a globális mobilitási sajátosságokat, hanem külön-külön a különböző fajta mobilitási folyamatokat (például az értelmiségbe irányuló mobilitást). Olyan gazdasági, társadalmi és politikai tényezők hatását tervezi elemezni a szocialista országokban, mint a mezőgazdaság kollektivizálása, a jövedelmi különbségek mértéke és jellege, a teljes foglalkoztatási politika, a felsőiskolai tanulók felvételi gyakorlatának változásai, a deklasszálódás, a termelőeszközök magántulajdonának igen szűk körre szorulása, a város és a falu közötti különbségek csökkentését célzó településpolitika. Egyelőre a magyar adatok részletes elemzésének egy része jelent meg (47), (48), (39).

A MOBILITÁS NEMZETKOZI ÖSSZEHASONLÍTÁSÁNAK HASZNA

Ha azt a kérdést vetjük fel, hogy milyen haszna származott a magyar társadalmi statisztikának és szociológiának abból, hogy a magyar mobilitási adatokat ilyen sokan és sokféleképpen használták fel nemzetközi összehasonlító vizsgálatokban, többféle eredményre mutathatunk rá.

A nemzetközi összehasonlítások lényegesen hozzájárultak ahhoz, hogy a mobilitás kutatásában külföldön kidolgozott fejlett módszereket jól megismerjük, előnyeiket, hiányosságaikat és korlátaikat pontosan lássuk. Röviden összefoglalva ezeket, úgy látom, hogy az ISA-paradigma szerinti elemzési módszerek ma is – amikor sokkal kifinomultabb matematikai statisztikai módszerek is rendelkezésre állnak – szükségesek, mert a legalapvetőbb információkat adják. A mobilitás vizsgálatánál ugyanis mindig a legérdekesebb és legfontosabb kérdések közé tartozik az olyanok tisztázása, hogy például mekkora a munkás- és parasztszármazásúak aránya az értelmiségben (belépési arányszámok), vagy a parasztság mekkora része hagyta el a mezőgazdaságot, és szakmunkás vagy szakképzetlen munkás lett-e a kilépők nagyobb része (kilépési arányszámok). Az is alapvető kérdés, hogy a mobilitásban mekkora szerepe volt a strukturális változásoknak és mekkora a helycseréknek. Emellett azonban érdemes az újabb, finomabb módszereket is felhasználni az elemzésre.

Az útelemzés módszere segítségével leginkább azt tisztázhatjuk, hogy az egyének szintjén ható különféle tényezők (külön-külön az apa és az anya iskolai végzettsége és foglalkozása, a születési hely, a fiatalkori lakóhely, a saját iskolai végzettség), továbbá az esetleges egyéb számszerűsíthető tényezők (a testvérek száma, a gyermekkori család műveltsége, vagyoni helyzete stb.) hogyan befolyásolják az elért társadalmi helyzetet, egymáshoz viszonyítva milyen erős a hatásuk a különféle társadalmakban. A figyelembe vett változók legalább intervallumskálán való mérése azonban szélesebb körű problémák megoldását kívánja meg. Az útelemzésnek lényeges sajátossága továbbá, hogy a makrostrukturális hatások (mint a foglalkozási szerkezet vagy az oktatási rendszer átalakulása) kimutatásá-

ra nem alkalmas, noha ezek nyilvánvalóan döntően meghatározzák a társadalmi mobilitási folyamatokat. Az útmodellek például azt sugallják, hogy ha valamilyen módon sikerülne elérni, hogy a fiatal nemzedék minden tagja igen magas iskolai végzettséget szerezzen, akkor ettől sokkal nagyobb lenne a fölfelé irányuló mobilitás. Ez pedig természetesen nem lehetséges – leegyszerűsítve: nem lehet mindenki értelmiségi –, ha a foglalkozási szerkezet nem alakul át hasonló módon, ez utóbbit pedig nyilván meghatározza az ország gazdasági fejlődése.

A log-lineáris elemzés szintén egy speciális kérdés vizsgálatára alkalmas, nevezetesen, hogy a különböző társadalmi helyzetű családokból származók (vagy különböző iskolai végzettségűek, vagy különböző típusú településen születettek) egymáshoz viszonyított mobilitási esélyei mennyire egyenlők, illetve egyenlőtlenek a különböző társadalmakban, függetlenül az egyes társadalmak eltérő társadalmi szerkezeti arányaitól és a szerkezeti változások gyorsaságától. Ezáltal a log-lineáris elemzés segítségével valami lényegeset tudunk meg a különböző társadalmak sajátosságairól, a mobilitási arányszámok terén megnyilvánuló egyenlőtlenségekről, a társadalmi osztályok és rétegek egymástól való távolságáról. Éppen mivel a log-lineáris elemzés kiszűri a strukturális hatásokat, az eredmények értelmezésénél messzemenően figyelembe kell venni, hogy az esélykülönbségek hogyan függenek össze a makrostrukturális adottságokkal.

Áttérve az általánosabb módszertani tanulságokra a legfontosabbnak azt mondhatjuk, hogy a mobilitás nemzetközi összehasonlításának akkor van igazán értelme, ha azt összekapcsolják a mobilitást meghatározó más folyamatok – például a jövedelemkülönbségek, a lakóhely szerinti különbségek – és általában a társadalmi szerkezet és rétegződés összehasonlításával. Így lehet igazán megérteni, miért hasonlóak vagy különbözőek a különböző társadalmi mobilitási esély-hányadosai. Például a mezőgazdasági fizikai réteg mobilitási viszonyait akkor látjuk világosan, ha tudjuk, hogy kik tartoznak ebbe a rétegbe a különböző országokban: gazdag farmerek, középparasztok vagy az agrárproletáriátushoz közelálló törpebirtokosok, föld nélküli mezőgazdasági munkások, uradalmon szerződöttetett nincstelen mezőgazdasági cselédek, a munkásokéhoz hasonló feltételek között dolgozó termelőszövetkezeti parasztok stb.

Ezért a nemzetközi összehasonlítás elsőrendű követelménye, hogy az alkalmazott társadalmi kategóriákat pontosan egyeztessék. A legegyszerűbb ezt a szellemi–munkás–paraszt hármassal megvalósítani, mert az ezek közötti határvonalak minden országban nagyjából (de korántsem teljesen) hasonlóak. Ez azonban semmiképpen sem látszik kielégítő megoldásnak, mert mind a három nagy réteg belsőleg erősen differenciált, például a szellemi rétegen belül mindenütt erősen eltér a vezetők, a szakértelmiségiek és az irodai foglalkozásúak mobilitása. Ezért mindenképpen szükségesnek látszik legalább 7–8 társadalmi kategóriát megkülönböztetni és azoknak tartalmát pontosan összeegyeztetni, tehát az egyes országok adatait egy új, pontosan egyeztetett társadalmikategória-rendszer szerint újra feldolgozni. Csak így lehet elkerülni, hogy a társadalmi kategóriák eltérő definíciója téves következtetésekhez vezessen.

A módszertani tanulságokon kívül a nemzetközi összehasonlítások hozzásegítettek a magyar társadalmi mobilitás jellegének és változásainak jobb megértéséhez. Néhány új felismerésre vezettek, valamint megerősítették néhány olyan megállapításunkat, amelyeket a magyar adatok elemzése alapján némi bizonytalansággal fogalmaztunk meg. Ezek közül itt csak a legfontosabbakat emelem ki.

A felszabadulás után a társadalmi mobilitás erősen megnőtt, a növekedés azonban nem az 1945 utáni első években, hanem az ötvenes években nőtt meg.

és volumene azóta sem csökkent. A mobilitás növekedésének fő oka először a meggyorsult gazdasági növekedés, az iparosítás okozta strukturális változás volt, a hatvanas évektől kezdve, amikor a strukturális változások meglassultak, megnőtt a cirkuláris mobilitás.

A megnövekedett mobilitásban döntő része volt a mezőgazdasági fizikai rétegből történő kiáramlásnak. Ez egyrészt az iparosítás természetes következménye volt, másrészt szerepet játszott benne a mezőgazdaság kollektivizálása, mert egyrészt megszüntette az egyéni parasztgazdaságok átörökítésének immobilitást elősegítő hatását, másrészt csökkentette a parasztság és a többi társadalmi réteg közötti távolságot. Ennek következtében a munkássából a parasztságba irányuló mobilitás is megnőtt a kollektivizálás után. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy elsősorban a községekben lakó munkások léptek át a mezőgazdasági nagyüzemek új típusú mezőgazdasági munkaköreibe, ők lettek például mezőgazdasági gépkezelők. Másrészt a parasztságból a munkásságba irányuló megnövekedett mobilitás sok esetben, és egyre gyakrabban nem járt együtt a falusi lakóhely elhagyásával, hanem egy sajátos ingázó és a falusi lakás közelében mezőgazdasági kistermelést folytató munkásság kialakulását eredményezte.

Csupán néhány éven át, az ötvenes évek első felében csökkent lényegesen az értelmiségi és tágabban a szellemi családok gyermekeinek bejutása az értelmiségbe. Az egész felszabadulás óta eltelt időszakot tekintve az értelmiségi és szellemi családok átlépése a fizikai rétegekbe alig tér el a más országokban megállapított arányokszámoktól. Tehát nem beszélhetünk tömeges és tartós deklasszációkról. A legutolsó években a fiatal férfi nemzedékben a szellemi rétegből a szakmunkásságba történő átlépés megnövekedése nem deklasszáció, hanem a leginkább korszerű szakmák felértékelődésének (és az egyszerű irodai foglalkozások leértékelődésének) következménye.

A mobilitási esélyek egyenlőtlensége a magyar társadalomban valamivel kisebb fokú, mint a fejlett tőkés társadalmakban, és nagyjából hasonlónak látszik, mint a többi európai szocialista társadalomban.

Nincs tehát minden társadalomra – gazdasági fejlettségtől, a rendszer jellegétől és a társadalom kultúrájától független – fluiditási séma, a társadalmi mobilitási esélyeknek valamilyen „természetes” egyenlőtlensége.

A nemzetközi összehasonlításoknak a tanulmány elején megfogalmazott alapkérdésére tehát a magyar adatok elemzése alapján azt a választ lehet adni, hogy a kulturális és politikai tényezőknek van hatásuk a mobilitásra, a szocialista átalakulás lényeges változásokat okozott a mobilitási folyamatokban. Ez nem mond ellent annak a ténynek, hogy a tömeges mobilitás legfőbb mozgatóereje a gazdasági és társadalmi struktúra átalakulása volt. A magyar olvasó számára ez kézenfekvőnek tűnik, a nemzetközi szakirodalomban azonban éppen a magyar adatok elemzése alapján fogalmazták meg ezt a korábban korántsem általánosan elfogadott következtetést.

IRODALOM

- (1) Glass, D.: Social stratification and social mobility. 1954. 6. k. 1. sz. 12–25. old.
- (2) Benini, R.: Principii di demografia. Firenze. 1901. 298 old.
- (3) Lipset, S. M. – Zetterberg, H. L.: Social mobility in industrial societies. Megjelent: Lipset, S. M. – Bendix, R.: Social mobility in industrial society. University of California Press. Berkeley. 1959. 11–75. old.
- (4) Treiman, D. J.: Industrialization and social stratification. Megjelent: Social stratification: research and theory for the 1970's. Szerk.: Laumann, E. O. Bobbs–Merrill. New York. 1966. 207–234. old.
- (5) Charlsson, G.: Social mobility and class structure. CWK Gleerup. Lund. 198 old.
- (6) Ossowski, S.: Ruchliwość społeczna jako wynik rewolucji społecznej. Megjelent: Ossowski, S.: Diela. V. köt. PWN. Varsó. 1968. 267–272. old.

- (7) Featherman, D. L. – Jones F. L. – Hauser, R. M.: Assumptions of mobility research in the United States: the case of occupational status. *Social Science Research*. 1975. 329–360. old.
- (8) Grusky, D. B. – Hauser, R. M.: Comparative social mobility revisited: models of convergence and divergence in 16 countries. *American Sociological Review*. 1984. évi 1. sz. 19–38. old.
- (9) Erikson, R. – Goldthorpe, J. H.: National variation in social fluidity. (Előadás az ISA Társadalmi Rétegződés Kutatási Bizottságának 1986. márciusi konferenciáján) Róma. 1986. 50 old.
- (10) Lipset, S. M.: Mobility patterns and social concerns. Előadás a Múltbeli Társadalmak Mobilitásának Nemzetközi Összehasonlítása témában tartott konferencián. Princeton. 1972. május. 39 old.
- (11) Lipset, S. M. – Dobson, R.: Social stratification and sociology in the Soviet Union. *Survey*. 1973. évi 3. sz. 114–185. old.
- (12) Miller, S. M.: Comparative social mobility: a trend report and bibliography. *Current Sociology*. 1960. évi 10. köt. 1–89. old.
- (13) Miller, S. M. – Bryce, H.: Soziale Mobilität, wirtschaftliche Wachstum and Struktur. *Kölner Zeitschrift für Soziologie*. 1961. Sonderheft 5. 303–315. old.
- (14) Hazelrigg, L. E.: Cross-national comparisons of father-to-son occupational mobility. Megjelent: *Social stratification: a reader*. Szerk: Lopreato, J. – Lewis, L. S. Harper and Row. New York. 1974. 469–493. old.
- (15) Hazelrigg, L. E. – Garnier, M.: Occupational mobility in industrial societies: a comparative analysis of differential access to occupational ranks in seventeen countries. *American Sociological Review*. 1976. évi 3. sz. 498–510. old.
- (16) Hardy, M. – Hazelrigg, L. E.: Industrialization and the circulatory rate of mobility: further tests of some cross-sectional hypotheses. *Sociological Focus*. 1978. évi 1. sz. 1–10. old.
- (17) Tyree, A. – Semyonov, M. – Hodge, R. W.: Gaps and glissandos: inequality, economic development, and social mobility in 24 countries. *American Sociological Review*. 1979. évi 3. sz. 410–424. old.
- (18) McClendon, M. J.: Occupational mobility and economic development: a cross-national analysis. *Sociological Focus*. 1980. évi 4. sz. 331–342. old.
- (19) McClendon, M. J.: Structural and exchange components of occupational mobility: a cross-national analysis. *Sociological Quarterly*. 1980. évi 4. sz. 493–509. old.
- (20) Urton, W. L.: Mobility and economic development revisited. *American Sociological Review*. 1981. évi 1. sz. 129–135. old.
- (21) Heath, A.: *Social mobility*. Fontana. Glasgow. 1981. 303 old.
- (22) Connor, W. D.: *Socialism, politics and equality. Hierarchy and change in Eastern Europe and the USSR*. Columbia University Press. New York. 1979. 389 old.
- (23) Harcsa István: Társadalmi mobilitás a nyolcvanas években. *Társadalmi Szemle*. 1986. évi 4. sz. 39–48. old.
- (24) Charvat, F. – Linhart, J. – Vecernik, J.: Socialni mobilita v socialistickych a kapitalistickych zemich. *Sociologicky Casopis*. 1978. évi 1. sz. 40–63. old.
- (25) Andorka Rudolf – Zagórski Krzysztof: A társadalmi mobilitás Magyarországon és Lengyelországon. Az 1972. és 1973. évi adathévesítés összehasonlító elemzése. Statisztikai Időszaki Közlemények. 440. köt. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1979. 73 old.
- (26) Andorka Rudolf – Zagórski Krzysztof: A magyar és a lengyel társadalmi mobilitás összehasonlítása. *Statisztikai Szemle*. 1978. évi 1. sz. 43–62. old.
- (27) Andorka, R. – Zagórski, K.: Socio-occupational mobility in Hungary and Poland. Warszawa. Institute of Philosophy and Sociology, Polish Academy of Sciences. Varsó. 1980. 173 old.
- (28) Zagórski, K. – Andorka, R. – Tuma, N. B. – Meyer, J. W.: Comparisons of social mobility in different socio-economic systems. Megjelent: *International comparative research. Social structures and public institutions in Eastern and Western Europe*. Szerk.: Niesse, M. – Peschar, J. – Kourilsky, Ch. Pergamon Press. Oxford. 1984. 13–41. old.
- (29) Kaiser, M. – Kolosi, T. – Róbert, P.: Educational expansion, employment and mobility. An empirical comparison between the Federal Republic of Germany and Hungary. Előadás az ISA Társadalmi Rétegződés Kutatási Bizottságának konferenciáján. Budapest. 1984. szeptember. 43 old.
- (30) Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. *Gondolat*. Budapest. 1982. 327 old.
- (31) Domanski, H. – Sawinski, Z.: Dimensions of social stratification. Előadás az ISA Társadalmi Rétegződés Kutatási Bizottságának konferenciáján. Budapest. 1984. szeptember. 23 old.
- (32) Lohman, J. B. – Peschar, J. – Róbert, P. – Kolosi, T.: Comparing education and occupational attainment in Hungary and the Netherlands. LISREL approach. Előadás az ISA Társadalmi Rétegződési Kutatási Bizottság konferenciáján. Amszterdam. 1983. október. 38 old.
- (33) Peschar, J.: Comparative social stratification in Hungary and the Netherlands. Előadás az ISA Társadalmi Rétegződés Kutatási Bizottságának konferenciáján. Budapest. 1984. szeptember. 38 old.
- (34) Peschar, J. L. – Popping, R. – Róbert, P.: Social mobility in Hungary and the Netherlands: consistencies and inconsistencies. Előadás az ISA Társadalmi Rétegződés Bizottság konferenciáján. Róma. 1986. április. 37 old.
- (35) Róbert Péter: A társadalmi mobilitás többdimenziós megközelítése. *Statisztikai Szemle*. 1984. évi 12. sz. 1225–1240. old.
- (36) Hauser, R. M. – Koffel, J. N. – Travis, H. P. – Dickinson, P. J.: Temporal change in occupational mobility: evidence for men in the United States. *American Sociological Review*. 1975. évi 3. sz. 279–297. old.
- (37) Vecernik, J. – Mateju, P.: Vyoj socialni mobilita v socialistickych zemich. *Sociologicky Casopis*. 1983. évi 2. sz. 190–205. old.
- (38) Mateju, P.: Democratization of education and the development of educational mobility in Czechoslovakia and Hungary. Előadás az ISA Társadalmi Rétegződési Kutatási Bizottságának konferenciáján. Budapest. 1984. szeptember. 41 old.
- (39) Andorka Rudolf – Simkus, A.: Az iskolai végzettség és a szülői család társadalmi helyzete. *Statisztikai Szemle*. 1983. évi 6. sz. 542–611. old.
- (40) Slomczynski, K. M. – Krauze, T. K.: Cross-national similarity in social mobility patterns: a direct test of the Featherman–Jones–Hauser hypothesis. Előadás az ISA Társadalmi Rétegződési Kutatási Bizottságának konferenciáján. Róma. 1986. április.
- (41) Erikson, R. – Goldthorpe, J. H. – Portocarrero, L.: Social fluidity in industrial nations. *British Journal of Sociology*. 1982. évi 1. sz. 1–34. old.
- (42) Erikson, R. – Goldthorpe, J. H.: Commonality and variation in social fluidity in industrial nations: some preliminary results. CASMIN-project. Working Paper. No. 4.1. 1985. 55 old.

- (43) Erikson, R. – Goldthorpe, J. H.: Are American rates of social mobility exceptionally high? New evidence on an old issue. *European Sociological Review*. 1985. évi 1. sz. 1–22. old.
- (44) Treiman, D. J. – Kelley, J.: Is there a world wide social fluidity regime? Előadás az ISA Társadalmi Rétegződési Kutatási Bizottságának konferenciáján. Róma. 1986. április. 7 old.
- (45) Simkus, A.: Social mobility in Eastern Europe: how has state socialism made a difference? Population Studies Center, University of Michigan. Research Report. No. 81–13. 1981. 46 old.
- (46) Andorka, R. – Jackson, J. – Simkus, A. – Treiman, D.: Changes in social mobility in two semi-peripheral societies: a Hungarian–Irish comparison. Előadás az ISA Társadalmi Rétegződési Bizottságának konferenciáján. Amszterdam. 1983. október. 24 old.
- (47) Simkus, A.: Historical changes in occupational inheritance under socialism: Hungary 1930–1973. Megjelent: Research in social stratification and mobility. A research annual. Szerk: Treiman, D. J., Robinson, R. V. Jai Press. Greenwich. 1981. 171–203. old.
- (48) Simkus, A. – Andorka, R.: Inequalities in educational attainment in Hungary, 1923–1973. *American Sociological Review*. 1982. évi 6. sz. 740–751. old.
- (49) Simkus, A.: Social mobility in two countries: comparisons between Hungary and the United States. Előadás az ISA világkongresszusán. Mexico City. 1982. augusztus. 7 old.
- (50) Blau, P. M. – Duncan, O. D.: The American occupational structure. John Wiley and Sons. New York. 1967. 520 old.

TÁRGYSZÓ: Társadalmi mobilitás. Nemzetközi összehasonlítás.

РЕЗЮМЕ

В Венгрии имеется исключительное богатство данных об общественной подвижности. Данные о занятии отца содержали переписи 1930 и 1949 годов, а обследования подвижности 1962–1964, 1973 и 1983 годов собрали подробные данные об общественном положении родителей и охватили полную историю занятий в течение жизни. Эти источники данных во многих случаях были использованы для международных сравнений.

Автор рассматривает эти сравнения в делении на три методологических направления, а именно сравнения, основывающиеся на 1. парадигме ISA, 2. анализа пути, 3. логлинейном анализе.

Международные сравнения — помимо методологического опыта — способствовали лучшему пониманию отечественных процессов общественной подвижности. Несколько основных выводов: 1. Венгрия в первую очередь по вступительному коэффициенту подвижности, то есть по структуре происхождения отдельных слоев отличается от развитых капиталистических стран, а различия между выходными коэффициентами являются незначительными. 2. Большую общественную подвижность с 1950-ых годов, вызвал в первую очередь рост структурной подвижности, хотя, в последние годы несколько возросла и циркулярная подвижность. 3. Наиболее важным различием является большая подвижность сельскохозяйственного населения: отсюда было легче совершить переход в другие слои, а также из других слоев, в первую очередь из числа рабочих, значительно большее число лиц перешло в сельскохозяйственный слой, чем в других странах. 4. Переход из интеллигенции в ряды работников физического труда происходит не чаще, чем в других развитых странах, однако в 1983 году наблюдался определенный рост в этой области. 5. В Венгрии политические факторы существенным образом воздействовали на подвижность хотя наиболее сильным определяющим фактором массовой подвижности являлось структурное преобразование.

SUMMARY

Great many data are available about social mobility in Hungary. Data on the father's occupation were included in the population censuses of 1930 and 1949, then in the mobility surveys of 1962–1964 and 1973 detailed data were collected about the parents' social conditions and the whole occupational life history of the surveyed persons. These data sources were used several times for international comparison.

The study discusses these comparisons dividing them by their main methodological tendencies, namely comparisons based on 1. the ISA-paradigm, 2. path-analysis and 3. log-linear analysis.

International comparisons, besides methodological conclusions, contributed to the better understanding of social mobility in Hungary. Some significant statements of the study are as follows: 1. Hungary differs from the developed capitalist countries primarily in respect of inflow mobility rates, that is of the structure of origin of indi-

vidual strata, while there are but slight differences in the outflow mobility rates. 2. The greater social mobility since the 1950s is mainly due to the increase of structural mobility, however, circular mobility has somewhat also increased in the last years. 3. The most important difference is the larger mobility of agricultural population: it was easier to change it for other strata, and a larger number of persons entered the agriculture from other strata, primarily from among workers, as compared to other countries. 4. Moving from intellectual families, to manual strata is not more frequent than in other developed countries, however, a certain increase presented itself in 1983. 5. In Hungary the political factors significantly influenced mobility, though the main determinant of greater mobility was the structural change.

MEGEMLEKEZÉS ZENTAY DEZSŐRŐL*

DR. KOVACSICS JÓZSEF

Kevesen élnek már azok közül, akik ismerték, munkatársai és barátai voltak a Központi Statisztikai Hivatal felszabadulás utáni első elnökének, Zentay Dezsőnek.

Halálának 40. évfordulója alkalmából idézzük fel életének, munkásságának főbb állomásait.

1888. április 27-én született Zentán, ahol alapfokú tanulmányait is végezte. Az államtudományi doktori fokozatot a budapesti egyetemen 1911-ben szerezte meg. Statisztikai érdeklődése felkeltette egykori statisztikatanára, Láng Lajos professzor figyelmét, és az ő ajánlása révén került a Központi Statisztikai Hivatalba, ahol hamarosan a bűnügyi statisztika irányítását bízták rá. E témakörben írta első statisztikai tanulmányát 1917-ben a „Bűnöző gyermekek” címen.

Politikai elvei miatt – 1916-ban lépett be a Szociáldemokrata Pártba, majd a Kommunista Párt tagja lett – lassan haladt előre a ranglétrán. Doktori diplomája ellenére 1918-ban csak a kezelői szakba kapott kinevezést. A politikai fordulat hatására 1919-ben került a fogalmazási karba. Hamarosan az elnöki főosztály vezetését bízták rá, egyúttal a proletárdiktatúra idején politikai megbízott és a bizalmi testület elnöke lett.

A proletárdiktatúra bukása után elbocsátották. Különböző magáncégeknek és a Fővárosi Statisztikai Hivatalban jutott ideiglenes munkához. Statisztikai irodalmi tevékenysége ebben az időszakban bontakozott ki. 1929-ben a MÉMOSZ (Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetsége) alkalmazottja lett, ahol a felszabaduláskor már a szervezet központi irodájának a tisztviselője volt.

A felszabadulás után a Központi Statisztikai Hivatal baloldali pártjainak és a Közalkalmazottak Szakszervezete központi statisztikai hivatali szervezetének a kezdemé-

nyezésére került újra a Hivatalba, ahol rövid ideig a Szakszervezet elnökeként tevékenykedett, majd 1945. augusztus 6-tól a Hivatal elnökévé nevezték ki.

A romba dőlt hivatal újjáépítése, a statisztikai szolgálat újjászervezése és a hivatal demokratikus gondolkodású szakemberekkel való feltöltésének gondjai jelentették azokat a terheket, amelyeket akkor már beteg szívvel, súlyos hallászavarával meg kellett oldania.

Hallatlan akaraterejével, szívós, éjszakákba nyúló munkával fogott hozzá a vállalt feladatok megoldásához. Új szervezeti szabályzatot készített és hagyott jóvá. Irányította az országot romba döntő háborús pusztításról készülő kárstatisztikai felvételeket, így a községek és a városok általános helyzetére, a népességszám alakulására, egyes alapvető élelmiszerek árára, valamint az ipart ért károsodásokra vonatkozó felvételeket.

Dr. Zentay Dezső 1945. december 2-án halt meg. Sírjánál a Központi Statisztikai Hivatal részéről dr. Elekes Dezső alelnök, dr. Bene Lajos, a Fővárosi Statisztikai Hivatal főjegyzője és Somogyi Miklós, a MÉMOSZ elnöke mondott búcsúbeszédet.

Elekes Dezső búcsúbeszédéből idézünk:

„Legfőbb ereje tolla volt, Ő maga is legszívesebben statisztikai írónak tekintette magát. Sok száz cikke, több könyve hirdeti, hogy az írás szerelmese s egyúttal művésze volt. A rendkívüli szociális érzés, amely fűtötte, tükröződik műveiben is. Fő munkáiban a dolgozók életviszonyait elemzi behatóan. Beszélő számok címen népszerűvé lett sorozatában világstatisztikai összefoglalások mellett közviszonyainkról nyújt sokszínű képet. . . . A demokratikus Magyarországnak meggyőződéses, elveiért az üldöztetést is vállaló bajnoka volt”. (Magyar Statisztikai Szemle. 1946. évi 1–6. sz. 33. old.)

Zentay Dezsőt a statisztikai adatok, információk egyik legfőbb magyar népszerűsítő-

* A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya Statisztikatörténeti Szakcsoportjának Győrött, 1986. május 7–8-án tartott XXIV. Vándorülésén In memoriam Zentay Dezső címmel elhangzott megemlékezés.

jeként tarthatjuk számon. Nagy bátorsággal és szakmai hozzáértéssel foglalkozott a magyar társadalmi élet bajainak a feltárásával, az életszínvonal, a bérek, a munkanélküliség, az egészségügy kérdéseivel, a lakáshelyzettel, a bűnözés bemutatásával.

Számos cikket, tanulmányt írt a napilapokban (a *Népszavában*, a *Pesti Naplóban*, az *Esti Hírlapban*.) Publikált a Társadalmi Lexikonban, a Közgazdasági Enciklopédiában, a Révai Kis Lexikonban.

Legnépszerűbb, a hírnevét maradandó módon megalapozó munkái a „Beszélő Számok” nevet viselő sorozatban jelentek meg. Az első kötet 1933-ban látott napvilágot, az utolsó 1945-ben. Összesen 13 kötet jelent meg a sorozatban a Franklin Társulat (Budapest) kiadásában az alábbi címenek:

1. Magyarország és a nagyvilág. 1933. 112 old.
2. A megcsonkított Magyarország küzdelmes évei. 1934. 104 old.
3. Világtörténet. Világpolitika. Világgazdaság. 1935. 103 old.
4. Az utolsó félszázad. Bevallott jövedelmek és vagyonok. 1936. 104 old.
5. Világképek. A nagybirtokos Magyarország. 1937. 103 old.
6. Vállalatok és igazgatók. A magyar közgazdasági élet vezetői. 1938. 119 old.
7. Napjaink problémái. Népek és népcsoportok, a zsidók megoszlása nálunk és külföldön, 1939. 104 old.
8. Világstatisztika. A nemzetiségek. A nyersanyag háború. Magyarország szellemi arisztokratái. 1940. 128 old.
9. A megnagyobbodott Csonka-Magyarország. Jövedelmek és vagyonok. 1941. 104 old.
10. A négyszer megnagyobbodott Csonka-Magyarország. Világtermelés. A magyar közgazdasági élet vezetői. 1942. 116 old.
11. A világtermelés. A megnagyobbodott Magyarország szellemi arisztokratái. 1943. 148 old.

12. A legnagyobb jövedelmek. 1943. 128 old.
13. Világtörténet. A mai Magyarország. Az utolsó nagybirtokosok. 1945. 108 old.

A sorozat egyes kötetei szétszórtan elfekvő, nem közismert, de közérdekű adatok alapján lényeges társadalmi és gazdasági problémákra irányították a figyelmet. Zentay a kötetekkel, a gazdaság és a társadalom megismertetésével egyidejűleg a reformok sürgősségére is felhívta a figyelmet.

Statisztikai szempontból különösen figyelemreméltó forrásmunkának számítanak a Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala kiadásában megjelent „A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében” (Statisztikai Közlemények. 1930. 4. sz.) és a „Magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten” (Statisztikai Közlemények. 1933. évi 4. sz.) című kötetek.

Művei segítenek bennünket az értelmiség első világháború utáni kilátástalan helyzetének a megismerésében.

Ebből – a munkásságát csupán részleteiben bemutató – felsorolásból is látható, hogy Zentay Dezső valóban kényes kérdéseket érintett. Ilyen bátor és politikai meggyőződésére fényt derítő tanulmánya „Az 1926-os téli hajtóvadászat” című dolgozata, mely a választási visszaéléseket tárja fel, valamint a zsidótörvény ellen szerkesztett táblasorozata.

Halálának 40. évfordulóján kegyelettel és hálával emlékezünk Zentay Dezsőre, elvtársunkra, barátunkra, a nagynevű publicistára, a Központi Statisztikai Hivatal egykori elnökére.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA STATISZTIKAI BIZOTTSÁGÁNAK ÜLÉSE

KELETI ANDRÁS

A Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága 1986. május 29-én Nyitrai Ferencné dr.-nak, az MTA Statisztikai Bizottsága elnökének elnökletével ülést tartott. Az ülés napirendjén „A reprezentatív lakossági felvételek megbízhatóságának néhány elvi kérdése” szerepelt. A téma előadója dr. Marton Ádám kandidátus, statisztikai főtanácsos volt. A korreferensek dr. Kolosi Tamás, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének osztályvezetője és dr. Vita László, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Statisztikai Tanszékének adjunktusa voltak.

Marton Ádám vitaindító előadásának fontosabb mondanivalói a következőkben foglalhatók össze.

A Központi Statisztikai Hivatalban tíz éve hozták létre az Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszert (ELAR), melynek keretében

folynak a lakosság körében végzett adatgyűjtések. Az ELAR-nak két fő alrendszere van: az egyik a Háztartási Költségvetési Felvétel, melyre minden páratlan évben kerül sor (*H* minta), a másik a Társadalmi Demográfiai Alapadatok felvétele, mely minden páros évben folyik (*M* minta).

Az ELAR létrehozása óta eltelt tíz esztendő a vizsgált témák sokrétűsége és a módszertani útkeresés jellemezte. Az egyik legalapvetőbb módszertani probléma az, hogy miként lehet a különböző felvételi eredmények megbízhatóságáról képet kapni.

A reprezentatív statisztikák megbízhatósága lényegében a következő három tényezőtől függ:

- a mintavételi hibától,
- a válaszadási hibától,
- a becslési módszer esetleges torzításától.

jeként tarthatjuk számon. Nagy bátorsággal és szakmai hozzáértéssel foglalkozott a magyar társadalmi élet bajainak a feltárásával, az életszínvonal, a bérek, a munkanélküliség, az egészségügy kérdéseivel, a lakáshelyzettel, a bűnözés bemutatásával.

Számos cikket, tanulmányt írt a napilapokban (a *Népszavában*, a *Pesti Naplóban*, az *Esti Hírlapban*.) Publikált a Társadalmi Lexikonban, a Közgazdasági Enciklopédiában, a Révai Kis Lexikonban.

Legnépszerűbb, a hírnevét maradandó módon megalapozó munkái a „Beszélő Számok” nevet viselő sorozatban jelentek meg. Az első kötet 1933-ban látott napvilágot, az utolsó 1945-ben. Összesen 13 kötet jelent meg a sorozatban a Franklin Társulat (Budapest) kiadásában az alábbi címen:

1. Magyarország és a nagyvilág. 1933. 112 old.
2. A megcsontított Magyarország küzdelmes évei. 1934. 104 old.
3. Világtörténet. Világpolitika. Világgazdaság. 1935. 103 old.
4. Az utolsó félszázad. Bevallott jövedelmek és vagyonok. 1936. 104 old.
5. Világképek. A nagybirtokos Magyarország. 1937. 103 old.
6. Vállalatok és igazgatók. A magyar közgazdasági élet vezetői. 1938. 119 old.
7. Napjaink problémái. Népek és népcsoportok, a zsidók megoszlása nálunk és külföldön, 1939. 104 old.
8. Világstatisztika. A nemzetiségek. A nyersanyag háború. Magyarország szellemi arisztokratái. 1940. 128 old.
9. A megnagyobbodott Csonka-Magyarország. Jövedelmek és vagyonok. 1941. 104 old.
10. A négyszer megnagyobbodott Csonka-Magyarország. Világtermelés. A magyar közgazdasági élet vezetői. 1942. 116 old.
11. A világtermelés. A megnagyobbodott Magyarország szellemi arisztokratái. 1943. 148 old.

12. A legnagyobb jövedelmek. 1943. 128 old.
13. Világtörténet. A mai Magyarország. Az utolsó nagybirtokosok. 1945. 108 old.

A sorozat egyes kötetei szétszórtan elfekvő, nem közismert, de közérdekű adatok alapján lényeges társadalmi és gazdasági problémákra irányították a figyelmet. Zentay a kötetekkel, a gazdaság és a társadalom megismertetésével egyidejűleg a reformok sürgősségére is felhívta a figyelmet.

Statisztikai szempontból különösen figyelemreméltó forrásmunkának számítanak a Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala kiadásában megjelent „A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében” (Statisztikai Közlemények. 1930. 4. sz.) és a „Magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten” (Statisztikai Közlemények. 1933. évi 4. sz.) című kötetek.

Művei segítenek bennünket az értelmiség első világháború utáni kilátástalan helyzetének a megismerésében.

Ebből – a munkásságát csupán részleteiben bemutató – felsorolásból is látható, hogy Zentay Dezső valóban kényes kérdéseket érintett. Ilyen bátor és politikai meggyőződésére fényt derítő tanulmánya „Az 1926-os téli hajtóvadászat” című dolgozata, mely a választási visszaéléseket tárja fel, valamint a zsidótörvény ellen szerkesztett táblasorozata.

Halálának 40. évfordulóján kegyelettel és hálával emlékezünk Zentay Dezsőre, elvtársunkra, barátunkra, a nagynevű publicistára, a Központi Statisztikai Hivatal egykori elnökére.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA STATISZTIKAI BIZOTTSÁGÁNAK ÜLÉSE

KELETI ANDRÁS

A Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága 1986. május 29-én Nyitrai Ferencné dr.-nak, az MTA Statisztikai Bizottsága elnökének elnökletével ülést tartott. Az ülés napirendjén „A reprezentatív lakossági felvételek megbízhatóságának néhány elvi kérdése” szerepelt. A téma előadója dr. Marton Ádám kandidátus, statisztikai főtanácsos volt. A korreferensek dr. Kolosi Tamás, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének osztályvezetője és dr. Vita László, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Statisztikai Tanszékének adjunktusa voltak.

Marton Ádám vitaindító előadásának fontosabb mondanivalói a következőkben foglalhatók össze.

A Központi Statisztikai Hivatalban tíz éve hozták létre az Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszert (ELAR), melynek keretében

folynak a lakosság körében végzett adatgyűjtések. Az ELAR-nak két fő alrendszere van: az egyik a Háztartási Költségvetési Felvétel, melyre minden páratlan évben kerül sor (*H* minta), a másik a Társadalmi Demográfiai Alapadatok felvétele, mely minden páros évben folyik (*M* minta).

Az ELAR létrehozása óta eltelt tíz esztendő a vizsgált témák sokrétűsége és a módszertani útkeresés jellemezte. Az egyik legalapvetőbb módszertani probléma az, hogy miként lehet a különböző felvételi eredmények megbízhatóságáról képet kapni.

A reprezentatív statisztikák megbízhatósága lényegében a következő három tényezőtől függ:

- a mintavételi hibától,
- a válaszadási hibától,
- a becslési módszer esetleges torzításától.

A mintavételi hiba a mintavételi terv és a variancia ismeretében kiszámítható. Az előadó sajnálatosnak minősítette hogy a mintavételi hibát nem mindig számolják ki, illetve elfogadhatatlanul nagy hibával rendelkező mutatók is közlésre kerülnek. Módszertanilag kevésbé tisztázott kérdés a válaszadási hiba meghatározása, mely a feltett kérdés nem pontos értelmezéséből, annak „kényes” voltából, bizonyos presztízs szempontok által motivált válaszokból, fáradtságból, a nem pontos emlékezetből stb. adódhat. A kapott információk megbízhatóságának növeléséért sokat lehet tenni az adatszolgáltatókra háruló terhek csökkentésével. Ezt – véleménye szerint – az *M* mintának és ennek megfelelően a felvételi programoknak két részre osztásával lehetne megoldani, miáltal a részminták külön-külön is értékelhető eredményeket adnak, egyesítés után pedig magasabb szinten komplexebb elemzést tesznek lehetővé. Az adatszolgáltatók túlterhelése mellett válaszadási hiba forrásai lehetnek többek között: a kérdések nem megfelelő megfogalmazása, a kérdőívszerkesztés és az összeírói munka hiányosságai. Ezekben a területeken is sok lehetőség van a javításra.

Az adatok minőségével kapcsolatban az előadó felhívta a figyelmet az Európai Statisztikusok Értekezletének ajánlására, amely felsorolja, hogy mi mindent kellene közölni a statisztikai adatok megbízhatóságáról. Az ajánlások megfontolását, hasznosítását javasolta.

A továbbiakban az előadó a becslésmélettel kapcsolatos problémákkal foglalkozott. Az utóbbi években a külföldi szakirodalomban széles körben elterjedt két fogalom, az egyik a valószínűségi mintán alapuló design-based) becslés, a másik a modellen alapuló (model-based) becslés. A valószínűségi mintából történő becslések a véletlenszerűség elvén alapuló mintavételi tervtől függenek, a modellek alapján végzett becsléseket az elméleti alapsokaságról tett feltevések határozzák meg. Az ELAR-felvételekből történő becslések a „design-based” becslések körébe tartoznak. Előfordul azonban, hogy olyan részletezettségű információkra van szükség, amelyek az adott mintanagyság mellett már nem becsülhetők eléggé megbízhatóan, és ezért valamilyen matematikai statisztikai eljárással kell javítani a becslések megbízhatóságát. Az ilyen jellegű problémák megoldására felhasználható módszereket „kisterületi” módszereknek nevezik. A kisterületi becslések esetében a véletlen mintán és a modellen alapuló megközelítés ötvöződik, mivel a valószínűségi minta méretéből adódó korlátok meghaladására mindig valamilyen modellt használnak. E témához kapcsolódik az adathiányok problémája. Véleménye szerint az ELAR-ban az adathiányok kezelése nincs

megnyugtatóan megoldva; a továbblépés útja modellek használata lehet.

Kolosi Tamás korreferátumában az előadó által említett három hibaforráson kívül még két hibaforrást jelölt meg:

- a módszertani elemzési hibaforrást,
- az interpretációs hibaforrást.

A módszertani elemzési hiba forrása a statisztikai elemzési technikákban keresendő, és a manipulációs eszközök bővülésével párhuzamosan e hibaforrás hatása egyre nagyobb lehet. Az interpretációs hiba az adatokból levont pontatlan következtetésekből, illetve hibás elméleti feltevésekből adódik.

Kolosi Tamás, az adatok megbízhatóságával kapcsolatban két érdekes összefüggésre hívta fel a figyelmet. Az egyik arra mutat rá, hogy a mérés módja szempontjából a szubjektív – véleményekre vonatkozó – adatok megbízhatóbbaknak tekinthetők, mint a tényekre vonatkozó objektív adatok, mivel a véleményeket közvetlenül mérjük, a tényeket pedig közvetve. A másik összefüggés arra világít rá, hogy a megbízhatóság függ a feldolgozottság szintjétől. Eszerint az egyedi adatok mindig megbízhatóbbak, mint az integrált, feldolgozott adatok. Például a korrelációs számítás vagy a χ^2 -próba eredményeit az eredeti adatok minősége már kevésbé befolyásolja. Tudományos értelemben nincs abszolút megbízható adat, mivel minden adat csak konnotációjában, tartalmi összefüggéseiben igaz. Jó lenne, ha a Központi Statisztikai Hivatal publikációiban többet közölné az adatok megbízhatóságáról, a hibahatárokról. Bizonyos esetekben talán még „-tól-ig” adatok közlése is szóba jöhet. Meg kellene fontolni, hogy a nem arányos minta alkalmas-e többcélú felvételek végzésére. Nem biztos, hogy a beépített aránytalanságokat korigálni hivatott felszorzási technika megoldja a problémákat.

Vita László korreferátumában leszögezte, hogy a tíz évvel ezelőtt létrehozott ELAR a lakossági felvételek koordinált és gazdaságos formája. A válaszadási hibánál talán kifejezőbb fogalom lenne a felvételi hiba, mely magában foglal minden nem mintavételi hibát. A felvételi hiba vizsgálata megmutatja, hogy milyen tényezőkön keresztül javítható az adatok minősége. Sokszor nem is a mintavételi hiba a meghatározó, hanem a felvételi hiba. Jó volna ha minden publikált ELAR-adat mellett említést tennének a mintavételi hiba nagyságáról, úgy mint például a jövedelemfelvétel esetében. Ennek hiányában az adatok túlelemzésének veszélye nehezen hárítható el. A közvéleménnyel is el lehetne talán fogadtatni a „-tól-ig” adatokat. A minta településnagyság szerinti aránytalansága szükséges, de célszerű a súlyrendszert egyszerűsíteni.

Az előadást és a korreferátumokat élénk vita követte. *Éltető Ödön*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője felszólalásában jelezte, hogy hamarosan megjelenik a Központi Statisztikai Hivatal új módszertani füzetete, amely bemutatja az ELAR-mintát. Amennyiben lakossági felvétel céljaira a két népszámlálás között egy mintakeretet választunk ki, ez nem marad arányos még akkor sem, ha a kiválasztás eredetileg arányos volt. Tehát két lehetőségünk marad: vagy minden felvételre új mintát veszünk, vagy súlyozunk. A kisterületi becslések céljára nem mindig állnak rendelkezésre információk, illetve ezek nem mindig elég jó minőségűek. *Kolosi Tamás* véleményével vitatkozva rámutatott arra, hogy a feldolgozottsági fok növelése nem feltétlenül növeli a megbízhatóságot.

Ezt követően *Párniczky Gábor*, *Éltető Ödön*, *Kolosi Tamás*, *Marton Ádám* és *Keleti András* a „design-based versus model-based” fogalom-pár értelmezéséhez, valamint az arányos–nem arányos mintavétel problematikájához szólt hozzá. A felszólalók között egyetértés alakult ki abban, hogy a modellen alapuló becslések nem kívánják meg a mintavételtől a véletlen kiválasztást, a becslések jósága a vizsgált sokaságra vonatkozó feltevések helyességétől függ. Az ELAR-minta kiválasztásakor településnagyság szerinti rétegzés szükséges, de a települések, körzetek foglalkozási struktúrája szerinti rétegzés már túlságosan bonyolulttá teszi a súlyrendszert.

A kisterületi becslési módszerek az ELAR-ban általában a megyei adatigények kielégítését szolgálják. Nem minden felvétel eredményei szükségesek azonban megyék szerinti részletezettségben, vannak viszont olyan felvételek, amelyekről előre lehet tudni, hogy a megyék szerinti bontás fontos elemzési szempont lesz. Ilyen esetekben a megbízható megyei adatok iránti igényt már a felvétel tervezésekor figyelembe kell venni.

Az ülésen elnöklő *Nyitrai Ferencné dr.* összefoglalójában az előadást és a vitát nagyon hasznosnak és tartalmasnak minősítette. Megállapította, hogy a felszólalók közül senki sem kérdőjelezte meg a Központi Statisztikai Hivatalban folyó lakossági adatgyűjtések módját. A reprezentatív lakossági adatfelvételek megbízhatóságával foglalkozó tevékenység kereteit, programját az előadás és a kapcsolódó hozzászólások gyakorlatilag meghatározták. A Központi Statisztikai Hivatal az adatai megbízhatóságával kapcsolatos módszertani gondokat a szakmai nyilvánosság elé tárja, de sajnos a szélesebb közvélemény nem tűr el két választ egy kérdésre, néha még a 0,1 százalékos hibahatárt is nehezen fogadja el. A kisterületi becslések jelentőségét alátámasztja az a tény, hogy a társadalomstatisztikai adatok iránti megyei igény és érdeklődés teljesen érhetően fokozódik, s ennek az igénynek a kielégítését a Központi Statisztikai Hivatalnak magára kell vállalnia.

SZEMÉLYI HÍREK

Kitüntetés. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa *Somogyi Gyulának*, a Gazdaságkutató Intézet főosztályvezetőjének több évtizedes eredményes munkássága elismeréséül, nyugállományba vonulása alkalmából az

APRILIS NEGYEDIKE ÉRDEMREND

kitüntetést adományozta.

Elnöki dicsérek. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Dallos Ödönnét*, a Népszámlálás osztályvezetőjét, *Gratzl Ferencet*, a Népszámlálás osztályvezető-helyettesét, *dr. Katona Tamást*, az Állami Népeségnyilvántartó Hivatal főosztályvezetőjét, *dr. Nagy Istvánnét*, a Népesedésszisztiikai főosztály osztályvezetőjét, valamint *Tóth Lászlónt*, a Szolnok megyei Igazgatóság csoportvezetőjét „Az 1990. évi népszámlálás előkészületeként végrehajtott próbaszámlálás színvonalas előkészítésében, a végrehajtás irányításában és koordinálásában végzett kiemelke-

dő munkájukért”, továbbá *dr. Tamás Istvánnét*, a Kereskedelmi és Közlekedési Statisztikai főosztály csoportvezetőjét „A Nemzetközi idegenforgalom a VI. ötéves tervidőszakban” c. jelentés magas színvonalú elkészítéséért *elnöki dicséretben* részesítette.

Felmentések – kinevezések. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Dvorák Ferencet*, a Nemzetközi Kapcsolatok Önálló osztályának vezetőjét nyugdíjba vonulására tekintettel 1986. július 1-i hatállyal felmentette tisztségéből. Ezzel egyidejűleg *Lutzer Györgyöt*, nevezte ki önálló osztályvezetőnek és megbízta a Nemzetközi Kapcsolatok Önálló osztályának vezetésével.

A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *dr. Pukli Pétert*, 1986. július 1-i hatállyal főosztályvezetővé nevezte ki, és megbízta a Kereskedelmi és Közlekedési Statisztikai főosztály vezetésével.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

Az Európai Statisztikusok Értekezlete 1986. július 16. és 20. között Genfben tartotta 34. plenáris ülését. Az értekezleten magyar részről *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke és *Lutzer György*, a KSH Nemzetközi Kapcsolatok Önálló osztályának vezetője vett részt.

A korábbi évek gyakorlatának megfelelően az Értekezlet ez alkalommal is a fő elvi és módszertani vitatémákra irányította a figyelmet.

Ezek a témák a következők voltak:

1. a többcélú statisztikai adatgyűjtések szervezése,
2. a statisztika felhasználása kormányzati célokra,
3. az ENSZ keretében összeállított különböző nemzetközi osztályozások problémái.

A második témához a Központi Statisztikai Hivatal kiegészítő dolgozatot készített a

„Statisztika felhasználása kormányzati szintű irányítási célokra – a kormányzati döntések hatásainak mérése” címmel.

A fentiekén kívül az alábbi kérdéseket tárgyalta meg az Európai Statisztikusok Értekezletének 34. plenáris ülése:

- a statisztikai szolgálatok szervezése és működése,
- a gazdaság-, a társadalom-, a népesedés- és a környezetstatisztika módszertani fejlesztése és összehangolása,
- a regionális statisztikai együttműködés továbbfejlesztése,
- az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága által kibocsátott statisztikai adatgyűjtemények, tanulmányok és projektek.

Ott-tartózkodása során *Nyitrai Ferencné dr.*, az értekezlet alelnöke kétoldalú megbeszéléseket folytatott az osztrákok, a csehszlovákok, a finn, a jugoszláv és az angol statisztikai hivatal elnökével.

Kitüntetés. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1986. március 27-én *Lev Mordkovics Volodarszkijt*, a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala volt elnökét 75. születésnapja alkalmából a Népek Barátsága érdemrenddel tüntette ki.

Az Európai Termelékenységi Szövetség jubileumi ülése. A Nemzeti Termelékenységi Központok Európai Szövetsége (European Association of National Productivity Centres – EANPC) 1986. május 14. és 16. között ünnepi ülésen emlékezett meg fennállásának 20. évfordulójáról. A jubileumi ülésen 18 ország és 4 nemzetközi szervezet képviseltette magát.

A tanácskozás az elmúlt 20 év tapasztalataival és a 2000-ig terjedő időszak feladataival foglalkozott. Az ülést *dr. Román Zoltán*, az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának igazgatója, az Európai Termelékenységi Szövetség jelenlegi elnöke vezette. A bevezető előadást *Klaus Sahlgren*, az Európai Gazdasági Bizottság főtitkára tartotta. A nemzetközi termelékenységi együttműködés tapasztalatait *A. C. Hubert*, az Európai Szövetség és *Hirosi Yokota*, az Ázsiai Termelékenységi Szervezet főtitkára összegezte.

A tanácskozás azt mutatta, hogy a termelékenység szélesebb értelemben vett növelése a tőkés világban egyre inkább alapvetőnek minősül. A kiéleződött nemzetközi versenyben ez központi kérdés a vállalatoknál és a fennmaradás, valamint a profit növelése érdekében elsősorban termelékenységi célokkal, feladatokkal, mozgósítják dolgozóikat. A neokonzervatív, deregulációs hullám nem hagyta érintetlenül, de viszonylag kevésbé ingatta meg azt a felfogást, hogy a vállalatok e törekvéseit közvetett eszközökkel központilag is lehet és szükséges segíteni. Az egyes termelékenységi központok tevékenysége az elmúlt időszakban diverzifikálódott.

Az ülés résztvevői egyetértettek abban, hogy a Szövetség mint információs bázis jó tapasztalatok és új kezdeményezések közvetítője volt, és az elmúlt 20 év folyamán megőrizte és erősítette funkcióját.

Juhász János (1933–1986). 1986. július 4-én 53 éves korában elhunyt *Juhász János* a Számítástechnika Alkalmazási Vállalat vezérigazgatója.

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem elvégzése után, 1956-ban lépett a Központi Statisztikai Hivatal szolgálatába. 1967-ben a Gazdaságkutató Intézet önálló csoportvezetőjévé nevezték ki. 1968-ban az MSZMP Központi Bizottsága Gazdaságpolitikai Osztályára került politikai munkatársnak, ahol később alosztályvezető, majd osztályvezető-helyettes lett. 1981. január 1-én került vissza a Központi Statisztikai Hivatalhoz az

Országos Számítógéptechnika Vállalat vezérigazgatójának. Az utóbbi években a KSH Nemzetközi Számítástechnikai Oktatási és Tájékoztatási Központ (SZÁMOK), a Számítógép-alkalmazási Kutató Intézet (SZÁMKI) és az Országos Számítógéptechnikai Vállalat (OSZV) összevonásával létrehozott Számítástechnika Alkalmazási Vállalat (SZÁMALK) vezérigazgatójaként tevékenykedett.

Kiemelkedő munkáját az illetékes szervek számos kitüntetéssel, köztük a Munka Érdemrend arany fokozatával ismerték el.

Emlékét kegyelettel megőrizzük.

Tapasztalatcsere. Az állami statisztikai rendszerek fejlesztése és korszerűsítése terén 1986-ban megvalósítandó tudományos–műszaki együttműködési munkatervnek megfelelően *dr. Gömbös Ervin*, a KSH főosztályvezetője és *Bárany János*, a KSH osztályvezetője 1986. június 16. és 20. között tapasztalatcserét folytatott a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának Személyzeti és Oktatási főosztályán a dolgozók képzésének és továbbképzésének kérdéseiről.

Ott-tartózkodásuk során tárgyalásokat folytattak *M. A. Parsin* főosztályvezetővel, *V. V. Koszmogyemjanszkaja*, *L. P. Peretruhina* és *I. A. Bucskov* osztályvezetőkkel, valamint *N. J. Panferova* és *G. P. Szimakova* továbbképző intézeti vezetőkkel.

A magyar küldöttséget fogadta *A. V. Nyevzorov*, a káderügyekkel foglalkozó elnökhelyettes.

Nívódíjak. Az *Ipari és Építőipari Statisztikai Értesítő Szerkesztőbizottsága* a folyóiratban 1985-ben megjelent tanulmányok szerzői közül nívódíjban részesítette *dr. Parányi Györgyöt* „A termékminőség és a minőséghiány néhány módszertani kérdése” című tanulmányáért, *dr. Keimer Tibort* „A gépi kapacitás, kapacitáskihasználás és gépi előregedés és összefüggései” című dolgozatáért és *dr. Juhászné dr. Petrás Antóniát* „A versenytárgyalásos rendszer alkalmazásának főbb tapasztalatai a budapesti székhelyű építőiparban” című cikkéért.

A Szerkesztőbizottság írásos dicséretében részesültek a folyóiratban megjelent tanulmányaikért *dr. Bajka Gábor* és *dr. Lovas Zoltán*, *Pappné dr. Ritter Jolán*, valamint *Nagy Ervin*.

Doktori értekezés vitája. A Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága 1986. május 26-án tartotta *Horváth Róbert* kandidátus, ny. egyetemi tanár „A magyar demográfiai gondolat története a kezdetektől a hivatalos statisztika kialakulásáig” c. doktori értekezésének nyilvános vitáját. Az értekezés opponensei *Kosáry Domokos* akadémikus, *Cseh-Szombathy László*,

a szociológiai tudomány doktora és *Vukovich György*, a demográfiai tudomány kandidátusa voltak. (Az értekezés vitájának részletesebb ismertetésére visszatérünk.)

A Fényes Elek Emlékérem kitüntetettjei. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke, mint azt a *Statisztikai Szemle* 1986. évi 3. számában (308. old.) közöltük, Fényes Elek Emlékérmet alapított a statisztika továbbfejlesztésében, a számítástechnika-alkalmazás kibontakoztatásában kimagasló eredményeket elért, illetve e tudományokat gyakorlati és elméleti munkával hatékonyan előmozdító szakemberek, valamint azok számára, akik több évtizeden át végzett kimagasló munkájukkal, életművükkel erre az elismerésre érdemesnek bizonyultak.

A Hivatal elnöke az 1986. június 23-án, az MKT Statisztikai Szakosztályának vezetőségválasztó taggyűlése keretében tartott emlékülésen Fényes Elek Emlékéremmel tüntette ki:

dr. Dányi Dezsőt, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat ny. igazgatóját,
Horváth Piroskát, a KSH Közgazdasági főosztály főosztályvezető-helyettesét,
dr. Kovacsics Józsefet, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanárát,
dr. Lukács Pált, a KSH Szolnok megyei Igazgatóságának igazgatóját,
dr. Németh Lórántot, a CM Diebold Magyarországi Kft. igazgatóját,
dr. Ollé Lajost, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanárát,
dr. Rédey Katalint, a Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem adjunktusát,
Tegezs Ottót, a KSH ny. főmunkatársát,
dr. Vavró Istvánt, az Igazságügyi Minisztérium osztályvezetőjét,
dr. Vukovich Györgyöt, a KSH Társadalmi Statisztikai főosztálya főosztályvezetőjét.

Kiadvány Franciaország és Magyarország mezőgazdaságáról. A kötet a Központi Statisztikai Hivatalnak Franciaország mezőgazdaságával foglalkozó korábbi jelentéseihez kapcsolódik, és a két ország növénytermelésének és állattenyésztésének részletes naturális adatait hasonlítja össze.

(Franciaország és Magyarország mezőgazdasága. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1986. 43 old.)

Társadalmi mobilitás és presztízs. A kiadvány a Központi Statisztikai Hivatal 1983-ban végrehajtott harmadik mobilitási felvételének, valamint az ehhez kapcsolódó presztízsvizsgálatnak eredményeit foglalja össze. A két felvételt tartalmazó kötet három fejezetből áll: az I. fejezet az 1983. évi társadalmi mobilitás felvétel adatainak elemzését tartalmazza, a II. fejezet az 1983. évi presztízsfelvétel adatai alapján levont következtetése-

ket, a III. fejezet pedig a két felvétel szakra kerekített felszorozott alapadatait foglalja össze.

(Társadalmi mobilitás és presztízs. Társadalomstatistikai közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1986. 375 old.)

Az ifjúság demográfiai és foglalkozási jellemzői címmel megjelent kiadvány az 1984. évi mikrocenzus eredményeit felhasználva számos új információt tartalmaz a fiatalság helyzetéről és főbb jellemzőiről. Tájékoztatóbbak között a felsőfokú végzettség hasznosításának mértékéről, az ingázás alakulásáról, az ifjúság egészségi állapotának jellemzőiről, továbbá bemutatja a gyermekek napközbeni ellátásának, gondozásának formáit. A szöveges elemzést bő táblázatos anyag és grafikonok egészítik ki.

(Az ifjúság demográfiai és foglalkozási jellemzői az 1984. évi mikrocenzus alapján. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985. 229 old.)

Zsebkönyvek. Budapest statisztikai zsebkönyve, 1985 a közelmúltban jelent meg a KSH Fővárosi Igazgatóságának összeállításában. A zsebkönyv – a korábbi évek gyakorlatának megfelelően – kerületek szerint részletezi a főváros társadalmi-gazdasági életére vonatkozó adatokat. A kiadványban a Budapest helyzetét jellemző adatok mellett az európai nagyvárosok összehasonlításra alkalmas adatai is szerepelnek.

(Budapest statisztikai zsebkönyve, 1986. Központi Statisztikai Hivatal Fővárosi Igazgatósága. Budapest. 1986. 276 old.)

A Beruházási, építőipari, lakásépítési zsebkönyv, 1985 részletes áttekintést ad a beruházások alakulásáról, valamint a lakásépítés helyzetéről az első és a második 15 éves lakásépítési tervidőszakban. Közzéteszi az állami építőipari vállalatok által épített lakások műszaki és költségadatait is, valamint a zsebkönyv nemzetközi adatokat is tartalmaz.

(Beruházási, építőipari, lakásépítési zsebkönyv, 1985. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1986. 165 old.)

Az Ipari zsebkönyv, 1985 áttekintést ad a népgazdaság és az ipar főbb mutatóiról. Bemutatja az ipari szerkezet, a termelés, a termelékenység, az átváltások, az anyag- és energiafelhasználás, a műszaki-technikai színvonal, az ipari munkaügy, a pénzügy és a jövedelmezőség legfontosabb adatait. A zsebkönyvet területi és nemzetközi adatok, valamint módszertani megjegyzések egészítik ki.

(Ipari zsebkönyv, 1985. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1986. 163 old.)

KÜLFOLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

GAUZNER, N.:

AZ „INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM”

(Teorija „informacionnogo obscsesztva” i real'nosztii kapitalizma.) – *Mirovaja Ekonomika i Mezdunarodnue Otnosenija*. 1985. 10. sz. 51–62. p.

A nyolcvanas években az új technika alkalmazásának hatásai erős befolyást gyakoroltak a tőkés országokban a munka feltételeire és szervezésére, a munkahelyek számára és jellegére, a foglalkoztatottság és a munkanélküliség formáira és mértékére. E változásokkal párhuzamosan a polgári politikai gazdaságtan elméleti arzenálja is megváltozik: a posztindusztriális társadalomra vonatkozó elméletek között új koncepció, azaz az „információs társadalom” fogalma kerül egyre inkább előtérbe.

Az információs társadalomról szóló elméletek hívei szerint az ismeretek, az információk a tőkés társadalom társadalmi struktúrájának, a társadalmi viszonyoknak átalakításában döntő szerepet játszanak. Az új társadalmi fejlődési szakasz gazdasági alapját az információk termelése és elosztása, felhasználása határozza meg: míg az ipari társadalomban a szekunder (ipari) szektor túlsúlya volt megfigyelhető, a posztindusztriális társadalomra, e teoretikusok szerint a terciér szektor (szolgáltatások) túlsúlya volt a jellemző, addig az információs tevékenységek gyors kiterjedése az ún. negyedik szektor (információtermelés és -felhasználás) kialakulását és túlsúlyát jelenti korunkban. Az információs társadalom hívei közé tartozó amerikai *Perat* és a japán *Macuda* az információs szektort rendkívül széles értelemben határozza meg, ugyanakkor az egyes definíciók eltérő tartalma szerint az információs szektor nemzetgazdasá-

gi súlyát illusztráló adatok eltérők a szakirodalomban. Ezzel együtt a statisztikák ugyanarra a tendenciára, azaz az információs szektor súlyának növekedésére utalnak.

Porst számításából kiindulva megállapítható, hogy az információs szektorban foglalkoztatottak aránya az Egyesült Államokban 1950 és 1980 között 30,8 százalékról 46,6 százalékra növekedett. Az OECD statisztikai adatai szerint az információs szektorban foglalkoztatottak aránya a gazdaságilag aktív népességen belül 1950 és 1970 között az Egyesült Államokban 32 százalékról 42 százalékra, 1951 és 1971 között Nagy-Britanniában 28 százalékról 38 százalékra, 1954 és 1975 között Franciaországban 23 százalékról 35 százalékra, 1950 és 1976 között a Német Szövetségi Köztársaságban 20 százalékról 35 százalékra növekedett. Egyes értékelések szerint az Egyesült Államokban jelenleg a dolgozók 55 százalékát foglalkoztatja az információs szektor, s 2000-re ez az arány 80 százalékra növekszik.

Az OECD kutatásai megkülönböztetnek primer és szekunder információs szektort. Az előbbihez azok az áruk és szolgáltatások tartoznak, amelyek közvetlenül az információhoz vagy annak előállításához, feldolgozásához és terjesztéséhez kapcsolódnak, az utóbbihoz a vállalatokon és az intézményeken belül felhasznált információs termékeket és szolgáltatásokat lehet sorolni. A fejlett tőkés országokban a primer információs szektor részesedése megnövekedett a nemzeti jövedelemben: az Egyesült Államokban 19,6 százalékról (1958) 24,8 százalékra (1972), Nagy-Britanniában 16 százalékról (1963) 22 százalékra (1972), Japánban 8,4 százalékról (1960) 18,8 százalékra (1970). Ugyanakkor csökkent a szekunder információs szektor su-

* A *Statisztikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statisztikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikkek ismertetésekre tagolódik. Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

lya: az Egyesült Államokban 24,7 százalékról (1967) 24,4 százalékra (1974), Nagy-Britanniában 13,8 százalékról (1963) 10,9 százalékra (1972), Japánban pedig 21,8 százalékról (1965) 16,2 százalékra (1970). Ez egyebek között arra utal, hogy az információs szolgáltatások növekvő része lesz árujellegű ezekben az országokban.

Az információs szektor igen szerteágazó. Bővülésének alapvető oka a szellemi munka szerepének növekedése, amely már Marx által is jelzett objektív folyamat. Bármilyen nagy is az információ mai szerepe, ez önmagában nem képes a társadalmi viszonyok megváltoztatására, s az információs szféra is az adott termelőmódra jellemző általános törvényszerűségek szerint fejlődik.

Az információs szektor legtöbb ágazatában nagy szerep jut a nagyvállalatoknak és az államnak. Így az információ – csakúgy, mint a tudomány és a technika – tőkés országokban a konkurenciaharc, a monopóliumok erősítésének eszközévé és egyúttal a társadalmi szabályozás, illetve a tőkés kiszákmányolás fegyverévé válik.

Az információs tevékenységek átfogják a gazdasági rendszer valamennyi láncszemét, s egyre nagyobb súlyt kapnak az anyagi termelésen belül is. Az információs társadalom elméletének hívei szerint a termelés elektronizációja hozzájárul a termelés decentralizációjához, ami a társadalmi egyenlőtlenségnek enyhítéséhez és a gazdasági hatalom igazságosabb megoszlásához vezet. A hetvenes évek elején az Egyesült Államokban megfigyelhető volt a kis, független vállalatok terjedése párhuzamosan a számítástechnikai alkalmazások szaporodásával. A kép mára már változóban van: például a mikroszámítógépek világkereskedelmének 90 százaléka ma az ötven legnagyobb nemzetközi vállalatra jut. A nagy monopóliumok az új elektronikus technika legfőbb felhasználói is. 1981-ben például Nagy-Britanniában az ezer főnél több alkalmazottat foglalkoztató vállalatok 85,5 százaléka alkalmazott a termelésben elektronikát, az ötven főnél kevesebbet foglalkoztató vállalatok esetében ez az arány csupán 13,5 százalékos volt. Japánban 1982-ben tízezernél több főt foglalkoztató vállalatok 94,3 százaléka, az egy-két ezer főt alkalmazó cégeknek pedig 97,7 százaléka alkalmazott az adminisztrációs tevékenységekre általános célú számítógépeket.

A termelés racionalizálása során a monopóliumok a mikroelektronika munkaerő-megtakarító hatását jelentős mértékben kiaknázzák. Ehhez hozzájárul a mikroelektronikai eszközök értékének meredek esése: az elmúlt húsz év alatt egyes becslések szerint a mikroelektronikai kapacitások egységének értéke százszázalékosra csökkent.

A mikroelektronika foglalkoztatásra gyakorolt hatása kezdettől fogva aggasztó volt. A telefonberendezéseket gyártó amerikai Western Electric például 1970 és 1980 között kevesebb mint felére (39 200-ról 17 400-ra) csökkentette alkalmazottainak számát. A japán elektronikai fogyasztási cikkek gyártó iparban 1976 és 1979 között a foglalkoztatottság 31,2 százalékkal csökkent, miközben az ágazat termékei a legtöbb tőkés ország piacán növelték részesedésüket. A brit telekommunikációs ágazat, a rádió- és televíziógyártás technikai átalakítása 1973 és 1979 között az említett ágazatokban 30,4 százalékos, illetve 34,2 százalékos csökkenést váltott ki a foglalkoztatás terén.

Becslések szerint 1988-ra az Egyesült Államokban a nem nagy méretű alkatrészek összeszerelésével foglalkozók felét váltják fel programozható robotok. 1990-re a robotok alkalmazása folytán egymillió munkahely válik feleslegessé. Az elektronizáció megerősíti azt a hetvenes évek elejétől a tőkés országokban megfigyelhető tendenciát, miszerint az ipari termelés növekedése a foglalkoztatottság viszonylagos és abszolút értelemben vett csökkenése mellett megy végbe. Előrejelzések szerint Olaszországban és Franciaországban évente kétszáz ezer munkahely szűnik meg a feldolgozóiparban az elkövetkező években. A kilencvenes évek közepére az olasz iparban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatotthoz viszonyítva kevesebb mint 30 százalékos lesz. Az Egyesült Államok feldolgozóiparában foglalkoztatottak már jelenleg is csak 19 százalékos arányt képviselnek (ez alacsonyabb, mint a kereskedelemben foglalkoztatottak aránya), s ez 1995-re 18,4 százalékosra csökken. Az irodai munkák automatizálása 38–50 millió tisztviselői munkahely felszámolásához vezet az Egyesült Államokban 1990-ig. A Német Szövetségi Köztársaságban ugyanaddig az adminisztrációs tevékenységek további 40 százalékát gépesítik, s ez a munkaerő iránti keresletet 25–30 százalékkal csökkenti.

A tudományos–technikai haladás nemcsak a munkaerőt kiváltó, hanem a foglalkoztatottságot bővítő hatással is jár, főként az új technika létrehozásával, kiszolgálásával és az új áruk termelésével foglalkozó ágazatokban. A széles körű strukturális változások ellenére is kevésbé valószínű, hogy a foglalkoztatottságot bővítő hatások teljes mértékben ellensúlyozni tudják a tőkés országokban szükségessé vált hatalmas társadalmi ráfordításokat. Az ágazatokban – tőke és kutatásigényességük folytán – a pótlólagos munkaerő jelentősebb mértékű bevonása nélkül „gazdaságos” fejlődés tendenciája figyelhető meg. Az Egyesült Államok Munkaügyi Statisztikai Hivatalának a

datai szerint 1982 és 1995 között a magas szintű technikát alkalmazó ágazatok a foglalkoztatottság növekedésének csak 8–9, illetve 16–17 százalékát idézik elő.

A mikroelektronika terjedése megnöveli a tőkés országokban a munkaerőpiaci aránytalanságokat, csökken az alacsony, illetve a közepes képzettségi szintű munkaerő iránti kereslet, s megnövekszik a magasabb kvalifikált munka iránti igény. A munkanélküliség és a foglalkoztatottság tényleges szintje számos tényezőtől függ, s feltételezhetően a termelőerőkben végbemenő hatalmas változások a tőkés országokban a munkanélküliség problémájának kiéleződését eredményezik.

(Ism.: Hegedűs Péter)

KOROLEV, M.:

AZ ÁLLAMI STATISZTIKAI SZERVEK FELADATAI

(O zadacsah, vütekajuscsh dlja organov goszdarsztvennoj sztatistiki iz resenij XXVII sz'ezda KPSZSZ.) – *Vesztnik Sztatistiki*. 1986. 4. sz. 3–13. p.

Az SZKP XXVII. kongresszusának döntéseiből jelentős feladatok hárulnak a szovjet állami statisztika szerveire is. Mint ismeretes, a kongresszus többek között határozatot hozott a gazdasági fejlődés meggyorsításáról, a gazdálkodás intenzív vágyára való átállításáról, és jelentős határozatok születtek a gazdálkodás, illetve a gazdaságirányítás közgazdasági módszereire való áttérés kérdésében is. M. Korolev, a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának elnöke a kongresszus határozataiból adódó feladatokat foglalja össze cikkében, felvázolja azokat a legfontosabb kérdéseket, amelyek a közeljövőben az állami statisztikai szervek előtt állnak, és amelyeknek megoldása elengedhetetlen a kongresszusi határozatok sikeres végrehajtása érdekében.

A cikk bevezető része hangsúlyozza, hogy a szovjet állami statisztika a kommunizmus építésének valamennyi szakaszában jelentős segítséget nyújtott a párt- és az állami irányítás feladatainak megoldásához.

Az állami statisztika a Szovjetunióban a legutóbbi XI. ötéves tervben is jelentős feladatokat végzett, mindenekelőtt az 1981–1985-ös terv teljesítésének megfigyelésében. A figyelmet a legfontosabb kérdésekre, problémákra irányította, miközben maga a statisztika is továbbfejlődött, megbízhatósága és tudományos megalapozottsága növekedett. Egyúttal korszerűsödött a számítógépes rendszer, növekedett hatékonysága és javult a munkák minősége.

Mindemellett az SZKP XXVII. kongresszusán hangsúlyozták, hogy tovább kell fejlesz-

teni a statisztikai munkát. Mindenekelőtt fel kell számolni a statisztikai szervek munkájában meglévő hiányosságokat, javítani kell az információ minőségét, az operativitást és a beszámolási fegyelmet valamennyi népgazdasági ágban, továbbá olyan szintre kell emelni a közgazdasági munkát, amely megfelel az irányítás jelenlegi fő követelményeinek.

A kongresszuson jelentős hangsúlyt kapott a tervmutatók számának csökkentése. Ezzel együtt szükségessé válik a statisztikai megfigyelések megfelelő racionalizálása, illetve csökkentése is. Az 1986. évi statisztikai beszámolás volumene 1985-höz képest 27, 1981-hez képest 43 százalékkal csökkent, a beszámolójelentések száma pedig mintegy 10 százalékkal mérséklődött. Ezenkívül több mint felére csökkent a minisztériumok által elrendelt operatív időszakos beszámolások volumene.

Mindemellett még mindig jelentős a jóvá nem hagyott megfigyelések száma, ami arról tanúskodik, hogy a feltárásukra irányuló intézkedések nem elégségesek, nem megfelelő a törvénytelen vállalati és szervezeti beszámoltatások ellenőrzése, és még mindig előfordul, hogy vállalatoknak és szervezeteknek nem minden egységénél ellenőrzik az ilyenfajta adatszolgáltatásokat.

Az állami statisztikai szervek a közeljövőben jelentős erőfeszítéseket fognak tenni a szigorú állami fegyelem megvalósítására ezen a területen. Ehhez jobban kell felhasználni az ágazati automatizált irányítási rendszereket, a kollektív használatú számítópontokat, az egész információgyűjtés és feldolgozás mechanizmusát és automatizálását.

Jelentősen aktivizálni kell a minisztériumoknál és a főhatóságoknál a népgazdasági számbavétel javítására vonatkozó munkát, és fokozni kell a harcot az engedély nélküli adatgyűjtések ellen.

A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala által a minisztériumoknál és a főhatóságoknál a számbavétel és a megfigyelés megbízhatósága érdekében végzett ellenőrzések azt mutatják, hogy e területen egyelőre alapvető változások nem történtek, az adatok megbízhatósága tekintetében hiányosságok tapasztalhatók. Különösen sok probléma merül fel a közlekedési, a lakossági szolgáltató vállalatok, a beruházások, a lakásgazdálkodás és az ipar területén. Az egyes köztársaságok közül az adatok megbízhatóságát illetően elsősorban az üzbec, a türkmén, a moldáviai és az ukrán köztársaságban jelentkeztek számottevő problémák.

A XXVII. kongresszus határozataiból egyértelműen következik, hogy a népgazdasági számvitel és megfigyelés területén az ob-

datai szerint 1982 és 1995 között a magas szintű technikát alkalmazó ágazatok a foglalkoztatottság növekedésének csak 8–9, illetve 16–17 százalékát idézik elő.

A mikroelektronika terjedése megnöveli a tőkés országokban a munkaerőpiaci aránytalanságokat, csökken az alacsony, illetve a közepes képzettségi szintű munkaerő iránti kereslet, s megnövekszik a magasabb kvalifikált munka iránti igény. A munkanélküliség és a foglalkoztatottság tényleges szintje számos tényezőtől függ, s feltételezhetően a termelőerőkben végbemenő hatalmas változások a tőkés országokban a munkanélküliség problémájának kiéleződését eredményezik.

(Ism.: Hegedűs Péter)

KOROLEV, M.:

AZ ÁLLAMI STATISZTIKAI SZERVEK FELADATAI

(O zadacsah, vütekajuscsh dlja organov goszdarsztvennoj sztatistikoi iz resenij XXVII sz'ezda KPSZSZ.) – *Vesztnik Sztatistikoi*. 1986. 4. sz. 3–13. p.

Az SZKP XXVII. kongresszusának döntéseiből jelentős feladatok hárulnak a szovjet állami statisztika szerveire is. Mint ismeretes, a kongresszus többek között határozatot hozott a gazdasági fejlődés meggyorsításáról, a gazdálkodás intenzív vágyára való átállításáról, és jelentős határozatok születtek a gazdálkodás, illetve a gazdaságirányítás közgazdasági módszereire való áttérés kérdésében is. M. Korolev, a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának elnöke a kongresszus határozataiból adódó feladatokat foglalja össze cikkében, felvázolja azokat a legfontosabb kérdéseket, amelyek a közeljövőben az állami statisztikai szervek előtt állnak, és amelyeknek megoldása elengedhetetlen a kongresszusi határozatok sikeres végrehajtása érdekében.

A cikk bevezető része hangsúlyozza, hogy a szovjet állami statisztika a kommunizmus építésének valamennyi szakaszában jelentős segítséget nyújtott a párt- és az állami irányítás feladatainak megoldásához.

Az állami statisztika a Szovjetunióban a legutóbbi XI. ötéves tervben is jelentős feladatokat végzett, mindenekelőtt az 1981–1985-ös terv teljesítésének megfigyelésében. A figyelmet a legfontosabb kérdésekre, problémákra irányította, miközben maga a statisztika is továbbfejlődött, megbízhatósága és tudományos megalapozottsága növekedett. Egyúttal korszerűsödött a számítógépes rendszer, növekedett hatékonysága és javult a munkák minősége.

Mindemellett az SZKP XXVII. kongresszusán hangsúlyozták, hogy tovább kell fejlesz-

teni a statisztikai munkát. Mindenekelőtt fel kell számolni a statisztikai szervek munkájában meglévő hiányosságokat, javítani kell az információ minőségét, az operativitást és a beszámolási fegyelmet valamennyi népgazdasági ágban, továbbá olyan szintre kell emelni a közgazdasági munkát, amely megfelel az irányítás jelenlegi fő követelményeinek.

A kongresszuson jelentős hangsúlyt kapott a tervmutatók számának csökkentése. Ezzel együtt szükségessé válik a statisztikai megfigyelések megfelelő racionalizálása, illetve csökkentése is. Az 1986. évi statisztikai beszámolás volumene 1985-höz képest 27, 1981-hez képest 43 százalékkal csökkent, a beszámolójelentések száma pedig mintegy 10 százalékkal mérséklődött. Ezenkívül több mint felére csökkent a minisztériumok által elrendelt operatív időszakos beszámolások volumene.

Mindemellett még mindig jelentős a jóvá nem hagyott megfigyelések száma, ami arról tanúskodik, hogy a feltárásukra irányuló intézkedések nem elégségesek, nem megfelelő a törvénytelen vállalati és szervezeti beszámoltatások ellenőrzése, és még mindig előfordul, hogy vállalatoknak és szervezeteknek nem minden egységénél ellenőrzik az ilyenfajta adatszolgáltatásokat.

Az állami statisztikai szervek a közeljövőben jelentős erőfeszítéseket fognak tenni a szigorú állami fegyelem megvalósítására ezen a területen. Ehhez jobban kell felhasználni az ágazati automatizált irányítási rendszereket, a kollektív használatú számítópontokat, az egész információgyűjtés és feldolgozás mechanizmusát és automatizálását.

Jelentősen aktivizálni kell a minisztériumoknál és a főhatóságoknál a népgazdasági számbavétel javítására vonatkozó munkát, és fokozni kell a harcot az engedély nélküli adatgyűjtések ellen.

A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala által a minisztériumoknál és a főhatóságoknál a számbavétel és a megfigyelés megbízhatósága érdekében végzett ellenőrzések azt mutatják, hogy e területen egyelőre alapvető változások nem történtek, az adatok megbízhatósága tekintetében hiányosságok tapasztalhatók. Különösen sok probléma merül fel a közlekedési, a lakossági szolgáltató vállalatok, a beruházások, a lakásgazdálkodás és az ipar területén. Az egyes köztársaságok közül az adatok megbízhatóságát illetően elsősorban az üzbec, a türkmén, a moldáviai és az ukrán köztársaságban jelentkeztek számottevő problémák.

A XXVII. kongresszus határozataiból egyértelműen következik, hogy a népgazdasági számvitel és megfigyelés területén az ob-

jektív információ biztosítása érdekében a szükséges rendet meg kell teremteni, ugyanis csak az adatok minőségének számottevő javításával lehet tovább emelni a jelentések, információk anyagok színvonalát. A szerző hangsúlyozza: az egyik legfontosabb követelmény, hogy az információ időben álljon rendelkezésre. Ez különösen fontos a jelenlegi szakaszban, amikor a társadalmi-gazdasági fejlődés gyorsítása van folyamatban, és ez természetesen a statisztikai adatszolgáltatás operativitásának fokozását követeli meg.

Az egész statisztikai rendszerben csökkenteni kell az információfeldolgozás idejét. Foglalkozni kell azzal a kérdéssel: hogyan lehet megoldani, hogy az operatív információ alapvetően távirati úton begyűjtött adatokon alapuljon. A hagyományos postai adatgyűjtés nehézkes, nem felel meg a jelenlegi követelményeknek. Ezt a feladatot úgy kell megoldani, hogy a postai adatközlés csak olyan pótlólagos információkat tartalmazzon, amelyek a tendenciák mélyebb elemzéséhez szükségesek.

Az információ operativitásának fokozása – mint a szerző hangsúlyozza – nagymértékben elősegíti a prognózis jellegű (figyelemfelkeltő) információk kidolgozásának továbbfejlesztését. Széles körben alkalmazni kell a statisztikai gyakorlatban a tudományosan megalapozott, a matematikai apparátuson és a számítástechnika felhasználásán alapuló prognózisokat. Ebben a tekintetben például az iparstatisztikában már vannak tapasztalatok. A rövid távú prognózisokról a hosszú távúakra kell áttérni.

Fontos feladat a közgazdasági munka továbbfejlesztése. Ezen a területen a lehetőségek közelebről sincsenek kimerítve, különösen a statisztikai adatok komplex elemzése területén.

A statisztikai szervek felelősségteljes feladata a folyó és távlati társadalom- és gazdaságfejlesztési tervek teljesítésének megfigyelése. Ki kell dolgozni a népgazdasági tervvel egyeztetett elemzésre kerülő kérdések tematikáját. A figyelmet a népgazdaság dinamikus és arányos fejlődésének elemzésére, a népgazdasági „láncszemek” egymásra hatásának vizsgálatára kell fordítani. Sokoldalúan vizsgálni kell többek között az újratermelési szakaszokat, a strukturális változásokat, az ágazatok növekedési ütemét, különösen a tudományos-műszaki haladást elősegítő ágazatokat. Sokoldalúan tanulmányozni kell a munkaerőt, az anyag- és a pénzügyi erőforrások felhasználását;

a veszteségeket és a nem termelési költségeket, a fejlődés meggyorsítására mobilizálható tartalékokat.

Tovább kell fejleszteni a komplex célprogramok (például az élelmiszer-, az energetikai program) megvalósításának elemzését. Szükség van az ágazati statisztikák további integrációjára, hogy lehetővé váljék a gazdasági folyamatok komplex kutatása. Fel kell készülni a KGST-országok 2000-ig szóló komplex tudományos-műszaki célprogramja realizálásának statisztikai megfigyelésére is.

A XXVII. kongresszuson hangsúlyozták, hogy a beruházási politika a párt gazdasági stratégiájának hatékony eszköze. Ugyanakkor említésre méltó – mutat rá a szerző –, hogy a beruházások egy sor problémájának elemzése nem kap elég figyelmet. Vizsgálni kell a beruházások ágazati és újratermelési struktúráját, valamint területi megoszlását. Komplexen kell elemezni az építőipari termelés intenzifikálásának tényezőit, többek között az építőipar gépesítését a munkaszervezési formákat és módszereket.

A statisztikai elemzés javításával összefüggésben felmerül a statisztikai módszertan továbbfejlesztésének kérdése. Ezzel kapcsolatban ez idő szerint egy sor időszerű problémát lehet megemlíteni. Többek között ilyen probléma a népgazdasági számvitel tudományosan szervezett rendszerének olyan továbbfejlesztése, amely a gazdálkodás minden szintjén jó minőségű és operatív információt szolgáltat. Ide tartozik az egyes vállalatok és dolgozó kollektívák gazdasági tevékenysége eredményességének értékeléséhez szükséges, tudományosan megalapozott mutatók rendszere is.

A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalában az 1989. évi össz-szövetségi népszámlálás sikeres lebonyolítása érdekében tudományos előkészítő munka folyik.

Az állami statisztikai szervek előtt álló feladatok megoldása jelentős mértékben függ a kádermunka minőségétől. E téren néhány területen, illetve néhány köztársaságban még hiányosságok tapasztalhatók, amelyeknek megszüntetése fontos feladat. A kérdés jelentőségét fokozza, hogy „az emberi tényező” szerepe növekszik, ami megköveteli az emberekkel való komplex foglalkozást. Ezzel együtt a statisztikai munka javítása természetesen feltételezi a személyi felelősség fokozását is minden beosztásban.

(Ism.: Csehók István)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BELJAKOV, A.:

A BERUHÁZÁSSTATISZTIKA KORSZERUSÍTÉSE
ÉS A TUDOMÁNYOS-MŰSZAKI HALADÁS

(Uszkorenje naucsno-techniceszkogo progressza i voproszu szoversensztvovaniija sztatisztiki kapital'no-go sztroitel'sztva.) – *Vesztnik Sztatistiki*. 1985. 11. sz. 14–23. p.

A Szovjetunió társadalmi–gazdasági fejlődésének gyorsítását előíró határozat értelmében a gazdaságot intenzív fejlődési pályára kell állítani: a növekedés forrása csak az állóalap-, anyag- és energiaigényesség csökkenése, a munkatermelékenység emelkedése, a népgazdaság hatékonyságának javulása lehet. Ez megköveteli a termelés technikai alapjainak megújítását, a legkorszerűbb színvonalra történő emelését. A beruházási tevékenységet át kell alakítani: az eszközöket azokra az ágazatokra kell összpontosítani, amelyek a technikai haladás hordozói, illetve, ahol a beruházások a leggazdaságosabbak. A beruházások koncentrációját fokozni kell. A hangsúlyt a meglévő kapacitások legkorszerűbb színvonalon történő felújítására, rekonstrukciójára kell helyezni.

A felsorolt célok a statisztikával szemben is új követelményeket támasztanak: mérni kell a beruházások hatékonyságát, a technikai színvonalra gyakorolt hatását, a strukturpolitikában kijelölt új célok teljesülését, a beruházások jellegében végbemenő változásokat.

A beruházások eredményességét, hatékonyságát a legátfogóbb módon a termelés, illetve a termelékenység alakulásán keresztül javasolja megfigyelni a szerző. Különös jelentőséget tulajdonít a beruházások újratermelési szerkezetében (az új, a bővítő és a rekonstrukciós beruházások arányában) végbemenő változások mérésének.

Ez módszertanilag megoldott, de a beszámolójelentésekbe még csak ezután építik be. Kiemelten ajánlja megfigyelni azoknak a termelőegységeknek a beruházásait, amelyeknek a technikai fejlődés, a termelékenység növekedése szempontjából különösen nagy jelentőségük van. A vizsgálandó kört az illetékes minisztériumokkal, iparigazgatóságokkal együttműködve javasolja kijelölni. A beruházások jellemzőinek megfigyelésébe be lehet vonni a kivitelező építőipar statisztikáját is: a beruházások újratermelési szerkezetének alakulása például a kivitelezőkön keresztül is megfigyelhető.

A beruházások koncentrációja a beruházások gyorsabb megvalósítását, a befektetett eszközök gyorsabb visszatérülését eredményezi. Ezért a koncentráció mérését a beruházások tényleges megvalósítási idejének

(a termelés felfutásának időszaka nélkül) a normatív, illetve a tervekben szereplő megvalósítási időtől való eltéréseivel javasolja megoldani. További mutató lehet a megvalósítás alatt álló beruházások összvolume-nének a tervezetthez történő viszonyítása.

A beruházások ágazati szerkezetének megváltoztatásával kapcsolatban fontosnak tartja az építőipar, valamint a beruházási célra termelő ágazatok tervezésének és statisztikájának javítását, mert a beruházási javak nem megfelelő összetétele az ágazati allokációra vonatkozó tervek meghiúsulását vonhatja maga után. Részletesen foglalkozik a szerző az eszközök rekonstrukcióra történő összpontosításával. Statisztikai megfigyelések adataival bizonyítja a rekonstrukciók előnyeit, fontosságát: ezek szerint az iparban a rekonstrukciós beruházások csaknem kétszer gyorsabban térülnek meg, mint az újonnan létrehozott kapacitások. Jelentősen csökken a megvalósítási idő is. Az elérhető megtakarítások volumenét egy konkrét példán is érzékelteti: ezek szerint egy évi 230 millió rubel értékű takarmányt előállító kapacitás létrehozatala rekonstrukcióval a beruházási költségekben 57 százalékos megtakarítást biztosít, egyharmad annyi időt igényel, és több mint kétszer olyan gyorsan térül meg, mintha azt új telep építésével oldanák meg. Az új munkaerő iránti igény helyett munkaerő szabadul fel, s az építési hányad csökkenése miatt nagy megtakarítások adódnak építőanyagokban is.

Mindezek után a rekonstrukciók megfigyelésével kapcsolatos statisztikai feladatokat részletezi a szerző. Szükségesnek tartja, hogy a rekonstrukciós és az új beruházásokról ágazatonként, minisztériumonként, iparigazgatóságokként, illetve köztársaságokként, területenként rendelkezzenek adatokkal. Ajánlja, hogy a rekonstrukciók technikai színvonalának ellenőrzésére újítsák fel a két-három évente végzendő teljes állóeszköz-összeírás gyakorlatát. Végül kiemeli a statisztika és a tervezés összhangjának szükségességét ezen a területen is.

(Ism.: *Koncz Mihály*)

BURGESS, CH.:

A SZAKKÉPZETTSÉG, A SZAKMASTRUKTÚRA
ÉS AZ ÚJ TECHNOLÓGIÁK

(Skill implications of new technology.) – *Employment Gazette*. 1985. október. 397–403. p.

Az „új technológia” fogalmát Nagy-Britanniában széles értelemben használják. Ez a szakkifejezés nem csupán az olyan

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BELJAKOV, A.:

A BERUHÁZÁSSTATISZTIKA KORSZERUSÍTÉSE
ÉS A TUDOMÁNYOS-MŰSZAKI HALADÁS

(Uszkorenje naucsno-techniceszkogo progressza i voproszu szoversensztvovaniija sztatisztiki kapital'no-go sztroitel'sztva.) – *Vesztnik Sztatistiki*. 1985. 11. sz. 14–23. p.

A Szovjetunió társadalmi–gazdasági fejlődésének gyorsítását előíró határozat értelmében a gazdaságot intenzív fejlődési pályára kell állítani: a növekedés forrása csak az állóalap-, anyag- és energiaigényesség csökkenése, a munkatermelékenység emelkedése, a népgazdaság hatékonyságának javulása lehet. Ez megköveteli a termelés technikai alapjainak megújítását, a legkorszerűbb színvonalra történő emelését. A beruházási tevékenységet át kell alakítani: az eszközöket azokra az ágazatokra kell összpontosítani, amelyek a technikai haladás hordozói, illetve, ahol a beruházások a leggazdaságosabbak. A beruházások koncentrációját fokozni kell. A hangsúlyt a meglévő kapacitások legkorszerűbb színvonalon történő felújítására, rekonstrukciójára kell helyezni.

A felsorolt célok a statisztikával szemben is új követelményeket támasztanak: mérni kell a beruházások hatékonyságát, a technikai színvonalra gyakorolt hatását, a strukturpolitikában kijelölt új célok teljesülését, a beruházások jellegében végbemenő változásokat.

A beruházások eredményességét, hatékonyságát a legátfogóbb módon a termelés, illetve a termelékenység alakulásán keresztül javasolja megfigyelni a szerző. Különös jelentőséget tulajdonít a beruházások újratermelési szerkezetében (az új, a bővítő és a rekonstrukciós beruházások arányában) végbemenő változások mérésének.

Ez módszertanilag megoldott, de a beszámolójelentésekbe még csak ezután építik be. Kiemelten ajánlja megfigyelni azoknak a termelőegységeknek a beruházásait, amelyeknek a technikai fejlődés, a termelékenység növekedése szempontjából különösen nagy jelentőségük van. A vizsgálandó kört az illetékes minisztériumokkal, iparigazgatóságokkal együttműködve javasolja kijelölni. A beruházások jellemzőinek megfigyelésébe be lehet vonni a kivitelező építőipar statisztikáját is: a beruházások újratermelési szerkezetének alakulása például a kivitelezőkön keresztül is megfigyelhető.

A beruházások koncentrációja a beruházások gyorsabb megvalósítását, a befektett eszközök gyorsabb visszatérülését eredményezi. Ezért a koncentráció mérését a beruházások tényleges megvalósítási idejének

(a termelés felfutásának időszaka nélkül) a normatív, illetve a tervekben szereplő megvalósítási időtől való eltéréseivel javasolja megoldani. További mutató lehet a megvalósítás alatt álló beruházások összvolume-
nének a tervezetthez történő viszonyítása.

A beruházások ágazati szerkezetének megváltoztatásával kapcsolatban fontosnak tartja az építőipar, valamint a beruházási célra termelő ágazatok tervezésének és statisztikájának javítását, mert a beruházási javak nem megfelelő összetétele az ágazati allokációra vonatkozó tervek meghiúsulását vonhatja maga után. Részletesen foglalkozik a szerző az eszközök rekonstrukcióra történő összpontosításával. Statisztikai megfigyelések adataival bizonyítja a rekonstrukciók előnyeit, fontosságát: ezek szerint az iparban a rekonstrukciós beruházások csaknem kétszer gyorsabban térülnek meg, mint az újonnan létrehozott kapacitások. Jelentősen csökken a megvalósítási idő is. Az elérhető megtakarítások volumenét egy konkrét példán is érzékelteti: ezek szerint egy évi 230 millió rubel értékű takarmányt előállító kapacitás létrehozatala rekonstrukcióval a beruházási költségekben 57 százalékos megtakarítást biztosít, egyharmad annyi időt igényel, és több mint kétszer olyan gyorsan térül meg, mintha azt új telep építésével oldanák meg. Az új munkaerő iránti igény helyett munkaerő szabadul fel, s az építési hányad csökkenése miatt nagy megtakarítások adódnak építőanyagokban is.

Mindezek után a rekonstrukciók megfigyelésével kapcsolatos statisztikai feladatokat részletezi a szerző. Szükségesnek tartja, hogy a rekonstrukciós és az új beruházásokról ágazatonként, minisztériumonként, iparigazgatóságokként, illetve köztársaságokként, területenként rendelkezzenek adatokkal. Ajánlja, hogy a rekonstrukciók technikai színvonalának ellenőrzésére újítsák fel a két-három évente végzendő teljes állóeszköz-összeírás gyakorlatát. Végül kiemeli a statisztika és a tervezés összhangjának szükségességét ezen a területen is.

(Ism.: *Koncz Mihály*)

BURGESS, CH.:

A SZAKKÉPZETTSÉG, A SZAKMASTRUKTÚRA
ÉS AZ ÚJ TECHNOLÓGIÁK

(Skill implications of new technology.) – *Employment Gazette*. 1985. október. 397–403. p.

Az „új technológia” fogalmát Nagy-Britanniában széles értelemben használják. Ez a szakkifejezés nem csupán az olyan

innovációkat öleli fel, mint a robotok és a számítógéppel ellenőrzött rendszerek, amelyek lényegi átalakulásokat visznek a feldolgozóipari folyamatokba és az információkezelés módszereibe, hanem más olyan alapvető műszaki változtatásokat is, amelyek a szakképzettség tartalmának változását is maguk után vonják.

A legismertebb példákat az információ-átviteli hálózatok és az információcserék alkalmazása nyújtja. Ezekkel már ma is egész sok ágazatban találkozunk, és növekvő volumenben veszik őket igénybe a brit nemzetgazdaság egyéb területein is, mint amilyen például a nagy- és a kiskereskedelem kapcsolata, a feldolgozóipar és az elosztó szervezet együttműködése. Tudnak ezenkívül olyan ágazatokról, amelyek újabban vagy támogatják az effajta fejlesztést, vagy már teljes mértékben ki is használják e korszerű eszközöket az innováció új területein. Friss példa a mikroszámítógépek megjelenése, majd az érintett feldolgozó- és software-ipar gyors előretörése.

Lehetséges, hogy hasonlóan gyors („exponenciális”) fejlődés megy majd végbe a biotechnológiában és az optikai jeleket továbbító kábelrendszerekben. Ha az új technológia fogalmát ennyire szélesen értelmezzük, akkor nyilvánvaló lesz: a foglalkozási-szakképzettségi szerkezet igen nagy mértékben szét fog ágazni. Ebből az a következtetés adódik, hogy az új szakismereteket és technológiai rendszereket nem csupán bizonyos műszaki és technológiai munkakörökben kell elsajátítani, hanem – különböző formában – a munkaerő-állomány minden „szeletében”. Érthető, hogy a brit Munkaerő-szolgálati Bizottság (Manpower Services Commission – MSC) már foglalkozik az új technológiákkal, továbbá ezeknek a szakmastruktúrára gyakorolt hatásával, és ugyanezt teszik a munkaerő-ellátásért és a szakmai képzésért felelős szervek.

A cikk szerzője (az MSC munkatársa) megkísérli, hogy az ún. Warwick-féle foglalkozási jegyzéken alapuló tízéves adattal vizsgálja a foglalkozási szerkezet módosulását, különös tekintettel az új technológiák elterjedésére. Úgy találja, hogy a brit foglalkozási struktúra 1971 és 1981 közti változásai nagyon jellegzetesek. Így például a vezetési és az adminisztratív foglalkozásokban dolgozók száma a kérdéses tíz év alatt több mint negyedével gyarapodott. Ez a gyors fejlődés egyrészt az adott funkciók növekvő fontosságára mutat, másrészt arra a jelentékeny terjeszkedésre, amely a közszolgálatban és a szociális ügyek szférájában megy végbe. A magas színvonalú szolgáltatási foglalkozások, mint amilyenek az oktatás, az egészségügy és a

szociális gondoskodás foglalkozásai, létszámukat tekintve szintén jelentősen előretörték az 1971 és 1981 közötti fejlődéssel.

Az irányítás és a felügyelet alsóbb posztjain a feldolgozóipar vesztett súlyából, mégpedig a szolgáltatások javára, ami az ellenőrök-felügyelők számának bővülésében, illetve az ipari művezetők és más közvetlen termelésirányítók létszámának apadásában mutatkozik meg.

A magasabb végzettséget igénylő műszaki foglalkozások növekvő fontossága jól nyomon követhető a tízéves létszámváltozás adataiban. A tudományos munkával és a technológiával összefüggő diplomás foglalkozásokban 1981 folyamán 28 százalékkal többen dolgoztak, mint tíz évvel azelőtt, és még ennél is nagyobb volt a létszám-bővülés a gépész- és repülési mérnökök, a természettudományi dolgozók, a rendszerelemzők és az elektronikai mérnökök soraiban. (Az említett arányok megítéléséhez tudni kell, hogy a nem katonai szférában foglalkoztatottak teljes száma 1971 és 1981 között 3 százalékkal csökkent.) Az egyetlen olyan diplomás műszaki foglalkozás, amelyben az alapul vett időszak végén kevesebb munkavállalót alkalmaztak, mint e periódus kezdetén, a villamosmérnöki volt. Ami a nőket illeti: arányuk a műszaki foglalkozási csoportjában közel megháromszorozódott a tíz év során, de érdekes példa, hogy még 1981-ben is csak minden tizenhetedik brit technológus volt nő.

Ellentmondásosnak tartja a szerző, hogy jóllehet állandóan élénk kereslet mutatkozik technikusokban, a műszaki rajzolók száma a tíz év alatt 31 százalékkal csökkent. A műszakiak legnagyobb foglalkozási alcsoportja, az ún. műszaki és kapcsolódó foglalkozások létszáma 69 százalékkal emelkedett, és még a gépészet területén is, amely egyébként szűkül, a technikusok foglalkoztatása több mint negyedével nőtt. A nők alkalmazása azonban itt sem zavartalan. Akárcsak a magasabb szakképzettséget igénylő műszaki területeken, itt is kevés a leány és az asszony. Minden nyolc technikus állásból csak egyben foglalkoztatnak nődolgozót, túlnyomórészt laboratóriumokban és bizonyos elektronikai munkakörökben.

A szerző szerint valószínű, hogy Nagy-Britannia egyelőre korai szakaszában van annak a műszaki előrelépésnek, amelyet technológiai forradalomnak szokás nevezni. Annyi azonban már látszik, hogy az új technológiák kiszorítanak egy sor egyszerűbb, hagyományos foglalkozást, miközben növelik több közepes, illetve magas szakmai színvonalú pálya, munkakör fontosságát. Így például az ipari robotok kétségkívül helyettesítik az olyan igényes tudással rendelkező dolgozókat, mint a fizikaiak sorai-

ban a hegesztők vagy a szellemiek között a bonyolult összefüggéseket tartalmazó gyártási rajzok szerkesztői. A robottechnika ugyanis nagymértékben bővíti például a tervező mérnökök, az építészek és a műszaki rajzolóknak a technikai lehetőségeit. Már mutatkoznak annak jelei is, hogy más rangos foglalkozások kiszorítása szintén megkezdődött.

Az utóbbiakra a biztosítási szakágazatból hoz példákat a szerző. Az adott területen a számítógépek kezdenek átvenni olyan rutinmunkákat, amelyek korábban egyértelműen a beruházáselemzők, a lebonyolítók és a jogi tanácsadók feladatának számítottak. E szakemberek most a legbonyolultabb eseteknek szentelhetik figyelmüket, ám ez új – eddig szűk kör kiváltságának számító – szakismeretek elsajátítására szorítja őket. Eltekintve azonban a szóban forgó nőemelkedéstől, valójában kettős struktúraváltozás megy végbe a nemzetgazdaságban. Egyfelől létrejön a gyengén képzett vagy csakis az alapokat ismerő dolgozók tömege, másfelől egy nagy szakértelemmel rendelkező műszaki diplomás réteg alakul ki.

Kétséges – vallja a szerző –, hogy az említett kettős tagozódás a leghatékonyabb és a legkifizetődőbb módja lenne az emberi erőforrások hasznosításának. Bár a szakirodalom túlnyomó része azt sugallja, hogy a termelés és a szolgáltatások szervezési módját teljes mértékben a technológiának kell eldöntenie, és ez többnyire így is zajlik le, számos olyan terület marad, ahol sikeresebb egyensúly alakítható ki a hatékonyság és az emberi részvétel között. A célszerűen megválasztott arányok a szaktudás fokozására serkentenek.

Az a jelenlegi aggodalom, hogy az új technológiák lényeges befolyást gyakorolnak az aktív népesség foglalkozási szerkezetére, továbbá a közeli nagyarányú feleslegessé válástól való félelem, mintha elterelnék a figyelmet egy, a technikai változás okozta, legalább ennyire fontos következményről: a munka természetének és szakképzettségbeli tartalmának módosulásáról. A brit nemzetgazdaság különböző ágai-ban folyó kutatások ezért két nagy témacsoport köré összpontosulnak. Az egyik arra a kulcsszerepre vonatkozik, amelyet a vezetői döntések játszanak az innovációs folyamatban. Úgy találták, hogy a kifogástalan helyzetértékelés és a széles körű innovációs stratégiák kifejlesztése egyaránt üzleti érzéket és műszaki éleslátást igényel. Az új technológiákat illető elhatározások döntők, mert a célul tűzött innovációs folyamat és az ehhez kapcsolódó munkaszervezés, munkatartalom fő meghatározója a kialakuló foglalkozási szerkezetnek.

A másik kutatási témacsoport annak a szélesedő szakképzettségi igénynek a felderítése, amelyet az új technológiák a szakismeret valamennyi lépcsőfokán támasztanak a munkaerő-állománnyal szemben. (Erre – és a kívánatos új szakmai tartalomra – jó néhány példát mutat be a cikk a következő feladatkörökben: a vezetés megújítása; a technikai szakismeretek; a gépkezelés és -karbantartás; az irodai szakterületek; a műszaki hozzáértés; a vezetési információs rendszerek; a diplomás pályák; a szakértői feladatok; a technológusok-technológiák; a tájékoztatás.)

Ahhoz, hogy megfelelően irányítsák a technikai változásokat, az elképzeléseknek ki kell terjedniük a hosszabb lejáratú előnyökre és következményekre is. Például a technológusok egyre inkább arra kényszerülnek majd, hogy részterületek igazgatóivá váljanak, és több tudományágat felölelő környezetben dolgozzanak. A technológusoknak a mainál szélesebb körű hozzáértésre és rendszerismeretre is szükségük lesz. Eltekintve attól, hogy – mint említettük – számos kézműves ismeret válik feleslegessé, valószínűleg fennmarad az igény a sokoldalúan képzett (több szakmával rendelkező) dolgozók iránt.

(Ism.: Somogyi Miklós)

GEGIJA, V.:

A GRÜZ NÉPGAZDASÁG
ÁGAZATI KAPCSOLATI MÉRLEGE

(O mezsotraszlevom balansze narodnogo hozjajsztna Gruzinszkoj SZSZR.) – *Vesztnik Sztatisztiki*. 1985. 10. sz. 35–39. p.

A Szovjetunióban az 1950-es évek végétől rendszeresen összeállítják a népgazdaság ágazati kapcsolati mérlegét (ÁKM). Először az egész Szovjetunióra készültek ezek a mérlegek, majd 1979-től kezdődően a köztársaságok külön ÁKM-et is összeállítanak. Az ágazati kapcsolatok mérlegeit egységes módszertan és ágazati nomenklatúra alapján készítik. A köztársaságok ÁKM-je annyiban különbözik az egész Szovjetunióra vonatkozó ÁKM-től, hogy azok részletesebben tartalmazzák az adott köztársaságra jellemző ágazatokat, például Grúzia esetében a „teaipart” és az alkoholmentes italok (ásványvíz) termelését. Ezenkívül bemutatja a termékek köztársaságok közötti forgalmát is.

Az ÁKM-munka területén új jelenség az agráripári komplexumok ágazati kapcsolati mérlegének összeállítása. Ez a mérleg a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának módszertana alapján készül. Az adatok segítségével lehetőség van a köztársasági ag-

ban a hegesztők vagy a szellemiek között a bonyolult összefüggéseket tartalmazó gyártási rajzok szerkesztői. A robottechnika ugyanis nagymértékben bővíti például a tervező mérnökök, az építészek és a műszaki rajzolóknak a technikai lehetőségeit. Már mutatkoznak annak jelei is, hogy más rangos foglalkozások kiszorítása szintén megkezdődött.

Az utóbbiakra a biztosítási szakágazatból hoz példákat a szerző. Az adott területen a számítógépek kezdenek átvenni olyan rutinmunkákat, amelyek korábban egyértelműen a beruházáselemzők, a lebonyolítók és a jogi tanácsadók feladatának számítottak. E szakemberek most a legbonyolultabb eseteknek szentelhetik figyelmüket, ám ez új – eddig szűk kör kiváltságának számító – szakismeretek elsajátítására szorítja őket. Eltekintve azonban a szóban forgó nőemelkedéstől, valójában kettős struktúraváltozás megy végbe a nemzetgazdaságban. Egyfelől létrejön a gyengén képzett vagy csakis az alapokat ismerő dolgozók tömege, másfelől egy nagy szakértelemmel rendelkező műszaki diplomás réteg alakul ki.

Kétséges – vallja a szerző –, hogy az említett kettős tagozódás a leghatékonyabb és a legkifizetődőbb módja lenne az emberi erőforrások hasznosításának. Bár a szakirodalom túlnyomó része azt sugallja, hogy a termelés és a szolgáltatások szervezési módját teljes mértékben a technológiának kell eldöntenie, és ez többnyire így is zajlik le, számos olyan terület marad, ahol sikeresebb egyensúly alakítható ki a hatékonyság és az emberi részvétel között. A célszerűen megválasztott arányok a szaktudás fokozására serkentenek.

Az a jelenlegi aggodalom, hogy az új technológiák lényeges befolyást gyakorolnak az aktív népesség foglalkozási szerkezetére, továbbá a közeli nagyarányú feleslegessé válástól való félelem, mintha elterelnék a figyelmet egy, a technikai változás okozta, legalább ennyire fontos következményről: a munka természetének és szakképzettségbeli tartalmának módosulásáról. A brit nemzetgazdaság különböző ágai-ban folyó kutatások ezért két nagy témacsoport köré összpontosulnak. Az egyik arra a kulcsszerepre vonatkozik, amelyet a vezetői döntések játszanak az innovációs folyamatban. Úgy találták, hogy a kifogástalan helyzetértékelés és a széles körű innovációs stratégiák kifejlesztése egyaránt üzleti érzéket és műszaki éleslátást igényel. Az új technológiákat illető elhatározások döntők, mert a célul tűzött innovációs folyamat és az ehhez kapcsolódó munkaszervezés, munkatartalom fő meghatározója a kialakuló foglalkozási szerkezetnek.

A másik kutatási témacsoport annak a szélesedő szakképzettségi igénynek a felderítése, amelyet az új technológiák a szakismeret valamennyi lépcsőfokán támasztanak a munkaerő-állománnyal szemben. (Erre – és a kívánatos új szakmai tartalomra – jó néhány példát mutat be a cikk a következő feladatkörökben: a vezetés megújítása; a technikai szakismeretek; a gépkezelés és -karbantartás; az irodai szakterületek; a műszaki hozzáértés; a vezetési információs rendszerek; a diplomás pályák; a szakértői feladatok; a technológusok-technológiák; a tájékoztatás.)

Ahhoz, hogy megfelelően irányítsák a technikai változásokat, az elképzeléseknek ki kell terjedniük a hosszabb lejáratú előnyökre és következményekre is. Például a technológusok egyre inkább arra kényszerülnek majd, hogy részterületek igazgatóivá váljanak, és több tudományágat felölelő környezetben dolgozzanak. A technológusoknak a mainál szélesebb körű hozzáértésre és rendszerismeretre is szükségük lesz. Eltekintve attól, hogy – mint említettük – számos kézműves ismeret válik feleslegessé, valószínűleg fennmarad az igény a sokoldalúan képzett (több szakmával rendelkező) dolgozók iránt.

(Ism.: Somogyi Miklós)

GEGIJA, V.:

A GRÜZ NÉPGAZDASÁG
ÁGAZATI KAPCSOLATI MÉRLEGE

(O mezsotraszlevom balansze narodnogo hozjajsztna Gruzinszkoj SZSZR.) – *Vesztnik Sztatisztiki*. 1985. 10. sz. 35–39. p.

A Szovjetunióban az 1950-es évek végétől rendszeresen összeállítják a népgazdaság ágazati kapcsolati mérlegét (ÁKM). Először az egész Szovjetunióra készültek ezek a mérlegek, majd 1979-től kezdődően a köztársaságok külön ÁKM-et is összeállítanak. Az ágazati kapcsolatok mérlegeit egységes módszertan és ágazati nomenklatúra alapján készítik. A köztársaságok ÁKM-je annyiban különbözik az egész Szovjetunióra vonatkozó ÁKM-től, hogy azok részletesebben tartalmazzák az adott köztársaságra jellemző ágazatokat, például Grúzia esetében a „teaipart” és az alkoholmentes italok (ásványvíz) termelését. Ezenkívül bemutatja a termékek köztársaságok közötti forgalmát is.

Az ÁKM-munka területén új jelenség az agráripári komplexumok ágazati kapcsolati mérlegének összeállítása. Ez a mérleg a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának módszertana alapján készül. Az adatok segítségével lehetőség van a köztársasági ag-

ráripari komplexum ágazati és területi kapcsolatainak, struktúrájának, a források képzésének stb. jellemzésére.

Az ÁKM adatai lehetővé teszik, hogy behatóan vizsgálják a nemzeti jövedelem termelését és elosztását, az egyes népgazdasági ágazatok anyagi-tárgyi összetételét, az ágazati struktúrát, az ágazati és területi kapcsolatokat stb.

Az utóbbi években jelentősen megnőtt a köztársaság két vezető népgazdasági ágazatának – az iparnak és az építőiparnak – a súlya mind a társadalmi termék, mind a nemzeti jövedelem termelésében. Olyan tendencia is megfigyelhető, hogy a társadalmi termék termelésében csökkent a termelési eszközök és nőtt a fogyasztási cikkek termelésének a súlya.

Fontos feladat a műszaki-gazdasági folyamatok mélyebb elemzése a közvetlen és a teljes ráfordítások koefficienseinek segítségével. Ezeket a koefficienseket az ÁKM-adatok alapján számítják ki. E koefficienseknek gyakorlati jelentősége az állami tervek különböző variánsainak kiszámításánál és a tervek összeállításában van.

Az 1982. évi ÁKM alapján 18 000 közvetlen és teljes ráfordítási koefficienset számítottak ki a grúz Központi Statisztikai Hivatalban. Ennek alapján megállapították, hogy 1978 és 1982 között a társadalmi termék termelésében nőtt a villamos energia és a fűtőanyagok felhasználása, az alapvető fogyasztó ágazatokban csökkent a vaskohászati termékek felhasználása. Néhány népgazdasági ágazatban még mindig nem elegendő a vegyipari termékek felhasználása.

Az ágazati kapcsolatok mérlegének további felhasználási területe az állóalapok állományának, szerkezetének és eloszlásának vizsgálata. A grúz Központi Statisztikai Hivatalban sokoldalúan elemezték az állóalapok összetételét, azok népgazdasági ágak közötti eloszlását. 1978 és 1982 között nőtt a termelő állóalapok aránya, az állóalapok összetétele a gépek és berendezések javára módosult.

Az ágazati kapcsolatok mérlegének mutatói között jelentős helyet foglalnak el az export–import mutatók. Az 1982. évi export–import mérleg kidolgozása széles körű információt adott Grúziának a többi köztársasággal való gazdasági kapcsolatairól. Grúzia egyike a Szovjetunió iparosodott köztársaságainak. Emellett fejlett mezőgazdasággal is rendelkezik, termékeinek jelentős részét a köztársaság határain túlra szállítja.

Az ágazati kapcsolatok mérlegének összeállításával kapcsolatban még egy sor módszertani probléma vár megoldásra. Ezzel összefüggésben szükséges az egyes mutatók megbízhatóságának és pontosságá-

nak növelése, a mérleg összeállítására fordított idő lerövidítése, valamint az egyes köztársaságokban készített ágazati kapcsolatok mérlegeinek jobb összehangolása.

(Ism.: *Farkas Gizella*)

KOROVJAKOVSZKIJ, D.:

FOGYASZTÁSI SZÖVETKEZET
AZ AGRÁRIPARI KOMPLEXUMBAN

(Potrebitel'szkaja kooperacija v sziszteme APK.)
– *Voproszű Ekonomiki*, 1985. 10. sz. 62–72. p.

A Szovjetunióban a fogyasztási szövetkezet az agráripari komplexum szerves része, egyszersmind a falu gazdasági-társadalmi fejlődésének egyik elősegítője. Az étel- és italprogramnak megfelelően a fogyasztási szövetkezeteknek a korábbinál magasabb színvonalon kell magukra vállalni a falusi lakosság ellátását, a közétkeztetést, a mezőgazdasági termékek felvásárlását. A fogyasztási szövetkezet nem tartozik kizárólag az agráripari komplexum sem egyik, sem másik szférájához; tevékenysége kisebb-nagyobb mértékben az agráripari komplexum minden egységéhez kapcsolódik. Az agráripari komplexum végső termelésének 6 százalékát a szövetkezeti felvásárlás, a közétkeztetés, a fogyasztási szövetkezetek keretében működő étel- és ital-feldolgozás adja. A komplexum termékeinek egynegyedét a szövetkezeti kereskedelmen és a közétkeztetésen át értékesíti.

A szövetkezeti kereskedelem áruforgalmának volumene a nyolcvanas években átlagosan 16 százalékkal nőtt. Ezen belül a hús-, a baromfi- és a gyümölcsértékesítés mintegy 30 százalékkal, az iparcikkek eladása az átlagosnál kisebb mértékben emelkedett. A szövetkezeti kereskedelem áruforgalma – egy főre számítva – 1950 és 1983 között nyolcszorosára bővült. Ugyan- ebben az időben a városi kereskedelmi hálózat forgalma – ugyancsak egy lakosra számítva – 3,6-szorosára nőtt. 1950-ben az egy városi lakosra jutó áruforgalom ötszöröse volt, jelenleg csak kétszerese az egy falusi lakosra jutó forgalomnak. A különbség kiegyenlítésének az az akadálya, hogy a szövetkezeti kereskedelem kisebb árukészlettel, szerényebb választékkal rendelkezik, mint a városi, ezért a falusi lakosoknak mintegy 60 százaléka a városokba utazik bevásárolni.

A fogyasztási szövetkezetek árukészlete nem növekedett úgy, mint a mezőgazdasági vállalatokban dolgozók munkadíja. Más arányok szerint kell az állami és a szövetkezeti kereskedelem között az árut elosztani. Különösen nagy a kereslet a falusi építkezések gyarapodása miatt az épí-

ráripari komplexum ágazati és területi kapcsolatainak, struktúrájának, a források képzésének stb. jellemzésére.

Az ÁKM adatai lehetővé teszik, hogy behatóan vizsgálják a nemzeti jövedelem termelését és elosztását, az egyes népgazdasági ágazatok anyagi-tárgyi összetételét, az ágazati struktúrát, az ágazati és területi kapcsolatokat stb.

Az utóbbi években jelentősen megnőtt a köztársaság két vezető népgazdasági ágazatának – az iparnak és az építőiparnak – a súlya mind a társadalmi termék, mind a nemzeti jövedelem termelésében. Olyan tendencia is megfigyelhető, hogy a társadalmi termék termelésében csökkent a termelési eszközök és nőtt a fogyasztási cikkek termelésének a súlya.

Fontos feladat a műszaki-gazdasági folyamatok mélyebb elemzése a közvetlen és a teljes ráfordítások koefficienseinek segítségével. Ezeket a koefficienseket az ÁKM-adatok alapján számítják ki. E koefficienseknek gyakorlati jelentősége az állami tervek különböző variánsainak kiszámításánál és a tervek összeállításában van.

Az 1982. évi ÁKM alapján 18 000 közvetlen és teljes ráfordítási koefficienset számítottak ki a grúz Központi Statisztikai Hivatalban. Ennek alapján megállapították, hogy 1978 és 1982 között a társadalmi termék termelésében nőtt a villamos energia és a fűtőanyagok felhasználása, az alapvető fogyasztó ágazatokban csökkent a vaskohászati termékek felhasználása. Néhány népgazdasági ágazatban még mindig nem kielégítő a vegyipari termékek felhasználása.

Az ágazati kapcsolatok mérlegének további felhasználási területe az állóalapok állományának, szerkezetének és eloszlásának vizsgálata. A grúz Központi Statisztikai Hivatalban sokoldalúan elemezték az állóalapok összetételét, azok népgazdasági ágak közötti eloszlását. 1978 és 1982 között nőtt a termelő állóalapok aránya, az állóalapok összetétele a gépek és berendezések javára módosult.

Az ágazati kapcsolatok mérlegének mutatói között jelentős helyet foglalnak el az export-import mutatók. Az 1982. évi export-import mérleg kidolgozása széles körű információt adott Grúziának a többi köztársasággal való gazdasági kapcsolatairól. Grúzia egyike a Szovjetunió iparosodott köztársaságainak. Emellett fejlett mezőgazdasággal is rendelkezik, termékeinek jelentős részét a köztársaság határain túlra szállítja.

Az ágazati kapcsolatok mérlegének összeállításával kapcsolatban még egy sor módszertani probléma vár megoldásra. Ezzel összefüggésben szükséges az egyes mutatók megbízhatóságának és pontosságá-

nak növelése, a mérleg összeállítására fordított idő lerövidítése, valamint az egyes köztársaságokban készített ágazati kapcsolatok mérlegeinek jobb összehangolása.

(Ism.: Farkas Gizella)

KOROVJAKOVSZKIJ, D.:

FOGYASZTÁSI SZÖVETKEZET
AZ AGRÁRIPARI KOMPLEXUMBAN

(Potrebitel'szkaja kooperacija v sziszteme APK.)
– *Voproszű Ekonomiki*, 1985. 10. sz. 62–72. p.

A Szovjetunióban a fogyasztási szövetkezet az agráripari komplexum szerves része, egyszersmind a falu gazdasági-társadalmi fejlődésének egyik elősegítője. Az étel- és italprogramnak megfelelően a fogyasztási szövetkezeteknek a korábbinál magasabb színvonalon kell magukra vállalni a falusi lakosság ellátását, a közétkeztetést, a mezőgazdasági termékek felvásárlását. A fogyasztási szövetkezet nem tartozik kizárólag az agráripari komplexum sem egyik, sem másik szférájához; tevékenysége kisebb-nagyobb mértékben az agráripari komplexum minden egységéhez kapcsolódik. Az agráripari komplexum végső termelésének 6 százalékát a szövetkezeti felvásárlás, a közétkeztetés, a fogyasztási szövetkezetek keretében működő étel- és ital-feldolgozás adja. A komplexum termékeinek egynegyedét a szövetkezeti kereskedelmen és a közétkeztetésen át értékesíti.

A szövetkezeti kereskedelem áruforgalmának volumene a nyolcvanas években átlagosan 16 százalékkal nőtt. Ezen belül a hús-, a baromfi- és a gyümölcsértékesítés mintegy 30 százalékkal, az iparcikkek eladása az átlagosnál kisebb mértékben emelkedett. A szövetkezeti kereskedelem áruforgalma – egy főre számítva – 1950 és 1983 között nyolcszorosára bővült. Ugyan- ebben az időben a városi kereskedelmi hálózat forgalma – ugyancsak egy lakosra számítva – 3,6-szorosára nőtt. 1950-ben az egy városi lakosra jutó áruforgalom ötszöröse volt, jelenleg csak kétszerese az egy falusi lakosra jutó forgalomnak. A különbség kiegyenlítésének az az akadálya, hogy a szövetkezeti kereskedelem kisebb árukészlettel, szerényebb választékkal rendelkezik, mint a városi, ezért a falusi lakosoknak mintegy 60 százaléka a városokba utazik bevásárolni.

A fogyasztási szövetkezetek árukészlete nem növekedett úgy, mint a mezőgazdasági vállalatokban dolgozók munkadíja. Más arányok szerint kell az állami és a szövetkezeti kereskedelem között az árut elosztani. Különösen nagy a kereslet a falusi építkezések gyarapodása miatt az épí-

tőanyagok, valamint a háztáji gazdaságok munkáját könnyítő kisgépek iránt.

A nyolcvanas években az áruforgalomnál nagyobb mértékben nőtt a közétkeztetés volumene, ennek ellenére a kiskereskedelmi forgalomban még mindig jelentéktelen az aránya.

A szövetkezeti kereskedelmi hálózat rendkívüli mértékben fejlődött. Csak az elmúlt hat évben több mint 40 millió négyzetméter elárusítóhelyet, raktárterületet helyeztek üzembe. Sok lakóterületen működik üzletközpont, áruház, szaküzlet. A 383 000 falusi lakott település közel kétharmadában, ahol mintegy 17 millió ember él, nincs üzlet. Ezekben a kis településeken a lakosok száma általában nem éri el a 200 főt.

A fogyasztási szövetkezetek kapcsolatban állnak a kolhozokkal, szövetkezetekkel és a kistermelőkkel. A szerződésben vállalt kötelezettségek kölcsönös betartása a feltétele annak, hogy a fogyasztási szövetkezetek kereskedelmi tevékenysége bővíthessen. Nehéz feladat a háztáji gazdaságok mezőgazdasági termékfeleslegeinek megtervezése. A jó évjáratokban, amikor nagy a termés, többet kínálnak eladásra. Ilyenkor a következő évi terv – amely a jó év eredménye alapján készül – csak akkor teljesíthető, ha a jó termés megismétlődik. Ez azonban rendszerint nem következik be. Ha kedvező is az időjárás, az előző évi – éppen a nagy kínálat miatt – alacsony felvásárlási ár csökkenti a termelési kedvet.

A fogyasztási szövetkezetek felvásárlását akadályozza még az alacsony szerződéses ár is. A szerződésben rögzíthető ár elmarad az állami kiskereskedelem, főleg pedig a kolhozpiacok árszínvonalától. Ez utóbbinál – a burgonya, a zöldségfélék, a gyümölcsök tekintetében – 23–24 százalékkal alacsonyabb. A termelők számára tehát nem előnyös, ha a fogyasztási szövetkezeteknél értékesítik mezőgazdasági termék-feleslegeiket. A fogyasztási szövetkezetek számára is jelentős többletköltséggel jár a sok ezer termelőtől, a termelés földrajzi helyéről történő felvásárlás. Az árufelesleg egy-egy termelőnél kevés, csak a terven felüli mennyiség kerül ugyanis a fogyasztási szövetkezetekhez.

Az utóbbi tíz esztendőben romlott a fogyasztási szövetkezetek jövedelmezősége. Jelenleg a nyereségráta az áruforgalom 1,4 százalékát teszi ki. A kiskereskedelmi forgalomban realizált nyereség tömege tíz esztendő alatt 50 százalékkal nőtt, a mezőgazdasági termékek felvásárlásában azonban azonos szinten maradt. Ezt a helyzetet elsősorban a forgalmazási költségek emelkedése okozta. (Ide sorolja a szerző a fuvar-költségeket, a társadalombiztosítási járulékok emelkedését stb.) A fuvar-költségek

emelkedése – a kereskedelmi elárusítóhelyek, illetve a felvásárlóhelyek nagy távolsága miatt – jobban sújtotta a szövetkezeti kereskedelmet, mint az államit. A hálózat saját erőből történő bővítéséhez – a szerző saját véleménye szerint – 4 százalékos nyereségre lenne szükség. A szövetkezeti kereskedelem forgóeszközhiánya is problémát jelent. Emiatt magas kamatlábú hitelekre szorúlnak, a kamatok pedig a nyereségnek több mint a felét viszik el.

(Ism.: Szabóné Medgyesi Éva)

OLSEN, A.:

AZ INPUT-OUTPUT TABLAK FELHASZNÁLÁSA

(Adaptation of detailed input-output information: restructuring and adaptation.) – *The Review of Income and Wealth*. 1985. 4. sz. 397–412. p.

Az ágazati kapcsolati mérlegek és ökonometriai modellek összekapcsolására már több kísérlet történt. A cél rendszerint az ágazati kapcsolati modellekben foglalt, a gazdasági szerkezetre vonatkozó bőséges információk elsősorban gazdasági előrejelzés és tervezés céljára való hasznosítása az ökonometriai modellezés során.

Ilyen próbálkozás történt Dániában is, ahol előrejelzést végeztek az ún. ADAM- (Annual Danish Aggregate Model) modellel, amelyet a dán Statisztikai Hivatal dolgozott ki a fenti célra.

Az előrejelzés és tervezés céljára azonban a gazdasági aggregátumok hosszabb adatsoraira van szükség. A dán Statisztikai Hivatal 1966 óta készít olyan nemzetgazdasági mérlegeket, amelyek alapján a kívánt információmennyiség összegyűjthető. A probléma azonban az input-output táblában foglalt adattömeg minimális információvesztés mellett történő sűrítése, aggregációja, illetve ennek előzetes szerkezeti átrendezése, majd felhasználása.

A termelésre és a fogyasztásra vonatkozó megfelelő dán adatforrások 2500 termékre és 117 ágazatra vonatkoznak, az elsődleges ráfordítások 6, a végső felhasználás 74 kategória szerinti bontása mellett. Nyilvánvaló, hogy ez az adattömeg csak erősen aggregált formában hasznosítható, ami az adatok átcsoportosítását teszi szükségessé. Az átcsoportosítás mindenekelőtt az importnak is termékszintű bontását kívánja meg, ami azt jelenti, hogy minden termékről három adatra van szükség, nevezetesen a belföldi termelés, az import és az összes mennyiség. Az átrendezés olyan négyzetes mátrixot eredményez, amely az elsődleges ráfordításokat, az importtermékeket, a belföldi árutermelést, a két utóbbit együttesen, az ágazati kibocsátást és a végső fel-

tőanyagok, valamint a háztáji gazdaságok munkáját könnyítő kisgépek iránt.

A nyolcvanas években az áruforgalomnál nagyobb mértékben nőtt a közétkeztetés volumene, ennek ellenére a kiskereskedelmi forgalomban még mindig jelentéktelen az aránya.

A szövetkezeti kereskedelmi hálózat rendkívüli mértékben fejlődött. Csak az elmúlt hat évben több mint 40 millió négyzetméter elárúsítóhelyet, raktárterületet helyeztek üzembe. Sok lakóterületen működik üzletközpont, áruház, szaküzlet. A 383 000 falusi lakott település közel kétharmadában, ahol mintegy 17 millió ember él, nincs üzlet. Ezeken a kis településeken a lakosok száma általában nem éri el a 200 főt.

A fogyasztási szövetkezetek kapcsolatban állnak a kolhozokkal, szövetkezetekkel és a kistermelőkkel. A szerződésben vállalt kötelezettségek kölcsönös betartása a feltétele annak, hogy a fogyasztási szövetkezetek kereskedelmi tevékenysége bővíthessen. Nehéz feladat a háztáji gazdaságok mezőgazdasági termékfeleslegeinek megtervezése. A jó évjáratokban, amikor nagy a termés, többet kínálnak eladásra. Ilyenkor a következő évi terv – amely a jó év eredménye alapján készül – csak akkor teljesíthető, ha a jó termés megismétlődik. Ez azonban rendszerint nem következik be. Ha kedvező is az időjárás, az előző évi – éppen a nagy kínálat miatt – alacsony felvásárlási ár csökkenti a termelési kedvet.

A fogyasztási szövetkezetek felvásárlását akadályozza még az alacsony szerződéses ár is. A szerződésben rögzíthető ár elmarad az állami kiskereskedelem, főleg pedig a kolhozpiacok árszínvonalától. Ez utóbbinál – a burgonya, a zöldségfélék, a gyümölcsök tekintetében – 23–24 százalékkal alacsonyabb. A termelők számára tehát nem előnyös, ha a fogyasztási szövetkezeteknél értékesítik mezőgazdaságitermék-feleslegeiket. A fogyasztási szövetkezetek számára is jelentős többletköltséggel jár a sok ezer termelőtől, a termelés földrajzi helyéről történő felvásárlás. Az árufelesleg egy-egy termelőnél kevés, csak a terven felüli mennyiség kerül ugyanis a fogyasztási szövetkezetekhez.

Az utóbbi tíz esztendőben romlott a fogyasztási szövetkezetek jövedelmezősége. Jelenleg a nyereségráta az áruforgalom 1,4 százalékát teszi ki. A kiskereskedelmi forgalomban realizált nyereség tömege tíz esztendő alatt 50 százalékkal nőtt, a mezőgazdasági termékek felvásárlásában azonban azonos szinten maradt. Ezt a helyzetet elsősorban a forgalmazási költségek emelkedése okozta. (Ide sorolja a szerző a fuvar-költségeket, a társadalombiztosítási járulékok emelkedését stb.) A fuvar-költségek

emelkedése – a kereskedelmi elárúsítóhelyek, illetve a felvásárlóhelyek nagy távolsága miatt – jobban sújtotta a szövetkezeti kereskedelmet, mint az államit. A hálózat saját erőből történő bővítéséhez – a szerző saját véleménye szerint – 4 százalékos nyereségre lenne szükség. A szövetkezeti kereskedelem forgóeszközhánya is problémát jelent. Emiatt magas kamatlábú hitelekre szorúlnak, a kamatok pedig a nyereségnek több mint a felét viszik el.

(Ism.: Szabóné Medgyesi Éva)

OLSEN, A.:

AZ INPUT-OUTPUT TABLAK FELHASZNÁLÁSA

(Adaptation of detailed input-output information: restructuring and adaptation.) – *The Review of Income and Wealth*. 1985. 4. sz. 397–412. p.

Az ágazati kapcsolati mérlegek és ökonometriai modellek összekapcsolására már több kísérlet történt. A cél rendszerint az ágazati kapcsolati modellekben foglalt, a gazdasági szerkezetre vonatkozó bőséges információk elsősorban gazdasági előrejelzés és tervezés céljára való hasznosítása az ökonometriai modellezés során.

Ilyen próbálkozás történt Dániában is, ahol előrejelzést végeztek az ún. ADAM- (Annual Danish Aggregate Model) modellel, amelyet a dán Statisztikai Hivatal dolgozott ki a fenti célra.

Az előrejelzés és tervezés céljára azonban a gazdasági aggregátumok hosszabb adatsoraira van szükség. A dán Statisztikai Hivatal 1966 óta készít olyan nemzetgazdasági mérlegeket, amelyek alapján a kívánt információmennyiség összegyűjthető. A probléma azonban az input-output táblában foglalt adattömeg minimális információvesztés mellett történő sűrítése, aggregációja, illetve ennek előzetes szerkezeti átrendezése, majd felhasználása.

A termelésre és a fogyasztásra vonatkozó megfelelő dán adatforrások 2500 termékre és 117 ágazatra vonatkoznak, az elsődleges ráfordítások 6, a végső felhasználás 74 kategória szerinti bontása mellett. Nyilvánvaló, hogy ez az adattömeg csak erősen aggregált formában hasznosítható, ami az adatok átcsoportosítását teszi szükségessé. Az átcsoportosítás mindenekelőtt az importnak is termékszintű bontását kívánja meg, ami azt jelenti, hogy minden termékről három adatra van szükség, nevezetesen a belföldi termelés, az import és az összes mennyiség. Az átrendezés olyan négyzetes mátrixot eredményez, amely az elsődleges ráfordításokat, az importtermékeket, a belföldi árutermelést, a két utóbbit együttesen, az ágazati kibocsátást és a végső fel-

használást, vagyis hat blokkot tüntet fel. Ez az ún. vegyes rendszerű mátrix (compounded system matrix) részletesebb, mint az eredeti adatmátrix, és lényegében olyan áramlási mátrix, amely a forrásokat és a felhasználásokat mutatja, és amely blokkonként trianguláris elrendezésű. Minden blokk szempontjából tehát csak a megelőző blokkból kiáramló árumennyiség jön számításba, az előző blokk intern ráfordításai és kibocsátásai nem: ez az ún. teljesítményvektor (throughput vector). Szükséges itt a ráfordítás-összetétel állandóságának a feltételezése, vagyis a jelenlegi technológia változatlanságáé. Lényeges az is, hogy az importhányad ne változzék, mert ez a mátrix redukálása során mindazoknak a mátrix-elemeknek a változtatását tenné szükségessé, amelyek ebben akár közvetve is érintettek.

A konkrét esetben 117 termelőágazatot felölölő mérlegből indultak ki. Ez a bontás az input-output elemzések szempontjából megfelelő, az ökonometriai alkalmazások szempontjából azonban az ágazatok számának további redukálását teszi szükségessé, nem utolsósorban az idősoros becsléssel kapcsolatos szabadságfok-problémák folytán; más szóval: az aggregáció mértékét az idősorok hosszúsága is befolyásolja. Az aggregációt pedig jelentős információvesztés nélkül kell végrehajtani.

Az ágazati kapcsolati mérlegben foglalt bármely két ágazat csak akkor aggregálható, ha kielégítik azt a két követelményt, hogy a két ágazat input-szerkezete azonos (horizontális aggregáció); viszonylagos részesedésük a főágazat termelésén belül állandó legyen (vertikális aggregáció). Ez utóbbit a szerző szerint gyakran nem veszik eléggé figyelembe. További követelmény, hogy a rekurzív szerkezeti sorrendbe állított blokkokban (főágazatokban) csak egy olyan ágazat legyen, amely a főágazaton kívüli ágazatoknak szállít. Ha az azonos ráfordítási és azonos kibocsátási szerkezet fenti követelményei teljesülnek, ez az aggregált főágazati rendszer egyenértékű az alapmátrixban kifejezett rendszerrel. Mivel a gyakorlatban ez a feltétel csak megközelítőleg teljesülhet, nem a tökéletes, hanem az ún. tökéletlen (imperfect) aggregáció esetével van dolgunk, ami az előzővel szemben már tényleges információvesztést jelent. A tökéletlen aggregáció alkalmazásának előfeltétele természetesen az, hogy az ágazatok számának redukciója folytán nyerhető előny nagyobb legyen, mint az információvesztésből származó hátrányok. Erről csak az aggregációs hiba bizonyos ismerete tájékoztathat kielégítően. Ennek lényege bizonyos teszt-eljárások eredményeinek az elbírálásában van.

Az aggregáció első lépése tehát az ágazatok olyan sorrendbe állítása, ahol az egyes ágazatok közbenső felhasználási mátrixa trianguláris. Ugyanez az eljárás az ökonometriai modellezésben mint rekurzív okási rangsor (causal ordering) ismeretes, és mint ilyen az ökonometriai programcsomagok egyik eléggé ismert standard eljárása. Az eljárás második lépése annak a vizsgálata, hogy a blokkok milyen mértékben elégítik ki a tökéletes aggregáció feltételét, a nem tökéletes aggregáció elfogadható vagy sem. Ha nem, további próbálkozások szükségesek. Lényeges azonban, hogy a blokk ágazati szerkezete ne változzék. Harmadik aggregációs lépés olyan blokkok aggregációját érintheti, amelyek a végső felhasználásban azonos arányt képviselnek.

Ezzel a módszerrel a dán modellben a 117 ágazatot sikerült 19 főágazatba aggregálni, ami csupán 1 százalékos aggregációs veszteséget okozott az előrejelzési eredmények tapasztalati vizsgálata szerint, 5 éves ex post előrejelzést véve alapul.

A tanulmány bemutatja az ismertetett aggregációs eljárás egyik alternatíváját is: a mátrix kisebb fontosságú elemeinek az elhagyását (resetting of minor cells). Ez a mátrix méreteinek radikális csökkentésével egyértelmű. Ez a módszer azonban – kész programcsomag híján – nagyobb számításokat tenne szükségessé, hiszen a kiküszöbölendő elemek információtartalmát másutt kell figyelembe venni. Ezeknek száma pedig nagy, mert a dán modell esetében a mátrix elemeinek 20 százaléka a termékforgalom 90 százalékát sűríti magába. Az aggregáció előbbi módszere tehát célravezetőbbnek látszik. A módszer eredményességét a dán modellben az ex post előrejelzések szignifikanciája bizonyítja.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

SZYLD, D. B.:

A LEONTIEF-FÉLE DINAMIKUS INPUT-OUTPUT MODELLRŐL

(Conditions for the existence of a balanced growth solution for the Leontief dynamic input-output model.) – *Econometrica*. 1985. 6. sz. 1411–1420. p.

Számos eredmény ismeretes arra vonatkozóan, hogy a modellnek legyen egyensúlyi növekedést biztosító megoldása (W. Leontief, U. Meyer, D. Jorgenson, A. Takayama stb.). Ezek közül a legfontosabbakat a szerző röviden bemutatja.

Legyen a zárt Leontief-féle dinamikus input-output modellben (a továbbiakban: Leontief-modell) A a közvetlen ráfordítá-

használást, vagyis hat blokkot tüntet fel. Ez az ún. vegyes rendszerű mátrix (compounded system matrix) részletesebb, mint az eredeti adatmátrix, és lényegében olyan áramlási mátrix, amely a forrásokat és a felhasználásokat mutatja, és amely blokkonként trianguláris elrendezésű. Minden blokk szempontjából tehát csak a megelőző blokkból kiáramló árumennyiség jön számításba, az előző blokk intern ráfordításai és kibocsátásai nem: ez az ún. teljesítményvektor (throughput vector). Szükséges itt a ráfordítás-összetétel állandóságának a feltételezése, vagyis a jelenlegi technológia változatlanságáé. Lényeges az is, hogy az importhányad ne változzék, mert ez a mátrix redukálása során mindazoknak a mátrix-elemeknek a változtatását tenné szükségessé, amelyek ebben akár közvetve is érintettek.

A konkrét esetben 117 termelőágazatot felölölő mérlegből indultak ki. Ez a bontás az input-output elemzések szempontjából megfelelő, az ökonometriai alkalmazások szempontjából azonban az ágazatok számának további redukálását teszi szükségessé, nem utolsósorban az idősoros becsléssel kapcsolatos szabadságfok-problémák folytán; más szóval: az aggregáció mértékét az idősorok hosszúsága is befolyásolja. Az aggregációt pedig jelentős információvesztés nélkül kell végrehajtani.

Az ágazati kapcsolati mérlegben foglalt bármely két ágazat csak akkor aggregálható, ha kielégítik azt a két követelményt, hogy a két ágazat input-szerkezete azonos (horizontális aggregáció); viszonylagos részesedésük a főágazat termelésén belül állandó legyen (vertikális aggregáció). Ez utóbbit a szerző szerint gyakran nem veszik eléggé figyelembe. További követelmény, hogy a rekurzív szerkezeti sorrendbe állított blokkokban (főágazatokban) csak egy olyan ágazat legyen, amely a főágazaton kívüli ágazatoknak szállít. Ha az azonos ráfordítási és azonos kibocsátási szerkezet fenti követelményei teljesülnek, ez az aggregált főágazati rendszer egyenértékű az alapmátrixban kifejezett rendszerrel. Mivel a gyakorlatban ez a feltétel csak megközelítőleg teljesülhet, nem a tökéletes, hanem az ún. tökéletlen (imperfect) aggregáció esetével van dolgunk, ami az előzővel szemben már tényleges információvesztést jelent. A tökéletlen aggregáció alkalmazásának előfeltétele természetesen az, hogy az ágazatok számának redukciója folytán nyerhető előny nagyobb legyen, mint az információvesztésből származó hátrányok. Erről csak az aggregációs hiba bizonyos ismerete tájékoztathat kielégítően. Ennek lényege bizonyos teszt-eljárások eredményeinek az elbírálásában van.

Az aggregáció első lépése tehát az ágazatok olyan sorrendbe állítása, ahol az egyes ágazatok közbenső felhasználási mátrixa trianguláris. Ugyanez az eljárás az ökonometriai modellezésben mint rekurzív okási rangsor (causal ordering) ismeretes, és mint ilyen az ökonometriai programcsomagok egyik eléggé ismert standard eljárása. Az eljárás második lépése annak a vizsgálata, hogy a blokkok milyen mértékben elégítik ki a tökéletes aggregáció feltételét, a nem tökéletes aggregáció elfogadható vagy sem. Ha nem, további próbálkozások szükségesek. Lényeges azonban, hogy a blokk ágazati szerkezete ne változzék. Harmadik aggregációs lépés olyan blokkok aggregációját érintheti, amelyek a végső felhasználásban azonos arányt képviselnek.

Ezzel a módszerrel a dán modellben a 117 ágazatot sikerült 19 főágazatba aggregálni, ami csupán 1 százalékos aggregációs veszteséget okozott az előrejelzési eredmények tapasztalati vizsgálata szerint, 5 éves ex post előrejelzést véve alapul.

A tanulmány bemutatja az ismertetett aggregációs eljárás egyik alternatíváját is: a mátrix kisebb fontosságú elemeinek az elhagyását (resetting of minor cells). Ez a mátrix méreteinek radikális csökkentésével egyértelmű. Ez a módszer azonban – kész programcsomag híján – nagyobb számításokat tenne szükségessé, hiszen a kiküszöbölendő elemek információtartalmát másutt kell figyelembe venni. Ezeknek száma pedig nagy, mert a dán modell esetében a mátrix elemeinek 20 százaléka a termékforgalom 90 százalékát sűríti magába. Az aggregáció előbbi módszere tehát célravezetőbbnek látszik. A módszer eredményességét a dán modellben az ex post előrejelzések szignifikanciája bizonyítja.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

SZYLD, D. B.:

A LEONTIEF-FÉLE DINAMIKUS INPUT-OUTPUT MODELLRŐL

(Conditions for the existence of a balanced growth solution for the Leontief dynamic input-output model.) – *Econometrica*. 1985. 6. sz. 1411–1420. p.

Számos eredmény ismeretes arra vonatkozóan, hogy a modellnek legyen egyensúlyi növekedést biztosító megoldása (W. Leontief, U. Meyer, D. Jorgenson, A. Takayama stb.). Ezek közül a legfontosabbakat a szerző röviden bemutatja.

Legyen a zárt Leontief-féle dinamikus input-output modellben (a továbbiakban: Leontief-modell) A a közvetlen ráfordítá-

sok, **B** pedig a beruházások (tőkekoef-ficiensek) mátrixa, és jelöljük **U**-val az $I-A$ mátrix inverzének és **B**-nek a szorzatát. (Ia megfelelő méretű egységmátrixot jelöli.) Az eddigi eredmények közös vonása az, hogy valamilyen formában az **U** mátrix irreducibilis voltát biztosítják; ez, mint ismeretes, azt jelenti, hogy bármilyen **P** permutációmátrix esetén a **PUP'** mátrixot nem lehet négy olyan X, Y, V és Z blokkra felbontani, hogy a főátló melletti X és Z blokkok kvadratikusak legyenek, és ezzel egyidejűleg $Y=0$ legyen. Ha az **U** mátrix irreducibilis, akkor a Perron-Frobenius-tétel szerint van egy csupa pozitív komponensből álló x sajátvektora, és az ehhez tartozó λ sajátérték pozitív, és nagyobb **U** összes további sajátértékének abszolút értékénél. Ebben az esetben a Leontief-modell egyensúlyi növekedést biztosító megoldása $x(t) = \mu^t x$, ahol $\mu = (1 + \lambda)\lambda$.

A szerző eredményei két vonatkozásban fejlesztik tovább az eddigi elméletet. Egyrészt sikerül enyhítenie az **U** irreducibilis voltára vonatkozó korábbi feltételeket; ezzel kapcsolatosan érdemes megemlíteni, hogy például Leontief mind az **A** mind pedig a **B** mátrix irreducibilis voltát feltételezte, ami nyilvánvalóan igen erős feltétel, és valós gazdasági szituációkban sem mindig teljesül; a **B** mátrixban például nulla-sorok felelnek meg a mezőgazdasági és a szol-

gáltatásokhoz tartozó ágazatoknak. A dolgozatban közölt tétel ezzel szemben azt mondja, hogy **U** akkor és csak akkor irreducibilis, ha a nem negatív **A** és **B** mátrixok összege is ilyen; emellett persze **A** és **B** külön-külön lehetnek reducibilisek is. Ennek az eredménynek az a gazdasági interpretációja, hogy a gazdaság bármely két ágazata között kell valamilyen kapcsolatnak lennie vagy a termelő felhasználáson, vagy pedig a beruházáson keresztül, és ebben az esetben – a korábbi elégséges feltétel értelmében – van a modellnek egyensúlyi növekedést biztosító megoldása.

A dolgozat másik eredménye reducibilis **U** mátrixokra vonatkozik. Ilyen körülmények között is létezhet egyensúlyi növekedést biztosító megoldás; az erre vonatkozó szükséges és elégséges feltétel kimondja, hogy a gazdaságban ilyenkor vannak izolált csoportokat alkotó ágazatok, melyek csupán a saját csoportjukba tartozó ágazatokkal közlekednek. Egyensúlyi növekedés esetén ezekhez az izolált csoportokhoz azonos növekedési ütemnek (más szóval azonos Perron-Frobenius-féle sajátértéknek) kell tartozni, míg a többi, tehát nem izolált szektorhoz tartozó növekedési ütem(ek) ennél a közös növekedési ütemnél szükségszerűen kisebb(ek).

(Ism.: Mihályffy László)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálathoz az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANNUAIRE statistique. 1983. Paris. Préfecture de Paris. 1985. 325 p.

Párizs statisztikai évkönyve, 1983.

I 33 B 329/1983

STATISTICAL abstract. Central Bureau of Statistics. 1985. Damascus. CBS. 1985.

Szíria statisztikai évkönyve, 1985.

I 98 B 1/1985

STATISTICAL yearbook – Annuaire statistique. Department of International Economic and Social Affairs, Statistical Office. 1982. New York. UN. 1986. 1088 p.

Az ENSZ statisztikai évkönyve, 1982.

I 72 B 92/1982

STATISTICAL yearbook for Asia and the Pacific 1982. Ed. by the UN Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. Bangkok. 1984. UN. XXVIII, 575 p.

Ázsia és a csendes-óceáni térség statisztikai évkönyve, 1982.

I 58 B 8/1982

SYNOPTIKÉ statistiké epetérís tés Hellados 1982. – Concise statistical yearbook of Greece. Athénai. 1983. Ethniké Statist, Hyperésia és Hellados. 207 p. 207 p., 8 t., 1 térk.

Görögország statisztikai zsebkönyve, 1982.

I 49 D 1/1982

ALTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

A CELEBRATION of statistics: The ISI centenary volume: A volume to celebrate the founding of the International Statistical Institute in 1885. (Ed.: by A. Atkinson and S. E. Fienberg) New York, etc. Springer. 1985. – XV., 606 p.

A statisztika megünneplése. A Nemzetközi Statisztikai Intézet centenáriumi kötete.

708 055

STATISTICKÁ revue. 8. Sbornik. Vyd.: Vyzkumny Ustav Sociálné Ekonomických Informaci a Automatizace v Rizeni. Praha. 1984. SEVT. 415 p.

Statisztikai szemle. Cikkgyűjtemény. Csehszlovákia.

470 988/8

(STO) 100 godini bölgarszka dörsavna sztatistika. 1881–1981. Izd.: Komitet po Edinna Szisztema za Socialna Informacija. Szösztav. P. Sapkarev, A. Jú. Totev. Sofija. 1984. KESZSZI. 195 p.

Bulgária hivatalos statisztikájának száz éve, 1881–1981.

806 741

STRAND, J.: Recent developments in the theory of repeated games, with applications to the social sciences. Oslo. 1984. Univ. of Oslo. 36 p.

Új fejlődés az ismételt játékok elméletében, a társadalomtudományokra való alkalmazással.

806 915

sok, **B** pedig a beruházások (tőkekoef-ficiensek) mátrixa, és jelöljük **U**-val az $I-A$ mátrix inverzének és **B**-nek a szorzatát. (Ia megfelelő méretű egységmátrixot jelöli.) Az eddigi eredmények közös vonása az, hogy valamilyen formában az **U** mátrix irreducibilis voltát biztosítják; ez, mint ismeretes, azt jelenti, hogy bármilyen **P** permutációmátrix esetén a PUP' mátrixot nem lehet négy olyan X, Y, V és Z blokkra felbontani, hogy a főátló melletti X és Z blokkok kvadratikusak legyenek, és ezzel egyidejűleg $Y=0$ legyen. Ha az **U** mátrix irreducibilis, akkor a Perron-Frobenius-tétel szerint van egy csupa pozitív komponensből álló x sajátvektora, és az ehhez tartozó λ sajátérték pozitív, és nagyobb **U** összes további sajátértékének abszolút értékénél. Ebben az esetben a Leontief-modell egyensúlyi növekedést biztosító megoldása $x(t) = \mu^t x$, ahol $\mu = (1 + \lambda)\lambda$.

A szerző eredményei két vonatkozásban fejlesztik tovább az eddigi elméletet. Egyrészt sikerül enyhítenie az **U** irreducibilis voltára vonatkozó korábbi feltételeket; ezzel kapcsolatosan érdemes megemlíteni, hogy például Leontief mind az **A** mind pedig a **B** mátrix irreducibilis voltát feltételezte, ami nyilvánvalóan igen erős feltétel, és valós gazdasági szituációkban sem mindig teljesül; a **B** mátrixban például nulla-sorok felelnek meg a mezőgazdasági és a szol-

gáltatásokhoz tartozó ágazatoknak. A dolgozatban közölt tétel ezzel szemben azt mondja, hogy **U** akkor és csak akkor irreducibilis, ha a nem negatív **A** és **B** mátrixok összege is ilyen; emellett persze **A** és **B** külön-külön lehetnek reducibilisek is. Ennek az eredménynek az a gazdasági interpretációja, hogy a gazdaság bármely két ágazata között kell valamilyen kapcsolatnak lennie vagy a termelő felhasználáson, vagy pedig a beruházáson keresztül, és ebben az esetben – a korábbi elégséges feltétel értelmében – van a modellnek egyensúlyi növekedést biztosító megoldása.

A dolgozat másik eredménye reducibilis **U** mátrixokra vonatkozik. Ilyen körülmények között is létezhet egyensúlyi növekedést biztosító megoldás; az erre vonatkozó szükséges és elégséges feltétel kimondja, hogy a gazdaságban ilyenkor vannak izolált csoportokat alkotó ágazatok, melyek csupán a saját csoportjukba tartozó ágazatokkal közlekednek. Egyensúlyi növekedés esetén ezekhez az izolált csoportokhoz azonos növekedési ütemnek (más szóval azonos Perron-Frobenius-féle sajátértéknek) kell tartozni, míg a többi, tehát nem izolált szektorhoz tartozó növekedési ütem(ek) ennél a közös növekedési ütemnél szükségszerűen kisebb(ek).

(Ism.: Mihályffy László)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálathoz az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANNUAIRE statistique. 1983. Paris. Préfecture de Paris. 1985. 325 p.

Párizs statisztikai évkönyve, 1983.

I 33 B 329/1983

STATISTICAL abstract. Central Bureau of Statistics. 1985. Damascus. CBS. 1985.

Szíria statisztikai évkönyve, 1985.

I 98 B 1/1985

STATISTICAL yearbook – Annuaire statistique. Department of International Economic and Social Affairs, Statistical Office. 1982. New York. UN. 1986. 1088 p.

Az ENSZ statisztikai évkönyve, 1982.

I 72 B 92/1982

STATISTICAL yearbook for Asia and the Pacific 1982. Ed. by the UN Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. Bangkok. 1984. UN. XXVIII, 575 p.

Ázsia és a csendes-óceáni térség statisztikai évkönyve, 1982.

I 58 B 8/1982

SYNOPTIKÉ statistiké epetérís tés Hellados 1982. – Concise statistical yearbook of Greece. Athénai. 1983. Ethniké Statist, Hyperésia és Hellados. 207 p. 207 p., 8 t., 1 térk.

Görögország statisztikai zsebkönyve, 1982.

I 49 D 1/1982

ALTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

A CELEBRATION of statistics: The ISI centenary volume: A volume to celebrate the founding of the International Statistical Institute in 1885. (Ed.: by A. Atkinson and S. E. Fienberg) New York, etc. Springer. 1985. – XV., 606 p.

A statisztika megünneplése. A Nemzetközi Statisztikai Intézet centenáriumi kötete.

708 055

STATISTICKÁ revue. 8. Sbornik. Vyd.: Vyzkumny Ustav Sociálné Ekonomických Informaci a Automatizace v Rizeni. Praha. 1984. SEVT. 415 p.

Statisztikai szemle. Cikkgyűjtemény. Csehszlovákia.

470 988/8

(STO) 100 godini bölgarszka dörsavna sztatistika. 1881–1981. Izd.: Komitet po Edinna Szisztema za Socialna Informacija. Szósztav. P. Sapkarev, A. Jú. Totev. Sofija. 1984. KESZSZI. 195 p.

Bulgária hivatalos statisztikájának száz éve, 1881–1981.

806 741

STRAND, J.: Recent developments in the theory of repeated games, with applications to the social sciences. Oslo. 1984. Univ. of Oslo. 36 p.

Új fejlődés az ismételt játékok elméletében, a társadalomtudományokra való alkalmazással.

806 915

STUDIES in econometrics, time series, and multivariate statistics. (In honor of Theodore Wilbur Anderson.) Ed. by S. Karlin, T. Amemiya, L. A. Goodman. Orlando, etc. 1983. AP. XX, 570 p.

Tanulmányok az ökonometria, az idősorok és a többváltozós statisztika tárgyköréből.

707 658

VUCSISZLITEL'NAJA tehnika szocialiszticeszkis sztran. Szbornik sztatej. Vüp. 16. Red.: M. E. Rakovszkij. Moszkva. 1984. Izdat. Finanszü i Sztatizst. 191 p.

A szocialista országok számítástechnikája.

707 768

WHITE, H.: Asymptotic theory for econometricians. Orlando, etc. 1984. AP. X, 228 p.

Aszimptotikus elmélet ökonometrikusok számára.

707 218

GAZDASÁGSTATISZTIKA

AFRICAN economic indicators 1980. — Indicateurs économiques africains 1980. Ed. by the United Nations Economic Commission for Africa. New York. 1980. UN. V, 59, 1 p., 2 térk.

Afrika gazdasági jelzőszámai, 1980.

I 69 B 9/1980

ANKETA o potrosnji domacinstva u 1983. godini. Autori: M. Petrovic, M. Kovacevic etc. Beograd. 1984. SZS. 258 p.

Felvétel a háztartások fogyasztásáról Jugoszláviában, 1984.

505 373

ANNUAL report on the consumer's price index 1983. Ed. by the Statistics Bureau. Tokyo. 1984. Statist. Bureau. 3, 351 p.

Éves felvétel a japán fogyasztói árindexről, 1983.

I 51 C 59/1983

BESCHÄFTIGUNG und Arbeitnehmereinkommen in der Bundesrepublik Deutschland 1970–1983. Hrsg.: Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung. Berlin. 1984. DIW. 324 p.

Foglalkoztatás és munkavállalói jövedelem a Német Szövetségi Köztársaságban, 1970–1983.

I 2 9B 124/1970–1983

BRIJ, P. S.: The impact of tourism on the balance of payments. A case study of Greece. Athens. 1984. CPER. 192 p.

Az idegenforgalom befolyása a fizetési mérlegre. Esettanulmány Görögországról.

707 359

CHOWDHURY, N.: Economic management in Bangladesh 1975–1982. Dhaka. 1983. BIDS. 91 p.

Gazdasági irányítás Bangladesben, 1975–1982.

806 846

DRUSTVENI proizvod i narodni dohodak 1981. Izd.: Savezni Zavod za Statistiku. Beograd. 1983. SZS. 76 p.

Társadalmi termék és nemzeti vagyon, 1981.

I 46 B 25/1357

ÉKONOMICSESZKIJ sztroj szocializma. Tom. 1. Osznovnue csertü ékonomiczeszkogo sztroja szocializma. Tom. 2. Szocialiszticeszkoe rászirennoe voszproizvodszta. (Zakonomernoszti, intenzifikacija, éffektivnoszt'). Red. E. I. Kapusztin. Moszkva. 1984. Izdat. Ékon. 2 db.

A szocializmus gazdasági rendszere.

960 267/1–2

GANDOLFO, G. – PADOAN, P. C.: A disequilibrium model of real and financial accumulation in an open economy. Theory, evidence and policy simulations. Berlin, etc. 1984. Springer. VI, 172 p.

A tényleges és pénzügyi felhalmozás diszequilibrium modellje egy nyitott gazdaságban.

707 464

GOVERNMENT finance statistics yearbook. 1984. Washington. 1984. IMF. 889 p.

Kormányzati pénzügyi statisztikai évkönyv, 1984.

I 72 B 406/1984

HÁBA, Zd.: Systém ekonomických, zákonu socialismus a soustava plánovitého řízení. Praha. 1984. CSAV. 199 p.

Gazdasági rendszer, a szocializmus törvénye és a növekedés tervezésének rendszere.

505 303

HANDBOOK of economic statistics 1983. A reference aid. Washington. 1983. CIA. V, 222 p.

A gazdaságstatisztika kézikönyve, 1983.

I 72 C 451/1983

INTERNATIONAL Bank for Reconstruction and Development. World Bank and International Finance Corporation. Annual report. 1984. Washington. 1984. World Bank. 233 p.

A Nemzetközi Ujjáépítési és Fejlesztési Bank 1984. évi jelentése.

470 246/1984

INTERNATIONAL marketing data and statistics 1984. London. 1984. Euromonitor. 371, 1 p.

Nemzetközi marketing adatok és statisztika, 1984.

I 36 C 160/1984

KOL, J.: The Chenery method of accounting for growth. Rotterdam. 1984. Erasmus Univ. XII, 51 p.

A növekedés elszámolásának Chenery-féle modellje.

806 970

KREJCI, J.: National income and outlay in Czechoslovakia, Poland and Yugoslavia. London – Basingstoke. 1984. Macmillan. VIII, 122 p.

Nemzeti jövedelem és kiadások Csehszlovákiában, Lengyelországban és Jugoszláviában.

707 656

LABOUR force statistics 1962–1982. — Statistiques de la population active, 1962–1982. Paris. 1984. OECD. 493 p.

Az OECD-tagországok munkaerő-statisztikája, 1962–1982.

I 32 B 167/1962–1982

LONNSTELLING for arbeidere i bergverksdrift og industri. — Wage census for workers in mining and manufacturing. 3 kvartal 1984. Oslo. Kongsvinger. 1985. Statist. Sentralbyrå. 172 p.

Bányászok és feldolgozóipari munkások összeírása Norvégiában.

I 40 B 44/557

LÖNNSTATISTIKK 1983. — Wage statistics 1983. Oslo. Kongsvinger. 1984. Statist Sentralbyrå 108 p.

Norvégia munkabérstatisztikája, 1983.

I 40 B 44/484

PREISE- und Preisindize für die Land- und Forstwirtschaft. 1983. Hrsg. Statistisches Bundesamt. Wiesbaden. Stuttgart – Mainz. 1984. Kohlhammer. 76 p.

A Német Szövetségi Köztársaság mező- és erdőgazdaságának árai és árindexei.

I 4 B 74/11/1983

REPORT on the special survey of the labour force survey. February 1983. Ed. by the Statistics Bureau. Tokyo. 1984. Statist. Bureau. 4, 122 p.

Beszámoló a japán munkaerő-felvételről, 1983 február.

I 51 C 36/1983

SANGMEISTER, H.: Ein Index der Grundbedürfnisbefriedigung in Entwicklungsländern. Heidelberg. 1984. Univ. Heidelberg. 36, 2 p.

Az alapigény kielégítésének indexe a fejlődő országokban.

480 108/13

SIDOROVIC, A. V.: Nacional'noe bogatsztvo pri socializme: politiko-ekonomiceszkij analiz. Moszkva. 1985. Izd. Moszkovszkogo Univ. 238 p.

Nemzeti vagyon a szocializmusban: politikai-gazdaságtani elemzés.

505 633

YEARBOOK of labour statistics 1984. — Annuaire des statistiques du travail 1984. — Anuario de estadística del trabajo 1984. Ed. by the International Labour Office. Geneva. 1984. ILO. XV, 911 p.

Nemzetközi munkaügyi statisztikai évkönyv, 1984.

I 31 B 69/1984

WORLD development report 1984. Ed. by the International Bank for Reconstruction and Development. New York, etc. 1984. Oxford. Univ. Press. XI, 286 p.
Beszámoló a világ fejlődéséről, 1984.
I 72 C 433/1984

WORLD economic outlook. April 1985. Washington. 1985. International Monetary Fund. IX, 283 p.
A világgazdaság áttekintése, 1985. április.
471 642/1985

WORLD outlook 1984. Ed. by the Economist Intelligence Unit. London. 1984. EIU. 2, 205 p.
Világkitekintés, 1984.
806 910

DEMOGRÁFIA – EGÉSZSÉGÜGY – KULTURSTATISZTIKA

BORGAN, J.-K.: Kohortödéligheten i Norge 1846–1980. – Cohort mortality in Norway 1846–1980. Oslo. Kongsvinger, 1983. Statist. Sentralbyrå. 200 p.
Kohorsz-mortalitás Norvégiában, 1846–1980.
471 569/1983/28

CAIN, M.: Women's status and fertility in developing countries: son preference and economic security. New York. 1984. Population Council. 69 p.
A nők helyzete és termékenysége a fejlődő országokban.
707 572

CENSIMENTO generale della popolazione 25 ottobre 1981. 12. Vol. 2. Dati sulle caratteristiche strutturali delle popolazione e delle abitazioni. Tom. 1. Fascicoli provinciali. 58. Roma. Ed.: Istituto Centrale di Statistica. Roma. 1984. ISTAT. 163 p., 1 térk.
Olaszország népszámlálása, 1981. október 31.
I 32 B 237/II/58

CENSUS of Canada 1981. The elderly in Canada. Ottawa. 1984. Statist. Canada. 62 p.
Kanada népszámlálása, 1981. Az időskorúak.
I 71 B 124/32

CENSUS of Canada 1981. Metropolitan atlas series. Calgary. Ottawa. 1984. Statist. Canada. XLI, 65 p., 1 térk.
Kanada népszámlálása, 1981. Calgary.
I 71 B 124/27

CENSUS of population of Ireland. 1981. Vol. 5. Religion. Dublin. 1985. Central Statistical Office. XII, 82 p.
Irország népszámlálása, 1981.
I 36 B 335/5

CHARBIT, Y.: Caribbean family structure: past research and recent evidence from the WFS on maritality. Voorburg – London. 1984. ISI-WFS. 47 p.
A Karib-tengeri szigetek családszerkezete.
471 541

CURRENT estimates from the National Health Interview Survey: United States 1982. U. S. Department of Health and Human Services, Public Health Service, National Center for Health Statistics. Washington. 1985. U. S. Govt. Print. Off. IV, 200 p.
Becslések az Országos Egészségügyi Interjúk Felvételéből: Amerikai Egyesült Államok, 1982.
I 72 C 347/150

DEMOGRAPHIC trends in the European Region. Health and social implications. Ed. by S. D. Lopez, R. L. Cliquet. Copenhagen. 1984. WHO. VIII, 188 p.
Az európai régió demográfiai trendjei.
707 659

DÖDSÄRSAKER 1983. – Hovedtabeller. – Causes of death. 1983. Main tables. Oslo. Kongsvinger. 1984. Statistisk Sentralbyrå. 96 p.
Halálokok Norvégiában, 1983.
I 40 B 44/509

ENCUESTA de morbilidad hospitalaria. Año 1982. Ed. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. 1984. INE. XIII, 330 p.
A spanyol kórházak betegségi statisztikája, 1982.
I 34 B 101/1982

ENQUÊTE ivoirienne sur la fécondité 1980–1981. Résumé des résultats. Voorburg – Londres. 1984. IIS-EMF. 21 p.

Termékenységi felvétel, 1980–1981. Elefántcsontpart.
I 37 C 63/50/F

ETHIOPIA 1984. Population and housing. Census preliminary report. Vol. 1. No. 1. Ed. by the Office of the Population and Housing Census Commission. Addis Ababa. 1984. Off. of the Population and Housing Census Comm. 71, 3 p.

Etiópia, 1984. Népszésg és lakásügy.
I 69 B 15/1/1

FERTILITY survey in Sweden 1981. A summary of findings. London. 1984. Int. Statist. Inst. 17 p.
Termékenységi felvétel Svédországban, 1981.
I 37 C 63/43

FLYTTESTATISTIKK 1983. – Migration statistics 1983. Oslo. Kongsvinger. 1984. Statistisk Sentralbyrå. 86 p.
Norvégia vándorlási statisztikája, 1983.
I 40 B 44/490

FOLKE- og boligtaellingen 1. januar 1981. Al. København, Frederiksberg, Hovedstadsregionen. København. 1984. Danmarks Statist. 201 p.

Dánia nép- és lakásszámlálása, 1981. január 1.
I 39 B 44/1

GENEL nüfus sayimi 12. 10. 1980. Sosyal ve ekonomik nitelikler. – Census of population. Social and economic characteristics. 12. 10. 1980. Ankara. 1984. Devlet Ist. Enstitüt. XV, 156 p., 1 térk.
Törökország népszámlálása 1980. okt. 10.
I 50 B 38/3

HELDAL, J.: Kvalitetskontrollundersökelsen for folke- og boligtaellingen. 1980. Oslo. Kongsvinger. 1984. Statist. Sentralbyrå. 115 p.
A norvég nép- és lakásszámlálások minőségellenőrzési vizsgálatai.
471 569/1984/21

HOSPITAL and selected morbidity data 1983. Ed. by the National Health Statistics Centre. Department of Health. Washington. 1984. NHSC, DH. 23, 145 p.
Új-Zéland kórházi és megbetegedési adatai, 1983.
I 95 B 19/1983

HOSPITAL annual statistics 1981–1982. – La statistique annuelle des hôpitaux 1981–1982. Publ. by the Minister of Supply and Services. Ottawa. 1984. Statist. Canada. 500 p.
Kanada éves kórházi statisztikája, 1981–1982.
I 71 B 125/1981–1982

INDAGINE statistica sul trattamento pensionistici al 31 dicembre 1982. Ed. Istituto Centrale di Statistica. Roma. 1984. ISTAT. 96 p.
Statisztikai felvétel a nyugdíjasok juttatásairól.
I 32 B 108/S/1984/13

KOZAK, L. J. – MacCARTHY, E.: Hospital use by children in the United States and Canada. Hyattsville. 1984. Govt. Print. Off. VIII, 69 p.
Az Egyesült Államok és Kanada kórházait igénybe vevő gyermekek.
I 72 D 449/1

MORTALITY statistics. Childhood. Review of the Registrar General on death in England and Wales. 1983. London. 1984. HMSO. VIII, 69 p.
Anglia és Wales halálozási statisztikája, 1983.
I 36 B 264/12

The NIGERIA fertility survey 1981–1982. A summary of findings. Voorburg – London. 1984. ISI – WFS. 18 p.

Nigéria termékenységi felvétele, 1981–1982.
I 37 C 63/49

ÖSTERREICHISCHE Hochschulstatistik. Studienjahr 1981/1982. Bearb. im Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien. 1984. ÖStZ. 471 p.
Osztrák főiskolai statisztika, 1981/1982. tanév.
I 2 B 125/728

POPULATION census of Ghana 1980. Preliminary report. Ed. by the Central Bureau of Statistics. Accra. 1984. CBS. XI, 114 p., 1 térk.
Ghana népszámlálása, 1980. Előzetes jelentés.
I 109 B 10/1

REPORT on the survey of research and development 1983. Ed. by the Statistics Bureau. Tokyo. 1984. Statist. Bureau. 6,207 p.

A japán kutatás és fejlesztés tervétele, 1983.
I 51 C 60/1983

RUTSTEIN, S. O.: Infant and child mortality: levels, trends and demographic differentials. Voorburg – London. 1984. ISI – WFS. 78 p.

Csecsemő- és gyermekhalandóság: szint, trendek és demográfiai különbségek.

471 581/43

SINGH, S. – FERRY, B.: Biological and traditional factors that influence fertility: results from WFS surveys. Voorburg – London. 1984. ISI – WFS, 102 p.

A termékenységet befolyásoló biológiai és hagyományos tényezők.

471 581/40

SOCIO- economic development and decreased fertility in Colombia. Background document for the project „Socioeconomic development and decreased fertility”. Ed. by the United Nations Department of International Economic and Social Affairs. New York. 1984. UN. IV, 47 p.

Társadalmi-gazdasági fejlődés és csökkenő termékenység Kolumbiában.

806 705

TARDIEU, C.: Évaluation des données de l'Enquête Haïtienne sur la Fécondité. Voorburg – London. 1984. ISI – WFS. 60 p.

Haiti termékenységi adatainak kiértékelése.

471 541/50

UNESCO. Guide to statistics on scientific and technological information and documentation (STID). Provisional. Ed. by the UNESCO Division of Statistics on Science and Technology. Office of Statistics. Paris. 1984. UNESCO. VII, 112 p.

Útmutató a tudományos és műszaki információ és dokumentáció statisztikájához.

806 874

WILSON, B. F.: Teenage marriage and divorce: United States 1970–81. Ed. by the O. S. Department of Health and Human Services. Public Health Service. National Center for Statistics. Washington. 1985. U. S. Govt. Print. Off. IV, 23 p.

Tizenévesek házasságkötései és válásai: Egyesült Államok, 1970–1981.

I 72 C 365/43

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

ALKOHOL og andre rusmiddel 1983. – Alcohol and drugs 1983. Oslo. Kongsvinger. 1984. Statistisk Sentralbyrå. 43 p.

Alkohol és más kábítószeres Norvégiában, 1983.
I 40 B 44/507

CLASSIFYING social data. Ed. by Herschel, C. Hudson. San Francisco – Washington – London. 1982. Jossey-Blass. XX, 270 p.

Társadalmi adatok osztályozása.

707 281

COMPARATIVE social research. An annual publication. 1984. Demography: development, dependency theory and policy. Ed. by R. F. Tomasson. Greenwich. Conn. – London. 1984. Jai Press. XII, 472 p.

Összehasonlító társadalmi kutatás.

471 603/7

COMPILING social indicators on the situation of women. Ed. by the United Nations Department of International Economic and Social Affairs. New York. 1984. UN. VIII, 94 p.

A nők helyzetével kapcsolatos társadalmi jelzőszámok összeállítása.

806 873

DILNOT, A. W. – KAY, J. A. – MORRIS, C. N.: The reform of social security. Oxford. 1984. Clarendon Press. VIII, 1, 166 p.

A társadalombiztosítás reformja Nagy-Britanniában.

707 142

SOCIAL security statistics 1984. Ed. by the Department of Health and Social Security. London. 1984. HMSO. 286 p.

Az Egyesült Királyság társadalombiztosítási statisztikája, 1984.

I 36 B 255/1984

STÖRTZBACH, B. – LENGSELD, W.: Soziodemographische Differenzierung der Bildungsbeteiligung und ihr Einfluss auf die Einkommens- und Berufschancen. Berichtssystem Mikrozensus. Wiesbaden. 1984. BIB. XV, 188, 33 p.

A képzésben való részvétel társadalmi-gazdasági különbségeinek befolyása a jövedelmi és foglalkozási esélyekre.

505 055

A STATISZTIKAI EGYÉB TERÜLETEI

ALUMINIUM industry. Energy aspects of structural change. Paris. 1983. OECD. 135 p.

Az OECD-tagországok alumíniumipara. A szerkezeti változás energia kilátásai.

707 140

ANALYTISCHE Übersichten des Aussenhandels. Nime. 1983. Import. C. 28–38. Erzeugnisse der chemischen Industrie und verwandten Industrien. Luxemburg. 1984. EUROSTAT. XL, 283 p.

Az Európai Közösségek tagországi külkereskedelmének elemző áttekintése. Import. A vegyipar és ronkiparainak termékei.

I 30 B 65/1983/C/I

ANALYTISCHE Übersichten des Aussenhandels. Nime. 1983. Import. A. 01–24. Lebende Tiere und Waren tierischen und pflanzlichen Ursprungs. Luxemburg. 1984. EUROSTAT. XL, 397 p.

Az Európai Közösségek tagországi külkereskedelmének elemző áttekintése. Import. Élő állatok, valamint állati és növényi eredetű termékek.

I 30 B 65/1983/A/I

ANNUAL bulletin of gas statistics for Europe 1983. Ed. by the United Nations Economic Commission for Europe. Geneva. New York. 1984. UN. 106 p.

Az európai gázstatisztika éves áttekintése, 1983.

I 31 B 115/1983

ANNUAL review of engineering industries and automation 1982. Ed. by the United Nations Economic Commission for Europe. New York. 1984. UN. 78. 12 p.

A gépipar és automatizálás áttekintése, 1982.

I 31 B 208/1982

BAUSTATISTIK. Gerätebestand im Hoch- und Tiefbau am 31. 12. 1983. Bearb. im Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien. 1984. ÖStZ. 115 p.

Ausztria építkezési statisztikája, 1983.

I 2 B 125/723

BESITZVERHÄLTNISSE in den landwirtschaftlichen Betrieben 1983. Ergebnisse der Agrarberichterstattung – repräsentativer Teil. Hrsg.: Statistisches Bundesamt. Wiesbaden. Stuttgart – Mainz. 1984. Kohlhammer. 103 p.

A Német Szövetségi Köztársaság mezőgazdasági üzemek tulajdonviszonyai, 1983.

I 4 B 241/1983

BYGGE- og anleggsstatistikk 1982. – Construction statistics 1982. Oslo. Kongsvinger. 1984. Statistisk Sentralbyrå. 74 p.

Norvégia építkezési statisztikája, 1982.

I 40 B 44/476

CAMERON, R. J.: Exports. Australia. Annual summary tables 1981–1982. Ed. by the Australian Bureau of Statistics. Canberra. 1983. ABS. 1, 32 p.

Ausztrália kivitele, 1981–1982.

I 91 B 42/1981–1982

COMMODITY review and outlook. Food and Agriculture Organization of the United Nations. 1984/85. Rome. 1985. FAO. VIII, 137 p.

A FAO termékszemiéje, 1984/85.

I 32 B 194/1984–1985

L'ÉNERGIE dans les secteurs économiques. Données recueillies par l'Observatoire de l'Énergie. Publ. par le Ministère de l'Industrie et de la Recherche. Paris. 1984. La Doc. Française. 102 p.

Energia a francia gazdasági szektorokban.

I 33 B 370/1984

ESTATISTICAS de energia 1982. Continent, Açores et Madeira. — Statistiques de l'énergie 1982. Continent, Açores et Madère. Ed. Instituto Nacional de Estatística. Lisboa. 1984. INE, XX, 1, 90 p.

Portugália energiastatisztikája, 1982.

I 35 B 80/1982

EVOLUTION of the specific consumption of steel. Ed. by the United Nations Economic Commission for Europe. New York. 1984. UN. 241 p.

A specifikus acélfogyasztás alakulása nemzetközi szinten.

806 792

FOREIGN trade statistics 1983. Exports — by commodity and country — Imports — by commodity and country. Ed. by the Central Bureau of Statistics. Jerusalem. 1984. Central Bureau of Statistics. 2 db.

Izrael külkereskedelmi statisztikája, 1983. Kivitel áruk és országok szerint — Behozatal áruk és országok szerint.

I 57 B 43/1963F; I 57 B 43/1963/I

FOREST product market trends in 1984 and prospects for 1985. — Tendances du marché des produits forestiers en 1984 et perspectives pour 1985. Ed. by the United Nations Economic Commission for Europe, Food and Agriculture Organization of the United Nations. Geneva. 1984. UN, V, 44 p.

Az erdei termékek nemzetközi piacának trendjei 1984-ben és kilátások 1985-re.

I 31 B 183/1984–1985

The **FOREST** resources of the ECE region: Europa, the USSR, North-America. Ed.: by the United Nations Economic Commission for Europe, Food and Agriculture Organization. Geneva. 1985. UN, V, 223 p.

Az Európai Közösség régiójának erdőállománya: Európa, a Szovjetunió, Észak-Amerika.

I 31 B 223

FÜLÖP-szigetek. Ministry of Trade and Industry. Annual report 1983. Publ. by the Ministry of Trade and Industry, Trade and Industry Information Center. Manila. 1984. MTI TIIC. 43 p.

Éves beszámoló a Fülöp-szigetek kereskedelméről és iparáról, 1983.

806 917

INDAGINE sulle vacanze, i viaggi e gli sports degli italiani nel 1982. Ed. Istituto Centrale di Statistica. Roma. 1984. ISTAT. 72 p.

Felvétel az olaszok szünidejéről, utazásairól, és sportolásáról, 1982.

I 32 B 108/S/1984/15

INTERNATIONAL cotton industry statistics 1981. Ed. by the International Textile Manufacturers Federation. Zürich. 1984. ITMF. 46 p.

Nemzetközi pamutipari statisztika, 1981.

I 36 B 93/1981

INTERNATIONAL trade 1983/1984. Ed. by the General Agreement on Tariffs and Trade. Geneva. 1984. GTT. 43, 192, 161 p.

Nemzetközi kereskedelem, 1983/1984.

I 31 C 55/1983–1984

The **JAPANESE** approach to product quality. Its applicability to the West. Ed. by N. Sasaki, D. Hutchins. Oxford, 1984. Pergamon Press. IX, 134 p.

A termékminőség japán megközelítése.

707 141

KUYVENHOVEN, A. — POOT, H.: Industrial development in Indonesia. Analysis and options. Rotterdam. 1984. Erasmus Univ. 50 p.

Ipari fejlődés Indonéziában.

806 971

LANDWIRTSCHAFTLICHE Maschinenzählung 1982. Bearb. im Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien. 1984. ÖStZ. 126 p.

Mezőgazdasági gépszámlálás, Ausztriában, 1982.

I 2 B 125/718

LONG term outlook for the world automobile industry. Paris. 1983. OECD. 118 p.

Távlati kitekintés a világ gépjárműiparáról.

707 139

MAATILATALOUS 1982. Maatilatalouden yrittys- ja tulotilasto. — Farm economy 1982. Enterprise and income statistics of farm economy. Helsinki. 1984. Tilastokeskus. 200 p.

A finn mezőgazdaság üzemi és jövedelmi statisztikája, 1982.

I 41 B 162/1982

MEASURES for improving engineering equipment with a view to more effective energy use. Ed. by the United Nations Economic Commission for Europe. New York. 1984. UN. IX, 155 p.

Gépipari berendezések tökéletesítésének mértékei, tekintettel a hatékonyabb energiafelhasználásra.

806 757

MOHNEN, P. A. — NADIRI, M. I. — PRUCHA, I. R.: R. and D. production structure and productivity growth in the U. S., Japanese and German manufacturing sectors. Cambridge. Mass. 1984. NBER. 44, 6 p.

Kutatás, és fejlesztés: a termelés szerkezete és a termelékenység növelése az Egyesült Államok, Japán és a Német Szövetségi Köztársaság feldolgozóiparában.

806 816

REVUE de la situation agricole en Europe à la fin de 1983. Vol. 1. Étude d'ensemble et céréales. Prep. par le Division de l'Agriculture et du Bois CE/FAO du secrétariat de la Commission Économique pour l'Europe. Genève. New York. 1984. UN. 117 p.

Az európai mezőgazdasági helyzet 1983 végén.

I 31 B 130/1983/I/F

STATISTICA annuale del commercio con l'estero 1982. Vol. 39. Tom 1. Ed. Istituto Centrale di Statistica. Roma. 1984. ISTAT. XVII, 457 p.

Olaszország külkereskedelmi statisztikája, 1982.

I 32 B 166/1982/I

STATISTICS of air quality: some methods. New York. 1984. UN. 49, IV p.

A levegőminőség statisztikája.

I 31 B 170/1984

STATISTIEK van de investeringen in vaste activa in de nijverheid 1983. — Statistics on fixed capital formation in industry 1983. Uitg.: Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage. 1984. CBS, 36 p.

Az ipari állóeszközök képzése, 1983.

I 37 B 104/1983

STUDIES on agrarian reform and rural poverty. By N. R. El Ghonamy, K. H. Parsins etc. Rome. 1984. FAO. VII, 104 p.

Tanulmányok az agrárreformról és a falusi szegénységről.

707 660

SVÄRIGES järnväger 1983. — Railways of Sweden 1983. Utg.: Statens Järnväger. Stockholm. 1984. SJ. 34 p.

A svéd vasutak, 1983.

I 41 B 23/1983

SZOCIAL'NO-ékonómiceszkie i ökológiceszkie aspektü geografii. Mezsuvuzovszkij szbornik. Red.: Sz.: P. Lavrov. Leningrad. 1983. Izdat. Leningradszkogo Univ. 132, 1 p.

A földrajz társadalmi-gazdasági és ökológiai vetületei.

706 938

TANGHE, J. — VLAMINCK, S. — BERGHOFF, J.: Living cities. A case for urbanisme and guidelines for re-urbanization. Transl. by R. Southam. Oxford, etc. 1984. Pergamon Press. XII, 373 p.

Élő városok.

707 752

TECHNOLOGY and employment in industry: a case study approach. Ed. by A. S. Bhalla. Geneva. 1985. ILO. XVIII, 436 p.

Technológia és foglalkoztatottság az iparban.

I 43 B 9/1983/3

VNESNJAJA trgovlja SZSZSZR v 1983. g. Sztatiszticeszkij szbornik. Izd.: Minisztersztvo Vnesnej Torgovli, Glavnoe Planovo- Ekonomiceszkoe Upravlenie. Moskva. 1984. Finanszű i Sztatiszt. 279.
A Szovjetunió külkereskedelme, 1983.

I 42 C 169/1983

WORLD mineral statistics 1978-1982. Production; exports; imports. Ed. by the British Geological Survey. London. 198.

A világ ásványanyag-statisztikája, 1978-1982. Termelés; kivitel, behozatal.

I 36 B 284/1978/1982

KÜLFOLDI FOLYÓIRATSZEMLE

ВЕСТИК СТАТИСТИКИ

A SZOVJETUNIÓ KÖZPONTI STATISZTIKAI
HIVATALÁNAK FOLYÓIRATA

1986. ÉVI 4. SZÁM

Koroljev M.: Az állami statisztikai szerveknek az SZKP XXVII. kongresszusa határozataiból adódó feladatai.

Rjazov, N.: A lenini elvek a statisztika elméletének fejlesztésében.

Sztrazs, Sz.: A szerkezeti változások hatása az eredménymutatók alakulására.

Juszupov, K.: Az ágazati kapcsolatok mérlege és a terület komplex fejlesztésének problémái.

Jakovlev, G.: A komputer-intelligencia.

Kvasznickij, V. – *Ol'hovszkij, V.* – *Szmolevickaja, M.*: A feladatok kapacitás- és időbeli jellemzőinek elemzése.

1986. ÉVI 5. SZÁM

Gur'ev, V.: A társadalomstatisztika feladatai a tizenkettedik ötéves tervben.

Kozlov, T.: Lenin statisztikai hagyatékából.

Oktjabr'szkij, P.: Az intenzifikálási és a hatékonysági mutatók összehangolása.

Mandel', I.: A sokváltozós statisztikai elemzés a gazdasági folyamatok vizsgálatában.

Szmagarinszkij, I.: Az árak és a munkaeszközök eszközkapacitási potenciálja.

Koszenko, T. – *Sztrugova, V.*: Fokozzuk a szocialista munkaverseny hatékonyságát.

Tuz, N. – *Zsukovszkij, G.*: Az ágazatközi típusmegtérítések kipróbálása és a típusmegtérítések kísérleti alkalmazása.

Sulgin, Sz. – *Ladesz, G.*: Adattömörítési eszközök a táv-adatfeldolgozási rendszerben.

statistika

A CSEHSZLOVÁK SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

1986. ÉVI 3. SZÁM

1986 – Nemzetközi Békeév.

Weissová, J. – *Husková, M.*: Az árindexek és az indextervek komplex felülvizsgálatának előkészítése.

Sevcik, P.: Az értékpárok közötti különbségek mérésének feltételei.

Studiar, J.: A háztartások és az egyének kiválasztása a lakosság osztályszerkezet szerinti felvételeiben Csehszlovákiában 1984-ben.

Havlicek, J.: A mezőgazdasági termékek általános termelési költségeinek kiszámítása.

A csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal jelentése a népgazdaság fejlődéséről és az 1985. évi terv teljesítéséről. (Melléklet.)

1986. ÉVI 4. SZÁM

Spilková, J.: A csehszlovák gépipari, elektrotechnikai és vasipari termékek kivitelének hatékonysága.

Sejer, J. – *Hronová, St.* – *Matesová, J.*: Adalék a környezetstatisztikai jelzőszámrendszer felépítéséhez.

Klufa, J. – *Maresová, J.*: Az egységes mezőgazdasági szövetkezetek mintavételi felvételeinek reprezentativitása.

Turdon, P.: A költségek és a jövedelmek tevékenységek szerinti megfigyelése.

REVISTA DE STATISTICA

A ROMÁN SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG
KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATALÁNAK
FOLYÓIRATA

1985. ÉVI 11. SZÁM

Ghimbului, P.: Állatszámítás, 1986. február 1. Románia társadalmi-gazdasági fejlődésének eredményei az 1985. évi statisztikai évkönyvben.

Stavar, T. – *Saganal, R.*: Az 1985. évi éves és az 1986. évi statisztikai beszámolórendszer.

Ionescu, C. M.: A villamosenergia-ipar fejlődésének eredményei és távlatai.

Barbulescu, I. – *Szep, A.* – *Graur, E.*: Mures megye állattenyésztése, 1965-1984.

1985. ÉVI 12. SZÁM

Ionescu, N.: A statisztikai tevékenység továbbfejlesztése az 1986-1990. évi ötéves terv célkitűzései és feladatai tükrében.

Matei, M. – *Ionescu, N. N.*: A román tudományos kutatás – a termelőerők növekedésének, a munka és az élet új minősége elérésének tényezője.

Prisocar, C.: A román oktatás és a szocialista haza fejlődése.

Campeanu, M. F. – *Cristea, V.*: A fogyasztás csökkentése, az erőforrásokkal való takarékoság – a bukaresti „Augusztus 23” üzem célkitűzése.

Vita az 1981-1985. évi ötéves tervben előírt ipari termelési teljesítmény méréséről.

Radocea, A.: A gazdasági és a társadalmi egységek beruházásai és statisztikai beszámolója.

Marinescu, Gh. – *Spirescu, M.*: A mezőgazdasági szövetkezeti egységek tevékenységének hű tükrözése a statisztikai beszámolójelentésekben és az éves anyagmérlegben.

Dumitrescu, V. V. – *Sandru, D.* – *Geonea, O.*: Az anyagkészletek a nemzeti vagyon és a felhalmozási alap fontos részei.

1986. ÉVI 1. SZÁM

1986 – a román gazdasági és társadalmi fejlődés új szakaszának döntő éve.

Iancu, M. – *Dragan, C.*: A munkatermelékenység emelése a bukaresti szerszámgépipari vállalat dolgozóinak fő feladata.

VNESNJAJA trgovlja SZSZSZR v 1983. g. Sztatiszticeszkij szbornik. Izd.: Minisztersztvo Vnesnej Torgovli, Glavnoe Planovo- Ekonomiceszkoe Upravlenie. Moskva. 1984. Finanszű i Sztatiszt. 279.
A Szovjetunió külkereskedelme, 1983.

I 42 C 169/1983

WORLD mineral statistics 1978-1982. Production; exports; imports. Ed. by the British Geological Survey. London. 198.

A világ ásványanyag-statisztikája, 1978-1982. Termelés; kivitel, behozatal.

I 36 B 284/1978/1982

KÜLFOLDI FOLYÓIRATSZEMLE

ВЕГТНИК СТАТИСТИККИ

A SZOVJETUNIÓ KÖZPONTI STATISZTIKAI
HIVATALÁNAK FOLYÓIRATA

1986. ÉVI 4. SZÁM

Koroljev M.: Az állami statisztikai szerveknek az SZKP XXVII. kongresszusa határozataiból adódó feladatai.

Rjazov, N.: A lenini elvek a statisztika elméletének fejlesztésében.

Sztrazs, Sz.: A szerkezeti változások hatása az eredménymutatók alakulására.

Juszupov, K.: Az ágazati kapcsolatok mérlege és a terület komplex fejlesztésének problémái.

Jakovlev, G.: A komputer-intelligencia.

Kvasznickij, V. – Ol'hovszkij, V. – Szmojevickaja, M.: A feladatok kapacitás- és időbeli jellemzőinek elemzése.

1986. ÉVI 5. SZÁM

Gur'ev, V.: A társadalomstatisztika feladatai a tizenkettőedik ötéves tervben.

Kozlov, T.: Lenin statisztikai hagyatékából.

Oktjabr'szkij, P.: Az intenzifikálási és a hatékonysági mutatók összehangolása.

Mandel', I.: A sokváltozós statisztikai elemzés a gazdasági folyamatok vizsgálatában.

Szmagarinszkij, I.: Az árak és a munkaeszközök eszközkapacitási potenciálja.

Koszenko, T. – Sztrugova, V.: Fokozzuk a szocialista munkaverseny hatékonyságát.

Tuz, N. – Zsukovszkij, G.: Az ágazatközi típusmeggoldások kipróbálása és a típusmeggoldások kísérleti alkalmazása.

Sulgin, Sz. – Ladesz, G.: Adattömörítési eszközök a táv-adatfeldolgozási rendszerben.

statistika

A CSEHSZLOVÁK SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

1986. ÉVI 3. SZÁM

1986 – Nemzetközi Békeév.

Weissová, J. – Husková, M.: Az árindexek és az indextervek komplex felülvizsgálatának előkészítése.

Sevcik, P.: Az értékpárok közötti különbségek mérésének feltételei.

Studiar, J.: A háztartások és az egyének kiválasztása a lakosság osztályszerkezet szerinti felvételeiben Csehszlovákiában 1984-ben.

Havlicek, J.: A mezőgazdasági termékek általános termelési költségeinek kiszámítása.

A csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal jelentése a népgazdaság fejlődéséről és az 1985. évi terv teljesítéséről. (Melléklet.)

1986. ÉVI 4. SZÁM

Spilková, J.: A csehszlovák gépipari, elektrotechnikai és vasipari termékek kivételének hatékonysága.

Sejer, J. – Hronová, St. – Matesová, J.: Adalék a környezetstatisztikai jelzőszámrendszer felépítéséhez.

Klufa, J. – Maresová, J.: Az egységes mezőgazdasági szövetkezetek mintavételi felvételeinek reprezentativitása.

Turdon, P.: A költségek és a jövedelmek tevékenységek szerinti megfigyelése.

REVISTA DE STATISTICA

A ROMÁN SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG
KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATALÁNAK
FOLYÓIRATA

1985. ÉVI 11. SZÁM

Ghimbului, P.: Állatszámítás, 1986. február 1. Románia társadalmi-gazdasági fejlődésének eredményei az 1985. évi statisztikai évkönyvben.

Stavar, T. – Saganal, R.: Az 1985. évi éves és az 1986. évi statisztikai beszámolórendszer.

Ionescu, C. M.: A villamosenergia-ipar fejlődésének eredményei és távlatai.

Barbulescu, I. – Szep, A. – Graur, E.: Mures megye állattenyésztése, 1965-1984.

1985. ÉVI 12. SZÁM

Ionescu, N.: A statisztikai tevékenység továbbfejlesztése az 1986-1990. évi ötéves terv célkitűzései és feladatai tükrében.

Matei, M. – Ionescu, N. N.: A román tudományos kutatás – a termelőerők növekedésének, a munka és az élet új minősége elérésének tényezője.

Prisocar, C.: A román oktatás és a szocialista haza fejlődése.

Campeanu, M. F. – Cristea, V.: A fogyasztás csökkentése, az erőforrásokkal való takarékoság – a bukaresti „Augusztus 23” üzem célkitűzése.

Vita az 1981-1985. évi ötéves tervben előírt ipari termelési teljesítmény méréséről.

Radocea, A.: A gazdasági és a társadalmi egységek beruházásai és statisztikai beszámolója.

Marinescu, Gh. – Spirescu, M.: A mezőgazdasági szövetkezeti egységek tevékenységének hű tükrözése a statisztikai beszámolójelentésekben és az éves anyagmérlegben.

Dumitrescu, V. V. – Sandru, D. – Geonea, O.: Az anyagkészletek a nemzeti vagyon és a felhalmozási alap fontos részei.

1986. ÉVI 1. SZÁM

1986 – a román gazdasági és társadalmi fejlődés új szakaszának döntő éve.

Iancu, M. – Dragan, C.: A munkatermelékenység emelése a bukaresti szerszámgépipari vállalat dolgozóinak fő feladata.

Tarus, P. – Preda, V.: A statisztikusok szakmai továbbképzésének irányai az 1986–1990. ötéves terv-időszakban.

Ghetau, V. – Gindac, I. D.: A világ népesedési helyzetének kilátásai.

Az államtanács 10/1986. évi rendelete az információ rendszer tökéletesítéséről.

**Schweizerische Zeitschrift
für Volkswirtschaft und Statistik
Revue suisse d'Economie politique
et de Statistique**

A SVAJCI STATISZTIKAI ÉS KÖZGAZDASÁGI
TÁRSASÁG FOLYOIRATA

1986. ÉVI 1. SZÁM

Schweizer, U.: A szuburbanizáció mint a pénzügyi inekvivalencia következménye.

Flückiger, Y. – Schönenberger, A. – Zarinnejadan, M.: A munkanélküliség különböző típusainak mérése Svájcban.

Meier, A. – Metler, D.: Befolyás és hatalom a gazdaságpolitikában.

Horner, M.: Egy portfolio modell a névre szóló értékpapír árszkontjának értelmezésére, összehasonlítva a bemutatóra szóló értékpapírral.

Zimmermann, H.: A sztochasztikus „Hedge-ratio” az opciók árképzési elméletében.

**statistische
nachrichten**

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYOIRATA

1986. ÉVI 4. SZÁM

Bucek, J. F.: Népszámlálás, 1981. A keresőtevékenység változásai 1971 óta gazdasági ágak és politikai kerületek szerint.

Landstätter, J.: Népszámlálás, 1981. Vallás.

Gisser, R.: A háztartások előrejelzése tartományok szerint 2015-ig.

Heiler, B.: A kötelező oktatás tanerőinek képzése Ausztriában az 1924/25. és az 1985/86. tanévek között.

Dober, V.: A tanuló ifjúság egészségi állapota az 1983/84. tanévben.

Denk, G. – Eichwalder, R.: Orvosi látogatások: okok, időráfordítás. Az 1983. decemberi mikrocenzus eredményei.

Schwarzl, R.: Árak, 1985.

Mikovics, A. – Schwarzl, R.: Fogyasztói árak és nagykereskedelmi árak, 1984–1986.

Wolf, W.: Az alkalmazott családok fogyasztási kiadásai az 1984. évi felvétel adatai szerint.

Zeidler-Vocelka, S.: A szabadidős felszerelések. Az 1984. júniusi mikrocenzus eredményei.

Rohrböck, G. J.: Bormérleg, 1984/85.

Göttl, F.: Borszüret, borkészletek és borrhaktár-kapacitás, 1985.

Göttl, F.: Állatvágási statisztika, 1985.

Göttl, F.: Baromfistatisztika, 1985.

Mistelbauer, E.: A villamosenergia-szolgáltató vállalatok gazdaságstatisztikája. Éves felvétel, 1984.

Grünauer, E.: A háztartások energiafogyasztása, 1984.

Haiderer, F.: Szállodák és vendéglátás, 1983.

Velechovsky, G.: Magas- és mélyépítkezés, 1985.

Müller, P.: Nagy- és kiskereskedelmi statisztika, 1985.

Schürer, A.: Polgári légi forgalom, 1985.

1986. ÉVI 5. SZÁM

Bucek, J. F.: Népszámlálás, 1981. Kereső férfiak és nők politikai kerületek és gazdasági ágak szerint.

Gisser, R.: A háztartások előrejelzése nagyság és szövetségi tartományok szerint 2015-ig.

Wolf, W.: Fogyasztási kiadások az 1984. évi fogyasztási felvételben családtípusok szerint.

Göttl, F.: Az osztrák erdők hasznosítása, 1985.

Göttl, F.: Sertésszámlálás, 1986. március 3.

Turetschek, K.: Iparstatisztika, 1983.

Müller, P.: Pénz- és hitelügy, magánbiztosítás, 1983.

Ondrasch, F.: A területi testületek zárszámadásai, 1984.

JOURNAL OF THE

ROYAL STATISTICAL

SOCIETY

AZ ANGOL KIRÁLYI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYOIRATA (A SOROZAT)

1986. ÉVI 1. SZÁM

Atkin, M. – Longford, N.: Statisztikai modellezési kérdések az iskolai oktatás hatékonyságának vizsgálatában.

Duffy, J. C. – Latcham, R. W.: Halálozás májzsugorodás következtében Angliában és Walesben, összehasonlítva Skóciával. Kor-időszak kohorszелеzés, 1941–1981.

Conway, F.: Statisztika az iskolákban.

Kalton, G. – Anderson, D. W.: Ritka sokaságok mintavétele.

Sowey, E. R.: A véletlen számok generációja és próbája tárgyában készített harmadik osztályozott bibliográfia.

ALLGEMEINES

STATISTISCHES

ARCHIV

A NÉMET STATISZTIKAI TÁRSASÁG FOLYOIRATA
(NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG)

1986. ÉVI 1. SZÁM

Wingen, M.: A népességfejlődés áttekintése a Német Szövetségi Köztársaságban, kilátások a jövőre.

Dinkel, R.: A demográfiai előrejelzés elmélete és módszerei.

Pflaumer, P.: Sztochasztikus népesedési modellek a demográfiai folyamatoknak a társadalombiztosítási rendszerre kifejtett hatása elemzéséhez.

Klauder, W.: A jövő népességfejlődésének hatása a munkaerőpiacra.

Tegtmeier, W.: A demográfiai változás hatása a munkaerőpiacra és a szociálpolitikára.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTARSASÁG
STATISZTIKAI HIVATALÁNAK FOLYÓIRATA

1986. ÉVI 3. SZÁM

Lutzel, H.: Nemzetgazdasági elszámolások. Előzetes eredmények.

Fleischer, H.: Külföldiek a Szövetségi Köztársaság területén, 1985.

Braun, W.: Válások, 1985.

Angele, J.: Fizetésképtelenségek, 1985.

Paul, A.: Borszölőszüret, 1985.

Schaff-Bohlinger, A.: Külkereskedelem, 1985.

Schulz, U.: A folyamatos bérstatisztika eredményei, 1985.

Schäfer, D.: Beruházott vagyon a környezetvédelem céljára.

1986. ÉVI 4. SZÁM

Bretz, M.: Népesedési előrebecslések: statisztikai alapok és problémák.

Becker, B.: A keresőtevékenység alakulása, 1985.

Schaff-Bohlinger, A. – Herbel, N. – Strohm, W.: Bányászat és feldolgozóipar, 1985.

Dubral, Ch. – Schmidt, O.: Az építőipar és az építési tevékenység fejlődése, 1985.

Wartenberg, E.: Foglalkoztatás, forgalom és értéktermelés a kézműiparban, 1985.

Müller, K.: Külkereskedelem, 1985.

Renz, M.: Kommunális pénzügyi tervezés, 1985–1989.

Rehm, H.: Állami pénzügyek, 1985.

JASA

Journal of the
American Statistical Association

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1986. ÉVI 393. SZÁM

Neter, J.: A statisztika korlátai. Élesen meghatározottak vagy elmosódnak-e a határok?

Kadane, J. B. – Morris, C. N.: A közönségkapcsolatokkal foglalkozó szerkesztők jelentése.

Duncan, G. T. – Lambert, D.: A korlátozott nyilvánosságú adatok terjesztése. (Vitával.)

David, M. – Little, R. J. A. – Samuhal, M. E. – Triest, R. K.: A jövedelemnek a népesedéstatistikai felvétel keretében történő megfigyelése.

Stasny, E. A.: Bruttó folyamatok becslése hiányos paneladatok felhasználásával.

Rogers, A.: Parametrizált, több államra kiterjedő népességdinamika és népesség-előrejelzések.

Land, K. C. – Hogg, G. C.: A nem intézetekben élő polgári lakosságra vonatkozó népszámlálások közötti becslések és a népszámlálások utáni előrejelzések pontosságának javítása.

Selén, J.: Az osztályozási és mérési hibákhoz való alkalmazkodás a részben vagy tisztán abszolút adatok elemzésében.

Tierney, L. – Kadane, J. B.: Pontos közelítések a posteriori momentumokhoz és marginális sűrűségekhez.

Lindley, D. V. – Singpurwalla, N. D.: A megbízhatóság (és a hibafa) elemzése szakértői vélemények felhasználásával.

Hollander, M. – Park, D. H. – Proschan, F.: A továbbélési valószínűségek eloszlásának egy osztálya az idősebbé válás hatásának vizsgálatára.

O'Sullivan, F. – Yandele, B. S. – Raynor, W. J.: Regressziós függvények automatikus illesztése általánosított lineáris modellekben.

McCullagh, P.: Diszkrét adatokra alkalmazott illeszkedési tesztek feltételes eloszlása.

Gong, G.: A „zsebés és a „csizmahúzó” módszer érvényességének keresztellenőrzése: a többlethiba becslése az előre irányuló logisztikus regresszióban.

Naylor, J. M. G.: Az újratranszformált átlag illesztett erőtranszformáció után.

Royal R. M.: A robusztus varianciabecslés előrejelzési megközelítése kétlépcsős klaszterezésen alapuló mintavétel esetén.

Rivest, L.-P.: A Bartlett, a Cochran és a Hartley varianciateszt túlságosan liberális, amikor nyújtott az eloszlás.

Guttman, I. – Menzefricke, U.: Súlyozáson alapuló számlálás: a megújulási elméletet alkalmazó megközelítés.

Tsay, R. S.: Idősormodell specifikációja kiugró értéket is tartalmazó idősor esetén.

Shapiro, A.: Túlparametrizált strukturális modellek aszimptotikus elmélete.

Krämer, W.: A legkisebb négyzetek módszerén alapuló regresszió-számítás ARIMA-folyamatot követő független változó esetén.

Bustos, O. H. – Yohai, V. J.: ARMA-modellek robusztus becslése.

Walton, G. S.: Többszörös hipergeometrikus eloszlás megfigyelt osztályainak a száma.

Casella, G.: A binomiális n becslések stabilitása.

Tsui, K.-W.: Újabb eredmények a Clevenson-Zidek-típusú átlagbecslések robusztusságával kapcsolatban.

Schafer, D. W.: A mérési hibákra vonatkozó információk összeállítása hibás változókat tartalmazó modell esetén.

Schoenfeld, D. A.: A normálátlagok konfidencia arányai rangmegkötések esetén; alkalmazás a dózisreakció görbékre, a toxikológiai kísérletekre, valamint az alacsony dózisok hatásának extrapolálása.

Levy, M. S. – Perng, S. K.: Optimális előrejelzési függvény a normál lineáris modell számára.

Srivastava, M. S. – Worsley, K. J.: A többváltozós normálátlagok változásának likelihood aránytesztjei.

Zacks, S.: Időben ellenőrzött r -ed rendű statisztikák mintájából származó exponenciális eloszlás skálaparaméterének becslése.

Escobar, L. A.: Az egyszerű regresszió és a legjobb torzítatlan lineáris becslés megfelelése területi skálaeloszlásból származó II. típusú ellenőrzött adatok esetén.

Padgett, W. J.: Ellenőrzött pontosságú adatokból származó kvantilis függvény Kernel-típusú becslése.

Tamura, R. N. – Boos, D. D.: A több változóval meghatározott elhelyezkedés és a kovariancia minimális Hellinger-távolságon alapuló becslése.

Diggle, P. J. – Hall, P.: A határok megválasztása ortogonális sorok sűrűségbecslésében.

Tarter, M. E.: Egységes átlagú négyzetes hibán alapuló mintavétel.

Bork, R. J.: Mátrix rangtesztje; alkalmazások a varianciaelemzésen belül interakciók becslésére.